N.E. IBADULLAYEV,
A.P. MAXMUDOVA,
F.A. BEKNAZAROV

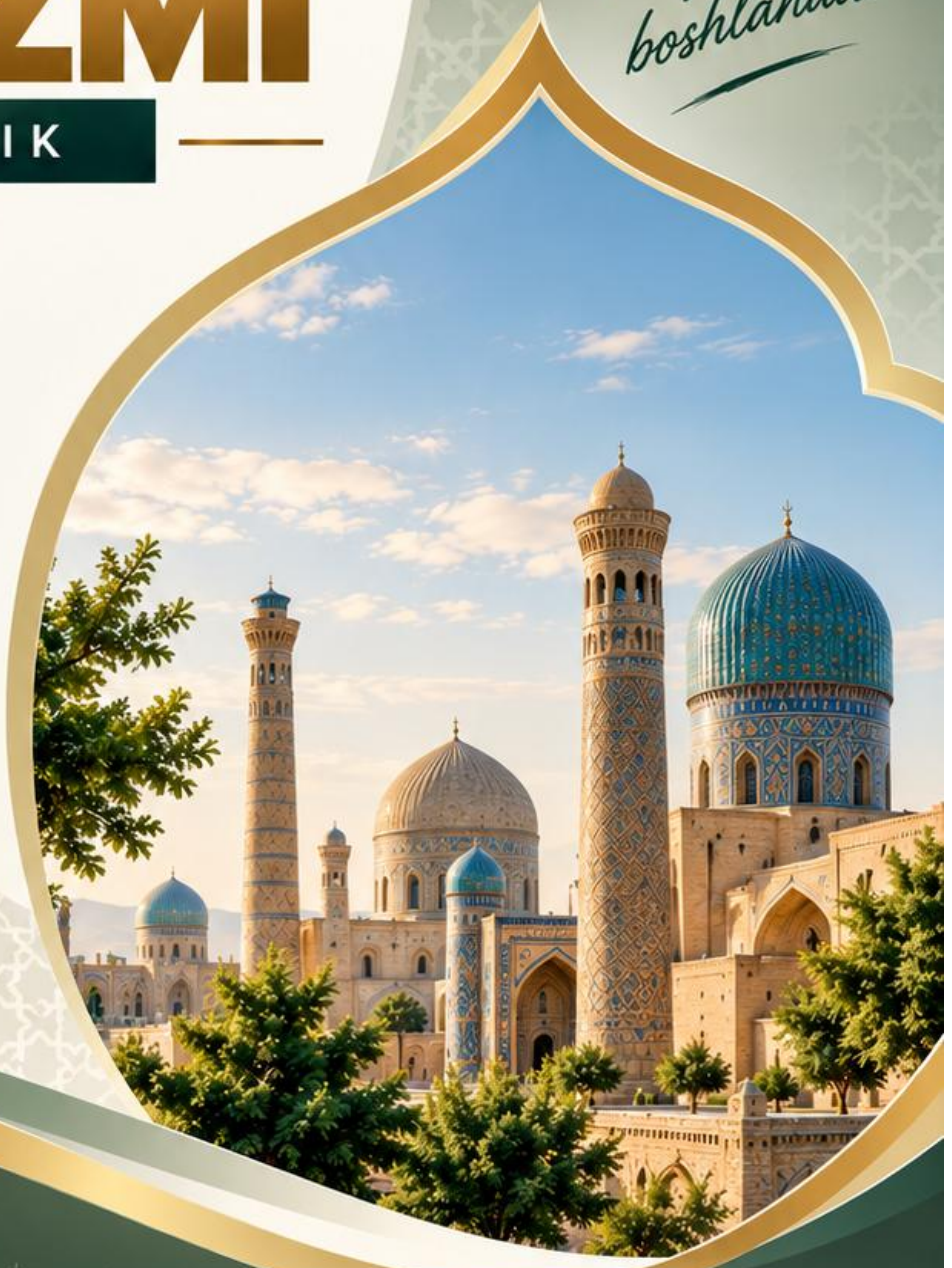
MA’NAVIYAT
TARIX
MADANIY MEROS
TURIZM
BARQAROR
RIVOJLANISH

ZIYORAT TURIZMI

DARSLIK

Yo’l e’tiqoddan boshlanadi

- MA’NAVIY MEROS
- ZIYORAT YO‘NALISHLARI
- TURIZM INFRASTRUKTURASI
- BARQAROR RIVOJLANISH

ZIYORAT TURIZMI –
XALQLAR DO‘STLIGI,
MA’NAVIY YUKSALISH VA
BARQAROR KELAJAK SARI

ILM | MA’NAVIYAT | SAYOHAT | TARAQQIYOT

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining 95 yilligiga bag‘ishlanadi

N.E. IBADULLAYEV, A.P. MAXMUDOVA,
F.A. BEKNAZAROV.

ZIYORAT TURIZMI

Darslik

SAMARQAND - 2026

UO‘K: 338.48:2
I 14
KBK: 65.433

N.E. Ibadullayev, A.P.Maxmudova, F.A.Beknazarov.

ZIYORAT TURIZMI *[Matn]:* ***darslik*** */ Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2026- 268 bet.*

Ushbu darslik Samarqand iqtisodiyot va servis institutining “Turizm” kafedrasida ishlab chiqilgan. Mazkur darslik oliy ta’lim muassasalarining 71010101-“Turizm va mehmondo’stlik” magistratura mutaxassisliklarida tahsil olayotgan magistrlar uchun mo‘ljallangan. “Ziyorat turizmi” fanidan tayyorlangan darslikda magistrlar mustaqil o‘rganishlari uchun barcha o‘quv-uslubiy materiallar va ziyorat turizmi bilan bog‘liq barcha nazariy bilimlar keltirilgan bo‘lib, undan turizm sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan mutaxassislar va o‘qituvchilari ham foydalanishlari mumkin.

Darslikning asosiy maqsadi magistrlarda ziyorat turizmining nazariy asoslari, uning turizm tizimidagi o‘rni, ziyorat resurslaridan samarali foydalanish tamoyillari, ziyorat destinatsiyalarini shakllantirish va boshqarish hamda zamonaviy ziyorat turistik mahsulotlarini ishlab chiqish bo‘yicha tizimli bilim va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Mas’ul muharrir:

I.S.Tuxliyev - Samarqand iqtisodiyot va servis instituti “Turizm” kafedrasi professori, i.f.d.

Taqrizchilar:

B.N.Navruz-zoda - Buxoro davlat universiteti professori, i.f.d.

S.A.Abduhamidov – SamISI professori i.f.f.d.

Darslik institut Kengashining 2026-yil 28-Avgust dagi majlisida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. (1-sonli majlis bayoni, Ro‘xatga olish raqami 391-28/08).

ISBN: 978-9910-5433-5-7

© N.E. Ibadullayev va b., SamISI. 2026 y.
©“STEP-SEL” MChJ nashryoti. 2026 y.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida xizmatlar sohasining o‘rni tobora ortib borayotgan sharoitda turizm uning jadal rivojlanayotgan va ko‘p tarmoqli yo‘nalishlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Turizmning rivojlanishi nafaqat bevosita turistik xizmatlar hajmining kengayishiga, balki transport, savdo, umumiy ovqatlanish, mehmonxona xo‘jaligi, hunarmandchilik, madaniyat, qurilish, aloqa hamda boshqa xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida iqtisodiy faollikning oshishiga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan turizmni hududlar iqtisodiy rivojlanishini rag‘batlantiruvchi, yangi ish o‘rinlarini yaratishga ko‘maklashuvchi va xizmatlar eksportini kengaytiruvchi muhim iqtisodiy faoliyat yo‘nalishi sifatida baholash mumkin.

Turizmning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati uning tarmoqlararo xususiyati bilan belgilanadi. Turistik safarning shakllanishi transport, joylashtirish, ovqatlanish, ekskursiya, axborot, savdo, madaniy va ko‘ngilochar xizmatlarning o‘zaro bog‘liq holda faoliyat yuritishini talab etadi. Natijada turizm bir tomondan turistlarning sayohatga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirsa, ikkinchi tomondan hududlarda xizmat ko‘rsatish infratuzilmasini rivojlantirish, tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish va mahalliy aholining daromad manbalarini ko‘paytirishga sharoit yaratadi.

O‘zbekistonda ham turizmni iqtisodiyotning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylantirishga qaratilgan izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Turizm sohasidagi munosabatlarning huquqiy asoslari, eng avvalo, O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 18-iyuldagi O‘RQ-549-son **“Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni** bilan tartibga solingan. Mazkur Qonunda turizm sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari, turistik industriya subyektlari faoliyati, turistik resurslardan foydalanish, turistlarning huquqlari va xavfsizligini ta’minlash bilan bog‘liq munosabatlarning huquqiy asoslari belgilangan.

Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarning keyingi bosqichida turizmni hududlarning mavjud tabiiy, tarixiy, madaniy va diniy resurslari asosida diversifikatsiya qilishga alohida e’tibor qaratildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 30-apreldagi PQ-232-son **“Ichki turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishga oid**

qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori bilan turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilish, ularning sifatini oshirish, zamonaviy xizmatlar infratuzilmasini rivojlantirish, aholi bandligi va daromad manbalarini kengaytirish bo‘yicha vazifalar belgilandi.

O‘zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosi, islom sivilizatsiyasi rivojiga katta hissa qo‘shgan allomalar va mutafakkirlar bilan bog‘liq qadamjolar, qadimiy masjid va madrasalar, maqbaralar hamda boshqa muqaddas maskanlarning mavjudligi ziyorat turizmini rivojlantirish uchun katta salohiyat yaratadi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Termiz, Shahrisabz va boshqa tarixiy hududlardagi ziyorat obyektlari nafaqat diniy-ma’rifiy, balki tarixiy, madaniy va turistik ahamiyatga ega resurslar hisoblanadi.

Ziyorat turizmi turizmning boshqa yo‘nalishlaridan safarning asosiy motivi bilan ajralib turadi. Bunda insonning muqaddas deb e’tirof etilgan joylarga tashrif buyurishi, diniy va ma’naviy qadriyatlar bilan yaqindan tanishishi, tarixiy shaxslar hayoti va merosini o‘rganishi, ruhiy-ma’rifiy ehtiyojlarini qondirishi muhim o‘rin tutadi. Shu sababli ziyorat turizmini faqat diniy marosim yoki muqaddas joyga tashrif bilan chegaralash to‘g‘ri emas. U diniy, tarixiy, madaniy, ma’rifiy va ijtimoiy mazmunni o‘zida mujassamlashtiruvchi kompleks turistik faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi.

Ziyorat obyektlarining turistik muomalaga faol jalb etilishi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Turistlar oqimining ortishi joylashtirish, transport, ovqatlanish, savdo, gidlik va ekskursiya xizmatlariga talabni oshiradi. Shu bilan birga, milliy hunarmandchilik mahsulotlari, suvenirlar, gastronomik mahsulotlar va mahalliy xizmatlarni sotish imkoniyatlari kengayadi. Natijada ziyorat turizmining iqtisodiy samarasi faqat ziyorat obyektining o‘zida emas, balki u bilan bog‘langan xizmatlar qiymat zanjirida shakllanadi.

Ziyorat turizmining yana bir muhim jihati uning madaniy merosni saqlash va undan oqilona foydalanishga bo‘lgan iqtisodiy manfaatdorlikni kuchaytirishidir. Turistik talab mavjud bo‘lgan hududlarda tarixiy obidalarni asrash, muqaddas qadamjolarni obodonlashtirish, an’anaviy

hunarmandchilikni rivojlantirish, milliy urf-odat va qadriyatlarni kelgusi avlodlarga yetkazishga ehtiyoj kuchayadi. Shu nuqtai nazardan ziyorat turizmi iqtisodiy faoliyat bilan bir qatorda tarixiy xotira va madaniy merosni saqlash vositasi sifatida ham ahamiyatlidir.

So‘nggi yillarda mamlakatda turistik oqimni ko‘paytirish, turizm infratuzilmasini takomillashtirish va O‘zbekistonning xalqaro turizm bozoridagi mavqeini mustahkamlashga qaratilgan huquqiy va tashkiliy choralar yangi bosqichga ko‘tarildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 12-yanvardagi PF-9-son **“Respublikaga xorijiy turistlar oqimini keskin oshirish hamda ichki turizmni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni** hamda 2024-yil 18-iyuldagi PF-102-son **“O‘zbekiston Respublikasida turizm infratuzilmasini yaxshilash va xorijiy turistlar oqimini yanada oshirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni** mazkur yo‘nalishdagi islohotlarning huquqiy asoslarini yanada mustahkamladi.

Ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PF-87-son **“2025–2026-yillarda sayyohlar oqimini keskin ko‘paytirish va turistik xizmatlar ko‘lamini jadal kengaytirish orqali turizmning iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni** turizmni rivojlantirishning yangi maqsadli ko‘rsatkichlarini belgilab berdi. Farmonga muvofiq, 2025-yil yakuniga qadar respublika hududlariga 15,8 million nafar xorijiy turist safarini tashkil etish hamda turizm xizmatlari eksportini 4 milliard AQSh dollariga yetkazish vazifasi qo‘yilgan. Mazkur maqsadlarga erishishda tarixiy-madaniy va ziyorat turizmi resurslaridan samarali foydalanish, yangi turistik yo‘nalishlarni shakllantirish va xizmatlar ko‘lamini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘yicha davlat siyosatining izchil davom ettirilayotganini 2026-yilda amalga oshirilayotgan yangi tashabbuslar ham ko‘rsatadi. Jumladan, Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 9-yanvardagi 6-son qarori asosida **“Umra plyus” ziyorat turizmi dasturi**ni amalga oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar belgilangan. Dastur doirasida xorijiy sayyohlarni, jumladan Malayziya va

Indoneziyadan turistlarni O‘zbekistonga jalb qilishni rag‘batlantirish mexanizmlari joriy etilgan. Bu ziyorat turizmining endilikda nafaqat ichki turizm yo‘nalishi, balki xalqaro turizm bozorida O‘zbekistonning raqobat ustunliklaridan biri sifatida rivojlantirilayotganini ko‘rsatadi.

Ziyorat turizmini samarali rivojlantirish uchun muqaddas maskanlarni ta’mirlash va obodonlashtirishning o‘zi yetarli emas. Ziyorat obyektlarini transport tarmoqlari bilan bog‘lash, ular atrofida zamonaviy joylashtirish va ovqatlanish xizmatlarini tashkil etish, sanitariya-gigiyena sharoitlarini yaxshilash, turistlar uchun axborot va navigatsiya tizimlarini rivojlantirish, professional gid va ekskursiya xizmatlarini yo‘lga qo‘yish, raqamli axborot resurslarini shakllantirish hamda ziyorat marshrutlarini boshqa turizm turlari bilan uyg‘unlashtirish talab etiladi. Shundagina alohida ziyorat obyektidan hududning yaxlit turistik mahsulotini shakllantirishga o‘tish mumkin bo‘ladi.

Shu bilan birga, ziyorat turizmini rivojlantirishda iqtisodiy manfaat bilan ma’naviy qadriyatlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash muhimdir. Ziyoratgohni faqat tijorat obyekti sifatida qabul qilish uning tarixiy va ma’naviy mohiyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli turistik xizmatlarni tashkil etishda muqaddas maskanlarning diniy va tarixiy xususiyatlari, mahalliy aholining qadriyatlari, tashrif buyuruvchilarning xulq-atvor me’yorlari hamda madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish talablari hisobga olinishi lozim. Barqaror ziyorat turizmi aynan iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy manfaat va madaniy merosni asrashning o‘zaro uyg‘unligiga tayanadi.

Mazkur **“Ziyorat turizmi” darsligida** ziyorat turizmining nazariy va uslubiy asoslari, “ziyorat”, “ziyoratchi”, “ziyorat turizmi”, “ziyorat turistik resurslari” va ular bilan bog‘liq tushunchalarning mazmuni tizimli ravishda yoritiladi. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning ilmiy yondashuvlari umumlashtiriladi, ziyorat turizmining shakllanish va rivojlanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, jahonning yetakchi ziyorat turizmi markazlari tajribasi, O‘zbekistonning ziyorat turizmi salohiyati, ziyorat obyektlaridan turistik maqsadlarda samarali foydalanish, ziyorat marshrutlarini shakllantirish, xizmatlar sifatini oshirish, infratuzilmani rivojlantirish va turistik mahsulotlarni ichki

hamda xalqaro bozorlarga olib chiqish masalalariga alohida e’tibor qaratiladi.

Darslikning asosiy maqsadi magistrlarda ziyorat turizmining nazariy asoslari, uning turizm tizimidagi o‘rni, ziyorat resurslaridan samarali foydalanish tamoyillari, ziyorat destinatsiyalarini shakllantirish va boshqarish hamda zamonaviy ziyorat turistik mahsulotlarini ishlab chiqish bo‘yicha tizimli bilim va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Shu ma’noda, ziyorat turizmini chuqur o‘rganish O‘zbekistonning boy tarixiy, diniy va madaniy merosidan oqilona foydalanish, hududlarda turistik xizmatlar hajmini kengaytirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, mahalliy aholining turizmdan oladigan iqtisodiy manfaatini oshirish hamda mamlakatning xalqaro ziyorat turizmi bozoridagi mavqeini mustahkamlash nuqtai nazaridan muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

I BOB. ZIYORAT TURIZMI: TUSHUNCHASI, MOHIYATI, TARKIBI VA RIVOJLANISHINING ASOSIY JIHATLARI

Tayanch so‘z va iboralar: ziyorat, ziyoratchi, ziyorat turizmi, diniy turizm, ziyorat safari, ziyorat motivi, ma’naviy ehtiyoj, muqaddas maskan, qadamjo, ziyorat resurslari, ziyorat obyekti, ziyorat hududi, ziyorat marshruti, ziyorat destinatsiyasi, ziyorat turistik mahsuloti, tarixiy-madaniy meros, ma’naviy qadriyatlar, ziyorat an’analari, turistik talab, ziyoratchilar oqimi, tashrif davomiyligi, tashrif sig‘imi, ziyorat infratuzilmasi, xizmat ko‘rsatish sifati, transport qulayligi, axborot ta’minoti, turistik navigatsiya, tashrif xavfsizligi, inklyuzivlik, mahalliy aholi ishtiroki, hududiy tashkil etish.

1.1.Ziyorat turizmi tushunchasi, mazmuni va nazariy asoslari

Turizm insonlarning doimiy yashash joyidan tashqarida ma’lum muddat davomida turli maqsadlarda bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy munosabatlarni qamrab oladi. Turistik safarlarning mazmuni va motivlari turlicha bo‘lib, ular asosida turizmning ko‘plab yo‘nalishlari shakllangan. Ziyorat turizmi ana shunday yo‘nalishlardan biri bo‘lib, uning asosida insonning ma’naviy ehtiyoji, diniy e’tiqodi, tarixiy xotirasi hamda muqaddas deb e’tirof etilgan joylarga bo‘lgan hurmati yotadi.

“Ziyorat” tushunchasi qadimdan muayyan shaxs, qadamjo, muqaddas maskan yoki tarixiy joyga hurmat va ehtirom bilan tashrif buyurish ma’nosida qo‘llanib kelgan. Turli xalqlar va diniy an’analarda ziyoratning shakli bir-biridan farq qilgan bo‘lsa-da, uning asosida ma’lum ma’naviy maqsad mavjudligi umumiy xususiyat sifatida namoyon bo‘ladi. Shu ma’noda ziyorat insonning faqat makondagi harakati emas, balki uning ruhiy va ma’naviy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan safar shaklidir.

Tarixan ziyorat safarlari turizmning zamonaviy ko‘rinishlari shakllanishidan ancha oldin mavjud bo‘lgan. Odamlar muqaddas joylarga borish, diniy marosimlarda qatnashish, buyuk allomalar va tarixiy shaxslar xotirasini e’zozlash, shifo topish yoki ma’naviy taskin izlash maqsadida uzoq masofalarni bosib o‘tganlar. Bunday safarlar vaqt o‘tishi

bilan transport, tunash, ovqatlanish va boshqa xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojni yuzaga keltirgan. Natijada ziyorat safarlari asta-sekin xizmat ko‘rsatish tizimi bilan bog‘lanib, turistik faoliyatning alohida yo‘nalishiga aylangan.

Ziyorat turizmi mohiyatini anglashda uning oddiy ziyoratdan farqini aniqlash muhimdir. Ziyorat, avvalo, muqaddas yoki ma’naviy ahamiyatga ega joyga tashrif buyurishni bildiradi. Bunda turistik xizmatlardan foydalanish majburiy shart emas. Ziyorat turizmi esa ziyorat motivida amalga oshiriladigan safarning transport, joylashtirish, ovqatlanish, ekskursiya, axborot va boshqa xizmatlar bilan uzviy bog‘langan shaklini ifodalaydi.

Shundan kelib chiqib, ziyorat turizmini insonlarning diniy, ma’naviy, tarixiy yoki madaniy ehtiyojlari ta’sirida muqaddas qadamjolar, diniy markazlar, mashhur tarixiy shaxslar bilan bog‘liq maskanlar va boshqa ziyorat obyektlariga vaqtincha safar qilishi hamda safar davomida turistik xizmatlardan foydalanishi bilan bog‘liq faoliyat turi sifatida tavsiflash mumkin.

Mazkur ta’rif ziyorat turizmining bir qator muhim belgilarini ochib beradi. Birinchidan, ziyorat safari muayyan ichki ehtiyoj yoki motiv asosida yuzaga keladi. Ikkinchidan, safar aniq ziyorat obyektiga yoki ma’naviy ahamiyatga ega hududga yo‘naltiriladi. Uchinchidan, ziyoratchining safar jarayonida transport, yashash, ovqatlanish va boshqa xizmatlarga ehtiyoji paydo bo‘ladi. To‘rtinchidan, ziyorat turizmi tashrif buyurilayotgan hududda iqtisodiy va ijtimoiy faollikning shakllanishiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Ziyorat turizmini diniy turizm bilan aynan bir tushuncha sifatida qabul qilish maqsadga muvofiq emas. Diniy turizm doirasi nisbatan keng bo‘lib, unda turist diniy obyektga e’tiqod sababli emas, balki uning tarixi, me’morchiligi, san’ati yoki madaniy ahamiyatiga qiziqqan holda ham tashrif buyurishi mumkin. Ziyorat turizmida esa safarning ma’naviy yoki diniy mazmuni kuchliroq namoyon bo‘ladi.

Masalan, tarixiy masjid yoki maqbaraga uning me’moriy yechimini o‘rganish maqsadida tashrif buyurgan turist bilan ayni obyektga ziyorat niyatida kelgan shaxsning maqsadi bir xil emas. Shu sababli ziyorat

turizmini aniqlashda tashrif obyektining o‘zi emas, balki turistning safar motivi ham alohida hisobga olinishi zarur.

Ziyorat turizmining nazariy mazmuni uning ko‘p qirrali xususiyatida namoyon bo‘ladi. Mazkur turizm turi ma’naviy, ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va hududiy omillarning o‘zaro ta’siri asosida shakllanadi. Shu bois uni faqat diniy safar yoki turistik xizmatlar yig‘indisi sifatida izohlash yetarli emas.

Ziyorat turizmining ma’naviy tomoni ziyoratchining e’tiqodi, tarixiy xotirasi va qadriyatlarga munosabati bilan belgilanadi. Ziyoratchi uchun tashrif buyurilayotgan maskan oddiy turistik obyekt emas, balki ma’lum ma’naviy mazmunga ega joy sifatida qabul qilinadi. Ana shu jihat ziyorat turizmini ko‘plab boshqa turizm turlaridan ajratib turadi.

Uning ijtimoiy jihati esa turli hududlar va xalqlar vakillarining o‘zaro muloqotga kirishishi, ma’naviy va madaniy qadriyatlar bilan tanishishi, tarixiy an’analarning saqlanishi hamda avlodlar o‘rtasidagi bog‘liqlikning mustahkamlanishida ko‘rinadi.

Madaniy nuqtai nazardan ziyorat obyektlarining katta qismi tarixiy-me’moriy meros bilan bog‘liq. Maqbaralar, masjid va madrasalar, diniy majmualar, qadimiy qadamjolar muayyan davrning tarixiy taraqqiyoti, me’morchilik an’analari va madaniy hayoti haqida tasavvur beradi. Shu sababli ziyorat turizmini rivojlantirish madaniy meros obyektlarini asrash va ulardan oqilona foydalanish masalasi bilan chambarchas bog‘liq.

Ziyorat turizmining hududiy jihati muayyan maskanlarning geografik joylashuvi, ularga kirish imkoniyati, transport aloqalari va boshqa turistik obyektlar bilan bog‘langanligida namoyon bo‘ladi. Agar bir hududda bir-biriga yaqin yoki mazmunan bog‘liq bir nechta ziyorat obyekti mavjud bo‘lsa, ularni yagona turistik yo‘nalishga birlashtirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu esa ziyorat marshrutlari va ziyorat destinatsiyalarini shakllantirish uchun zamin yaratadi.

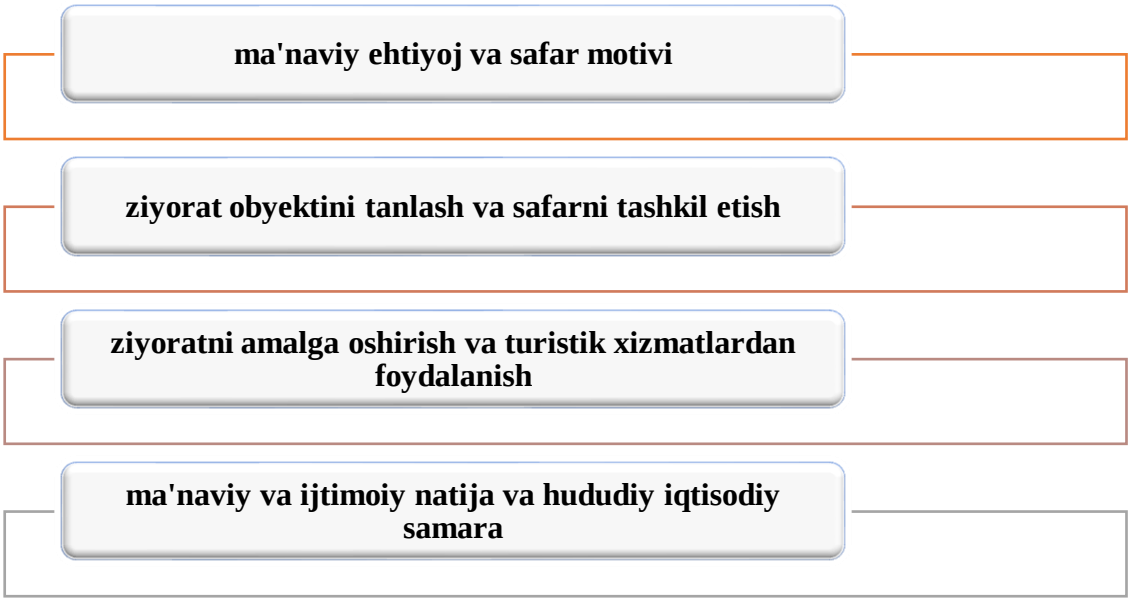
Ziyorat turizmining iqtisodiy mazmuni ziyoratchilarning safar davomida turli tovar va xizmatlarga talab bildirishida namoyon bo‘ladi. Transport, mehmonxona, umumiy ovqatlanish, savdo, gidlik, ekskursiya va boshqa xizmatlar ziyoratchining safarini ta’minlab beradi. Ushbu xizmatlardan tushadigan daromad esa hududdagi xo‘jalik subyektlari

faoliyatiga, aholi bandligiga va mahalliy tadbirkorlikning rivojlanishiga ta’sir etadi.

Shu bois ziyorat turizmini faqat ziyorat obyektiga tashrif buyuruvchilar soni bilan baholash yetarli emas. Ziyoratchining hududda qolish muddati, sarflagan mablag‘i, foydalangan xizmatlari soni, mahalliy mahsulotlarni xarid qilishi va hududdagi boshqa turistik obyektlarga tashrifi ham muhim ko‘rsatkichlar hisoblanadi.

Ziyorat turizmining shakllanish jarayonini bir-biriga bog‘liq bosqichlar orqali tushuntirish mumkin. Dastlab insonda ma’naviy yoki diniy ehtiyoj yuzaga keladi. Ushbu ehtiyoj safar motivini shakllantiradi. Keyingi bosqichda ziyorat obyekti tanlanadi, safar rejalashtiriladi va zarur xizmatlarga ehtiyoj paydo bo‘ladi. Tashrif davomida ziyoratchi ma’naviy taassurot bilan bir qatorda turistik xizmatlardan ham foydalanadi. Natijada ziyorat safari ham individual ehtiyojning qondirilishiga, ham hududda ma’lum iqtisodiy samaraning yuzaga kelishiga olib keladi.

Mazkur jarayonni quyidagi mantiqiy bog‘liqlik orqali ifodalash mumkin (1.1-rasm):

1.1-rasm. Ziyorat turizmini tashkil etishning mantiqiy bo‘g‘liqligi

Ziyorat turizmining shakllanishida ziyorat resursi asosiy boshlang‘ich omil hisoblanadi. Biroq resursning mavjudligi o‘z-o‘zidan rivojlangan ziyorat turizmini anglatmaydi. Unga yetib borish imkoniyati, tegishli infratuzilma, xizmat ko‘rsatish tizimi, axborot ta’minoti va

turistik marshrutlar mavjud bo‘lgandagina resurs to‘laqonli turistik obyekt sifatida faoliyat yurita boshlaydi.

Shu asosda ziyorat turizmi rivojlanishini quyidagi ketma-ketlikda ko‘rib chiqish mumkin (1.2-rasm):

1.2-rasm. Ziyorat turizmi rivojlanish bosqichlari

Birinchi bosqichda muayyan obyekt tarixiy, diniy yoki ma’naviy qiymatga ega resurs sifatida mavjud bo‘ladi. Keyinchalik tashrif uchun zarur sharoitlar yaratilishi bilan u ziyorat obyektiga aylanadi. Mazmunan yoki hududiy jihatdan yaqin obyektlarning birlashtirilishi marshrutni shakllantiradi. Marshrutga transport, joylashtirish, ovqatlanish, ekskursiya va boshqa xizmatlar qo‘shilgach, kompleks turistik mahsulot vujudga keladi. Bunday mahsulotlar hudud miqyosida tizimli tashkil etilganda ziyorat destinatsiyasining shakllanishi uchun zarur shart-sharoit yaratiladi.

Ziyorat turizmini tashkil etishda muqaddas maskanlarning o‘ziga xos maqomi albatta hisobga olinishi lozim. Turistik faoliyat ziyorat obyektining diniy va ma’naviy mohiyatiga zid kelmasligi kerak. Shu sababli ziyorat turizmi bir qator tamoyillarga tayangan holda rivojlantirilishi maqsadga muvofiq.

Avvalo, ziyorat obyektiga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, uning tarixiy va ma’naviy qadrini saqlash muhimdir. Shuningdek, tarixiy-madaniy meros obyektlarini asrash, turistlar uchun xavfsiz va qulay sharoit yaratish, mahalliy aholining manfaatlarini hisobga olish hamda turistik yuklamaning obyekt imkoniyatlariga mosligini ta’minlash zarur.

Ziyorat turizmi rivojlangan hududda mahalliy aholining ushbu jarayondagi ishtiroki ham alohida ahamiyatga ega. Aholining xizmat ko‘rsatish, hunarmandchilik, savdo, transport, gidlik va boshqa faoliyat turlariga jalb qilinishi ziyorat turizmining iqtisodiy samarasini mahalliy darajada taqsimlash imkonini beradi. Shu bilan birga, hududning

an’anaviy madaniy muhiti va qadriyatlarini saqlashga e’tibor qaratilishi zarur.

Bugungi kunda ziyorat turizmi mazmuni ham tobora kengayib bormoqda. Ziyoratchilar muqaddas maskanga tashrif buyurish bilan bir qatorda hudud tarixi, me’morchiligi, urf-odatlari, milliy taomlari va hunarmandchiligi bilan tanishishga ham qiziqish bildirmoqda. Bu holat ziyorat turizmining madaniy, tarixiy, gastronomik va etnografik turizm bilan o‘zaro bog‘lanishiga olib kelmoqda. Bunday uyg‘unlik turistik mahsulotning mazmunini boyitadi. Ziyorat obyektlariga yaqin joylashgan tarixiy yodgorliklar, muzeylar, hunarmandchilik markazlari yoki milliy taomlar taqdim etiladigan maskanlarning yagona marshrutga kiritilishi ziyoratchining hududda ko‘proq vaqt qolishiga va turli xizmatlardan foydalanishiga imkon yaratadi.

Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar ziyorat safarlarini tashkil etish imkoniyatlarini ham kengaytirmoqda. Elektron xaritalar, onlayn ma’lumotlar, bronlash tizimlari, mobil navigatsiya va audio gidlar ziyoratchining safarini rejalashtirishini yengillashtiradi. Natijada ziyorat obyektining turistik jozibadorligi uning tarixiy yoki diniy qiymati bilangina emas, balki undan foydalanish qulayligi va xizmatlarning qay darajada tashkil etilgani bilan ham belgilanadi.

O‘zbekiston ziyorat turizmini rivojlantirish uchun katta tarixiy va madaniy imkoniyatlarga ega. Mamlakat hududidagi ko‘plab qadamjolar, maqbaralar, diniy va me’moriy majmualar nafaqat mahalliy aholi, balki xorijiy ziyoratchilar uchun ham qiziqish uyg‘otadi. Shu bois ziyorat turizmini rivojlantirishda alohida obyektlarni ta’mirlash yoki obodonlashtirish bilan cheklanmasdan, ularni transport, xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi, boshqa turistik resurslar va hududning ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlari bilan bog‘langan holda rivojlantirish muhimdir.

Umuman olganda, ziyorat turizmi qadimiy ziyorat an’analarining zamonaviy turizm tizimi bilan uyg‘unlashgan shakli hisoblanadi. Uning asosini insonning ma’naviy, diniy, tarixiy yoki madaniy ehtiyoji tashkil etadi. Mazkur ehtiyoj turistik safarni yuzaga keltiradi, safar esa o‘z navbatida xizmat ko‘rsatish, infratuzilma va hududiy iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan ziyorat turizmini rivojlantirishda alohida ziyoratgohni emas, balki uning atrofida shakllanadigan yaxlit turistik hududni rivojlantirishga e’tibor qaratish lozim. Ziyoratchining transportdan foydalanishi, joylashishi, ovqatlanishi, axborot olishi, boshqa tarixiy va madaniy obyektlarga tashrif buyurishi bir butun turistik jarayonni tashkil etadi. Aynan shunday yondashuv ziyorat turizmining iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy imkoniyatlaridan yanada to‘liq foydalanishga xizmat qiladi.

1.2. Ziyorat turizmining o‘ziga xos xususiyatlari va tarkibiy tuzilishi

Ziyorat turizmi o‘zining tashkiliy mazmuni, talab xususiyatlari va xizmat ko‘rsatish shartlari bilan turizmning boshqa yo‘nalishlaridan farqlanadi. Bunday safarlarda turistning tashrifdan kutayotgan natijasi, hududda harakatlanish tartibi, xizmatlardan foydalanish shakli va ziyorat obyektiga bo‘lgan munosabati alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ziyorat turizmini rivojlantirishda faqat mavjud tarixiy yoki diniy obyektlarni turistik muomalaga kiritish yetarli emas. Tashrif buyuruvchilarning ehtiyojlari, obyekt sig‘imi, hududiy infratuzilma, xizmatlar sifati va boshqaruv mexanizmlarini o‘zaro bog‘liq holda tashkil etish zarur.

Ziyorat turizmiga bo‘lgan talab, avvalo, tashrif obyektining tarixiy mavqei, xalq xotirasidagi o‘rni, u bilan bog‘liq shaxslar va voqealarning ahamiyati hamda shakllangan ziyorat an’analari bilan belgilanadi. Shu jihatdan ziyorat turizmi bozorida talabni faqat narx, mavsum yoki xizmat darajasi orqali izohlash to‘liq natija bermaydi. Ayrim ziyoratchilar o‘zlari uchun muhim deb hisoblangan maskanga borish maqsadida uzoq masofani bosib o‘tishga, qo‘shimcha vaqt va mablag‘ sarflashga tayyor bo‘ladilar. Bu esa ziyorat turizmi bozorini o‘rganishda tashrifning ichki sabablarini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Ziyoratchilar tarkibining turlicha bo‘lishi xizmat ko‘rsatishni tashkil etishga bevosita ta’sir qiladi. Ziyorat safarlarida yoshlar, oilalar, bolalar, katta yoshdagi kishilar, imkoniyati cheklangan shaxslar hamda xorijiy sayyohlar ishtirok etishi mumkin. Ularning jismoniy imkoniyatlari va xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlari bir xil emas. Shu sababli ziyorat

hududlarida piyodalar yo‘laklari, qisqa muddat dam olish joylari, soyabonlar, ichimlik suvi, sanitariya obyektlari, tibbiy yordam nuqtalari va to‘siqsiz harakatlanish imkoniyatlarini yaratish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, katta yoshdagi ziyoratchilar ko‘p tashrif buyuradigan maskanlarda xizmatlar va infratuzilmaning qulayligi tashrif sifatining asosiy shartlaridan biriga aylanadi.

Ziyorat safarlarida vaqt va masofa omili ham muhim o‘rin tutadi. Bir obyektga qisqa muddatli tashrif bilan bir nechta ziyorat maskanlarini qamrab oluvchi marshrutning tashkiliy talablari bir xil emas. Uzoq masofadagi obyektlarni bir kunlik dasturga haddan tashqari ko‘p kiritish ziyoratchining charchashiga va tashrif mazmunining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ziyorat marshrutlarini shakllantirishda obyektlar sonidan ko‘ra ular o‘rtasidagi masofa, harakatlanish vaqti, dam olish oralig‘i va tashrif davomiyligini muvofiqlashtirish maqsadga muvofiq.

Mashhur ziyorat maskanlarida tashrif buyuruvchilar oqimining bir vaqtda ortishi alohida boshqaruv choralarini talab etadi. Transport vositalarining tartibsiz harakati, piyodalar oqimining zichlashuvi, avtoturargohlarning yetishmasligi va xizmat ko‘rsatish shoxobchalarida navbatlarning paydo bo‘lishi ziyorat taassurotiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois yirik ziyorat obyektlarida kirish va chiqish yo‘nalishlarini tartibga solish, piyodalar va transport oqimini ajratish, guruhlar uchun yig‘ilish joylarini belgilash hamda avtoturargohlarni obyekt imkoniyatiga mos ravishda joylashtirish zarur.

Ziyorat hududidan oqilona foydalanish ham uning o‘ziga xos jihatlaridan biridir. Muqaddas obyekt atrofida savdo, transport va boshqa xo‘jalik faoliyatining haddan tashqari zich joylashishi maskanning tarixiy va ma’naviy muhitiga salbiy ta’sir etishi mumkin. Shuning uchun ziyorat hududlarini funksional jihatdan tartibga solish maqsadga muvofiq. Bunda asosiy ziyorat maydoni osoyishta va ortiqcha tijorat faoliyatidan xoli holda saqlanadi, axborot, kutib olish, savdo, ovqatlanish, sanitariya va transport xizmatlari esa tegishli hududlarda joylashtiriladi. Bunday yondashuv bir tomondan ziyoratgohning tarixiy qiyofasini saqlashga,

ikkinchi tomondan turistlar uchun zarur qulayliklarni yaratishga xizmat qiladi.

Ziyorat turizmida xizmat sifati odatda hashamat yoki qo‘shimcha ko‘ngilochar imkoniyatlar bilan emas, balki xizmatning o‘z vaqtida, toza, xavfsiz va qulay tashkil etilganligi bilan belgilanadi. Uzoq yo‘l bosib kelgan ziyoratchi uchun ichimlik suvi, toza sanitariya xonasi, qisqa dam olish joyi, tushunarli yo‘l ko‘rsatkichlari va transport haqida aniq ma’lumot ko‘pincha boshqa qo‘shimcha xizmatlardan muhimroq bo‘ladi. Shu sababli xizmatlar tarkibini shakllantirishda turistlarning real ehtiyojlari asos qilib olinishi lozim.

Ziyorat turizmi uchun axborotning to‘g‘riligi va ishonchliligi ham muhimdir. Tarixiy shaxslar, qadamjolar va diniy voqealar haqida beriladigan ma’lumotlar ilmiy va tarixiy manbalarga asoslanishi kerak. Rivoyat va tarixiy faktlar o‘rtasidagi farqni to‘g‘ri ko‘rsatish ayniqsa gidlik va ekskursiya xizmatlarida ahamiyatlidir. Xorijiy turistlar uchun esa ma’lumotning bir necha tilda berilishi, murakkab tarixiy va diniy tushunchalarning mazmunan to‘g‘ri tarjima qilinishi xizmat sifatini oshiradi.

Ziyorat turizmining hududiy rivojlanishida mahalliy aholining ishtiroki alohida o‘rin tutadi. Tashrif buyuruvchilar sonining ortishi ovqatlanish, savdo, transport, mehmon uylari, hunarmandchilik va boshqa xizmatlarga bo‘lgan talabni kengaytiradi. Agar mahalliy aholi ushbu jarayonda faol qatnashsa, turizm orqali yaratilgan daromadning bir qismi hududning o‘zida qoladi va mahalliy iqtisodiy faollik kuchayadi. Shu sababli ziyorat turizmini rivojlantirishda oilaviy tadbirkorlik, hunarmandchilik, mahalliy gastronomiya va kichik xizmat ko‘rsatish subyektlarini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.

Mazkur turizm turining samarali faoliyati ko‘p sonli ishtirokchilarning o‘zaro hamkorligiga bog‘liq. Davlat va mahalliy boshqaruv organlari infratuzilma va hududiy rivojlanish masalalarini hal etsa, madaniy meros tashkilotlari tarixiy obyektlarning saqlanishiga mas’ul bo‘ladi. Diniy tashkilotlar ziyorat maskanining o‘ziga xos tartiblari va ma’naviy muhitini saqlashda ishtirok etadi. Turistik firmalar, transport tashkilotlari, mehmonxonalar, umumiy ovqatlanish korxonalari,

gidlar va savdo subyektlari esa turistga bevosita xizmat ko‘rsatadi. Ushbu ishtirokchilar faoliyatining o‘zaro muvofiqlashtirilishi ziyorat turizmi sifatiga bevosita ta’sir qiladi.

Diniy va ziyorat turizmning ta’riflari hamda mazmuniga turlicha yondashuvlar mavjud. Ziyorat turizmi ko‘pchilik xorijiy tadqiqotchilar tomonidan diniy turizmning bir turi sifatida qaraladi. Jumladan, A.V.Babkin, M.B.Birjakov, T.T.Xristov kabi turizm sohasida ko‘plab tadqiqotlar olib borgan olimlar diniy turizmning ikkita asosiy turdan iboratligini ta’kidlashganlar. Ya’ni ular ziyorat turizmi hamda o‘rganishga oid ekskursion yo‘nalishdagi diniy turizmni ajratib ko‘rsatadi.

A.V.Babkin o‘zining “Специальные виды туризма” nomli o‘quv qo‘llanmasida “ziyorat turizmi muqaddas joylar, diniy markazlarga borayotgan turistlarga xizmat ko‘rsatish va ularning ehtiyojlarini qondirish bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyat turi”[1]ekanligini keltirib o‘tadi.

L.V.Baylagasov va M.I.Goppalar “О классификации пфломнического туризма” mavzusidagi ilmiy maqolasida ziyorat turizmiga kengroq tushuncha sifatida qarashadi. Olimlarning fikricha, “ziyorat turizmi nafaqat din bilan bog‘liq, balki mashhur kishilar qabri yoki uy muzeyini borib ko‘rish, ularni xotirlashni ham o‘z ichiga oladi”[2] degan fikrni ilgari surishadi.

M.A.Vinokurovning fikricha, “diniy turizm (ziyorat turizmi) muhim diniy marosimlarda ishtirok etish uchun safarga chiqish, diniy yodgorliklar yoki boshqa dinlar tarixi va madaniyati bilan tanishish maqsadidagi turlar, shuningdek, mutaxassislarning din masalalari bilan bog‘liq ilmiy safarlarini ko‘zda tutadi”[3].

K.A.Mazin “Паломничество и религиозный туризм: сравнение сквоз призму тысячилетий”[4] nomli ilmiy maqolasida ziyoratni turizm

[1] Бабкин А.В. Специальные виды туризма. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. - 252 b.

[2] Байлагасов Л.В., Гоппа М.И. О классификации паломнического туризма // Международный научный журнал «Символ науки», - 2016, - №10. - 192-194 b

[3] Винокуров М.А. Что такое туризм? // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2004. – № 3. 19-24 - b.

[4] Мазин К.А. Паломничество и религиозный туризм: сравнение сквозь призму тысячелетий // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2009. – № 4. - 8-24-b.

sifatida qarashga umuman qo‘shilmaydi. Turizm ziyoratdan ancha yosh ekanligini ta’kidlab o‘tadi.

Campo Islom ensiklopediyasida musulmon mamlakatlaridagi diniy safarni ziyorat deb atagan, bu arab tilida “tashrif” va “tashrif buyurish” degan ma`noni anglatadi. Ziyorat atamasi odatda boshqa musulmon ziyoratgohlariga ixtiyoriy ravishda ziyoratga borish mazmunida qo`llaniladi.

Undan tashqari “Ziyorat turizmi” tushunchasiga olimlar tomonidan turlicha ta’riflar berilgan (1-jadval).

Ziyorat turizmiga berilgan ta’riflarni o‘rgangan holda hamda tadqiqotlarimizdan kelib chiqib aytish mumkinki Ziyorat turizmi ma’lum bir dinga e’tiqot qiladigan insonlarning ma’nan va ruhan poklanish ehtiyojlarini qondirishga, shuningdek ziyorat ob’ektlari hamda jarayonlarini tomosha qilishga qaratilgan sayr-sayohat shaklidir. Ziyorat turizmi fenomenasi uzoq yillik ziyoratgohlarga ruhan poklanish maqsadida tashrif buyurishga ham bog‘liqdir.

1.1-jadval

“Ziyorat turizmi” tushunchasiga berilgan ta’riflar[5]

Barber (Barber, R. (1993). Pilgrimages. London: The Boydell Press**)**	**Ziyorat** - ma’lum diniy maqsadlarga qaratilgan bo‘lib, muqaddas hududlarga tashrif buyurishni ko‘zlaydi hamda ruhiy va ichki e’tiqodga erishish maqsadida amalga oshiriladi.
Smit (Smith, V. L. (1992). Introduction. The quest in guest. Annals of Tourism Research, 19(1), 1–17.**)**	**Ziyorat** - atamasi diniy sayohat, ziyorat safari, ayniqsa, qabr yoki muqaddas joylarga tashrif buyurish demakdir. Biroq, u lotin tilidan “peregrinus” so‘zidan olinganligi sabab u sayyoh, muxojir, musofir, kelgindi va begona ma’nolarini ham beradi.
Eickelman va Piscatori (Eickelman, D. F., & Piscatori, J. (1990). Muslim travelers – Pilgrimage, migration and the religious imaginatior. London: Routledge**)**	**Ziyorat** sayr-sayohat shakli bo‘lib, aholi harakatining bir turi. "Harakatlar" ma’lum tartib–qoidalar asosida yuzaga keladi. Ushbu harakat insonlarning katta hajmdagi harakatlarini dunyo bo‘ylab o‘z ichiga oladi hamda har kungi sayohatlarga ta’luqlidir.

[5] Beknazarov F.A. “O‘zbekistonda ziyorat turizmi imkoniyatlaridan foydalanish samaradorligini oshirish yo‘llari”. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. Samarqand 2023 y.

Islom yensiklopediyasi (“O‘zbekiston milliy yensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent-2017**)**	**Ziyorat** - muqaddas joylarga, mozor va qabristonlarga borib muayyan rasm-rusumlarni bajarib kelish. Ziyorat marosimi, odatda qabr tepasida ayrim suralarni o‘qib marhum haqiga duo qilish, shuningdek, hayr-ehson, sadaqa berish kabilardan iborat.
А.В.Бабкин (Специальные виды туризма. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. - 252 с.)	Ziyorat turizmi muqaddas joylar, diniy markazlarga borayotgan turistlarga xizmat ko‘rsatish va ularning ehtiyojlarini qondirish bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyat turi.
Л.И.Байдагасов, М.И.Гоппа (О классификации пал-омнического туризма // Международный научный журнал “Символ науки” - 2016, - No10. - С. 192-194.)	Ziyorat turizmi nafaqat din bilan bog‘liq, balki mashhur kishilar qabri yoki uy muzeyini borib ko‘rish, ularni xotirlashni ham o‘z ichiga oladi.
М.А.Винокуров (Что такое туризм? // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2004. – No 3. – С. 19-24.)	Diniy turizm (ziyorat turizmi) muhim diniy marosimlarda ishtirok etish uchun safarga chiqish, diniy yodgorliklar yoki boshqa dinlar tarixi va madaniyati bilan tanishish maqsadidagi turlar, shuningdek, mutaxassislarning din masalalari bilan bog‘liq ilmiy safarlarini ko‘zda tutadi.

Ziyorat turizmining tarkibiy tuzilishini hududiy darajalar bo‘yicha ham ko‘rib chiqish mumkin. Dastlab alohida ziyorat obyekti mavjud bo‘ladi. Uning atrofida zarur infratuzilma va xizmatlar shakllanganda ziyorat hududi vujudga keladi. Bir-biriga yaqin yoki mazmunan bog‘liq obyektlarning yagona yo‘nalishga birlashtirilishi mahalliy ziyorat marshrutini yaratadi. Bir hududda bir nechta marshrut, xizmatlar va boshqaruv tizimi shakllansa, ziyorat destinatsiyasi tarkib topadi. Keyingi bosqichlarda bunday destinatsiyalar hududlararo yoki xalqaro ziyorat yo‘nalishlariga birlashtirilishi mumkin.

Ziyorat turistik mahsulotining tarkibi ham bir necha bo‘g‘indan tashkil topadi. Uning asosiy qismi ziyorat obyektiga tashrif bilan bog‘liq bo‘lsa, safarni ta’minlovchi qism transport, joylashtirish, ovqatlanish va

axborot xizmatlarini o‘z ichiga oladi. Qo‘shimcha qismga esa tarixiy va madaniy obyektlarga ekskursiyalar, hunarmandchilik markazlariga tashrif, mahalliy mahsulotlar xaridi va boshqa xizmatlar kirishi mumkin. Mazkur tarkibiy qismlarning o‘zaro uyg‘unligi ziyorat mahsulotining umumiy sifatini belgilaydi.

Ziyorat obyektlarining tashrif sig‘imi ham tarkibiy rivojlanishda e’tiborga olinishi lozim. Har bir maskanning jismoniy va funksional imkoniyati ma’lum chegaraga ega. Haddan tashqari ko‘p tashrif buyuruvchining bir vaqtda to‘planishi tarixiy inshootlarga, hududdagi osoyishtalikka va xizmat ko‘rsatish sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli tashrif sig‘imini belgilashda obyekt maydoni, piyodalar yo‘laklari, avtoturargoh, sanitariya obyektlari, xavfsizlik va tarixiy merosni muhofaza qilish shartlari hisobga olinishi zarur.

Ziyorat turizmining sifatini baholashda ham kompleks yondashuv talab etiladi. Bunda faqat mehmonxona yoki transport xizmatining sifati emas, balki turistning safar oldidan ma’lumot olishi, obyektga yetib borishi, kutib olinishi, hududda harakatlanishi, sanitariya sharoitlari, xodimlar muomalasi va xavfsizlik kabi omillar birgalikda ko‘rib chiqiladi. Ziyoratchining umumiy taassuroti aynan ushbu bo‘g‘inlarning qay darajada uyg‘un ishlashiga bog‘liq.

Umuman olganda, ziyorat turizmining tarkibiy tuzilishi alohida obyekt yoki xizmatlar majmuasi bilan cheklanmaydi. U ziyorat maskani, hududiy infratuzilma, tashrif oqimi, xizmat ko‘rsatish, axborot ta’minoti, mahalliy aholi va boshqaruv subyektlarining o‘zaro aloqasidan shakllanadigan murakkab tizimdir. Mazkur tizimda bir bo‘g‘inning yetarlicha rivojlanmaganligi umumiy natijaga ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois ziyorat turizmini rivojlantirishda alohida obyektlarni obodonlashtirishdan ko‘ra, ularni hududdagi xizmatlar, transport, tadbirkorlik va boshqaruv imkoniyatlari bilan uyg‘unlashtirish muhim hisoblanadi.

Shunday qilib, ziyorat turizmining o‘ziga xosligi nafaqat tashrifning mazmunida, balki uni tashkil etishning o‘ziga xos talablarida ham namoyon bo‘ladi. Ziyoratchilar tarkibining xilma-xilligi, tashrif oqimining notekisligi, ziyorat hududidan ehtiyotkorlik bilan foydalanish zarurati, ishonchli axborotga ehtiyoj, mahalliy aholining ishtiroki va ko‘p

tomonlama boshqaruv ushbu turizm turining asosiy xususiyatlarini belgilaydi. Ularning hisobga olinishi ziyorat maskanlaridan oqilona foydalanish, tashrif sifatini oshirish va hududning turistik imkoniyatlarini barqaror rivojlantirish uchun zarur shart-sharoit yaratadi.

1.3. Ziyorat turizmining turizm tizimidagi o‘rni va boshqa turizm turlari bilan aloqasi

Turizm ko‘plab yo‘nalishlar va faoliyat turlarini birlashtiruvchi murakkab tizim bo‘lib, uning tarkibidagi har bir tur turistlarning muayyan ehtiyojlari, safar maqsadlari va foydalaniladigan resurslar xususiyatiga ko‘ra ajralib turadi. Ziyorat turizmi ushbu tizimda tarixiy-madaniy meros, ma’naviy qadriyatlar, diniy an’analar hamda turistik xizmatlarni o‘zaro bog‘lovchi yo‘nalish sifatida alohida o‘rin egallaydi. Uning turizm tizimidagi ahamiyati faqat muqaddas maskanlarga tashriflarni tashkil etish bilan cheklanmaydi. Ziyorat safarlari transport, joylashtirish, umumiy ovqatlanish, ekskursiya, hunarmandchilik, savdo, axborot va boshqa xizmatlarni birlashtirib, hududda kengroq turistik faoliyatning rivojlanishiga sharoit yaratadi.

Ziyorat turizmining turizm tizimidagi o‘rnini aniqlashda uning mustaqil turizm yo‘nalishi ekanligi bilan bir qatorda boshqa turizm turlari bilan kesishadigan xususiyatini ham hisobga olish kerak. Amaliyotda turistning safari faqat bitta maqsad bilan cheklanib qolmasligi mumkin. Ziyorat maqsadida ma’lum hududga kelgan shaxs safar davomida tarixiy yodgorliklarni ko‘rishi, muzeylarga tashrif buyurishi, milliy taomlarni tatib ko‘rishi, mahalliy hunarmandchilik mahsulotlari bilan tanishishi yoki hududning tabiiy maskanlariga borishi mumkin. Natijada ziyorat safari tarkibida boshqa turistik faoliyat turlari ham shakllanadi.

Mazkur holat ziyorat turizmining turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilishdagi ahamiyatini oshiradi. Ziyorat maskani ma’lum hududga turistni jalb qiluvchi asosiy obyekt vazifasini bajarsa, uning atrofidagi boshqa resurslar turistning hududda qolish muddatini uzaytirish va xizmatlardan foydalanish ko‘lamini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan ziyorat turizmi ayrim hududlarda boshqa turizm yo‘nalishlarini

rivojlantirish uchun boshlang‘ich talabni shakllantiruvchi omil bo‘lishi mumkin.

Ziyorat turizmi bilan eng yaqin bog‘liq yo‘nalishlardan biri **diniy turizm** hisoblanadi. Har ikki yo‘nalishda diniy obyektlar, muqaddas joylar va e’tiqod bilan bog‘liq meros muhim turistik resurs vazifasini bajaradi. Biroq ularning safar maqsadlarida ayrim farqlar mavjud. Ziyorat safarida tashrif buyuruvchining shaxsiy e’tiqodi, ma’naviy niyati yoki muqaddas maskanga hurmati asosiy o‘rin tutsa, diniy turizm doirasida diniy obyektlarga ilmiy, tarixiy, me’moriy yoki madaniy qiziqish bilan tashrif buyurish ham mumkin. Shu sababli mazkur ikki yo‘nalish o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, ularni bir xil tushuncha sifatida qarash maqsadga muvofiq emas.

Ziyorat turizmining **madaniy turizm** bilan aloqasi yanada keng ko‘lamga ega. Ko‘plab ziyorat maskanlari ayni vaqtda muhim tarixiy-me’moriy meros obyektlari hisoblanadi. Maqbaralar, masjidlar, madrasalar, qadimiy diniy majmualar va boshqa qadamjolarda muayyan tarixiy davrning me’morchilik uslubi, bezak san’ati va shaharsozlik an’analari o‘z aksini topgan. Shu sababli bitta obyekt bir vaqtning o‘zida ziyoratchi uchun muqaddas maskan, boshqa turist uchun esa madaniy-tarixiy meros namunasi bo‘lishi mumkin.

Madaniy turizm bilan bunday bog‘liqlik ziyorat marshrutlarining mazmunini kengaytirish imkonini beradi. Ziyoratgohga tashrifni yaqin hududdagi muzeylar, tarixiy binolar, arxeologik yodgorliklar, teatrlar yoki an’anaviy madaniyat markazlari bilan birlashtirish orqali mazmunan boyitilgan turistik dastur shakllantiriladi. Natijada turist hududni faqat bitta obyekt orqali emas, balki uning umumiy tarixiy va madaniy muhiti orqali anglash imkoniga ega bo‘ladi.

Ziyorat turizmi **tarixiy turizm** bilan ham uzviy aloqador. Ko‘plab qadamjolarning shakllanishi muayyan tarixiy shaxs, voqea yoki davr bilan bog‘liq. Buyuk allomalar, mutafakkirlar, davlat arboblari va diniy ulamolar yashagan yoki dafn etilgan joylarga tashrif buyurish ziyorat mazmuni bilan bir qatorda tarixiy bilim olish imkoniyatini ham beradi. Shu bois bunday obyektlarda tarixiy ma’lumotlarning asoslangan holda taqdim etilishi ziyorat turistik mahsulotining mazmunini boyitadi.

Ayniqsa, tarixiy shaxslar bilan bog‘liq ziyorat yo‘nalishlarini shakllantirishda ularning tug‘ilgan joyi, ilm olgan maskanlari, faoliyat yuritgan hududlari, yaratgan merosi va dafn etilgan joylarini o‘zaro bog‘lash mumkin. Natijada alohida qadamjoga tashrifdan ko‘ra mazmunan to‘liqroq tarixiy-ziyorat yo‘nalishi yuzaga keladi.

Ziyorat turizmining **ma’rifiy turizm** bilan aloqasi ham muhim ahamiyatga ega. Ziyorat safarlari davomida turist faqat obyektga tashrif buyurmay, balki u bilan bog‘liq tarix, ilmiy meros, diniy-ma’rifiy qarashlar va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni haqida bilim oladi. Ayniqsa, yoshlar, talabalar va o‘quvchilar uchun ziyorat maskanlariga tashkil etiladigan safarlar ma’naviy-ma’rifiy tarbiya bilan birga tarixni bevosita obyektlar orqali o‘rganish imkonini beradi.

Bu jihatdan ziyorat maskanlarida muzey ekspozitsiyalari, ilmiy-axborot markazlari, tarixiy hujjatlar, elektron ma’lumotlar va malakali gidlik xizmatlarining mavjudligi alohida ahamiyat kasb etadi. Ziyorat va ma’rifiy faoliyatning uyg‘unligi qadamjolarni faqat tashrif maskani sifatida emas, balki bilim va madaniy xotirani yetkazuvchi makon sifatida namoyon etadi.

Ziyorat turizmi **etnografik turizm** bilan ham bevosita bog‘lanadi. Ziyoratchi ma’lum hududga tashrif buyurganda mahalliy aholining urf-odatlari, turmush tarzi, kiyinish madaniyati, marosimlari va mehmondo‘stlik an’analari bilan tanishadi. Ayniqsa, qadimiy ziyorat an’analari saqlanib qolgan hududlarda mahalliy turmush tarzi turistik taassurotning muhim qismiga aylanishi mumkin.

Biroq bunda mahalliy urf-odatlarni faqat turistga namoyish etiladigan tomosha shakliga aylantirib yubormaslik muhim. Ziyorat turizmi mahalliy madaniyatni sun’iy ravishda o‘zgartirish emas, balki uning tabiiy shaklda saqlanishi va hurmat qilinishiga xizmat qilishi kerak.

Ziyorat turizmi bilan **gastronomik turizm** o‘rtasidagi bog‘liqlik turistning safar davomida mahalliy ovqatlanish xizmatlaridan foydalanishi orqali shakllanadi. Har bir hududning o‘ziga xos taomlari va ularni tayyorlash an’analari mavjud bo‘lib, ziyoratchi uchun ular safarning qo‘shimcha taassurotini yaratadi. Mahalliy taomlarning turistik

dasturlarga oqilona kiritilishi hududning umumiy turistik jozibadorligini oshiradi.

Gastronomik xizmatlarni rivojlantirish mahalliy tadbirkorlik uchun ham qo‘shimcha imkoniyat yaratadi. Ziyorat yo‘nalishlarida oilaviy ovqatlanish maskanlari, milliy taomlar taqdim etadigan kichik korxonalar va mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarining savdosi rivojlanishi mumkin. Bunda ovqatlanish xizmatlarining sanitariya holati, sifati va ziyoratchilarning diniy hamda madaniy talablariga mosligi muhim ahamiyatga ega.

Ziyorat turizmi **hunarmandchilik va kreativ turizm** bilan ham o‘zaro manfaatli aloqaga ega. Ziyorat markazlari atrofida an’anaviy hunarmandchilikning rivojlanishi ko‘p uchraydi. Kulolchilik, kashtachilik, yog‘och o‘ymakorligi, zargarlik, miniatyura, milliy matolar va boshqa hunarmandchilik mahsulotlari turist uchun esdalik buyumi vazifasini bajarsa, mahalliy ustalar uchun daromad manbai yaratadi.

Ziyoratchining tayyor mahsulotni sotib olishidan tashqari ustaxona faoliyati bilan tanishishi, mahsulot tayyorlash jarayonida ishtirok etishi yoki mahorat mashg‘ulotlarida qatnashishi ziyorat safariga kreativ turizm elementlarini kiritadi. Bunday tajriba turistik mahsulotni mazmunan boyitadi hamda an’anaviy hunarlarning saqlanishiga iqtisodiy rag‘bat yaratadi.

Ziyorat turizmi ayrim hollarda **sog‘lomlashtirish va tibbiy turizm** bilan ham uyg‘unlashishi mumkin. Tarixan shifobaxsh deb e’tirof etilgan buloqlar, g‘orlar, mineral suv manbalari yoki tabiiy maskanlar atrofida ziyorat an’analari shakllangan holatlar mavjud. Bunday obyektlarga tashrif buyuruvchilar ma’naviy niyat bilan bir qatorda sog‘lomlashtirish maqsadini ham ko‘zlashlari mumkin.

Bunda diniy yoki xalqona qarashlarni ilmiy tibbiy tavsiya bilan aralashtirib yubormaslik zarur. Turistik axborotda tarixiy an’ana va tibbiy jihatdan tasdiqlangan xususiyatlar aniq farqlanishi kerak. Shundagina ziyorat va sog‘lomlashtirish xizmatlari mas’uliyatli tarzda uyg‘unlashtiriladi.

Ziyorat yo‘nalishlari **ekologik va tabiiy turizm** bilan ham birlashishi mumkin. Ayrim ziyorat obyektlari tog‘li hududlar, daryo vodiylari,

g‘orlar, buloqlar yoki boshqa tabiiy landshaftlarda joylashgan. Bunday maskanlarga tashrif chog‘ida ziyoratchilar hudud tabiatidan ham bahramand bo‘ladilar. Tabiiy muhit ziyorat maskanining umumiy jozibadorligi va osoyishtaligini kuchaytirishi mumkin.

Shu bilan birga, tabiiy hududlardagi ziyorat oqimining ortishi ekologik yuklamani yuzaga keltiradi. Chiqindilar, tartibsiz transport harakati, yashil hududlarning zararlanishi yoki suv manbalarining ifloslanishi kabi holatlarga yo‘l qo‘ymaslik uchun ziyorat va ekologik turizmni rivojlantirishda tabiatni muhofaza qilish talablarini hisobga olish lozim.

Ziyorat turizmi **qishloq turizmi** bilan bog‘langanda esa shahar markazlaridan tashqaridagi qadamjolarni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar paydo bo‘ladi. Ko‘plab ziyorat obyektlari qishloq hududlarida joylashgan bo‘lib, ularga tashrif buyuruvchilarga mahalliy mehmon uylari, milliy taomlar, dehqonchilik mahsulotlari va an’anaviy turmush tarzi bilan bog‘liq xizmatlar taklif etilishi mumkin. Natijada ziyoratchilardan tushadigan daromad yirik turistik markazlarda to‘planib qolmasdan, chekka hududlarga ham yetib boradi.

Ziyorat turizmining boshqa turizm turlari bilan aloqadorligi turistik marshrutlarni shakllantirishda ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, ziyorat yo‘nalishi tarkibiga tarixiy obyekt, muzey, hunarmandchilik ustaxonasi, milliy ovqatlanish maskani va tabiat qo‘ynidagi dam olish joyini kiritish orqali bir nechta turizm yo‘nalishlarini bir safar doirasida uyg‘unlashtirish mumkin.

Biroq bunday integratsiya ziyorat safarining asosiy maqsadini ikkinchi darajaga tushirib qo‘ymasligi kerak. Ziyorat obyektiga mos kelmaydigan ko‘ngilochar faoliyatni uning bevosita hududiga joylashtirish yoki haddan tashqari tijoratlashtirish maskanning asl mazmuniga zarar yetkazishi mumkin. Shuning uchun boshqa turizm yo‘nalishlari bilan integratsiya obyektning maqomi va hududning xususiyatidan kelib chiqib amalga oshirilishi lozim.

Ziyorat turizmining turizm tizimidagi yana bir muhim jihati uning **turistik oqimlarni hududlar bo‘yicha taqsimlash imkoniyati** bilan bog‘liq. An’anaviy turistik tashriflar ko‘pincha mashhur shaharlar yoki

tarixiy markazlarda to‘planadi. Ziyorat obyektlarining esa turli tuman va qishloqlarda joylashganligi turistlarni asosiy markazlardan tashqaridagi hududlarga ham yo‘naltirish imkonini beradi. Bu turistik oqimning hududiy tarqalishini kengaytiradi va yangi xizmat ko‘rsatish nuqtalarining shakllanishiga sharoit yaratadi.

Mazkur jihat, ayniqsa, hududlar o‘rtasidagi turistik rivojlanish tafovutlarini kamaytirishda muhimdir. Ziyorat marshrutiga chekka hududlardagi obyektlarning kiritilishi u yerda yo‘l, transport, savdo, umumiy ovqatlanish va joylashtirish xizmatlarining shakllanishiga turtki bo‘lishi mumkin. Shunday qilib, ziyorat turizmi turizm faoliyatining hududiy qamrovini kengaytiruvchi vositalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Ziyorat turizmi **mavsumiylikni yumshatish imkoniyati** nuqtai nazaridan ham turizm tizimi uchun muhimdir. Ayrim rekreatsion turizm turlari iqlim va fasllarga yuqori darajada bog‘liq bo‘lsa, ko‘plab ziyorat maskanlariga yil davomida tashrif buyurish mumkin. Bu mehmonxona, transport, umumiy ovqatlanish va boshqa xizmat ko‘rsatish korxonalarining faqat ma’lum mavsumda emas, yilning turli davrlarida faoliyat yuritishiga sharoit yaratadi.

Biroq ayrim diniy sanalar yoki an’anaviy tadbirlar davrida ziyoratchilar sonining keskin ortishi mumkinligi ham e’tiborga olinishi zarur. Shu sababli ziyorat turizmi bir tomondan mavsumiylikni kamaytirish imkoniyatiga ega bo‘lsa, ikkinchi tomondan qisqa muddatli yuqori talabni boshqarish vazifasini ham yuzaga keltiradi.

Ziyorat turizmining boshqa yo‘nalishlar bilan integratsiyalashuvi **kompleks turistik mahsulot** shakllanishiga olib keladi. Bunday mahsulotda ziyorat asosiy safar motivi bo‘lib qoladi, boshqa turizm yo‘nalishlari esa uning mazmunini kengaytiruvchi va turistning hududdagi tajribasini boyituvchi qo‘shimcha tarkibiy qismlar sifatida qatnashadi. Natijada bir kunlik tashrifning ko‘p kunlik yo‘nalishga aylanishi, turist foydalanadigan xizmatlar sonining ko‘payishi va hududning turistik imkoniyatlaridan kengroq foydalanish uchun sharoit yaratiladi.

O‘zbekiston sharoitida ziyorat turizmining boshqa yo‘nalishlar bilan uyg‘unlashuvi uchun katta imkoniyat mavjud. Tarixiy shaharlar va ziyorat markazlarida maqbara va qadamjolar bilan bir qatorda me’moriy yodgorliklar, muzeylar, an’anaviy bozorlar, hunarmandchilik markazlari va milliy gastronomiya obyektlari mavjud. Ularni mazmunan va hududiy jihatdan bir-biriga bog‘lash xorijiy va mahalliy turistlar uchun yanada to‘liq turistik dasturlar yaratish imkonini beradi.

Shu bilan birga, ziyorat turizmini boshqa turizm turlari bilan uyg‘unlashtirishda hududlarning o‘ziga xosligi saqlanishi lozim. Har bir destinatsiyaga bir xil turistik xizmatlar to‘plamini joriy etish o‘rniga, uning tarixiy rivojlanishi, mahalliy madaniyati, mavjud resurslari va ziyorat an’analaridan kelib chiqib mahsulot shakllantirish maqsadga muvofiq. Bu turistik yo‘nalishlarning bir-birini takrorlamasligi va har bir hududning o‘ziga xos qiyofasini saqlash imkonini beradi.

Umuman olganda, ziyorat turizmi turizm tizimida alohida yo‘nalish bo‘lishi bilan birga, turli turistik faoliyat turlarini o‘zaro bog‘lash imkoniyatiga ega. Uning diniy, madaniy, tarixiy, ma’rifiy, etnografik, gastronomik, hunarmandchilik, qishloq va ekologik turizm bilan aloqasi ziyorat safarining mazmunini kengaytiradi hamda hududlarda kompleks turistik mahsulotlar yaratishga xizmat qiladi.

Shu sababli ziyorat turizmining turizm tizimidagi o‘rnini faqat muqaddas maskanlarga tashriflar soni orqali baholash yetarli emas. Uning ahamiyati turistlarni hududlarga jalb etish, boshqa turistik resurslarni iqtisodiy muomalaga kiritish, xizmatlarga qo‘shimcha talab yaratish, safar davomiyligini uzaytirish, turistik oqimlarni hududlar bo‘yicha taqsimlash va mahalliy iqtisodiy faoliyatni kengaytirish imkoniyatlarida ham namoyon bo‘ladi. Ziyorat turizmining boshqa yo‘nalishlar bilan oqilona uyg‘unlashtirilishi esa uning ma’naviy mazmunini saqlagan holda turistik mahsulotning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mavzuni o’zlashtirish va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Ziyorat turizmi tushunchasi qanday mazmunga ega va uning turizmning boshqa turlaridan farqli jihatlari nimalardan iborat?
2. Ziyorat turizmining shakllanishida ma’naviy ehtiyojlar, diniy qadriyatlar va tarixiy-madaniy merosning o‘rni qanday?
3. Ziyorat turizmining asosiy resurslari tarkibiga qanday obyektlar va manbalar kiradi?
4. Ziyorat turizmining o‘ziga xos xususiyatlari va uni boshqa turizm yo‘nalishlaridan ajratib turuvchi omillar nimalardan iborat?
5. Ziyorat turizmi infratuzilmasining asosiy tarkibiy qismlarini tavsiflang va ularning ziyoratchilar uchun ahamiyatini izohlang.
6. Ziyorat turizmi mahsuloti qanday elementlardan tashkil topadi va uning sifatiga qaysi omillar ta’sir ko‘rsatadi?
7. Ziyorat turizmining hududiy tuzilishi qanday bosqichlardan iborat va ziyorat destinatsiyasini shakllantirishda qanday omillar muhim hisoblanadi?
8. Ziyorat turizmining madaniy, tarixiy, ma’rifiy va etnografik turizm turlari bilan o‘zaro aloqadorligini tushuntiring.
9. Ziyorat turizmini boshqa turizm turlari bilan integratsiyalashning hududiy va iqtisodiy afzalliklari nimalardan iborat?
10. O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari va istiqbollari haqida fikr bildiring.

I bob bo‘yicha amaliy topshiriq

1. Muayyan ziyorat destinatsiyasini tanlang, uning ziyorat resurslari, tashrif oqimi, transport qulayligi, infratuzilmasi, xizmat ko‘rsatish sifati, axborot ta’minoti, tashrif sig‘imi va mahalliy aholining turistik faoliyatdagi ishtirokini tahlil qiling. Mavjud muammolarni aniqlang, ularning kelib chiqish sabablarini asoslang hamda ziyorat turizmini barqaror rivojlantirish bo‘yicha kamida 5 ta amaliy taklif ishlab chiqing.

2. Integratsiyalashgan ziyorat turistik mahsulotini ishlab chiqing. Muayyan hududdagi ziyorat obyektlarini tanlang va ularni tarixiy, madaniy, gastronomik, etnografik, hunarmandchilik yoki ekologik turizm resurslari bilan uyg‘unlashtiring. Ular asosida 2–3 kunlik kompleks

ziyorat turistik marshrutini ishlab chiqing. Marshrutning maqsadli turist segmentini, tashrif ketma-ketligini, xizmatlar tarkibini, transport va joylashtirish vositalarini belgilang. Taklif etilgan mahsulotning turistlarning hududda qolish davomiyligi, xarajatlari, mahalliy tadbirkorlik va hududning turistik jozibadorligiga kutilayotgan ta’sirini baholang va ilmiy asoslang.

II BOB. TURLI DINLARDA ZIYORAT TURIZMI ASOSINI TASHKIL ETUVCHI DINIY MAROSIMLAR

Tayanch so‘z va iboralar: Din, diniy e’tiqod, diniy marosim, diniy an’ana, ziyorat, ziyoratchi, ziyorat turizmi, muqaddas maskan, ibodat, diniy-madaniy meros, xristianlik, katoliklik, pravoslavlik, protestantlik, cherkov, yahudiylik, sinagoga, Shabbat, kashrut, buddizm, Budda, stupa, meditatsiya, diniy bag‘rikenglik, ziyorat madaniyati.

2.1. Dinlarning paydo bo‘lish tarixi.

Din insoniyat tarixining qadimiy davrlaridan boshlab jamiyat ma’naviy hayotining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanib kelgan. Uning vujudga kelishi va rivojlanishi insonning tabiat, jamiyat, hayot va o‘lim, yaxshilik va yomonlik, borliqning kelib chiqishi kabi masalalarni anglashga bo‘lgan intilishi bilan chambarchas bog‘liq. Tarixiy taraqqiyot davomida diniy qarashlar jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, madaniyati, urf-odatlari va qadriyatlari bilan birga rivojlangan. Shu sababli dinlarning paydo bo‘lish tarixini o‘rganish nafaqat diniy qarashlarning shakllanishini, balki xalqlarning tarixiy-madaniy taraqqiyotini tushunishda ham muhim ahamiyatga ega.

“Din” tushunchasining mazmuniga turli ilmiy maktablarda turlicha yondashilgan. Umumiy ma’noda din insonning muqaddas deb qabul qilingan borliq, g‘oya yoki ilohiy kuchga munosabati bilan bog‘liq e’tiqodlar, tasavvurlar, marosimlar va axloqiy me’yorlar tizimini ifodalaydi. Dinning jamiyatdagi o‘rni faqat e’tiqod bilan cheklanmaydi. U tarix davomida axloqiy qarashlar, marosimlar, me’morchilik, tasviriy san’at, musiqa, yozuv, ta’lim va boshqa madaniy jarayonlarning rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatgan.

Dinlarning kelib chiqishi uzoq tarixiy jarayon bo‘lganligi sababli ularning dastlabki shakllarini aniq bir sana bilan belgilash qiyin. Arxeologik topilmalar, qadimgi dafn marosimlari, qoyatosh tasvirlari va moddiy madaniyat yodgorliklari qadimgi insonlarda borliq va o‘limdan keyingi hayotga oid tasavvurlar mavjud bo‘lganligini ko‘rsatadi. Biroq bunday topilmalarni bugungi ma’nodagi shakllangan dinlar bilan aynan tenglashtirish ilmiy jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Diniy tasavvurlarning dastlabki shakllari. Ilk jamiyatlarda insonning turmush tarzi tabiat bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan. Ob-havo, suv, olov, hayvonot va o‘simlik dunyosi, hosildorlik kabi hodisalar kundalik hayot uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Tabiat hodisalarining sabablarini ilmiy asosda tushuntirish imkoniyati cheklangan sharoitda ular bilan bog‘liq turli tasavvurlar, urf-odat va marosimlar shakllangan.

Dinshunoslik va antropologiyaga oid adabiyotlarda dastlabki diniy tasavvurlarni tavsiflash uchun animizm, totemizm, fetishizm va shomonlik kabi tushunchalardan foydalaniladi. Mazkur atamalar qadimgi jamiyatlarning murakkab e’tiqod tizimlarini to‘liq ifodalab bermasa-da, diniy qarashlarning ayrim tarixiy ko‘rinishlarini tushuntirishda qo‘llaniladi.

Animizm tabiat, inson va boshqa mavjudotlar bilan bog‘liq ruhlar haqidagi tasavvurlarni ifodalaydi. Bunday qarashlarda insondan tashqari ayrim hayvonlar, o‘simliklar, tog‘lar, daryolar yoki boshqa tabiiy hodisalar ham ruhiy xususiyatga ega deb qaralishi mumkin.

Totemizm muayyan urug‘ yoki jamoaning ayrim hayvon, o‘simlik yoki boshqa tabiiy timsol bilan alohida ramziy aloqasi haqidagi qarashlar bilan bog‘liq. Totem jamoaning kelib chiqishi, birligi yoki himoyasini ifodalovchi belgi vazifasini bajargan.

Fetishizm ayrim buyumlarga alohida xususiyat yoki kuch nisbat berish bilan bog‘liq tasavvurlarni anglatadi. Turli xalqlarda tumorlar, ramziy buyumlar va boshqa moddiy vositalarga munosabat shunday qarashlarning turli ko‘rinishlarida namoyon bo‘lgan.

Shomonlik esa ayrim xalqlarning tarixiy an’analarida maxsus marosimlarni amalga oshiruvchi shaxsning ruhiy olam bilan vositachilik qilishi haqidagi qarashlar bilan bog‘liq. Uning shakllari geografik hudud va xalqlarga qarab sezilarli darajada farqlangan.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, ushbu tushunchalarni barcha dinlar rivojlanishi bosib o‘tgan yagona va qat’iy ketma-ketlik sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas. Zamonaviy dinshunoslik dinlarning kelib chiqishini bir yo‘nalishli oddiy jarayon emas, balki turli jamiyatlarda har xil tarixiy sharoitlarda kechgan murakkab hodisa sifatida o‘rganadi.

Qadimgi sivilizatsiyalarda diniy qarashlarning rivojlanishi. Jamiyatda dehqonchilik, hunarmandchilik, shaharlar va davlat tuzilmalarining shakllanishi diniy hayotga ham ta’sir ko‘rsatgan. Qadimgi Mesopotamiya, Misr, Hindiston, Xitoy, Eron, Yunoniston va Rim kabi sivilizatsiyalarda diniy qarashlar murakkablashib, ibodatxonalar, ruhoniylik an’analari, diniy marosimlar va muqaddas rivoyatlar tizimi rivojlangan.

Qadimgi Mesopotamiyada shahar va davlatlarning siyosiy hamda xo‘jalik hayoti diniy markazlar bilan uzviy bog‘langan. Ibodatxonalar diniy vazifadan tashqari ayrim davrlarda iqtisodiy va ijtimoiy hayotda ham muhim o‘rin egallagan.

Qadimgi Misrda diniy qarashlar tabiat hodisalari, hukmdorlik va o‘limdan keyingi hayot haqidagi tasavvurlar bilan chambarchas bog‘liq edi. Dafn marosimlari, maqbaralar va monumental me’moriy inshootlarning rivojlanishi ana shu qarashlarning moddiy madaniyatdagi ifodasi sifatida namoyon bo‘lgan.

Hindiston hududida shakllangan qadimgi diniy an’analar keyinchalik hinduizmning tarixiy taraqqiyotiga asos bo‘ldi. Vedalar bilan bog‘liq an’analar, marosimlar va falsafiy qarashlar uzoq tarixiy davr davomida rivojlanib, Janubiy Osiyo diniy-madaniy hayotiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Qadimgi Xitoyda ajdodlarni e’zozlash, marosim va ijtimoiy tartibga katta ahamiyat berilgan. Keyingi davrlarda konfutsiylik va daosizm Xitoyning falsafiy, axloqiy va diniy-madaniy taraqqiyotida muhim o‘rin egalladi.

Markaziy Osiyo va qadimgi Eron tarixida **zardushtiylik** alohida ahamiyatga ega. Zardushtiylik bilan bog‘liq “Avesto” qadimgi diniy qarashlar, marosimlar, axloqiy me’yorlar va jamiyat hayotiga oid muhim manbalardan hisoblanadi. Uning tarixiy geografiyasi va dastlabki shakllanish hududlari bo‘yicha ilmiy qarashlar turlicha bo‘lsa-da, zardushtiylik Markaziy va G‘arbiy Osiyo tarixiy-madaniy taraqqiyotida chuqur iz qoldirgan.

Milliy va jahon dinlarining shakllanishi. Tarixiy rivojlanish jarayonida ayrim diniy an’analar ma’lum xalq yoki hududning tarixi va

madaniyati bilan chambarchas bog‘langan holda rivojlangan. Dinshunoslik adabiyotlarida bunday dinlarga nisbatan ko‘pincha **milliy dinlar** tushunchasi qo‘llanadi. Yahudiylik, sintoizm va ayrim boshqa diniy an’analar shu nuqtai nazardan o‘rganiladi.

Yahudiylik qadimgi Yaqin Sharqda shakllangan eng qadimiy monoteistik diniy an’analardan biridir. Uning tarixiy taraqqiyoti yahudiy xalqi tarixi bilan chambarchas bog‘liq. Yahudiylik keyinchalik xristianlik va islom shakllangan tarixiy-diniy muhitga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Yaponiya tarixida shakllangan **sintoizm** tabiat, muqaddas joylar, ajdodlar va “kami” tushunchasi bilan bog‘liq an’analarni qamrab oladi. Sintoizm yapon xalqining marosimlari, madaniyati va tarixiy o‘zligini shakllantirishda muhim o‘rin tutgan.

Ayrim dinlar esa tarixiy rivojlanish jarayonida o‘zlari paydo bo‘lgan hudud chegaralaridan chiqib, turli xalqlar orasida keng tarqalgan. O‘quv adabiyotlarida buddaviylik, xristianlik va islom ko‘pincha **jahon dinlari** sifatida tavsiflanadi.

2.2. Xristianlik (katolik, provaslav va protestant) dinida ziyorat bilan bog‘liq qoidalar

Xristianlikda ziyorat qadimdan shakllangan diniy safar an’analaridan biri bo‘lib, uning mazmuni muqaddas joylarga tashrif buyurish, ibodat qilish, diniy tarixni o‘rganish va ma’naviy tafakkurni chuqurlashtirish bilan bog‘liq. Xristian ziyorat geografiyasining shakllanishida Iso Masih hayoti bilan bog‘liq joylar, havoriylar va avliyolar faoliyat yuritgan hududlar, qadimiy cherkovlar, monastirlar hamda xristianlik tarixida muhim o‘rin tutgan diniy markazlar katta ahamiyat kasb etgan.

Xristianlikda ziyorat barcha e’tiqod qiluvchilar uchun bir xil shakldagi majburiy amal sifatida belgilanmagan. U ko‘proq shaxsning diniy va ma’naviy ehtiyoji asosida amalga oshiriladigan safar hisoblanadi. Katolik, pravoslav va protestant an’analarining tarixiy rivojlanishi turlicha kechganligi sababli ziyoratning mazmuni, ziyorat qilinadigan obyektlar va ayrim marosimlar ham o‘zaro farqlanadi.

Xristian ziyoratining tarixiy shakllanishi. Xristian ziyoratining dastlabki yo‘nalishlari Iso Masihning hayoti bilan bog‘liq joylarga

tashriflardan shakllangan. Quddus, Baytlahm va boshqa Injil voqealari sodir bo‘lgan hududlar xristianlar orasida alohida e’tibor qozongan. Keyinchalik havoriylar, shahidlar va avliyolar hayoti bilan bog‘liq maskanlar ham ziyorat markazlariga aylangan.

2.1-rasm. Xristian ziyoratining tarixiy maskanlari

Quddus xristian ziyorat geografiyasida alohida o‘rin egallaydi. Shahardagi Church of the Holy Sepulchre xristian an’anasida Iso Masihning xochga mixlanishi, dafn etilishi va tirilishi bilan bog‘liq muhim maskan sifatida e’zozlanadi. Quddusdagi Via Dolorosa yo‘li ham Iso Masihning xochga mixlanishidan oldingi voqealari bilan bog‘langan ziyorat yo‘nalishi sifatida mashhur.

Baytlahmdagi Church of the Nativity esa xristian an’anasida Iso Masih tug‘ilgan joy bilan bog‘lanadi. Shu sababli Quddus va Baytlahmni o‘z ichiga oluvchi ziyorat yo‘nalishlari xristian ziyorat turizmining tarixiy asoslarini tashkil etadi.

Xristianlikning Rim imperiyasida keng tarqalishi bilan ziyorat geografiyasi ham kengayib bordi. Cherkovlar, monastirlar va avliyolar bilan bog‘liq maskanlar ko‘payishi natijasida turli hududlarni birlashtiruvchi ziyorat yo‘llari shakllandi. O‘rta asrlarga kelib ziyoratchilarning harakatlanishini ta’minlash uchun yo‘llar bo‘yida tunash, ovqatlanish va boshqa xizmatlarning rivojlanishi ham kuzatildi. Bu jarayon tarixiy ziyorat yo‘llarining keyinchalik turistik marshrut sifatida shakllanishiga zamin yaratdi.

Katolik dinida ziyorat an’analari. Katolik an’anasida ziyorat diniy hayotning keng tarqalgan ko‘rinishlaridan biridir. Ziyorat ibodat qilish, tavba, shukronalik, diniy bilimlarni boyitish va ma’naviy yangilanish maqsadlari bilan amalga oshirilishi mumkin.

2.2-rasm. Rim va Vatikandagi ziyorat maskanlari

Iso Masih va havoriylar bilan bog‘liq maskanlardan tashqari, avliyolar hayoti, faoliyati yoki xotirasi bilan bog‘liq joylarga ham ziyoratlar uyushtiriladi. Katolik ziyorat geografiyasida Rim va Vatikan muhim o‘rin egallaydi. St. Peter's Basilica katolik dunyosining eng mashhur diniy maskanlaridan biri hisoblanadi. Rimning ziyorat markazi sifatidagi mavqei havoriylar Pyotr va Pavlus bilan bog‘liq tarixiy an’analar hamda Rim papasining katolik cherkovidagi o‘rni bilan belgilanadi.

Katolik ziyoratining yana bir o‘ziga xos ko‘rinishi tarixiy piyoda ziyorat yo‘llaridir. Ularning eng mashhurlaridan biri Ispaniyaning Santiago-de-Kompostela shahriga olib boruvchi **Camino de Santiago** yo‘llari hisoblanadi. Turli mamlakat va hududlardan boshlanuvchi ushbu yo‘llar yakunda Santiago de Compostela Cathedralga olib keladi.

Camino de Santiago tajribasi ziyoratning faqat yakuniy manzil bilan belgilanmasligini ko‘rsatadi. Uzoq masofani piyoda bosib o‘tish, yo‘l davomida mulohaza yuritish, ibodat qilish va boshqa ziyoratchilar bilan muloqotda bo‘lish safarning tarkibiy qismiga aylanadi. Shu sababli mazkur yo‘nalishda yo‘lning o‘zi ham ziyorat tajribasini shakllantiruvchi makon hisoblanadi. Katolik ziyorat maskanlariga tashrif buyurishda diniy obyektning ichki tartibiga rioya qilish talab etiladi. Ibodat davomida osoyishtalikni saqlash, belgilangan kiyinish qoidalariga amal qilish,

ziyoratchilar va ibodat qilayotgan kishilarga xalaqit bermaslik, suratga olishga oid mahalliy talablarni bajarish tashrif madaniyatining asosiy jihatlaridir.

2.3-rasm. Camino de Santiago tarixiy ziyorat yo’li

Pravoslav dinida ziyorat an’analari. Pravoslav xristianlikda ziyorat cherkov va monastir an’analari bilan chambarchas bog‘liq. Ziyoratchilar qadimiy cherkovlar, monastirlar, avliyolar bilan bog‘liq maskanlar va diniy ahamiyatga ega boshqa joylarga tashrif buyuradilar. Bunday safarlarda ibodat, diniy marosimlarda ishtirok etish va ma’naviy hayotni mustahkamlash muhim o‘rin tutadi.Pravoslav an’anasida monastir ziyoratlari alohida ahamiyat kasb etadi. Monastir turist uchun tarixiy va me’moriy obyekt bo‘lishi mumkin, biroq uning asosiy vazifasi diniy hayot bilan bog‘liq. Shu sababli ziyoratchilar monastir jamoasining kundalik hayoti va ibodat tartibiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishlari kerak.

2.4-rasm. Pravoslav ziyoratida monastrlarning o’rni

Pravoslav dunyosining mashhur ziyorat markazlaridan biri Mount Athos hisoblanadi. Athos hududidagi monastirlar asrlar davomida

pravoslav diniy hayotining muhim markazlaridan bo‘lib kelgan. Mazkur hududga tashrif alohida qoidalar asosida tashkil qilinishi uning oddiy turistik obyekt emas, balki faol diniy makon ekanligini ko‘rsatadi. Pravoslav cherkov va monastirlariga tashrif buyurishda kiyinishga oid mahalliy talablar nisbatan qat’iy bo‘lishi mumkin. Shuningdek, ibodat vaqtida suhbatlashmaslik, diniy marosimga xalaqit bermaslik, ayrim diniy buyumlarni ruxsatsiz ushlamaslik va suratga olishdan oldin belgilangan tartibni aniqlash lozim.

Protestant yo‘nalishlarida ziyorat va diniy-ma’rifiy safarlar. Protestantlik XVI asrda Yevropada kechgan Reformatsiya jarayonlari natijasida shakllangan va keyinchalik ko‘plab mustaqil yo‘nalishlarga ajralgan. Shu bois protestantlik doirasida ziyoratning barcha jamoalar uchun umumiy bo‘lgan yagona shakli mavjud emas.

Reformatsiya davrida protestantlikning ko‘plab vakillari avliyolar, relikviyalar va ular bilan bog‘liq ayrim o‘rta asr ziyorat amaliyotlariga tanqidiy yondashgan. Natijada protestant an’analarida avliyolar qabrlariga ziyorat katolik va pravoslavlikdagidek markaziy o‘rin egallamagan. Biroq protestant diniy hayotida tarixiy va diniy ahamiyatga ega joylarga safarlar mavjud. Injil voqealari bilan bog‘liq hududlar, ilk xristianlik markazlari va Reformatsiya tarixi bilan bog‘langan maskanlarga tashriflar diniy-ma’rifiy mazmun kasb etadi.

2.5-rasm. Protestant Reformatsiyasi bilan bog’liq tarixiy maskanlar

Germaniyaning Wittenberg shahri Martin Lyuter faoliyati bilan bog‘liq muhim tarixiy markazlardan biridir. Bu kabi maskanlarga tashriflarda diniy tarixni o‘rganish, Reformatsiya jarayonlarining mazmunini anglash va xristian merosi bilan tanishish asosiy o‘rin tutadi. Shu sababli protestant yo‘nalishlaridagi bunday safarlar ziyorat turizmi

bilan bir qatorda diniy-ma’rifiy va madaniy meros turizmi bilan ham uzviy bog‘lanadi.

Xristian ziyoratida tashrif madaniyati. Xristian ziyorat turizmini tashkil etishda muqaddas maskanning diniy vazifasi ustuvorligini hisobga olish muhim. Ko‘plab mashhur cherkov va monastirlar bir vaqtning o‘zida ham ziyorat maskani, ham tarixiy-me’moriy yodgorlik, ham ommaviy turistik obyekt hisoblanadi. Natijada diniy jamoa, ziyoratchi va oddiy turistlarning manfaatlarini muvofiqlashtirish zarurati yuzaga keladi.

2.6-rasm. Xristian ziyorat maskanlariga ibodat va tashrif madaniyati

Birinchi navbatda, ziyorat maskaniga kirishda uning **kiyinish tartibi** hisobga olinishi kerak. Talablar mamlakat, konfessiya, cherkov yoki monastirga qarab farqlanadi. Diniy maskanga mos, kamtarona kiyinish umumiy odob mezoni hisoblanadi. Ayrim monastirlarda esa qo‘shimcha talablar belgilangan bo‘lishi mumkin.

Ikkinchi muhim qoida **ibodat vaqtida osoyishtalikni saqlash** bilan bog‘liq. Cherkovdagi ibodat yoki boshqa diniy marosim turistlar uchun oddiy namoyish emas. Shu sababli turistik guruhlarning baland ovozda gaplashishi, gidlarning ibodat davomida ovoz kuchaytirgichlardan foydalanishi yoki guruhning diniy marosim ishtirokchilariga xalaqit beradigan tarzda joylashishi maqbul hisoblanmaydi.

Uchinchi jihat **suratga va videoga olish** tartibiga tegishli. Ayrim cherkovlarda suratga olishga ruxsat berilsa, ayrimlarida to‘liq yoki qisman taqiqlanishi mumkin. Ayniqsa, ibodat va boshqa diniy

marosimlarni tasvirga olishda ehtiyotkorlik talab etiladi. Shu sababli turist suratga olishdan avval obyektning ichki qoidalari bilan tanishishi kerak.

To‘rtinchidan, ziyoratchilar **muqaddas buyumlar va diniy ramzlarga hurmat** bilan munosabatda bo‘lishlari lozim. Ikonalar, qabrlar, relikviyalar, mehroblar va boshqa diniy obyektlarni ruxsatsiz ushlash, joyini o‘zgartirish yoki ulardan turistik rekvizit sifatida foydalanish mumkin emas.

Beshinchidan, monastir va yirik diniy majmualarda **tashrif uchun ochiq va yopiq hududlar** farqlanishi mumkin. Ziyoratchi belgilangan yo‘nalishdan foydalanishi va diniy jamoaning shaxsiy hududlariga ruxsatsiz kirmasligi kerak.

Xristian ziyorat maskanlarida turistik xizmatlarni tashkil etish. Ziyorat turizmi nuqtai nazaridan xristian diniy maskanlarida xizmat ko‘rsatish oddiy ekskursiya obyektlaridagi xizmatlardan ma’lum darajada farq qiladi. Turistik xizmatning mazmuni diniy muhit va amaldagi marosimlar bilan muvofiqlashtirilishi zarur. Gid ziyorat obyektining tarixiy sanalari va me’moriy xususiyatlarini bilish bilan cheklanmasdan, uning qaysi konfessiyaga mansubligi, asosiy diniy vazifasi va mahalliy tashrif qoidalari haqida ham yetarli bilimga ega bo‘lishi kerak. Diniy tushunchalarning noto‘g‘ri talqin qilinishi yoki bir konfessiyaga xos amaliyotning boshqasiga nisbat berilishi turistda noto‘g‘ri tasavvur shakllantirishi mumkin.

Turistik marshrutlarni rejalashtirishda ibodat vaqtlari, diniy bayramlar va maxsus tadbirlarni hisobga olish ham muhim. Bir tomondan, yirik diniy bayram ziyorat turizmi uchun katta talab yaratadi. Ikkinchi tomondan, bunday davrda ziyoratchilar sonining keskin ortishi transport, xavfsizlik, sanitariya va tashrif oqimini boshqarish bilan bog‘liq qo‘shimcha choralarni talab qiladi. Diniy maskan atrofidagi tijorat faoliyati ham ehtiyotkorlik bilan tashkil qilinishi lozim. Suvenir savdosi, ovqatlanish va boshqa xizmatlar turist uchun zarur bo‘lsa-da, ular muqaddas hududning osoyishtaligi va tarixiy qiyofasiga salbiy ta’sir ko‘rsatmasligi kerak. Xizmat ko‘rsatish obyektlarini diniy makonning funksional xususiyatidan kelib chiqib joylashtirish ziyorat muhitini saqlash imkonini beradi.

Xristian ziyoratining turizm tizimidagi ahamiyati. Xristian ziyorati bugungi xalqaro turizm geografiyasida ham muhim o‘rin tutadi. Quddus, Rim, Santiago-de-Kompostela va boshqa tarixiy diniy markazlar turli mamlakatlardan ziyoratchilar va madaniy merosga qiziquvchi turistlarni jalb etadi. Natijada ziyorat transport, mehmonxona, umumiy ovqatlanish, gidlik, savdo va boshqa turistik xizmatlarga talab yaratadi. Xristian ziyoratining yana bir muhim jihati tarixiy ziyorat yo‘llarining zamonaviy turistik mahsulotga aylanishidir. Bunda turist faqat bitta diniy obyektga tashrif buyurmaydi, balki yo‘l bo‘ylab joylashgan qishloqlar, tarixiy shaharlar, madaniy obyektlar va mahalliy an’analar bilan ham tanishadi. Natijada ziyorat diniy turizm bilan bir qatorda tarixiy, madaniy, qishloq va gastronomik turizmning rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ziyorat maskanlarida turistlar sonining ko‘payishi tarixiy obyektlarni muhofaza qilish, tashrif sig‘imini tartibga solish va diniy muhitni saqlash masalalarini yuzaga keltiradi. Shuning uchun xristian ziyorat turizmini rivojlantirishda iqtisodiy manfaat bilan diniy va madaniy merosni asrash o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash zarur. Umuman olganda, katolik, pravoslav va protestant an’analarida ziyoratning shakli va ayrim qoidalari farq qilsa-da, muqaddas makonga hurmat, diniy marosimlarga xalaqit bermaslik, mahalliy tartibga rioya qilish va diniy merosni ehtiyotkorlik bilan asrash ularni birlashtiruvchi asosiy tamoyillardir. Ziyorat turizmini tashkil etishda ushbu konfessional xususiyatlarni bilish turistlarning diniy madaniyatga hurmatini oshirish bilan birga, turistik xizmatlarning mazmunan to‘g‘ri va mas’uliyatli tashkil etilishiga xizmat qiladi.

2.3.Yahudiy dinida ziyorat qilish bilan bog‘liq qoidalar

Yahudiylik qadimgi monoteistik diniy an’analardan biri bo‘lib, uning tarixiy taraqqiyotida muqaddas joylarga tashrif buyurish alohida o‘rin tutadi. Yahudiy ziyorat an’analari diniy tarix, muqaddas matnlar, Quddus shahri va qadimgi Ma’bad bilan bog‘liq xotira, shuningdek, taniqli diniy arboblar dafn etilgan maskanlarni e’zozlash bilan chambarchas bog‘langan. Shu sababli yahudiylikdagi ziyoratni faqat turistik safar

sifatida emas, balki tarixiy xotira, diniy e’tiqod va jamoaviy o‘zlik bilan bog‘liq hodisa sifatida ko‘rib chiqish lozim.

Yahudiylikda ziyorat an’analarining shakllanishi. Qadimgi yahudiylikda Quddusdagi Ma’bad diniy hayotning markaziy maskani bo‘lgan. Tavrotda yilning muayyan davrlarida Quddusga borish bilan bog‘liq an’analar shakllangan. Pesax, Shavuot va Sukkot tarixan Quddus Ma’badiga ziyorat bilan bog‘liq uch asosiy bayram sifatida alohida o‘rin egallagan. Ushbu bayramlar diniy adabiyotlarda ko‘pincha ziyorat bayramlari sifatida tavsiflanadi.

2.7-rasm. Quddusdagi G’arbiy devor – yahudiylikning muhim ziyorat va ibodat maskanlaridan biri

Milodiy 70-yilda Ikkinchi Ma’bad vayron qilingach, yahudiy diniy hayotining tashkiliy shakllari sezilarli o‘zgarishga uchradi. Ma’bad bilan bog‘liq qadimgi ziyorat amaliyoti avvalgi shaklda davom etmagan bo‘lsa-da, Quddus yahudiylarning diniy xotirasi va ibodat an’analarida o‘zining markaziy ahamiyatini saqlab qoldi. Keyingi davrlarda Quddus hamda boshqa tarixiy-diniy maskanlarga tashrif buyurishning turli shakllari rivojlandi.

Bugungi kunda Quddusdagi Western Wall yahudiylarning eng muhim ibodat va ziyorat maskanlaridan biri hisoblanadi. U qadimgi Ma’bad majmuasi bilan bog‘liq tarixiy-diniy xotirada alohida mavqega ega. Bu yerga dunyoning turli mamlakatlaridan tashrif buyuruvchilar ibodat qilish, diniy marosimlarda ishtirok etish va muqaddas tarix bilan bog‘liq maskanni ziyorat qilish maqsadida keladilar.

Yahudiy ziyoratida Quddusning o‘rni. Quddus yahudiy diniy an’anasida oddiy tarixiy shahar maqomidan ancha keng mazmunga ega.

U qadimgi Ma’bad, diniy tarix va asrlar davomida shakllangan jamoaviy xotira bilan bog‘langan. Shu bois Quddusga tashrif yahudiy ziyorat geografiyasining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. G‘arbiy devorga tashrif buyuruvchilar maskanning amaldagi ibodat joyi ekanligini hisobga olishlari zarur. Tashrif davomida ibodat qilayotgan kishilarga xalaqit bermaslik, osoyishtalikni saqlash va hududda belgilangan qoidalarga rioya qilish talab etiladi. Ibodat maydonida erkaklar va ayollar uchun alohida qismlar tashkil etilgan bo‘lib, tashrif buyuruvchilar tegishli hududdan foydalanadilar. Kiyinishga ham muqaddas makonga mos ravishda yondashiladi. Erkaklardan ibodat hududida boshini yopish talab qilinadi; zarur hollarda tashrif buyuruvchilar uchun bosh kiyimi taqdim etilishi mumkin. Umuman, erkaklar va ayollardan kamtarona kiyinish kutiladi. Bu talablar turistning diniy mansubligidan qat’i nazar, maskanning diniy maqomiga hurmat tamoyiliga asoslanadi.

Ibodat va ziyorat odobi. Yahudiy ziyorat maskanlarida tashrif buyuruvchining xulq-atvori muhim hisoblanadi. Muqaddas joy turist uchun tarixiy yodgorlik bo‘lishi mumkin, biroq e’tiqod qiluvchilar uchun u amaldagi ibodat makonidir. Shu sababli ekskursiya va turistik faoliyat ibodat qilayotgan kishilarning diniy amaliyotiga xalaqit bermasligi kerak.

G‘arbiy devorda tashrif buyuruvchilarning kichik qog‘ozga tilak yoki ibodat yozib, devor toshlari orasidagi bo‘shliqlarga joylashtirishi keng tanilgan odatlardan biridir. Bunday amaliyotga hurmat bilan munosabatda bo‘lish zarur. Boshqa shaxslar qoldirgan yozuvlarni olib o‘qish yoki ularga turistik qiziqish predmeti sifatida munosabatda bo‘lish ma’qul emas. Diniy marosimlar, ibodatlar va shaxsiy diniy amaliyotlarni suratga olishda ham ehtiyotkorlik talab etiladi. Ayniqsa, Shabbat va diniy bayramlar vaqtida mahalliy tartib va cheklovlarga rioya qilish zarur.

Shabbat va ziyorat tartibi. Yahudiylikda **Shabbat** haftalik muqaddas dam olish kuni bo‘lib, juma kuni quyosh botishidan shanba kuni kechqurungacha davom etadi. Shabbat yahudiy diniy hayotining asosiy institutlaridan biri bo‘lganligi sababli ziyorat turizmini tashkil etishda uning talablarini hisobga olish muhimdir. Diniy jamoalar va maskanlarga qarab Shabbat vaqtida ayrim faoliyatlar cheklanadi.

Transport, savdo, ovqatlanish, xizmat ko‘rsatish hamda suratga olish imkoniyatlari odatdagi kunlardan farq qilishi mumkin. Diniy hududlarda elektron qurilmalardan foydalanish ham mahalliy tartibga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli yahudiy ziyorat yo‘nalishini tashkil etuvchi turoperator va gidlar Shabbat boshlanishi va tugash vaqtini, ziyorat obyektlarining ish tartibini hamda transport va ovqatlanish xizmatlaridagi o‘zgarishlarni oldindan hisobga olishlari lozim. Bu turist uchun noqulayliklarning oldini olish bilan birga mahalliy diniy an’analarga hurmatni ta’minlaydi.

Yahudiy diniy bayramlari va ziyorat. Yahudiy diniy taqvimi ziyorat oqimlarining shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Tarixiy jihatdan **Pesax, Shavuot va Sukkot** Quddusdagi Ma’badga ziyorat bilan bog‘liq asosiy bayramlar hisoblangan. Bugungi kunda ularning nishonlanish shakli qadimgi davrdagidan farq qilsa-da, bu bayramlar yahudiy diniy hayotida katta ahamiyatini saqlab qolgan. Diniy bayramlar davrida Quddus va boshqa mashhur maskanlarda tashrif buyuruvchilar sonining ortishi mumkin. Bu transport, joylashtirish, xavfsizlik, sanitariya va tashrif oqimini boshqarishga qo‘shimcha talab qo‘yadi. Turistik tashkilotlar diniy kalendarni oldindan o‘rganishi va marshrutlarni unga muvofiq rejalashtirishi zarur.

Qabrlar va diniy shaxslar bilan bog‘liq ziyorat. Yahudiylikda ayrim payg‘ambarlar, ravvinlar va diniy arboblar bilan bog‘liq dafn maskanlariga tashrif buyurish an’analari ham mavjud.

2.8-rasm. Yahudiy diniy an’alarida tarixiy shaxslar bilan bo’g’liq ziyorat maskanlari

Biroq bu amaliyot barcha yahudiy diniy oqimlarida bir xil shaklda namoyon bo‘lmaydi. Ayrim jamoalarda bunday tashriflar keng tarqalgan

bo‘lsa, boshqalarida ularga boshqacha diniy yondashuv mavjud. Bunday maskanlarga tashrif buyurishda ibodat, diniy matnlarni o‘qish, xotirlash va boshqa diniy amaliyotlar bajarilishi mumkin. Turistik nuqtai nazardan esa gid va ekskursiya tashkilotchilari ushbu joylarning diniy maqomini to‘g‘ri tushuntirishi, turli diniy jamoalarning qarashlarini umumlashtirib yubormasligi lozim.

Sinagogalarga tashrif buyurish qoidalari. Sinagoga yahudiylarning ibodat va jamoaviy diniy hayoti uchun muhim makon hisoblanadi. Tarixiy sinagogalar ziyorat obyektlari bilan bir qatorda madaniy meros turizmining ham muhim resursiga aylangan.

Sinagogaga tashrif qoidalari muayyan jamoaga qarab farqlanishi mumkin. Ayrim an’analarda erkaklar boshini **kippa** bilan yopadilar. Ortodoksal jamoalarda erkaklar va ayollar ibodat vaqtida alohida joylashishi mumkin. Boshqa yahudiy yo‘nalishlarida esa tashrif va ibodat tartibi boshqacha bo‘lishi mumkin. Shu sababli turistlar tashrifdan oldin aynan o‘sha sinagoganing ichki qoidalari bilan tanishishlari maqsadga muvofiq. Ibodat davomida baland ovozda suhbatlashish, marosimga xalaqit berish yoki diniy buyumlarni ruxsatsiz ushlash mumkin emas. Ayniqsa, Tavrot o‘ramlari va boshqa diniy buyumlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish talab qilinadi.

Kosher talablari va ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatish. Yahudiy ziyorat turizmini tashkil etishda ovqatlanish masalasi alohida e’tibor talab qiladi. Yahudiylikda oziq-ovqat va uni tayyorlashga oid diniy me’yorlar **kashrut**, ushbu talablarga muvofiq oziq-ovqat esa **kosher** tushunchasi bilan ifodalanadi. Kashrut talablari faqat ayrim mahsulotlarni iste’mol qilish yoki qilmaslikdan iborat emas. Mahsulot tarkibi, tayyorlash jarayoni va oshxona amaliyotlariga oid qoidalar ham mavjud. Ushbu talablarga rioya qilish darajasi turistning diniy amaliyotiga qarab farqlanishi mumkin. Shu sababli yahudiy ziyoratchilar bilan ishlaydigan turistik korxonalar guruhning ovqatlanish talablarini safardan oldin aniqlashi kerak. “Kosher” atamasini umumiy ma’noda qo‘llash yoki oddiy vegetarian taomni avtomatik ravishda kosher deb taqdim etish to‘g‘ri emas. Zarur hollarda tegishli kosher sertifikatsiyasiga ega ovqatlanish xizmatlaridan foydalanish lozim.

Ziyorat turizmini tashkil etishda hisobga olinadigan jihatlar. Yahudiy ziyorat yo‘nalishlarini tashkil etishda diniy talablar turistik xizmatlarning deyarli barcha tarkibiy qismlariga ta’sir qilishi mumkin. Marshrutni tuzishda diniy taqvim, Shabbat, bayram kunlari, ibodat vaqtlari, ovqatlanish talablari va muqaddas maskanlarning ichki tartibini oldindan o‘rganish zarur. Gidlar yahudiylikning turli yo‘nalishlari mavjudligini ham hisobga olishlari kerak. Ortodoksal, konservativ, reformistik va boshqa yahudiy jamoalarining ayrim diniy amaliyotlari bir-biridan farq qiladi. Bitta jamoaga xos talabni butun yahudiylik uchun umumiy qoida sifatida taqdim etish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Ziyorat obyektlarida ekskursiya o‘tkazishda tarixiy va diniy ma’lumotlarni aniq ajratish ham muhim. Muqaddas matnlarda keltirilgan diniy an’ana, keyingi tarixiy rivoyatlar va arxeologik tadqiqotlar natijalarini bir xil darajadagi tarixiy dalil sifatida taqdim etmaslik kerak. Bu talab, ayniqsa, darsliklar va professional gidlik faoliyatida muhim ahamiyatga ega.

Yahudiy ziyorat turizmi tarixiy-madaniy meros turizmi bilan ham chambarchas bog‘langan. Qadimiy sinagogalar, yahudiy mahallalari, qabristonlar, diniy ta’lim markazlari va boshqa tarixiy obyektlar nafaqat diniy maqsadda kelgan ziyoratchilar, balki yahudiy xalqi tarixi va madaniyatiga qiziquvchi turistlarni ham jalb qiladi. Shu sababli ziyorat yo‘nalishlarini tarixiy, me’moriy va madaniy meros obyektlari bilan uyg‘unlashtirish mumkin.

Umuman olganda, yahudiy dinida ziyorat qilish bilan bog‘liq qoidalar muqaddas makonga hurmat, ibodat tartibiga rioya qilish, Shabbat va diniy bayramlarni hisobga olish, kamtarona kiyinish, diniy buyumlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lish hamda ovqatlanishda kashrut talablarini e’tiborga olishga asoslanadi. Biroq ushbu talablarning amaliy shakli yahudiylikning turli yo‘nalishlari va mahalliy diniy jamoalarga qarab farqlanishi mumkin. Shu bois ziyorat turizmini tashkil etishda umumiy diniy bilim bilan cheklanmasdan, tashrif buyuriladigan maskanning amaldagi qoidalarini oldindan o‘rganish muhimdir. Yahudiy ziyoratining o‘ziga xos talablarini to‘g‘ri hisobga olish turistik xizmatlarning sifatini oshiradi, ziyoratchilarning diniy ehtiyojlariga

hurmat bilan munosabatda bo‘lishni ta’minlaydi hamda diniy va madaniy meros obyektlaridan mas’uliyatli foydalanishga xizmat qiladi.

2.4.Buddizm dinida ziyorat qilish bilan bog‘liq qoidalar

Buddizmda ziyorat diniy-ma’naviy hayotning muhim ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, u Budda hayoti bilan bog‘liq maskanlarga, ibodatxonalar, stupalar, monastirlar hamda buddaviylik tarixida alohida o‘rin tutgan joylarga tashrif buyurishni qamrab oladi. Ziyoratning mazmuni muqaddas joyni ko‘rish bilangina cheklanmay, insonning o‘z xatti-harakatlarini mushohada qilishi, diniy ta’limotni chuqurroq anglashga intilishi, ibodat va meditatsiya orqali ma’naviy kamolotga erishishi bilan ham bog‘liq.

Buddaviylik Hindistonda shakllanib, keyinchalik Janubiy, Markaziy, Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyoning keng hududlariga tarqalgan. Natijada turli mamlakatlarda Theravada, Mahayana, Vajrayana kabi yirik an’analar va ko‘plab mahalliy maktablar vujudga kelgan. Shu sababli buddaviy ziyoratga oid barcha qoidalarni yagona tartib sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas. Ibodat, kiyinish, monastirga kirish, diniy buyumlarga munosabat va marosimlar muayyan mamlakat hamda diniy an’anaga qarab farqlanishi mumkin.

Buddaviylikda ziyorat an’analarining shakllanishi. Buddaviy ziyorat an’analarining tarixiy asoslari Siddhartha Gautama — Buddaning hayotidagi muhim voqealar sodir bo‘lgan joylar bilan bog‘liq. Buddaviy an’anada Buddaning tug‘ilishi, ma’rifatga erishishi, dastlabki ta’limotini bayon qilishi va hayotining yakuniy bosqichi bilan bog‘langan maskanlar alohida e’zozlanadi. Buddaviylikning asosiy tarixiy ziyorat markazlari sifatida **Lumbini, Bodh Gaya, Sarnath va Kushinagar** ko‘rsatiladi. Ular bugungi kunda xalqaro buddaviy ziyorat marshrutlarining asosini tashkil etadi.

Lumbini buddaviy an’anada Siddhartha Gautama tug‘ilgan joy sifatida e’zozlanadi. Hozirgi Nepal hududida joylashgan ushbu maskan xalqaro buddaviy ziyorat geografiyasida muhim o‘rin egallaydi.

2.9-rasm. Buddaviylikning asosiy tarixiy ziyorat markazlari

Mahabodhi Temple joylashgan **Bodh Gaya** esa Buddaning ma’rifatga erishishi bilan bog‘langan. Buddaviy ziyoratchilar uchun bu maskan alohida diniy ahamiyat kasb etadi. Bodhi daraxti bilan bog‘liq hududda ibodat qilish, meditatsiya va diniy matnlarni o‘qish kabi amaliyotlar uchraydi.

Sarnath Buddaning ma’rifatga erishganidan keyin dastlabki ta’limotini bayon qilgan joy sifatida buddaviylik tarixida muhim o‘rin tutadi. **Kushinagar** esa Budda hayotining yakuniy davri va parinirvana bilan bog‘liq ziyorat maskani sifatida e’zozlanadi.

Mazkur to‘rt maskanning geografik jihatdan o‘zaro bog‘lanishi zamonaviy ziyorat turizmida maxsus buddaviy marshrutlarni shakllantirish imkonini beradi. Bunday safarlarda diniy maqsad bilan bir qatorda tarix, arxeologiya va madaniy meros bilan tanishish imkoniyati ham mavjud.

Buddaviy ibodatxona va monastirlariga tashrif qoidalari. Buddaviy ziyoratida ibodatxona va monastirlar alohida o‘rin egallaydi. Ular tarixiy yoki me’moriy yodgorlik bo‘lishi bilan birga rohiblar yashaydigan, ibodat, ta’lim va meditatsiya amalga oshiriladigan diniy makon hisoblanadi. Shu bois turist va ziyoratchilar bu yerda belgilangan ichki tartibga rioya qilishlari zarur.

2.10-Buddaviy ibodatxona va monastrlarida ziyorat madaniyati

Ko‘pgina buddaviy ibodatxonalarida asosiy diniy hududga kirishdan oldin **oyoq kiyimini yechish** talab etiladi. Ayrim joylarda bosh kiyimini yechish ham hurmat belgisi hisoblanadi. Biroq bu talablar mamlakat va ibodatxona an’anasiga qarab farqlanishi mumkin. Kiyim diniy makonga mos, ozoda va kamtarona bo‘lishi lozim. Yelka va tizzalarni yopib turuvchi kiyim ko‘plab buddaviy maskanlarda maqbul hisoblanadi. Ayniqsa, faol monastirlarga tashrif buyurishda turistlarning diniy jamoa turmush tarziga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi talab qilinadi. Ibodat yoki meditatsiya davom etayotgan joyda baland ovozda gaplashish, telefonda suhbatlashish, musiqa qo‘yish yoki ziyoratchilarga xalaqit beradigan boshqa harakatlar qilishdan saqlanish kerak.

Budda tasvirlari va diniy ramzlarga munosabat. Budda haykallari va tasvirlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish buddaviy ziyorat madaniyatining muhim jihatlaridan biridir. Budda haykali turist uchun san’at yoki tarixiy meros namunasi bo‘lishi mumkin, biroq buddaviylar uchun u diniy ehtirom bilan bog‘liq ramziy ahamiyatga ega.

2.11-rasm. Buddaviylikda Budda tasvirlariga hurmat va ziyorat an’analari

Budda haykaliga chiqish, unga suyanish yoki diniy tasvirlardan kulgili surat olish vositasi sifatida foydalanish diniy odobga zid hisoblanadi. Ayrim buddaviy madaniyatlarda oyoq tananing eng quyi va nopok qismi sifatida qaralishi sababli oyoqlarni Budda haykali yoki rohiblar tomon uzatib o‘tirish hurmatsizlik sifatida qabul qilinishi mumkin.

Buddaviylik keng tarqalgan ayrim mamlakatlarda bosh inson tanasining hurmat qilinadigan qismi sifatida qaraladi. Shu sababli rohib yoki boshqa shaxsning boshiga ruxsatsiz tegish mahalliy odob me’yorlariga mos kelmasligi mumkin.

2.12-rasm. Buddaviy ziyoratida stupani tavof qilish an’anasi

Stupalarni ziyorat qilish. **Stupa** buddaviy me’morchilik va diniy madaniyatning muhim obyektlaridan biridir. Tarixan stupalar Budda yoki boshqa taniqli diniy shaxslar bilan bog‘liq yodgorlik va relikviyalarni saqlash, muhim diniy voqealarni xotirlash hamda ziyorat va ibodat qilish uchun barpo etilgan.

Ko‘plab buddaviy an’analarda stupa yoki boshqa muqaddas obyekt atrofida hurmat ifodasi sifatida aylanish – **pradakshina** amaliyoti mavjud. Odatda aylanish muqaddas obyekt o‘ng tomonda qoladigan yo‘nalishda amalga oshiriladi. Biroq marosimning aniq tartibi buddaviylik maktablari va mahalliy an’analarga qarab farqlanishini hisobga olish lozim. Ayrim hududlarda ziyoratchilar stupa atrofida ibodat qilib yuradilar, diniy matnlarni takrorlaydilar yoki meditatsiya qiladilar. Tibet buddaviyligi tarqalgan joylarda ibodat g‘ildiraklari ham uchraydi va ulardan foydalanishda mahalliy tartibga rioya qilinadi.

Rohiblarga munosabat va monastir odobi. Buddaviy diniy hayotda rohiblar va rohibalar muhim o‘rin tutadi. Monastirlarga tashrif buyurayotgan turistlar ularning diniy maqomi va kundalik hayot tartibini hurmat qilishi kerak. Rohiblarni ruxsatsiz suratga olish, ibodat yoki meditatsiya vaqtida ularga savol berib chalg‘itish, monastirning yashash uchun mo‘ljallangan yopiq qismlariga kirish maqbul emas. Agar turist rohib bilan suhbatlashmoqchi yoki suratga olmoqchi bo‘lsa, oldindan ruxsat so‘rashi maqsadga muvofiq.

Ayrim Theravada an’analarida rohiblarning qarama-qarshi jins vakillari bilan jismoniy aloqasiga doir qat’iy qoidalar mavjud. Shu bois turistlar rohib yoki rohibaga biror buyumni uzatishda ham mahalliy tartibni oldindan bilishlari kerak. Bunday qoidalarni barcha buddaviy mamlakatlarga bir xil tatbiq etish mumkin emas.

Ehson va qurbonlik taqdim etish an’analari. Buddaviy ziyorat maskanlarida gul, tutatqi, chiroq, oziq-ovqat yoki boshqa ramziy ehsonlarni taqdim etish an’analari mavjud. Ularning mazmuni va shakli mamlakat hamda buddaviylik yo‘nalishiga qarab farqlanadi. Ehson diniy hurmatning ifodasi sifatida amalga oshirilishi mumkin. Turist bunday marosimda qatnashishni istasa, mahalliy tartibni kuzatishi yoki ibodatxona xodimidan tegishli tushuntirish olishi maqsadga muvofiq.

Diniy marosimni faqat suratga olish yoki ko‘ngilochar tomosha sifatida qabul qilish ziyorat odobiga mos kelmaydi.

Buddaviy diniy bayramlari va ziyorat oqimlari. Buddaviylikda muhim diniy sanalar ziyoratchilar oqimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Buddaning hayotidagi muhim voqealarni xotirlash bilan bog‘liq bayramlarning nomi va nishonlanish shakli mamlakatlarga qarab farq qiladi. Vesak shular orasida xalqaro miqyosda keng tanilgan diniy sanalardan biridir. Diniy bayramlar davrida ibodatxonalar va yirik ziyorat markazlarida tashrif buyuruvchilar soni keskin ortishi mumkin. Shu sababli ziyorat turizmini tashkil etishda diniy taqvim, ibodat va marosimlar vaqti, transport yuklamasi, tashrif sig‘imi va xavfsizlik masalalarini oldindan hisobga olish zarur.

Buddaviy ziyorat geografiyasining kengayishi. Buddaviy ziyorat faqat Hindiston va Nepal bilan chegaralanmaydi. Buddaviylikning tarixiy tarqalishi natijasida Shri-Lanka, Tailand, Myanma, Xitoy, Yaponiya, Koreya, Mo‘g‘uliston, Butan, Nepal va boshqa hududlarda ko‘plab diniy markazlar shakllangan. Markaziy Osiyo ham buddaviylikning tarixiy tarqalishida muhim hududlardan biri bo‘lgan. Buyuk ipak yo‘li orqali buddaviylik Hindistondan Markaziy Osiyo va undan Sharqiy Osiyoga tarqalishida savdo va madaniy aloqalar muhim rol o‘ynagan. O‘zbekiston hududida, ayniqsa Termiz va uning atroflarida buddaviylik tarixiga oid muhim arxeologik yodgorliklar aniqlangan. Fayoztepa va Qoratepa majmualari qadimgi Termiz hududida buddaviy diniy-madaniy hayot mavjud bo‘lganligini ko‘rsatuvchi muhim arxeologik manbalardir.

Buddaviy ziyorat turizmini tashkil etishda asosiy talablar. Buddaviy ziyoratchilar uchun turistik xizmatlarni tashkil etishda diniy va madaniy farqlarni hisobga olish zarur. Turistlar safardan oldin ibodatxona yoki monastirga kirish tartibi, kiyinish talablari, oyoq kiyimini yechish zarurati, suratga olish qoidalari va diniy marosimlarning xususiyatlari haqida xabardor qilinishi kerak. Ovqatlanishni tashkil etishda ham ehtiyotkorlik talab etiladi. Buddaviylikning barcha yo‘nalishlari uchun yagona ovqatlanish tartibi mavjud emas. Ayrim rohiblar va ziyoratchilar vegetarian ovqatlanishga amal qilishi mumkin, boshqalarda esa boshqa talablar mavjud. Shu sababli “barcha buddaviylar vegetarian” degan

umumlashtirish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Turistik tashkilot ziyoratchilarning ovqatlanishga oid talablarini safardan oldin aniqlashi maqsadga muvofiq.

Gidlik xizmatida ham diniy termin va marosimlarning mazmunini to‘g‘ri tushuntirish muhim. Theravada, Mahayana va Vajrayana an’analariga xos amaliyotlarni o‘zaro aralashtirib yubormaslik, muayyan mamlakatga xos urf-odatni butun buddaviylikka tegishli qoida sifatida ko‘rsatmaslik kerak.

Buddaviy ziyorat turizmining asosiy tamoyili muqaddas makonga, diniy jamoaga va ziyoratchining ma’naviy tajribasiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishdan iborat. Turistik xizmat diniy marosim va monastir hayotiga xalaqit bermasligi, aksincha, ziyoratchiga maskanning tarixiy va ma’naviy mazmunini to‘g‘ri anglash imkonini yaratishi lozim.

Shunday qilib, buddizm dinida ziyorat qilish Budda hayoti va ta’limoti bilan bog‘liq muqaddas maskanlarga tashrif, ibodat, meditatsiya, diniy merosni e’zozlash hamda ma’naviy kamolotga intilish bilan tavsiflanadi. Ibodatxonalarga munosib kiyimda kirish, zarur joylarda oyoq kiyimini yechish, Budda tasvirlari va diniy buyumlarga hurmat ko‘rsatish, rohiblarning turmush tarziga xalaqit bermaslik, ibodat va meditatsiya vaqtida osoyishtalikni saqlash buddaviy ziyorat madaniyatining muhim qoidalari hisoblanadi. Mazkur xususiyatlarni turistik xizmatlarda hisobga olish buddaviy ziyorat yo‘nalishlarini mazmunan boyitish, diniy-madaniy merosni asrash va ziyoratchilar uchun munosib sharoit yaratishga xizmat qiladi.

Mavzuni o’zlashrirish va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Dinlarning paydo bo‘lishiga ta’sir ko‘rsatgan tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillarni izohlang.
2. Dastlabki diniy tasavvurlar va keyinchalik shakllangan diniy ta’limotlar o‘rtasidagi tarixiy bog‘liqlikni tushuntiring.
3. Diniy marosimlar va muqaddas maskanlarga tashrif ziyorat turizmining shakllanishiga qanday ta’sir ko‘rsatganini tahlil qiling.
4. Xristianlikning katolik, pravoslav va protestant yo‘nalishlarida ziyorat an’analarining umumiy va farqli jihatlarini qiyoslang.

5. Xristian ziyorat turizmining asosiy markazlari va tarixiy ziyorat yo‘llarining turizm tizimidagi ahamiyatini asoslab bering.

6. Yahudiylikda Quddus va muqaddas maskanlarning ziyorat an’analarini shakllantirishdagi o‘rnini tushuntiring.

7. Yahudiy ziyoratchilar uchun Shabbat, diniy bayramlar va kashrut qoidalarini hisobga olish turistik xizmatlarni tashkil etishga qanday ta’sir ko‘rsatishini tahlil qiling.

8. Buddizmda Lumbini, Bodh Gaya, Sarnath va Kushinagarning ziyorat markazlari sifatidagi diniy-tarixiy ahamiyatini tavsiflang.

9. Buddaviy ziyoratida meditatsiya, stupa, monastir, diniy marosimlar va muqaddas makonga hurmat tamoyillarining o‘rnini izohlang.

10. Xristianlik, yahudiylik va buddizmda ziyorat qilish qoidalarini qiyosiy tahlil qiling hamda ularning ziyorat turistik xizmatlarini tashkil etishdagi ahamiyatini asoslab bering.

II bob bo‘yicha amaliy topshiriq

1. Xristianlik, yahudiylik va buddizmda ziyorat qilish an’analarini qiyosiy tahlil qiling. Har bir din bo‘yicha asosiy ziyorat markazlari, diniy marosimlar, kiyinish, ovqatlanish, ibodat, muqaddas maskanga kirish va xulq-atvor qoidalarini aniqlang. Natijalarni qiyosiy jadvalda umumlashtiring, o‘xshash va farqli jihatlarni baholang hamda ularning ziyorat turistik xizmatlarini tashkil etishga ta’siri bo‘yicha ilmiy xulosa shakllantiring.

2.Xristianlik, yahudiylik yoki buddizmga mansub xalqaro ziyorat markazlaridan birini tanlang va uning misolida ziyorat turistik mahsulotini ishlab chiqing. Maqsadli ziyoratchilar segmenti, 2–3 kunlik marshrut, diniy marosimlar va tashrif qoidalari, transport, joylashtirish, ovqatlanish, gidlik hamda axborot xizmatlarini belgilang. Diniy talablarning turistik xizmatlarga ta’sirini baholang, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tashkiliy muammolarni aniqlang va ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqing.

III BOB. ISLOM DINIDA ZIYORAT TURIZMI ASOSINI TASHKIL ETUVCHI DINIY MAROSIMLAR

Tayanch so‘z va iboralar: Islom dini, ziyorat, ziyorat turizmi, diniy marosim, muqaddas maskan, Qur’oni karim, hadis, sunnat, Makka, Madina, Quddus, Ka’ba, Haj, Umra, ihram, miqot, talbiya, tavof, sa’y, Safo va Marva, Arafot, Muzdalifa, Mino, qurbonlik, Masjid al-Harom, Masjid an-Nabaviy, Masjid al-Aqso, islomiy ziyorat geografiyasi, ziyorat odobi, islom sivilizatsiyasi, diniy-ma’naviy meros, ziyorat markazi, ziyorat marshruti, ziyorat xizmatlari.

3.1. Islom dinining vujudga kelishi va ziyorat an’analarining shakllanishi

Islom dini jahon dinlari orasida o‘ziga xos tarixiy taraqqiyot yo‘liga, mukammal diniy-huquqiy va axloqiy qadriyatlar tizimiga ega bo‘lgan dinlardan biridir. Uning vujudga kelishi VII asr boshlarida Arabiston yarimorolida yuz bergan ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy jarayonlar bilan bog‘liq. Islomning shakllanishi nafaqat arab jamiyatining diniy hayotida, balki keyinchalik Yaqin va O‘rta Sharq, Markaziy Osiyo, Shimoliy Afrika, Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyoning tarixiy-madaniy rivojlanishida ham muhim o‘rin egalladi.

“Islom” atamasi arab tilidagi “islām” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, Allohga bo‘ysunish va Uning irodasiga taslim bo‘lish mazmunini anglatadi. Islom ta’limotining asosini yagona Allohga e’tiqod qilish – **tavhid** tamoyili tashkil etadi. Musulmonlarning muqaddas kitobi Qur’oni karim, Muhammad (s.a.v.)ning so‘zlari, amallari va ma’qullashlari bilan bog‘liq rivoyatlar esa hadis va sunnat an’anasining asosini tashkil qiladi.

Islom dini Muhammad (s.a.v.)ga vahiy nozil bo‘lishi bilan bog‘liq holda shakllangan. Islom manbalariga ko‘ra, dastlabki vahiy milodiy 610-yilda Makka yaqinidagi Hiro g‘orida nozil bo‘lgan. Keyingi yillarda islom ta’limoti Makkada targ‘ib qilina boshlagan. Yakkaxudolik, ijtimoiy adolat, insonlar o‘rtasidagi mas’uliyat, kambag‘al va ehtiyojmandlarni qo‘llab-quvvatlash kabi g‘oyalar yangi diniy jamoaning shakllanishiga asos bo‘lgan.

622-yilda Muhammad (s.a.v.) va uning tarafdorlarining Makkadan Yasribga – keyinchalik Madina deb atalgan shaharga ko‘chib o‘tishi islom tarixida **Hijrat** nomi bilan ma’lum. Mazkur voqea musulmon jamoasining ijtimoiy va tashkiliy jihatdan mustahkamlanishida muhim bosqich bo‘ldi. Keyinchalik hijrat musulmon hijriy taqvimining boshlang‘ich nuqtasi sifatida qabul qilindi.

3.1-rasm. Islom dini tarixi bilan bog’liq Makka va Madinadagi maskanlar

Islomning shakllanishi bilan Makka va Madina musulmonlarning diniy hayotida alohida mavqega ega bo‘ldi. Makka shahrida joylashgan **Ka’ba** musulmonlar namoz vaqtida yuzlanadigan qibla hamda Haj va Umra amallarining markaziy maskanidir. Madinadagi Masjid an-Nabaviy esa Muhammad (s.a.v.) hayoti va dastlabki musulmon jamoasi tarixi bilan uzviy bog‘liq.

Islomdan avvalgi Arabistonda ziyorat an’analari. Arabiston yarimorolida muqaddas joylarga tashrif buyurish an’analari islomdan oldingi davrlarda ham mavjud bo‘lgan. Makka savdo va diniy hayotning muhim markazlaridan biri bo‘lib, Ka’ba atrofida turli qabilalarga mansub diniy tasavvurlar va marosimlar shakllangan edi. Islom ushbu muhitda shakllangan bo‘lsa-da, Ka’ba va u bilan bog‘liq ziyoratni yangi diniy mazmun asosida qayta belgiladi. Islom ta’limotida Ka’ba Ibrohim (a.s.) va Ismoil (a.s.) bilan bog‘liq muqaddas maskan sifatida talqin qilinadi. Qur’oni karimda Baytulloh, haj va unga tegishli amallar haqida qator oyatlar mavjud. Shu tariqa Ka’bani ziyorat qilish ko‘pxudolik bilan bog‘liq amaliyotlardan ajratilib, tavhid tamoyiliga asoslangan ibodat tizimining tarkibiy qismiga aylandi.

630-yilda musulmonlar Makka ustidan nazorat o‘rnatganidan keyin Ka’ba islomiy ibodat markazi sifatida mustahkamlandi. 632-yilda Muhammad (s.a.v.) amalga oshirgan haj musulmonlar uchun haj amallarining tartibini belgilashda muhim tarixiy voqea bo‘ldi.

Islomda ziyorat bilan bog‘liq tushunchalarni ilmiy jihatdan yoritishda **Haj, Umra va ziyoratni mazmunan farqlash** muhimdir. Ular o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, diniy-huquqiy maqomi va amalga oshirilish tartibi jihatidan bir xil tushunchalar emas.

Haj – islomning besh asosiy ruknidan biri. Moliyaviy, jismoniy va boshqa zarur imkoniyatlarga ega musulmon uchun umrida bir marta Haj qilish diniy majburiyat hisoblanadi. Haj muayyan vaqt, joy va belgilangan amallar tizimiga ega.

Umra ham Makka va Ka’ba bilan bog‘liq ibodat bo‘lib, uning amallari Hajdan farq qiladi. Umra yilning turli davrlarida bajarilishi mumkin, Haj esa hijriy taqvimning Zulhijja oyida belgilangan kunlarda ado etiladi.

Ziyorat tushunchasi esa kengroq mazmunga ega. Arab tilidagi “ziyāra” tashrif buyurish, borib ko‘rish ma’nolarini anglatadi. Islomiy an’anada bu tushuncha masjidlar, tarixiy-diniy joylar, qabristonlar, ulamolar va boshqa diniy shaxslar bilan bog‘liq maskanlarga tashrif buyurishga nisbatan ham qo‘llanadi.

Shu jihatdan zamonaviy turizmshunoslikda qo‘llanadigan **“ziyorat turizmi”** tushunchasi diniy-huquqiy ma’nodagi “Haj” tushunchasidan kengroqdir. Ziyorat turizmi Haj va Umra safarlaridan tashqari, islom tarixi, diniy meros, mashhur ulamolar va diniy-ma’rifiy markazlar bilan bog‘liq safarlarni ham qamrab olishi mumkin.

Haj islomda ziyorat bilan bog‘liq eng muhim diniy amallardan biridir. Qur’oni karimda imkoniyati yetgan kishilarning Baytullohga haj qilishi bilan bog‘liq hukm bayon qilingan. Haj musulmonning diniy hayotida ibodat bo‘lishi bilan birga, turli mamlakat va xalqlarga mansub musulmonlarning bir makonda jam bo‘lishini ta’minlaydigan hodisadir.

3.2-rasm. Haj bilan bog’liq asosiy diniy amallar va maskanlar

Haj davomida ziyoratchilar muayyan ketma-ketlikdagi amallarni bajaradilar. Ihram holatiga kirish, Ka’bani tavof qilish, Safo va Marva oralig‘ida sa’y qilish, Arafotda turish, Muzdalifada bo‘lish va Minodagi tegishli amallar Hajning diniy mazmunini shakllantiradi. Mazkur amallarning har biri islom dini tarixi va diniy rivoyatlar bilan bog‘liq mazmunga ega. Hajning yana bir xususiyati musulmonlarning ijtimoiy mavqei, millati, tili va yashash hududidan qat’i nazar, umumiy diniy maqsad atrofida birlashishida namoyon bo‘ladi. Ihram kiyimi ham mazkur birlik va tenglik g‘oyasining ramziy ifodalaridan biri sifatida talqin qilinadi.

Zamonaviy sharoitda Haj ulkan xalqaro ziyorat oqimini yuzaga keltirishi sababli uni tashkil etish transport, joylashtirish, ovqatlanish, tibbiy xizmat, sanitariya, xavfsizlik va ziyoratchilar oqimini boshqarishning murakkab tizimini talab qiladi. Shu sababli Haj diniy hodisa sifatidagi mazmunidan tashqari, ziyorat safarlarini tashkiliy jihatdan o‘rganishda ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Madina ziyorati va uning tarixiy-ma’naviy ahamiyati. Madinaning musulmon ziyorat geografiyasidagi o‘rni islom tarixidagi voqealar bilan bevosita bog‘liq. Muhammad (s.a.v.)ning Makkadan Madinaga hijrat qilishi natijasida bu shahar dastlabki musulmon jamoasining siyosiy, ijtimoiy va diniy markaziga aylangan. Madinadagi Al-Masjid an-Nabawi musulmonlar uchun alohida ahamiyatga ega masjidlardan biridir. Madinaga tashrif Hajning rukni yoki uning bajarilishi uchun shart hisoblanmaydi. Bu jihatni Haj bilan Madina

ziyoratini bir xil diniy maqomga ega jarayon sifatida talqin qilmaslik uchun alohida qayd etish zarur.

Madinaga tashrif davomida musulmonlar Masjid an-Nabaviyda ibodat qilishi, shuningdek, islom tarixining dastlabki davrlari bilan bog‘liq boshqa maskanlarga borishi mumkin. Shu jihatdan Madina ziyorati diniy ibodat bilan tarixiy xotira va ma’rifiy mazmunning o‘zaro uyg‘unlashgan ko‘rinishi sifatida namoyon bo‘ladi.

Islom olamida ziyorat geografiyasining kengayishi. Islom dini Arabiston yarimorolidan tashqariga tarqalishi natijasida yangi diniy va ilmiy markazlar vujudga keldi. VII–VIII asrlardan boshlab Yaqin Sharq, Shimoliy Afrika, Eron, Movarounnahr va boshqa hududlarda masjidlar, madrasalar va ilmiy markazlar shakllandi. Islom ilm-fani rivojlangan sari mashhur muhaddislar, faqihlar, mutakallimlar va tasavvuf namoyandalari yashagan yoki dafn etilgan joylar ham tarixiy-diniy xotira maskanlariga aylandi. Shu tariqa islomiy ziyorat geografiyasi Makka va Madina bilan cheklanib qolmadi. Turli mamlakatlarda islom tarixi, ulamolar merosi, masjid va madrasalar, tarixiy qabristonlar bilan bog‘liq ziyorat yo‘nalishlari shakllandi. Biroq bunday maskanlarga munosabat islom olamining barcha hududlari va diniy maktablarida mutlaqo bir xil emas. Qabrlarni ziyorat qilish, ayrim diniy shaxslar bilan bog‘liq maskanlarga tashrif va u yerda bajariladigan amallarga doir qarashlarda fiqhiy va mahalliy an’analar bilan bog‘liq farqlar mavjud. Shu sababli ziyorat turizmini o‘rganishda mahalliy urf-odatni bevosita diniy majburiyat sifatida ko‘rsatmaslik, diniy manbalarga asoslangan amallar bilan tarixan shakllangan an’analarni farqlash muhimdir.

Tarixan ziyoratning asosiy maqsadi diniy va ma’naviy ehtiyoj bilan belgilanib kelgan. Zamonaviy davrda transport vositalarining rivojlanishi, xalqaro aloqalarning kengayishi, turistik infratuzilmaning shakllanishi va axborot texnologiyalarining ommalashishi ziyorat safarlarining tashkiliy shakliga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Bugungi ziyoratchi muqaddas maskanga yetib borish bilan bir qatorda transport, mehmonxona, ovqatlanish, gidlik, tarjimonlik, tibbiy va axborot xizmatlariga ehtiyoj sezadi. Natijada tarixan diniy safar sifatida shakllangan ziyorat zamonaviy turizm tizimi bilan chambarchas bog‘lana

boshladi. Bunda **ziyoratning diniy mohiyati bilan turistik xizmatning iqtisodiy mazmunini farqlash** muhimdir. Ziyoratgoh turistik resurs bo‘lishi mumkin, ammo uning birlamchi diniy va tarixiy vazifasi tijorat manfaatlariga bo‘ysundirilmasligi kerak. Ziyoratchilar oqimini boshqarish, xizmat ko‘rsatish obyektlarini oqilona joylashtirish, diniy marosimlarga xalaqit bermaslik va tarixiy merosni muhofaza qilish ziyorat turizmini barqaror tashkil etishning muhim shartlaridan hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, islomiy ziyorat turizmi ***diniy ehtiyoj - muqaddas makon – tarixiy meros – ziyorat safari – xizmat ko‘rsatish tizimi*** o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik asosida shakllanadi. Mazkur bog‘liqlik ziyorat turizmini oddiy sayohatdan ajratib turadi. Unda safarning asosiy motivi diniy yoki ma’naviy ehtiyojdan kelib chiqadi, turistik xizmatlar esa ushbu ehtiyojni amalga oshirish uchun zarur sharoit yaratadi.

Islom dinining vujudga kelishi bilan shakllangan Haj va Umra an’analari, Makka va Madinaning diniy markaz sifatidagi mavqei hamda islomning turli hududlarga tarqalishi natijasida yuzaga kelgan mahalliy ziyorat maskanlari bugungi islomiy ziyorat geografiyasining tarixiy asosini tashkil etadi. Markaziy Osiyo, jumladan, O‘zbekiston hududidagi buyuk muhaddislar, faqihlar, mutakallimlar va tasavvuf namoyandalari bilan bog‘liq meros esa mamlakatning zamonaviy ziyorat turizmi salohiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir.

Shunday qilib, islomda ziyorat an’analarining shakllanishi bir necha asrlarni qamrab olgan tarixiy jarayon bo‘lib, unda diniy ta’limot, ibodat amaliyoti, tarixiy xotira, ilmiy-ma’naviy meros va mahalliy an’analar o‘zaro uyg‘unlashgan. Ushbu tarixiy asoslarni bilish keyingi mavzularda Haj va Umra marosimlari, islomda ziyorat odobi hamda O‘zbekistonda ziyorat turizmini tashkil etish xususiyatlarini ilmiy jihatdan to‘g‘ri tushunish uchun zarur nazariy zamin yaratadi.

3.2. Haj va Umra ziyoratlari: mazmuni, tartibi va asosiy diniy marosimlari

Haj va Umra islom diniy amaliyotida Makka va Ka’ba bilan bog‘liq bo‘lgan muhim ibodat shakllaridir. Ular tashqi jihatdan ayrim umumiy amallarga ega bo‘lsa-da, bajarilish vaqti, diniy-huquqiy maqomi va marosimlar tarkibi jihatidan bir-biridan farq qiladi. Shu sababli Haj va Umrani ziyorat turizmi doirasida o‘rganishda ularning diniy mazmunini turistik safarning tashkiliy jihatlaridan aniq ajratib ko‘rsatish zarur.

Haj islomning besh asosiy ruknidan biri bo‘lib, jismoniy va moliyaviy imkoniyati yetadigan musulmon uchun umrida bir marta ado etilishi lozim bo‘lgan ibodat hisoblanadi. Hajning asosiy amallari hijriy taqvimning Zulhijja oyida belgilangan kunlarda bajariladi. Umra esa Hajga nisbatan qisqaroq amallar majmuasidan iborat bo‘lib, yilning turli davrlarida ado etilishi mumkin. Umrada ihramga kirish, Ka’bani tavof qilish, Safo va Marva oralig‘ida sa’y bajarish hamda sochni qisqartirish yoki oldirish asosiy amallar sifatida namoyon bo‘ladi.

Haj va Umraning markazida Ka’ba turadi. Makka shahridagi Masjid al-Harom hududida joylashgan Ka’ba musulmonlar namoz vaqtida yuzlanadigan qibla bo‘lib, Haj va Umra marosimlarining asosiy markaziy nuqtasidir. Mazkur ibodatlarning diniy mohiyati faqat muayyan joyga borish bilan emas, balki niyat, tartib, vaqt va belgilangan amallarni ado etish bilan belgilanadi.

Haj va Umraning o‘zaro farqli jihatlari. Haj va Umra o‘rtasidagi asosiy farq ularning bajarilish davri va amallar tarkibida ko‘rinadi. Haj faqat Zulhijja oyining muayyan kunlarida ado etiladi va Arafotda turish, Muzdalifada bo‘lish, Minodagi amallar kabi qo‘shimcha marosimlarni o‘z ichiga oladi. Umra esa yil davomida bajarilishi mumkin va uning asosiy amallari ihram, tavof va sa’y bilan bog‘liq. Hajning diniy maqomi ham Umradan farq qiladi. Haj imkoniyati yetadigan musulmon uchun diniy majburiyat sifatida qaraladi. Umraning hukmi bo‘yicha fiqhiy maktablarda ayrim tafovutlar mavjud. Shu bois darslikda Umrani barcha musulmonlar uchun Haj bilan aynan bir xil majburiy ibodat sifatida talqin qilish to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Hajning yana bir o‘ziga xos jihati uning qat’iy vaqt va makon doirasida bajarilishidir. Millionlab kishilarning bir vaqtda bir xil hududlarda harakat qilishi Hajni tashkiliy jihatdan nihoyatda murakkab ziyorat jarayoniga aylantiradi. Umrada esa ziyoratchilar oqimi yil davomida nisbatan taqsimlangan holda shakllanadi.

Ihram va miqot. Haj va Umra amallari **ihram** holatiga kirish bilan boshlanadi. Ihram faqat maxsus kiyimni anglatmaydi, balki ziyoratchining muayyan niyat bilan ibodat holatiga kirishi va shu davr uchun belgilangan qoidalarga amal qilishini ifodalaydi. Erkaklar odatda tikilmagan ikki oq matodan iborat ihram kiyimini kiyadilar. Ayollar uchun esa alohida bir xil shakldagi ihram kiyimi belgilanmagan; ular diniy talablarga mos oddiy va kamtarona kiyimda bo‘ladilar. Ihramga kirish muayyan geografik chegaralar – **miqot** bilan bog‘liq. Makka tomon kelayotgan ziyoratchi o‘z yo‘nalishiga mos miqot hududidan ihramsiz o‘tmasligi kerak. Shu sababli zamonaviy Haj va Umra tashkiliy amaliyotida aviatsiya, avtobus yoki boshqa transport vositalari bilan safar qilayotgan ziyoratchilarga miqotga yaqinlashish vaqti oldindan ma’lum qilinadi. Ihram holatida ziyoratchi uchun ayrim kundalik faoliyatlarga vaqtinchalik cheklovlar qo‘yiladi. Ushbu cheklovlar insonni oddiy kundalik odatlardan ajratib, uning diqqatini ibodatga qaratishga xizmat qiladi. Shu jihatdan ihram Haj va Umraning nafaqat tashqi belgisi, balki ma’naviy tayyorgarlik bosqichi sifatida ham qaraladi.

Talbiya. Ihramga kirgandan keyin ziyoratchilar **talbiya** aytadilar. Talbiya ziyoratchining Allohning chaqirig‘iga javob berganini ifodalovchi diniy zikr bo‘lib, Haj va Umra safarining muhim ma’naviy belgilaridan biridir. Talbiya ziyoratchilarni turli millat, til va hududlardan kelgan bo‘lishiga qaramay, umumiy ibodat maqsadi atrofida birlashtiradi. Shu jihatdan Haj amaliyotida jamoaviylik va tenglik g‘oyasi aniq ko‘rinadi.

Ka’bani tavof qilish. **Tavof** Haj va Umraning asosiy amallaridan biri bo‘lib, Ka’ba atrofida yetti marta aylanish orqali bajariladi. Tavof Masjid al-Harom hududida amalga oshiriladi va ziyoratning eng muhim marosimlaridan biri sifatida qaraladi.. Tavofdagi aylanish tartibi, boshlanish nuqtasi va boshqa amaliy tafsilotlar diniy qoidalarga

asoslanadi. Juda katta ziyoratchilar oqimi mavjud bo‘lgan sharoitda tavofning xavfsiz tashkil etilishi oqimlarni boshqarish, yo‘nalishlarni ajratish va harakat tezligini muvofiqlashtirishni talab qiladi. Tavofning ma’naviy mazmuni insonning umumiy ibodat markazi atrofida harakat qilishi bilan bog‘lanadi. Turli mamlakatlardan kelgan musulmonlarning bir xil yo‘nalishda birgalikda tavof qilishi Haj va Umraning jamoaviy xususiyatini namoyon etadi.

Safo va Marva oralig‘ida sa’y qilish. Tavofdan keyin bajariladigan muhim amallardan biri **sa’y**dir. Sa’y Safo va Marva oralig‘ida yetti qatnovni o‘z ichiga oladi. Ushbu amal islomiy an’anada Hojar onaning Ismoil uchun suv izlab Safo va Marva oralig‘ida harakat qilgani bilan bog‘lanadi. Sa’y Haj va Umraning tarixiy xotira bilan bog‘langan marosimlaridan biridir. Ziyoratchi ushbu amal orqali diniy tarixdagi muayyan voqeani ramziy tarzda eslaydi va takrorlaydi. Shu sababli sa’y faqat jismoniy harakat emas, balki sabr, harakat va tavakkul mazmunini ifodalovchi diniy amal sifatida talqin qilinadi.

Arafotda turish. Hajni Umradan ajratib turuvchi eng muhim amallardan biri **Arafotda turish – wuquf**dir. Hajning diniy-huquqiy mazmunida Arafotda turish alohida o‘rin egallaydi va u Hajning asosiy ruknlaridan biri hisoblanadi. Zulhijjaning to‘qqizinchi kuni ziyoratchilar Arafot hududida bo‘lib, ibodat, duo va zikr bilan mashg‘ul bo‘ladilar. Arafotda turishning Hajdagi markaziy o‘rni sababli aynan shu kuni juda katta miqdordagi ziyoratchilarning bir hududga kelishi kuzatiladi. Tashkiliy jihatdan bu jarayon transport oqimlarini boshqarish, tibbiy xizmat, ichimlik suvi, sanitariya va xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha katta tayyorgarlikni talab qiladi. Shu sababli arafot ziyorat turizmi va ommaviy diniy tadbirlarni boshqarish nuqtai nazaridan ham muhim obyekt hisoblanadi.

Muzdalifa. Arafotdagi wuqufdan so‘ng ziyoratchilar **Muzdalifa** tomon yo‘l oladilar. Muzdalifada ma’lum vaqt bo‘lish, ibodat qilish va keyingi amallar uchun tayyorgarlik ko‘rish Haj marosimining tarkibiy bosqichlaridan biridir. Muzdalifa Haj marshrutidagi Arafot va Mino o‘rtasida joylashgan bo‘lib, millionlab ziyoratchilarning bir vaqtda harakatlanishi sababli bu hududdagi logistika ham alohida ahamiyat kasb

etadi. Harakat vaqtining to‘g‘ri taqsimlanishi Haj xavfsizligining muhim shartlaridan biridir.

Minodagi amallar. Hajning muhim bosqichlaridan yana biri **Mino** hududida amalga oshiriladi. Bu yerda jamarotga tosh otish bilan bog‘liq marosim bajariladi. Ushbu amal islomiy an’anada Ibrohim (a.s.) bilan bog‘liq tarixiy-diniy voqeani eslatadi. Mino Haj kunlarida katta ziyoratchilar oqimini qabul qiladigan hudud bo‘lib, bu yerda ziyoratchilar uchun vaqtinchalik joylashtirish infratuzilmasi ham tashkil etiladi. Minodagi chodirlar majmuasi katta hajmdagi diniy safarni ta’minlash uchun yaratilgan maxsus infratuzilmaning muhim ko‘rinishlaridan biridir. Jamarot amali katta miqdordagi kishilarning bir vaqtda muayyan nuqtalarga yo‘nalishini talab qilganligi sababli ziyoratchilar oqimini vaqt va yo‘nalish bo‘yicha taqsimlash muhimdir. Zamonaviy Haj boshqaruvida mazkur jarayon xavfsizlik nuqtai nazaridan qat’iy tartibga solinadi.

Qurbonlik. Hajning ayrim shakllarida **qurbonlik** bilan bog‘liq amal bajariladi. Qurbonlik Ibrohim (a.s.) bilan bog‘liq diniy rivoyatning xotirasi bilan uyg‘unlashadi va itoat, fidoyilik hamda Allohga bo‘ysunish mazmunini anglatadi. Bugungi kunda juda katta hajmdagi ziyoratchilar ishtirok etadigan Haj sharoitida qurbonlik jarayoni maxsus tashkiliy tizim orqali amalga oshiriladi. Bu sanitariya, veterinariya nazorati, oziq-ovqat xavfsizligi va go‘sht mahsulotlarini tegishli tartibda taqsimlash masalalarini ham qamrab oladi.

Sochni qisqartirish yoki oldirish. Haj va Umraning muayyan bosqichida erkaklar sochini qisqartiradi yoki oldiradi, ayollar esa belgilangan miqdorda soch uchidan qisqartiradilar. Ushbu amal ihram holatidan chiqish jarayoni bilan bog‘liq. Bu marosimning tashqi shakli oddiy ko‘ringan bo‘lsa-da, u ibodatning muayyan bosqichi yakunlanganini bildiruvchi ramziy mazmunga ega.

Hajning asosiy ko‘rinishlari. Fiqhiy amaliyotda Hajni ado etishning bir necha ko‘rinishlari mavjud. Ular odatda **Haj al-ifrod, Haj al-qiron va Haj at-tamattu’** tarzida tasniflanadi. Ushbu shakllar Haj bilan Umraning o‘zaro bog‘lanishi va ihram tartibiga ko‘ra farqlanadi. **Haj al-ifrod**da ziyoratchi faqat Haj uchun ihramga kiradi. **Haj al-qiron**da Haj

va Umra bir ihram bilan bog‘lanadi. “Haj at-tamattu’”da esa ziyoratchi avval Umrani ado etib, ihramdan chiqadi va keyinchalik Haj uchun qayta ihramga kiradi. Mazkur turlarni o‘rganish Haj safarini tashkil etishda muhim, chunki ziyoratchining qaysi shaklni tanlagani uning diniy amallar ketma-ketligi va safar dasturiga ta’sir ko‘rsatadi.

Umraning asosiy tartibi. Umra Hajga qaraganda marosimlar tarkibi jihatidan ixchamroq. Ziyoratchi belgilangan miqotdan ihramga kiradi, niyat qiladi, Ka’bani tavof etadi, Safo va Marva oralig‘ida sa’y bajaradi hamda sochini qisqartirish yoki oldirish orqali Umra amallarini yakunlaydi. Umraning yil davomida bajarilishi uning ziyorat turizmidagi o‘rnini sezilarli darajada oshiradi. Haj qisqa vaqt oralig‘ida juda katta ziyoratchilar oqimini shakllantirsa, Umra safarlari yil davomida Makka va Madina bilan bog‘liq turistik xizmatlarga barqarorroq talab yaratadi.

Zamonaviy ziyorat turizmi nuqtai nazaridan bu farq muhim. Hajda xizmat ko‘rsatish tizimi eng yuqori mavsumiy yuklamaga moslashtirilishi kerak bo‘lsa, Umra turizmi mehmonxona, transport, ovqatlanish va boshqa xizmatlarning yil davomida faoliyat yuritishini qo‘llab-quvvatlaydi.

Madina tashrifining Haj va Umra bilan aloqasi. Haj yoki Umra safarlarining amaliy dasturiga ko‘pincha Madina shahriga tashrif ham kiritiladi. Madinadagi Masjid an-Nabaviy va islom tarixiga oid boshqa maskanlar ziyoratchilar uchun muhim ma’naviy va tarixiy ahamiyatga ega. Biroq Madinaga tashrif Hajning rukni yoki Umraning sharti emas. Uni Haj yoki Umraning majburiy diniy amali sifatida talqin qilish to‘g‘ri bo‘lmaydi. Turistik dasturda Madina ziyorati alohida tashrif yo‘nalishi sifatida ko‘rilishi lozim. Mazkur farq darslik uchun ayniqsa muhimdir. Chunki diniy ibodatning shartlari bilan amaliy ziyorat dasturini bir-biriga aralashtirish diniy va turistik tushunchalarning noaniq talqin qilinishiga olib kelishi mumkin.

Haj va Umra safarlarida xizmat ko‘rsatish xususiyatlari. Haj va Umra diniy ibodat bo‘lishi bilan birga, xalqaro miqyosda katta ziyoratchilar harakatini yuzaga keltiradigan safarlardir. Shu sababli ularni tashkil etishda transport, joylashtirish, umumiy ovqatlanish, tibbiyot, sanitariya, axborot, xavfsizlik va guruhlarni boshqarish xizmatlari muhim

o‘rin tutadi. Hajning qisqa muddatda va aniq hududlarda amalga oshirilishi xizmat ko‘rsatish infratuzilmasiga juda yuqori yuklama beradi. Arafot, Muzdalifa va Mino o‘rtasida katta hajmdagi kishilarni xavfsiz ko‘chirish uchun transport yo‘nalishlari va vaqt jadvallarini qat’iy tashkil etish talab etiladi. Umrada esa xizmatlar boshqacha xususiyatga ega. Ziyoratchilar oqimi yil davomida shakllanadi, safar dasturi nisbatan erkinroq bo‘ladi va Makka bilan birga Madinaga tashriflar ham ko‘p uchraydi. Bu esa ziyorat turistik mahsulotlarini turli davomiylik va xizmat darajalarida shakllantirish imkonini beradi.

Ziyoratchilarning jismoniy va tibbiy tayyorgarligi. Haj va Umra amallari katta jismoniy harakatni talab qilishi mumkin. Tavof, sa’y va Haj kunlaridagi hududlararo harakatlanish ayniqsa katta yoshdagi yoki sog‘lig‘i bilan bog‘liq cheklovlarga ega ziyoratchilar uchun murakkab bo‘lishi mumkin. Shu sababli safardan oldin jismoniy tayyorgarlik, zarur tibbiy ko‘rik, doimiy iste’mol qilinadigan dori vositalarini to‘g‘ri rejalashtirish va issiq iqlim sharoitiga moslashish muhimdir. Turistik tashkilotlar ham ziyoratchilarning yoshi va jismoniy holatini hisobga olgan holda marshrut va harakat jadvalini tuzishi maqsadga muvofiq. Diniy amalni ado etish bilan sog‘liq va xavfsizlikni ta’minlash bir-biriga qarama-qarshi qo‘yilmasligi kerak. Ziyoratchining salomatligini saqlash Haj va Umra safarlarini sifatli tashkil etishning ajralmas qismidir.

Haj va Umrada vaqt omili. Hajning asosiy xususiyati uning vaqt jihatidan qat’iy tartibga ega ekanligidir. Muayyan amalni belgilangan vaqtda va tegishli joyda bajarish zarur bo‘lganligi sababli Haj marshruti oddiy turistik safar kabi erkin o‘zgartirilmaydi. Bu holat ziyorat turizmini boshqarishda diniy taqvimning hal qiluvchi rolini ko‘rsatadi. Transportning kechikishi, ziyoratchilar guruhining belgilangan vaqtdan ortda qolishi yoki noto‘g‘ri logistika diniy amallarni bajarishga bevosita ta’sir etishi mumkin. Shuning uchun Haj safarini boshqaruvchi tashkilotlar diniy marosimlarning mazmuni va vaqtini yaxshi bilishi kerak. Bu oddiy turistik logistika emas, balki xizmat ko‘rsatish jadvalini diniy talabga moslashtirishni anglatadi.

Haj va Umraning ijtimoiy-ma’naviy mazmuni. Haj va Umraning ahamiyati faqat belgilangan amallarni bajarish bilan cheklanmaydi.

Mazkur safarlar insonning ma’naviy o‘zini anglash, sabr, intizom, o‘zaro hurmat va jamoaviy mas’uliyat tuyg‘ularining kuchayishi bilan ham bog‘lanadi. Hajda dunyoning turli hududlaridan kelgan musulmonlarning bir xil diniy amalni bajarishi uning xalqaro va jamoaviy xususiyatini yanada yaqqol namoyon etadi. Turli til, millat va madaniyat vakillari umumiy ibodat makonida birlashadi. Bu holat Hajning musulmon dunyosidagi ijtimoiy integratsion ahamiyatini ko‘rsatadi. Ihram, tavof, Arafot, Mino va boshqa marosimlar o‘z tarixiy va ramziy mazmuniga ega bo‘lib, ularni faqat tashqi harakatlar yig‘indisi sifatida tushunish to‘g‘ri emas. Har bir amal diniy xotira, itoat, sabr, tavakkul va birlik kabi tushunchalar bilan bog‘langan.

Haj va Umra ziyoratlarining turizm tizimidagi o‘rni. Turizmshunoslik nuqtai nazaridan Haj va Umra yirik xalqaro ziyorat oqimlarini shakllantiruvchi hodisa sifatida alohida ahamiyatga ega. Ziyoratchilarning xalqaro tashuvi, mehmonxonalarga joylashtirilishi, ovqatlanishi, tibbiy xizmat, gidlik va axborot ta’minoti ulkan xizmat ko‘rsatish tizimini shakllantiradi. Biroq Haj va Umrani faqat iqtisodiy yoki turistik mahsulot sifatida baholash ularning asl mazmunini to‘liq ifodalamaydi. Turistik xizmatlar mazkur diniy amallarni amalga oshirish uchun yordamchi sharoit yaratadi. Shu sababli xizmatlar tashkil etishda diniy marosimlarning ustuvorligi saqlanishi kerak.

Haj va Umra turizmini sifatli tashkil etishning asosiy mezoni xizmatlarning ko‘pligi emas, balki ziyoratchining diniy amallarni xavfsiz, o‘z vaqtida va ortiqcha qiyinchiliklarsiz ado etishiga qay darajada sharoit yaratilganligi bilan belgilanadi.

Umuman olganda, Haj va Umra islomiy ziyorat an’analarining eng muhim ko‘rinishlari bo‘lib, ular o‘zining diniy-huquqiy maqomi, bajarilish vaqti va marosimlar tarkibi bilan farqlanadi. Hajda ihram, tavof va sa’y bilan birga Arafot, Muzdalifa va Mino bilan bog‘liq amallar ham muhim o‘rin tutadi. Umra esa nisbatan qisqa marosimlar tizimiga ega bo‘lib, yil davomida ado etilishi mumkin. Ularni ziyorat turizmi doirasida o‘rganishda diniy talab, ziyoratchi ehtiyoji, xizmat ko‘rsatish, xavfsizlik va logistika o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni hisobga olish zarur. Ana shunday yondashuv Haj va Umraning diniy mohiyatini saqlagan holda,

ularning zamonaviy ziyorat turizmidagi tashkiliy xususiyatlarini ilmiy asosda tushuntirish imkonini beradi.

3.3. Islom olamining asosiy ziyorat markazlari va ularning ziyorat turizmidagi o‘rni.

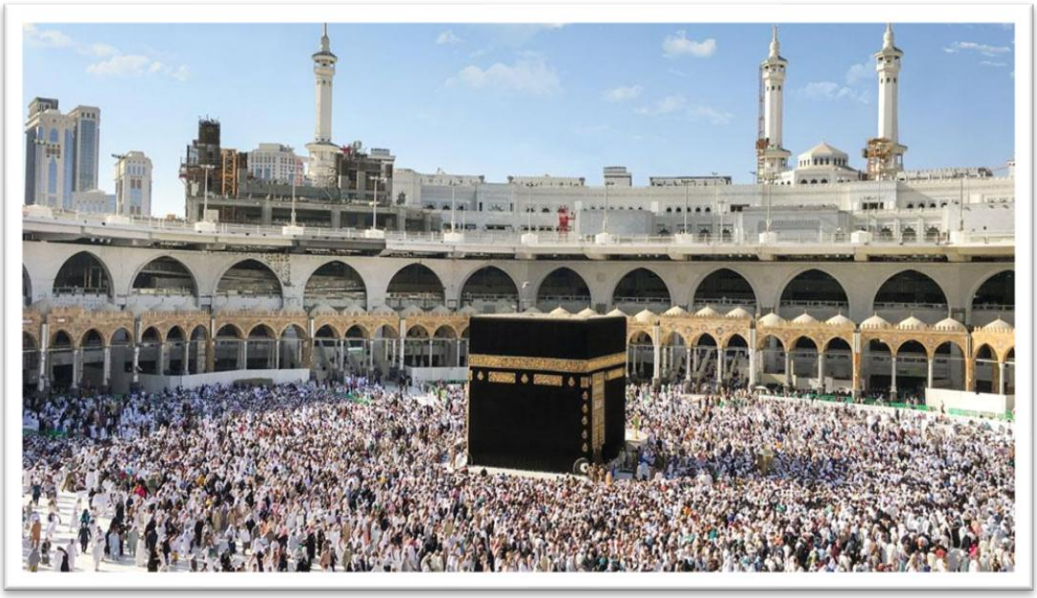
Islom sivilizatsiyasining shakllanishi va turli hududlarga tarqalishi jarayonida musulmonlarning diniy, tarixiy va ma’naviy hayoti bilan bog‘liq ko‘plab maskanlar vujudga kelgan. Ularning ayrimlari bevosita islom dinining dastlabki tarixi va muhim diniy amallar bilan bog‘langan bo‘lsa, boshqalari mashhur ulamolar, muhaddislar, faqihlar, mutasavviflar hamda islom madaniyati rivojiga hissa qo‘shgan shaxslar faoliyati bilan mashhur bo‘lgan. Vaqt o‘tishi bilan bunday maskanlar nafaqat diniy xotira, balki tarixiy-madaniy meros markazlari sifatida ham ahamiyat kasb eta boshlagan.

Islom olamidagi ziyorat markazlarini bir xil diniy maqomga ega obyektlar sifatida baholash to‘g‘ri emas. Makka va Madinaning islom dinidagi o‘rni boshqa tarixiy ziyorat maskanlaridan tubdan farq qiladi. Shuningdek, turli mamlakat va diniy maktablarda ayrim qadamjolarni ziyorat qilishga munosabat ham bir xil emas. Shu bois ziyorat turizmini o‘rganishda diniy jihatdan belgilangan ibodat maskanlari, tarixiy-ma’rifiy obyektlar va mahalliy ziyorat an’analari asosida shakllangan qadamjolarni mazmunan farqlash zarur.

Makka musulmonlarning diniy hayotida alohida mavqega ega bo‘lib, Haj va Umra ibodatlari bevosita ushbu shahar bilan bog‘langan. Masjid al-Harom hududida joylashgan Ka’ba musulmonlarning qiblasi bo‘lib, Haj va Umra amallarining markaziy obyektini tashkil etadi. Shu sababli Makka boshqa ziyorat markazlaridan, eng avvalo, uning diniy-huquqiy maqomi bilan farqlanadi. Makka ziyoratining o‘ziga xosligi uning ma’lum diniy amallar tizimi bilan chambarchas bog‘liqligidadir. Ka’bani tavof qilish, Safo va Marva oralig‘ida sa’y bajarish, shuningdek Haj davrida Arafot, Muzdalifa va Mino bilan bog‘liq amallar ziyoratchining harakat yo‘nalishini belgilab beradi.

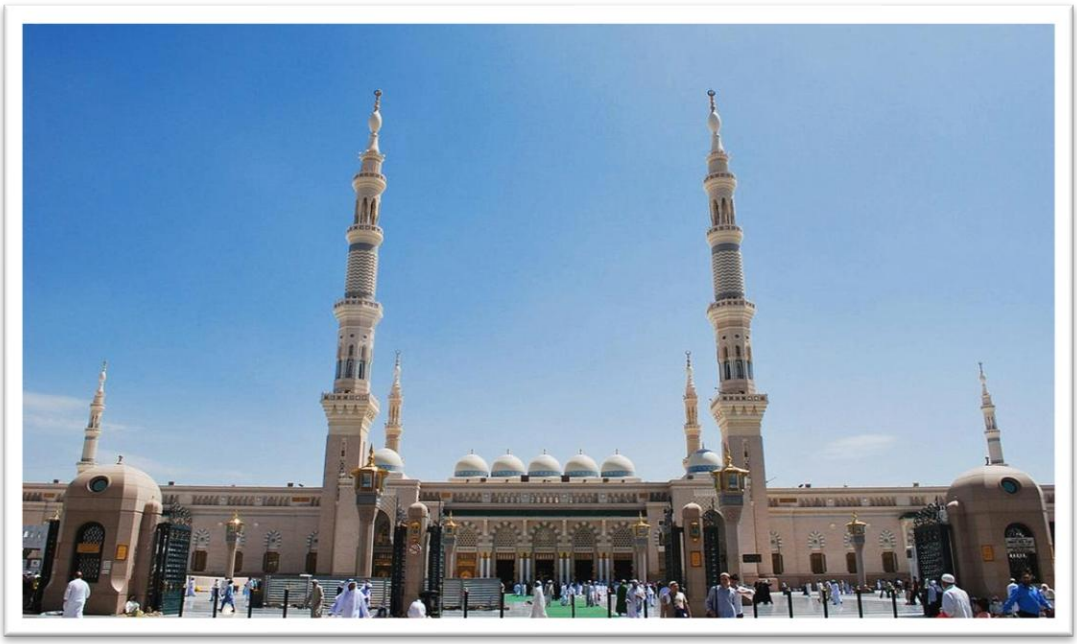
Demak, Makka ziyoratida hududiy harakat oddiy turistik marshrut emas, balki diniy tartib asosida shakllangan makoniy jarayondir. Makka

ayni paytda yirik xalqaro ziyorat oqimini qabul qiluvchi markaz bo‘lganligi sababli transport, mehmonxona, umumiy ovqatlanish, savdo, tibbiyot, sanitariya va axborot xizmatlarining keng tizimini talab qiladi. Ayniqsa, Haj mavsumida ziyoratchilarning qisqa vaqt ichida bir nechta hududlar o‘rtasida harakatlanishi xizmat ko‘rsatish tizimiga katta yuklama beradi.

3.3-rasm. Makka – islom ziyorat geografiyasining bosh markazi

Shu jihatdan Makka tajribasi ziyorat turizmini boshqarishda **diniy talablar, tashrif sig‘imi, transport logistikasi, xavfsizlik va xizmat ko‘rsatishni bir-biriga moslashtirish** zarurligini ko‘rsatadi.

3.4-rasm. Madina – islom tarixiy xotirasining muhim markazi

Madina islom tarixining dastlabki bosqichlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan shahar hisoblanadi. Muhammad (s.a.v.) ning Makkadan Madinaga hijrati natijasida shahar musulmon jamoasining muhim diniy va ijtimoiy markaziga aylangan. Madinadagi Masjid an-Nabaviy musulmonlar uchun alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, shahar va uning atrofida islom tarixining dastlabki davri bilan bog‘liq boshqa maskanlar ham mavjud. Ularning ziyorati tashrif buyuruvchilarga islom tarixining muhim voqealarini bevosita tarixiy makon bilan bog‘lab anglash imkonini beradi.

Madinaning ziyorat turizmidagi o‘rni diniy va ma’rifiy mazmunning uyg‘unligida ko‘rinadi. Tashrif buyuruvchi bu yerda ibodat bilan bir qatorda islom tarixi, dastlabki musulmon jamoasi va muhim tarixiy voqealar haqida bilim olishi mumkin.

Biroq Madinaga borish Hajning rukni yoki Umraning majburiy qismi emasligini hisobga olish zarur. Bu jihat turistik dasturlarni shakllantirishda diniy amal bilan qo‘shimcha ziyorat yo‘nalishini farqlash imkonini beradi.

3.5-rasm. Quddus shahridagi Al-Aqso masjidi

Quddus islom, xristianlik va yahudiylik tarixida alohida o‘rin tutuvchi shaharlardan biridir. Islomiy an’anada Quddusdagi Masjid al-Aqso diniy ahamiyatga ega maskan sifatida e’zozlanadi. Shu sababli Quddus musulmonlarning tarixiy ziyorat geografiyasida ham muhim

o‘rin egallaydi. Quddusning o‘ziga xos tomoni turli diniy madaniyatlarning bir geografik makonda tarixan kesishganligidadir. Bu holat uni nafaqat ziyorat turizmi, balki dinlar tarixi, madaniy meros va xalqaro turizm nuqtai nazaridan ham muhim markazga aylantiradi. Bunday hududlarda ziyorat turizmini tashkil etish tashrif buyuruvchilardan turli diniy jamoalarning qadriyatlari va amaldagi tartiblariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni talab qiladi. Gidlar esa tarixiy va diniy ma’lumotlarni bir-biridan ajratgan holda, turli e’tiqod vakillarining qarashlariga nisbatan xolis yondashishlari lozim.

Islomning Arabiston yarimorolidan tashqariga tarqalishi natijasida Damashq, Bag‘dod, Qohira, Buxoro, Samarqand, Termiz va boshqa shaharlar diniy hamda ilmiy hayot markazlariga aylangan. Bu shaharlarda masjid, madrasa, kutubxona va ilmiy maktablarning shakllanishi islom sivilizatsiyasining hududiy chegaralarini kengaytirgan. Keyinchalik mashhur muhaddislar, faqihlar, mufassirlar va mutasavviflar bilan bog‘liq maskanlar mahalliy va mintaqaviy ziyorat markazlariga aylangan. Bunday ziyoratlar Haj bilan bir xil diniy maqomga ega bo‘lmasa-da, tarixiy xotira, ilmiy meros va ma’naviy qadriyatlarni o‘rganish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Bu holat islomiy ziyorat geografiyasining ikki asosiy qatlamini ajratish imkonini beradi. Birinchi qatlam islom dini bilan bevosita bog‘langan va alohida diniy maqomga ega markazlarni qamrab olsa, ikkinchi qatlam islom sivilizatsiyasi rivoji, ilm-fan va mashhur shaxslar merosi bilan bog‘liq tarixiy ziyorat maskanlaridan tashkil topadi.

Markaziy Osiyo islom ilm-fani va madaniyatining rivojlanishida muhim o‘rin tutgan. VIII asrdan keyingi davrlarda Buxoro, Samarqand, Termiz, Nasaf, Shosh va Farg‘ona kabi markazlarda hadis, fiqh, kalom, tafsir, tasavvuf va boshqa ilmiy yo‘nalishlar rivojlangan.

Natijada mintaqada yetishib chiqqan allomalar ilmiy merosi musulmon dunyosining turli hududlarida tanilgan. Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Mansur Moturidiy, Burhoniddin Marg‘inoniy, Mahmud az-Zamaxshariy, Bahouddin Naqshband kabi olimlarning merosi islom ilmiy tafakkurining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan.

Ularning nomi bilan bog‘liq maskanlarning saqlanib qolishi Markaziy Osiyoda o‘ziga xos ziyorat geografiyasini shakllantirgan. Mazkur maskanlarga tashrif faqat diniy ehtirom bilan emas, balki tarix, ilm-fan, me’morchilik va islom sivilizatsiyasini o‘rganish bilan ham bog‘liq. Shu jihatdan Markaziy Osiyodagi ziyorat **turizmi diniy, tarixiy, ilmiy va madaniy merosning uyg‘unligi** bilan boshqa ko‘plab ziyorat hududlaridan ajralib turadi. Islom olamining ko‘plab hududlarida tasavvuf namoyandalari va tariqatlar bilan bog‘liq maskanlar ham ziyorat geografiyasining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Markaziy Osiyo, Turkiya, Shimoliy Afrika va Janubiy Osiyoda bunday markazlarning tarixiy an’analari mavjud. Tasavvuf bilan bog‘liq ziyorat maskanlarining turistik ahamiyati, avvalo, ularda diniy meros bilan birga adabiyot, musiqa, me’morchilik va mahalliy madaniyatning turli qatlamlari mujassam ekanligida ko‘rinadi. Biroq tasavvuf namoyandalari qabrlari va u yerda bajariladigan ayrim amallarga munosabat musulmon jamiyatlarida bir xil emas. Shu sababli darslik va turistik axborotlarda bunday an’analarni barcha musulmonlar uchun umumiy diniy talab sifatida taqdim etmaslik zarur.

Islom olamining ziyorat markazlari turizm tizimida bir nechta vazifani bajaradi. ***Birinchi navbatda***, ular ziyoratchi oqimini shakllantiruvchi **asosiy jalb etuvchi resurs** vazifasini bajaradi. Muayyan tarixiy yoki diniy maskanning nufuzi turistning safar yo‘nalishini tanlashiga bevosita ta’sir qiladi.

Ikkinchidan, ziyorat markazlari hududdagi xizmat ko‘rsatish tizimining rivojlanishiga talab yaratadi. Transport, joylashtirish, ovqatlanish, gidlik, savdo, hunarmandchilik va axborot xizmatlari ziyoratchilar oqimiga mos ravishda shakllanadi.

Uchinchidan, ziyorat markazlari hududning turistik tanilishiga xizmat qiladi. Ayrim shahar yoki hudud xalqaro turizm bozorida aynan u yerdagi mashhur diniy yoki tarixiy shaxs bilan bog‘liq obyekt orqali tanilishi mumkin.

To‘rtinchidan, ziyorat turizmi tarixiy va me’moriy merosni saqlashga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytiradi. Tashrif talabining mavjudligi

obyektlarni ta’mirlash, obodonlashtirish va ularning tarixiy qiyofasini saqlash masalalarini dolzarb qiladi.

Beshinchidan, ziyorat markazlari hududlararo va xalqaro turistik marshrutlarni shakllantirish uchun tayanch nuqta bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Mashhur ziyorat markazining iqtisodiy ta’siri uning hududida shakllanadigan xizmatlar zanjiri orqali namoyon bo‘ladi. Ziyoratchining safar davomida transport, mehmonxona, ovqatlanish, savdo va boshqa xizmatlarga qilgan xarajatlari mahalliy korxonalar daromadini shakllantiradi. Bundan tashqari, hunarmandchilik mahsulotlari, mahalliy oziq-ovqat, suvenirlar va oilaviy mehmon uylari kabi faoliyatlarning rivojlanishi ziyorat turizmidan olinadigan manfaatning mahalliy aholiga yetib borishiga imkon beradi. Shu sababli ziyorat markazining iqtisodiy samaradorligini faqat tashrif buyuruvchilar soni bilan o‘lchash yetarli emas. Ziyoratchining hududda qolish muddati, uning o‘rtacha xarajati, foydalanadigan xizmatlar tarkibi hamda mahalliy mahsulotlarning turistik iste’moldagi ulushi ham hisobga olinishi lozim. Zamonaviy turizm amaliyotida alohida ziyorat obyektini obodonlashtirishning o‘zi turist uchun to‘liq mahsulot yaratmaydi. Ziyoratchi obyektga yetib kelishi, transportdan foydalanishi, zarur hollarda tunashi, ovqatlanishi va hudud haqida ma’lumot olishi kerak.

Shu sababli ziyorat markazini **destinatsiya** sifatida shakllantirish maqsadga muvofiq. Bunda muqaddas obyekt hududning asosiy yadrosi bo‘lib qoladi, uning atrofidagi xizmatlar esa tashrifni ta’minlaydi. Ziyorat destinatsiyasi tarkibiga obyektning o‘zi bilan bir qatorda transport tizimi, piyodalar yo‘laklari, avtoturargohlar, mehmonxonalar, ovqatlanish maskanlari, sanitariya obyektlari, axborot va navigatsiya vositalari, gidlik xizmatlari ham kiradi. Bunda xizmat ko‘rsatishning rivojlanishi ziyoratgohning diniy va tarixiy muhitini buzmasligi kerak. Tijorat faoliyati va transport harakatini muqaddas obyektning bevosita hududidan oqilona masofada tashkil etish maqsadga muvofiq.

Islomiy ziyorat turizmining istiqbolli yo‘nalishlaridan biri mazmunan yoki tarixan o‘zaro bog‘liq maskanlarni yagona marshrutga

birlashtirishdir. Bunday yondashuv turistga alohida obyekt emas, balki ma’lum tarixiy yoki ilmiy an’ana haqida yaxlit tasavvur beradi.

Masalan, hadis ilmi namoyandalari, tasavvuf maktablari yoki islom me’morchiligi bilan bog‘liq obyektlar asosida maxsus tematik yo‘nalishlar shakllantirilishi mumkin. Markaziy Osiyo hududida esa bir nechta shahar va mamlakatlarni bog‘lovchi ziyorat yo‘nalishlarini yaratish imkoniyati mavjud.

Bunday marshrutlar ziyoratchining hududda qolish muddatini uzaytiradi, xizmatlardan foydalanish hajmini kengaytiradi va asosiy turistik markazlardan tashqaridagi obyektlarni ham turistik muomalaga jalb etadi.

Yirik ziyorat markazlariga tashriflarning ko‘payishi hudud uchun iqtisodiy imkoniyat yaratishi bilan birga turli muammolarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Ortiqcha turistik yuklama, transport tirbandligi, chiqindilar, nazoratsiz savdo va tarixiy obyektlarning jismoniy zararlanishi shular jumlasidandir.

Shu sababli ziyorat turizmini rivojlantirishda tashrif buyuruvchilar sonini ko‘paytirish asosiy va yagona maqsad bo‘lishi mumkin emas. Ziyoratchilar oqimini hududning qabul qilish imkoniyatiga muvofiqlashtirish, tarixiy merosni asrash, sanitariya va xavfsizlikni ta’minlash hamda mahalliy aholining manfaatlarini hisobga olish zarur.

Ziyorat markazlarining barqaror rivojlanishi **diniy-ma’naviy qadriyatni saqlash, tarixiy merosni muhofaza qilish va turistik xizmatlardan iqtisodiy foydalanish** o‘rtasidagi mutanosiblikka bog‘liq.

Islom olamining asosiy ziyorat markazlari o‘zining diniy maqomi, tarixiy kelib chiqishi va tashrif an’analariga ko‘ra bir-biridan farqlanadi. Makka va Madina islom dini tarixining bevosita markazlari sifatida alohida mavqega ega bo‘lsa, Markaziy Osiyo va boshqa hududlardagi ko‘plab maskanlar mashhur ulamolar, ilmiy maktablar va ma’naviy meros bilan bog‘langanligi sababli ziyorat geografiyasidan o‘rin olgan. Shu nuqtai nazardan islomiy ziyorat turizmini yagona shakldagi diniy safarlar majmui sifatida emas, balki diniy maqomi, tarixiy mazmuni va hududiy xususiyatlari jihatidan farqlanuvchi ziyorat yo‘nalishlari tizimi sifatida o‘rganish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv ziyorat

markazlarining haqiqiy tarixiy va diniy qiymatini saqlagan holda, ularni zamonaviy turizm xizmatlari bilan oqilona uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Mavzuni o’zlashtirish va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Islom dinining vujudga kelishi va ziyorat an’analarining shakllanishi qanday tarixiy jarayonlar bilan bog‘liq?
2. Islom dinida ziyorat tushunchasining mazmuni va diniy-ma’naviy mohiyatini tushuntiring.
3. Haj va Umra ziyoratlarining umumiy hamda farqli jihatlarini izohlang.
4. Haj ziyoratida ihram, miqot, tavof va sa’y amallarining mazmunini tushuntiring.
5. Arafot, Muzdalifa va Minoda bajariladigan asosiy Haj amallarini tavsiflang.
6. Makka va Madinaning islom ziyorat geografiyasidagi o‘rni va ahamiyatini asoslang.
7. Quddusning islom olamidagi tarixiy-diniy ziyorat markazi sifatidagi ahamiyatini tushuntiring.
8. Markaziy Osiyoda islomiy ziyorat an’analarining shakllanishiga qaysi tarixiy va ilmiy omillar ta’sir ko‘rsatgan?
9. O‘zbekistondagi Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Mansur Moturidiy va Bahouddin Naqshband bilan bog‘liq ziyorat maskanlarining turistik ahamiyatini tahlil qiling.
10. Islomiy ziyorat markazlarida transport, joylashtirish, ovqatlanish, gidlik va boshqa turistik xizmatlarni tashkil etishda qanday diniy talablar hisobga olinishi lozim?

III bob bo‘yicha amaliy topshiriq

1.Haj va Umra ziyoratlarining mazmuni va amalga oshirish tartibini **qiyosiy tahlil qiling**. Ihram, miqot, tavof, sa’y, Arafot, Muzdalifa va Mino bilan bog‘liq diniy amallarni tizimlashtiring hamda natijalarni jadval shaklida **umumlashtiring.** Haj va Umra safarlarini tashkil etishda transport, joylashtirish, ovqatlanish va xavfsizlik xizmatlariga qo‘yiladigan talablar bo‘yicha xulosa **ishlab chiqing.**

2. O‘zbekistondagi islomiy ziyorat maskanlaridan 5–7 tasini **tanlang** va ular asosida 3 kunlik ziyorat turistik marshrutini **ishlab chiqing.** Marshrut yo‘nalishi, ziyorat obyektlari, tashrif davomiyligi, transport, joylashtirish, ovqatlanish va gidlik xizmatlarini **belgilang,** marshrutning diniy-ma’rifiy hamda turistik ahamiyatini **asoslab bering**.

IV BOB. ZIYORAT TURIZMINING TASHKILIY-XUQUQIY ASOSLARI

Tayanch so‘z va iboralar: ziyorat turizmi, tashkiliy asoslar, huquqiy asoslar, me’yoriy-huquqiy tartibga solish, ziyoratgoh, ziyorat marshruti, ziyorat turistik mahsuloti, turizm infratuzilmasi, turoperator, turagent, gidlik xizmati, ziyoratchilar huquqlari, vijdon erkinligi, diniy tashkilotlar, xalqaro huquq, milliy qonunchilik, “Turizm to‘g‘risida”gi Qonun, madaniy meros, merosni muhofaza qilish, turistik xizmatlar, ziyoratchilar xavfsizligi, davlat boshqaruvi, xalqaro hamkorlik, barqaror ziyorat turizmi.

4.1. Ziyorat turizmining tashkiliy asoslari

Ziyorat turizmi turizmning o‘ziga xos yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uni tashkil etish jarayoni odatiy turistik sayohatlarni shakllantirishdan muayyan jihatlari bilan farq qiladi. Mazkur farqlar, avvalo, safarning asosiy motivi diniy-ma’naviy ehtiyojlar bilan bog‘liqligi, tashrif buyuriladigan obyektlarning alohida maqomga egaligi, ziyoratchilarning diniy e’tiqodi va marosimlariga mos sharoit yaratish zarurati bilan belgilanadi. Shu sababli ziyorat turizmini tashkil etishda turistik xizmatlarning an’anaviy tarkibi bilan bir qatorda diniy talablar, mahalliy urf-odatlar, ziyorat odobi, tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish va tashrif jarayonini tartibga solish masalalari ham hisobga olinadi.

Ziyorat turizmining tashkiliy asoslari deganda ziyoratchining yashash joyidan chiqib, ziyorat manziliga yetib borishi, muqaddas yoki tarixiy-diniy obyektlarga tashrif buyurishi va safarni yakunlab qaytishigacha bo‘lgan jarayonni ta’minlovchi subyektlar, xizmatlar, vositalar hamda tashkiliy munosabatlar majmui tushuniladi. Ushbu tizim turistik tashkilotlar, transport korxonalari, joylashtirish vositalari, umumiy ovqatlanish korxonalari, ziyorat obyektlari ma’muriyati, gid va ekskursiya yetakchilari, davlat va mahalliy boshqaruv organlari hamda boshqa xizmat ko‘rsatuvchi subyektlarning o‘zaro hamkorligiga asoslanadi.

Ziyorat safarini tashkil etishda birinchi navbatda **ziyoratchining safar motivi va ehtiyojlarini aniqlash** muhim hisoblanadi. Chunki diniy

maqsadda safar qilayotgan shaxsning talablari tarixiy-me’moriy obyektlarni tomosha qilish uchun kelgan oddiy turist ehtiyojlaridan farq qilishi mumkin. Ziyoratchi uchun tashrif vaqtining diniy marosimlarga mosligi, ibodat qilish imkoniyati, ovqatlanish talablari, kiyinish qoidalari, ziyoratgohdagi xulq-atvor me’yorlari va ma’naviy muhit alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli ziyorat turistik mahsulotini shakllantirishda turistlarning diniy mansubligi, yoshi, jinsi, safar maqsadi, jismoniy imkoniyati, tashrif davomiyligi va xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlari oldindan o‘rganilishi maqsadga muvofiq. Ayniqsa, xorijiy ziyoratchilarni qabul qilishda til, milliy madaniyat, ovqatlanish odatlari va diniy amaliyotlardagi farqlarni hisobga olish xizmat sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ziyorat turizmini tashkil etishning asosiy natijasi ziyoratchining ehtiyojlariga mos **ziyorat turistik mahsulotini** shakllantirishdan iborat. Bunday mahsulot alohida xizmat emas, balki ziyorat safarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan xizmatlar majmuasini ifodalaydi. Ziyorat turistik mahsulotining markazida ziyorat obyekti turadi. Transport, joylashtirish, ovqatlanish, gidlik, axborot va boshqa xizmatlar esa ziyoratchining ushbu obyektga tashrifini ta’minlaydi. Shuning uchun ziyorat turistik mahsulotini shakllantirishda avvalo asosiy ziyorat resurslari aniqlanadi, ularning diniy-tarixiy qiymati o‘rganiladi va shundan so‘ng tegishli xizmatlar tizimi ishlab chiqiladi. Mazkur elementlarning birortasidagi jiddiy kamchilik ziyoratchining umumiy safar taassurotiga ta’sir qiladi. Masalan, ziyoratgohning tarixiy qiymati yuqori bo‘lsa-da, unga olib boruvchi yo‘l, sanitariya sharoiti yoki axborot tizimi talab darajasida bo‘lmasa, destinatsiyaning umumiy jozibadorligi pasayishi mumkin.

Ziyorat turizmini tashkil etishning muhim bosqichlaridan biri **ziyorat marshrutini ishlab chiqish** hisoblanadi. Marshrut ziyoratchilarning safar davomida tashrif buyuradigan obyektlari va ular o‘rtasidagi harakat ketma-ketligini belgilaydi. Marshrutni tuzishda obyektlarning faqat geografik yaqinligi emas, balki ularning tarixiy, diniy va mazmuniy bog‘liqligi ham hisobga olinishi lozim. Masalan, bir alloma yoki ilmiy maktab bilan bog‘liq obyektlarni yagona yo‘nalishga birlashtirish

ziyoratchiga mavzu haqida yaxlit tasavvur beradi. Ziyorat marshruti ishlab chiqishda obyektlar o‘rtasidagi masofa, transport vositalarining harakatlanish imkoniyati, tashrif davomiyligi, ibodat va dam olish vaqti, ovqatlanish, sanitariya shoxobchalari hamda favqulodda vaziyatlarda tibbiy yordam olish imkoniyati hisobga olinadi.

Oddiy ekskursiya marshrutidan farqli ravishda, ziyorat yo‘nalishida tashrif buyuruvchiga muqaddas maskanda yetarli vaqt ajratilishi kerak. Ziyoratgohlarni qisqa muddat ichida imkon qadar ko‘proq ko‘rsatishga intilish ziyoratning ma’naviy mazmuniga mos kelmasligi mumkin.

Transport xizmatlarini tashkil etish. Transport ziyorat turistik mahsulotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ziyorat maskanlarining ayrimlari yirik shahar markazlaridan tashqarida yoki transport infratuzilmasi nisbatan cheklangan hududlarda joylashgan bo‘lishi mumkin. Shu bois ziyoratgohga yetib borish qulayligi uning turistik salohiyatidan foydalanishga bevosita ta’sir qiladi. Transport xizmatlarini tashkil etishda ziyoratchilarning yoshi va jismoniy imkoniyatlarini ham hisobga olish lozim. Katta yoshdagi ziyoratchilar uchun uzoq piyoda yurishni kamaytirish, transportdan tushish joyini ziyorat obyektiga oqilona yaqinlashtirish, dam olish joylarini tashkil etish muhimdir.

Yirik ziyorat markazlarida esa transport oqimini tartibga solish alohida ahamiyatga ega. Avtoturargohlarning noto‘g‘ri joylashtirilishi yoki transport vositalarining ziyoratgohga haddan tashqari yaqin kirishi tarixiy muhit va ziyorat jarayoniga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli transport tizimini ziyoratgohning funksional hududlanishi bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Joylashtirish xizmatlarini tashkil etish. Ziyoratchilar bir kundan ortiq muddat qoladigan destinatsiyalarda mehmonxona, mehmon uyi va boshqa joylashtirish vositalari ziyorat turizmi infratuzilmasining zarur tarkibiy qismiga aylanadi. Joylashtirish vositalarini tashkil etishda ziyoratchining faqat tunash ehtiyojini emas, balki diniy va maishiy talablarini ham hisobga olish kerak. Xususan, ibodat qilish uchun sharoit, zarur axborot, tozalik, tinchlik va ovqatlanish xizmatlarining mavjudligi muhim hisoblanadi. Joylashtirish vositalarining ziyoratgohga nisbatan joylashuvi ham ahamiyatli. Ularni muqaddas obyektning bevosita tarixiy

hududida haddan tashqari ko‘paytirish maqsadga muvofiq emas. Ziyorat obyektining tarixiy qiyofasini saqlagan holda, xizmat ko‘rsatish obyektlarini tegishli funksional hududlarda joylashtirish barqaror rivojlanish uchun muhim shart hisoblanadi.

Ovqatlanish xizmatlarining xususiyatlari. Ziyorat turizmida ovqatlanish xizmatlarini tashkil etishda turistlarning diniy talablarini hisobga olish zarur. Musulmon ziyoratchilar uchun halol ovqatlanish, yahudiy ziyoratchilar uchun kashrut, ayrim buddaviy guruhlarda esa vegetarian ovqatlanish talablari mavjud bo‘lishi mumkin. Biroq muayyan diniy guruh vakillarining barchasi bir xil ovqatlanish tartibiga amal qiladi, deb umumlashtirish to‘g‘ri emas. Shuning uchun turoperator yoki qabul qiluvchi tashkilot guruhning aniq ehtiyojlarini safardan oldin aniqlashi kerak.Ovqatlanish vaqti ham diniy marosimlar jadvali bilan muvofiqlashtirilishi zarur. Diniy bayramlar, ro‘za davrlari yoki muayyan ibodat vaqtlarida odatiy turistik ovqatlanish jadvali ziyoratchilar ehtiyojiga mos kelmasligi mumkin.

Gidlik va axborot xizmatlarini tashkil etish. Ziyorat turizmida gidning vazifasi oddiy ekskursiya yetakchisiga nisbatan kengroq mazmunga ega. Gid ziyoratgohning tarixi, diniy ahamiyati, u bilan bog‘liq shaxslar va voqealar haqida ishonchli ma’lumot berishi bilan bir qatorda, tashrif buyuruvchilarni ziyorat odobi va amaldagi tartiblar bilan ham tanishtirishi kerak. Diniy obyekt haqida noto‘g‘ri ma’lumot berish, tarixiy fakt bilan rivoyatni aralashtirish yoki mahalliy urf-odatni umumiy diniy talab sifatida ko‘rsatish ziyorat xizmatining sifatini pasaytiradi. Shu bois ziyorat yo‘nalishlarida ishlaydigan gidlarning tarix, dinshunoslik, madaniyatshunoslik va turizm bo‘yicha yetarli bilimga ega bo‘lishi muhimdir. Xorijiy ziyoratchilar uchun axborotning bir necha tilda taqdim etilishi, obyektlarda tushunarli navigatsiya, QR-kodlar, elektron xaritalar va audioqo‘llanmalardan foydalanish ham tashrif qulayligini oshiradi. Bunda raqamli vositalar ziyoratgohning ma’naviy muhitiga xalaqit bermaydigan shaklda qo‘llanilishi lozim.

Ziyorat obyektlarida tashrif jarayonini boshqarish. Mashhur ziyoratgohlarda tashrif buyuruvchilar sonining ortishi ***ziyoratchilar oqimini boshqarish*** zaruratini yuzaga keltiradi. Bir vaqtning o‘zida juda

ko‘p kishining obyekt hududiga kirishi tirbandlik, xavfsizlik muammolari va tarixiy yodgorliklarga ortiqcha jismoniy yuklama keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli yirik ziyorat obyektlarida kirish va chiqish yo‘nalishlarini ajratish, guruhlar harakatini vaqt bo‘yicha muvofiqlashtirish, piyodalar oqimini boshqarish va zarur hollarda oldindan tashrif vaqtini belgilash mexanizmlaridan foydalanish mumkin.

Bunda asosiy maqsad ziyoratchilar sonini sun’iy cheklash emas, balki obyektning qabul qilish sig‘imi bilan tashrif oqimi o‘rtasida maqbul mutanosiblikni ta’minlashdan iborat.

Ziyoratgohlar infratuzilmasini shakllantirish. Ziyorat obyektining turistik faoliyati samaradorligi uning atrofidagi infratuzilma bilan chambarchas bog‘liq. Avtomobil yo‘llari, jamoat transporti, piyodalar yo‘laklari, avtoturargohlar, sanitariya shoxobchalari, ichimlik suvi, dam olish joylari, tibbiy punktlar va axborot markazlari ziyoratchilarga qulay sharoit yaratadi. Biroq infratuzilmani rivojlantirish tarixiy-madaniy muhitni buzish hisobiga amalga oshirilmasligi kerak. Zamonaviy savdo va xizmat ko‘rsatish obyektlarining me’moriy ko‘rinishi, hajmi va joylashuvi ziyoratgohning tarixiy qiyofasi bilan uyg‘un bo‘lishi lozim.

Shu nuqtai nazardan ziyorat hududini funksional zonalarga ajratish samarali tashkiliy yechim hisoblanadi. Muqaddas yoki tarixiy yadro, ziyoratchilar uchun xizmatlar hududi, transport zonasi, savdo-hunarmandchilik hududi va rekreatsiya maydonlarini o‘zaro tartibli joylashtirish ziyorat muhitini saqlash imkonini beradi.

Ziyorat turizmida xavfsizlik. Ziyoratchilarning xavfsizligini ta’minlash ziyorat turizmini tashkil etishning ajralmas qismidir. Xavfsizlik tushunchasi faqat jamoat tartibini saqlash bilan cheklanmaydi. U transport xavfsizligi, sanitariya va epidemiologik holat, oziq-ovqat xavfsizligi, yong‘in xavfsizligi, tibbiy yordam va favqulodda vaziyatlarda evakuatsiya qilish imkoniyatlarini ham qamrab oladi. Ayniqsa, katta yoshdagi ziyoratchilar va jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslar uchun tibbiy yordam punktlari, o‘tirish joylari, panduslar va qulay piyodalar yo‘laklari tashkil etilishi muhimdir. Bu ziyorat turizmining ijtimoiy jihatdan inklyuziv bo‘lishiga xizmat qiladi.

Ziyorat turizmini tashkil etishda manfaatdor tomonlarning hamkorligi. Ziyorat turizmini bitta tashkilot faoliyati doirasida samarali rivojlantirish qiyin. Uning tashkiliy tizimida davlat boshqaruvi organlari, mahalliy hokimiyat, diniy tashkilotlar, turizm korxonalari, transport tashkilotlari, mehmonxonalar, umumiy ovqatlanish korxonalari, hunarmandlar, mahalliy aholi va ilmiy-madaniy muassasalar ishtirok etadi. Davlat organlari huquqiy tartibga solish, infratuzilma va xavfsizlikni ta’minlash vazifalarini bajarsa, turizm biznesi xizmatlarni shakllantiradi va bozorga taklif etadi. Diniy tashkilotlar va ziyoratgoh ma’muriyatining ishtiroki esa tashrif jarayonining diniy talablar va ziyorat odobiga mosligini ta’minlashda muhimdir. Mahalliy aholi xizmatlar, hunarmandchilik, savdo va mehmondo‘stlik orqali ushbu tizimning iqtisodiy ishtirokchisiga aylanadi.

Ziyorat turizmini barqaror tashkil etish. Ziyorat turizmini rivojlantirishda iqtisodiy manfaat bilan diniy va tarixiy qadriyatlarni saqlash o‘rtasidagi muvozanatga rioya qilish zarur. Ziyoratgohning mashhurlashishi mahalliy iqtisodiyot uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, biroq nazoratsiz tijoratlashuv uning ma’naviy muhiti va tarixiy qiyofasiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu bois ziyorat hududlarida savdo va xizmat ko‘rsatish faoliyatini tartibga solish, mahalliy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, chiqindilarni boshqarish, suv va energiya resurslaridan oqilona foydalanish hamda tarixiy obyektlarning tashrif sig‘imini hisobga olish zarur. Barqaror tashkiliy yondashuvda ziyoratchi, mahalliy aholi va ziyoratgoh manfaatlari o‘zaro uyg‘unlashtiriladi. Bunda turizmning iqtisodiy natijasi tarixiy va diniy merosni saqlashga xizmat qilishi lozim.

Umuman olganda, ziyorat turizmining tashkiliy asoslari **ziyorat** resurslarini aniqlash, maqsadli ziyoratchilar ehtiyojlarini o‘rganish, turistik mahsulot va marshrutlarni shakllantirish, transport va joylashtirishni tashkil etish, diniy talablarga mos ovqatlanish va gidlik xizmatlarini ko‘rsatish, tashrif oqimini boshqarish, xavfsizlikni ta’minlash hamda manfaatdor tomonlar faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonlarini qamrab oladi. Ushbu elementlarning o‘zaro uyg‘unligi ziyorat safarining diniy-ma’naviy mazmunini saqlash bilan birga, ziyoratchilarga sifatli va qulay xizmat ko‘rsatish imkonini yaratadi.

4.2.Ziyorat turizmining xalqaro huquqiy asoslari

Ziyorat turizmi xalqaro turizmning o‘ziga xos yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning huquqiy mazmuni insonning erkin harakatlanishi, diniy e’tiqodini namoyon etishi, muqaddas maskanlarga tashrif buyurishi, tarixiy va madaniy merosdan foydalanishi hamda turist sifatidagi huquq va manfaatlarini ta’minlash bilan bog‘liq munosabatlarni qamrab oladi. Shu sababli ziyorat turizmining xalqaro huquqiy asoslari faqat turizmga oid normalar bilan cheklanmay, inson huquqlari, din va vijdon erkinligi, moddiy va nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, migratsiya, xalqaro hamkorlik hamda barqaror rivojlanishga oid huquqiy tamoyillar bilan uzviy bog‘langan holda shakllanadi.

Ziyorat safarining o‘ziga xosligi shundaki, unda shaxs bir vaqtning o‘zida ham turist, ham o‘z diniy yoki ma’naviy ehtiyojini amalga oshiruvchi ziyoratchi sifatida ishtirok etadi. Shu jihatdan ziyorat turizmini xalqaro-huquqiy tartibga solish ikki tomonlama mazmunga ega: bir tomondan, ziyoratchining turistik xizmatlardan foydalanish bilan bog‘liq huquqlari himoya qilinadi, ikkinchi tomondan esa uning diniy e’tiqodi va muqaddas maskanlarga bo‘lgan munosabati hurmat qilinadi.

Ziyorat qilish bilan bog‘liq asosiy xalqaro huquqiy tamoyillardan biri insonning din va vijdon erkinligidir. 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida har bir insonning fikrlash, vijdon va din erkinligiga bo‘lgan huquqi e’tirof etilgan. Ushbu huquq shaxsning o‘z dini yoki e’tiqodini yakka holda yoxud boshqalar bilan birgalikda ibodat, marosim va boshqa diniy amallar orqali namoyon etish imkoniyatini ham qamrab oladi. Shu jihatdan diniy maskanga tashrif buyurish, ziyorat qilish va tegishli marosimlarda ishtirok etish insonning diniy erkinligi bilan bog‘liq faoliyat shakllaridan biri sifatida qaraladi.

Biroq diniy erkinlikning tan olinishi xalqaro ziyoratchi uchun davlatlarning chegara, viza, migratsiya, sanitariya, xavfsizlik va jamoat tartibiga oid talablaridan ozod bo‘lishni anglatmaydi. Ziyorat safarlari ham boshqa xalqaro safarlar kabi tegishli davlatlarning milliy qonunchiligi va xalqaro kelishuvlar doirasida amalga oshiriladi. Shu sababli pasport va viza tartibi, kirish va chiqish qoidalari, bojxona

nazorati, tibbiy talablar, sug‘urta hamda diniy obyektlarga tashrif rejimi ziyorat turizmining amaliy huquqiy mexanizmini tashkil etadi.

Ziyorat turizmining xalqaro huquqiy asoslarida tarixiy va diniy merosni muhofaza qilish masalasi ham alohida o‘rin egallaydi. Ko‘plab ziyoratgohlar bir vaqtning o‘zida diniy ahamiyatga ega maskan, tarixiy yodgorlik va madaniy meros obyekti hisoblanadi. Shu sababli ularni turistik maqsadlarda foydalanish jarayoni merosni saqlash talablariga zid kelmasligi lozim. Bu borada 1972-yilda qabul qilingan “Butunjahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to‘g‘risida”gi UNESCO Konvensiyasi muhim xalqaro-huquqiy asoslardan biri hisoblanadi.

Mazkur Konvensiyada alohida universal qiymatga ega bo‘lgan me’moriy yodgorliklar, tarixiy inshootlar, arxeologik obyektlar va hududlarni aniqlash, muhofaza qilish, saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish tamoyillari belgilangan. Ziyorat turizmi nuqtai nazaridan bu talab masjidlar, maqbaralar, cherkovlar, monastirlar, sinagogalar, ibodatxonalar va boshqa diniy-tarixiy obyektlarga bevosita taalluqlidir. Turistlar oqimini oshirish, xizmatlar ko‘lamini kengaytirish yoki tijorat faoliyatini rivojlantirish mazkur obyektlarning tarixiy qiyofasi, me’moriy yaxlitligi va moddiy holatiga zarar yetkazmasligi kerak.

Ziyorat merosini muhofaza qilishda davlatlarning mas’uliyati ham muhim o‘rin tutadi. Ziyorat obyekti qaysi davlat hududida joylashgan bo‘lsa, uning huquqiy maqomi, foydalanish tartibi, muhofaza rejimi va tashrif qoidalari, avvalo, shu davlat qonunchiligi bilan tartibga solinadi. Shu bilan birga, umuminsoniy ahamiyatga ega bo‘lgan diniy va tarixiy obyektlarni saqlash xalqaro hamkorlikni ham talab qiladi. Shu bois ziyorat turizmini rivojlantirishda iqtisodiy manfaat bilan merosni saqlash o‘rtasida muvozanat ta’minlanishi zarur.

Ziyorat turizmi faqat moddiy meros obyektlari bilan cheklanmaydi. Muqaddas joylarga tashrif buyurish bilan bog‘liq urf-odatlar, diniy marosimlar, xotira an’analari, bayramlar, og‘zaki rivoyatlar va mahalliy ziyorat madaniyati ham uning muhim tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Shu jihatdan UNESCOning 2003-yilda qabul qilingan “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Konvensiyasi ziyorat turizmi uchun katta ahamiyatga ega. Ushbu hujjat ijtimoiy amaliyotlar,

marosimlar, bayramlar va an’analarni asrash, ularga hurmat bilan munosabatda bo‘lish va avloddan avlodga yetkazishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Ziyorat turizmi tajribasi moddiy va nomoddiy merosning bir-biridan ajralmasligini ko‘rsatadi. Muqaddas maqbara yoki ibodatxona moddiy meros bo‘lsa, uning atrofida shakllangan ziyorat tartibi, diniy marosim, mahalliy odob va tarixiy xotira nomoddiy merosni tashkil qiladi. Shu sababli zamonaviy ziyorat turizmini boshqarishda faqat binoni restavratsiya qilish emas, balki u bilan bog‘liq tarixiy va ma’naviy muhitni saqlash ham muhim hisoblanadi.

Xalqaro ziyorat turizmida turistlarning huquqlari bilan mahalliy diniy jamoalarning manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni saqlash ham alohida ahamiyatga ega. Diniy obyekt ko‘pincha bir vaqtning o‘zida amaldagi ibodat joyi va turistlar tashrif buyuradigan tarixiy yodgorlik vazifasini bajaradi. Shu sababli tashrif buyuruvchi belgilangan kiyinish qoidalariga, ibodat vaqtida osoyishtalikni saqlash talablariga, suratga olish tartibiga va ayrim hududlarga kirish bo‘yicha cheklovlarga rioya qilishi lozim. Bunday qoidalar turistning huquqlarini cheklashga emas, balki diniy maskanning ma’naviy va funksional xususiyatini saqlashga qaratiladi.

Xalqaro ziyorat safarlarida diniy va madaniy xilma-xillikka hurmat tamoyili ham muhim o‘rin tutadi. Ayrim ziyorat markazlari bir nechta din yoki konfessiya vakillari uchun ahamiyatli bo‘lishi mumkin. Bunday hududlarda turistik faoliyat xolislik, bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat asosida tashkil etilishi zarur. Gidlar va turoperatorlar diniy tushunchalarni izohlashda bir qarashni mutlaq haqiqat sifatida taqdim etmasligi, tarixiy faktlar, diniy e’tiqod va mahalliy rivoyatlar o‘rtasidagi farqni to‘g‘ri ko‘rsatishi kerak.

Ziyorat turizmining xalqaro-huquqiy tizimida davlatlararo va idoralararo hamkorlik ham muhim hisoblanadi. Ayniqsa, qisqa vaqt ichida katta miqdordagi ziyoratchilarni qabul qiladigan yo‘nalishlarda ro‘yxatga olish, transport, joylashtirish, tibbiy xizmat, xavfsizlik va axborot ta’minotini o‘zaro muvofiqlashtirish zarur. Haj safarlari bunga yaqqol misol bo‘lib, bunday jarayonlarda jo‘natuvchi va qabul qiluvchi

davlatlar, diplomatik vakolatxonalar, diniy tashkilotlar va turizm subyektlarining hamkorligi katta ahamiyat kasb etadi.

Barqaror rivojlanish tamoyillari ham ziyorat turizmining zamonaviy xalqaro huquqiy mazmunida tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Ziyoratchilar sonining ortishi tarixiy obyektlarning jismoniy holati, hududning ekologik sig‘imi, transport tizimi va mahalliy aholining turmush tarziga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli tashrif oqimini obyektning qabul qilish imkoniyatiga moslashtirish, chiqindilarni kamaytirish, transportni tartibga solish, tijorat faoliyatini nazorat qilish va mahalliy hamjamiyat manfaatlarini hisobga olish zarur.

Umuman olganda, ziyorat turizmining xalqaro huquqiy asoslari bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlardan tarkib topadi. Ularning asosini insonning din va e’tiqod erkinligi, xalqaro safarlarni amalga oshirish tartibi, ziyoratchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, moddiy va nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, diniy va madaniy xilma-xillikka hurmat, davlatlararo hamkorlik va barqaror rivojlanish tamoyillari tashkil etadi.

Shu jihatdan ziyorat turizmini xalqaro miqyosda rivojlantirish faqat turistlar oqimini oshirish yoki yangi marshrutlarni shakllantirish bilan chegaralanmasligi kerak. Asosiy vazifa ziyoratchining diniy ehtiyojlarini hurmat qilish, tarixiy va diniy merosni asrash, davlatlarning qonuniy tartiblariga rioya etish hamda turistik faoliyatni xavfsiz va barqaror tashkil etishdan iborat. Ana shu tamoyillarning o‘zaro uyg‘unligi ziyorat turizmining xalqaro-huquqiy tizimini shakllantiradi.

4.3. Ziyorat turizmining milliy huquqiy asoslari

O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish milliy turizm siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanib, uning huquqiy asoslari turizm faoliyatini tartibga solish, vijdon va diniy e’tiqod erkinligini ta’minlash, moddiy va nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish, ziyorat obyektlaridan oqilona foydalanish, turistlarga sifatli va xavfsiz xizmat ko‘rsatish hamda ichki va xalqaro ziyorat oqimlarini rag‘batlantirishga qaratilgan qonunchilik hujjatlari majmuasidan tarkib topadi. Shu jihatdan ziyorat turizmining milliy huquqiy bazasi faqat

turizm sohasidagi hujjatlar bilan chegaralanmay, din, madaniyat, madaniy meros, tadbirkorlik, transport, sanitariya, xavfsizlik va hududiy rivojlanish bilan bog‘liq huquqiy normalarni ham qamrab oladi.

Ziyorat turizmini tartibga soluvchi asosiy hujjatlardan biri O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 18-iyulda qabul qilingan **“Turizm to‘g‘risida”gi O‘RQ-549-son Qonuni** hisoblanadi. Mazkur Qonunda turizm sohasidagi munosabatlarni tartibga solishning umumiy huquqiy asoslari, davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari, turistlar va turizm industriyasi subyektlarining huquq hamda majburiyatlari, turistik xizmatlarni tashkil etish va turistik resurslardan foydalanish bilan bog‘liq masalalar belgilangan. Qonunda turizm safarning maqsadi va boshqa xususiyatlaridan kelib chiqib madaniy-tarixiy, ziyorat, ekologik, ma’rifiy, etnografik, gastronomik va boshqa turlarga ajratilishi mumkinligi nazarda tutilgan. Shu orqali ziyorat turizmi milliy qonunchilikda turizmning alohida yo‘nalishlaridan biri sifatida huquqiy jihatdan e’tirof etilgan.

“Turizm to‘g‘risida”gi Qonunning ziyorat turizmi uchun ahamiyati, avvalo, ziyorat safarining turistik faoliyat tizimidagi o‘rnini belgilashi bilan izohlanadi. Ziyorat turistik mahsulotlarini shakllantirish, turoperator va turagentlar faoliyati, turistlarning xavfsizligi, turistik xizmatlar sifati, gidlik va ekskursiya xizmatlari hamda turistik resurslardan foydalanish bilan bog‘liq umumiy talablar ziyorat yo‘nalishlariga ham tatbiq etiladi. Natijada ziyoratgohga tashrif faqat diniy yoki ma’naviy jarayon sifatida emas, balki tegishli xizmatlar bilan ta’minlangan turistik faoliyat shakli sifatida ham huquqiy tartibga solinadi.

O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirish siyosatining alohida bosqichi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-son “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni** bilan bog‘liq. Mazkur Farmon ichki va ziyorat turizmini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash hamda turistik infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan maxsus huquqiy asoslardan biri bo‘ldi. Farmon turizm sohasiga oid amaldagi rasmiy hujjatlar ro‘yxatida ziyorat turizmini rivojlantirishga qaratilgan alohida normativ hujjat sifatida qayd etilgan.

Mazkur Farmonning qabul qilinishi ziyorat turizmini rivojlantirishga kompleks yondashuvni kuchaytirdi. Bunda ziyorat maskanlariga olib boruvchi transport infratuzilmasini yaxshilash, ichki sayohatlarni faollashtirish, hududlarning turistik imkoniyatlaridan samarali foydalanish va ziyorat yo‘nalishlarini turistik muomalaga kengroq jalb qilish uchun tashkiliy asos yaratildi. Shunday qilib, ziyorat turizmi alohida obyektlarga tashrifni tashkil qilish doirasidan chiqib, hududiy turizm siyosati va turistik infratuzilmani rivojlantirish bilan bog‘langan yo‘nalishga aylandi.

Ushbu yo‘nalishdagi chora-tadbirlar Vazirlar Mahkamasining **2021-yil 24-fevraldagi 100-son “Ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori** bilan ham davom ettirildi. Mazkur hujjat PF-6165-son Farmonda belgilangan vazifalarni amaliy jihatdan ro‘yobga chiqarishga xizmat qiluvchi huquqiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. “Turizm to‘g‘risida”gi Qonunga oid huquqiy materiallarda ham PF-6165-son Farmon va 100-son qaror ziyorat turizmini tartibga soluvchi hujjatlar sifatida ko‘rsatilgan.

Ziyorat turizmining milliy huquqiy asoslari haqida so‘z yuritganda diniy e’tiqod va vijdon erkinligini tartibga soluvchi normalar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ziyoratning asosiy motivlaridan biri diniy-ma’naviy ehtiyoj bo‘lganligi sababli fuqarolarning diniy e’tiqodini erkin amalga oshirishi va diniy tashkilotlar faoliyatining qonuniy asoslari ziyorat turizmi uchun ham zarur huquqiy muhitni shakllantiradi. Bunda O‘zbekiston Respublikasining **“Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonuni** diniy sohadagi munosabatlarni tartibga soluvchi tayanch hujjatlardan hisoblanadi. Ushbu normalarning ziyorat turizmiga aloqasi, eng avvalo, diniy maskanlarda ibodat va ziyorat amaliyotining qonuniy tartibda amalga oshirilishi bilan namoyon bo‘ladi.

Ziyorat turizmining yana bir muhim huquqiy yo‘nalishi ziyorat obyektlarini tarixiy va madaniy meros sifatida muhofaza qilish bilan bog‘liq. O‘zbekistondagi ko‘plab ziyoratgohlar bir vaqtning o‘zida maqbara, masjid, madrasa, me’moriy majmua, arxeologik yodgorlik yoki boshqa turdagi moddiy madaniy meros obyekti hisoblanadi. Shu bois ularni turistik maqsadlarda foydalanish jarayonida turizm qonunchiligi

bilan bir qatorda madaniy merosni muhofaza qilishga oid talablar ham bajarilishi kerak.

Bu borada O‘zbekiston Respublikasining **2001-yil 30-avgustdagi “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi 269-II-son Qonuni** alohida o‘rin tutadi. Ushbu Qonunning maqsadi O‘zbekiston xalqining umummilliy boyligi hisoblangan madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Mazkur huquqiy talab ziyorat turizmini rivojlantirishda muhim tamoyilni belgilaydi: **ziyorat obyektidan turistik foydalanish uning tarixiy va madaniy qiymatini saqlashga zid kelmasligi lozim**. Ziyoratchilar uchun xizmat ko‘rsatish obyektlarini qurish, transport infratuzilmasini rivojlantirish, savdo nuqtalarini joylashtirish yoki hududni obodonlashtirish jarayonida tarixiy obyektning muhofaza hududi, me’moriy qiyofasi va madaniy qiymati hisobga olinishi zarur.

Ziyoratgohlarning bir qismi arxeologik xususiyatga ham ega bo‘lganligi sababli **“Arxeologiya merosi obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonun** normalari ham ziyorat turizmi uchun tegishli huquqiy ahamiyatga ega. Rasmiy turizm resurslarida ushbu Qonun turizm faoliyati bilan bog‘liq asosiy qonunchilik hujjatlari qatorida ko‘rsatiladi. Bu esa ziyorat turizmini rivojlantirish jarayonida obyektning nafaqat turistik jozibadorligi, balki uning tarixiy va ilmiy qiymatini saqlash talabini ham yuzaga keltiradi.

Ziyorat turizmining milliy huquqiy tizimida davlat, mahalliy hokimliklar, turizm sohasidagi vakolatli organlar, madaniy merosni muhofaza qiluvchi tashkilotlar, diniy tashkilotlar hamda turizm biznesi subyektlari o‘rtasidagi vakolat va hamkorlik ham muhim o‘rin tutadi. Ziyorat turizmi bir vaqtning o‘zida bir nechta sohalar bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli uni samarali boshqarish idoralararo hamkorlikni talab qiladi. Ziyoratgohning tarixiy qismi madaniy merosni muhofaza qilish talablariga, undagi diniy faoliyat tegishli diniy qonunchilikka, turistlarga ko‘rsatiladigan xizmatlar esa turizm va tadbirkorlik sohasidagi normalarga muvofiq tashkil etilishi zarur.

Ziyorat turizmining huquqiy asoslari turistlarning xavfsizligi va ularga ko‘rsatiladigan xizmatlar sifatini ta’minlash masalalarini ham qamrab oladi. Ziyorat safarlarini tashkil etuvchi turizm subyektlari turistlarga safar dasturi, tashrif obyektlari, transport, joylashtirish, ovqatlanish, xavfsizlik va boshqa zarur shartlar haqida ishonchli ma’lumot berishi lozim. Ayniqsa, katta yoshdagi ziyoratchilar, xorijiy turistlar va alohida ehtiyojga ega shaxslar bilan ishlashda xizmatlarning qulayligi va xavfsizligi muhim hisoblanadi.

Milliy qonunchilik ziyorat turizmini faqat ichki turistik harakat sifatida emas, balki O‘zbekistonning xalqaro turizm bozoridagi istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida rivojlantirish uchun ham huquqiy sharoit yaratmoqda. Samarqand, Buxoro, Termiz va boshqa tarixiy hududlardagi islom sivilizatsiyasi bilan bog‘liq meros xorijiy ziyoratchilar uchun turistik mahsulotlarni shakllantirish imkonini beradi. Bunda viza tartib-taomillarini soddalashtirish, xalqaro transport aloqalarini kengaytirish, halol standartlariga mos xizmatlarni rivojlantirish, xorijiy tillarda axborot taqdim etish va ziyorat yo‘nalishlarini xalqaro bozorlarda targ‘ib qilish muhim tashkiliy vositalar sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur yo‘nalishdagi huquqiy siyosat keyingi yillarda ham davom ettirilmoqda. Jumladan, Vazirlar Mahkamasining **2026-yil 9-yanvardagi 6-son qarori** “Umra plyus” ziyorat turizmi dasturini amalga oshirishga qaratilgan qo‘shimcha chora-tadbirlarni belgiladi. Hujjatda mamlakatda turizmni strategik tarmoq sifatida rivojlantirish, “Umra plyus” dasturi orqali sayyohlar oqimini oshirish, ziyorat turizmi infratuzilmasi va xizmatlarini takomillashtirish nazarda tutilgan. 2026-yilda mazkur dastur doirasida Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlaridan turistlar oqimini kengaytirish, transport-logistika aloqalarini yaxshilash hamda ziyoratchilar uchun infratuzilmani xalqaro halol standartlariga moslashtirish masalalari ham amaliy darajada ko‘rib chiqilmoqda.

Umuman, O‘zbekistonda ziyorat turizmining milliy huquqiy asoslari bosqichma-bosqich shakllangan kompleks tizimni tashkil etadi. “Turizm to‘g‘risida”gi Qonun sohaning umumiy huquqiy chegaralarini belgilasa, madaniy merosga oid qonunchilik ziyorat obyektlarini asrash va ulardan foydalanish tartibini mustahkamlaydi, vijdon erkinligiga oid normalar

ziyoratning diniy-ma’naviy mazmunini amalga oshirish uchun huquqiy sharoit yaratadi. PF-6165-son Farmon va unga muvofiq qabul qilingan hukumat qarorlari esa ziyorat turizmini infratuzilmaviy, tashkiliy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirishning amaliy mexanizmlarini belgilab berdi. 2026-yildan “Umra plyus” dasturining rivojlantirilishi mazkur yo‘nalishda xorijiy ziyoratchilar oqimini kengaytirish va O‘zbekistonning xalqaro ziyorat destinatsiyasi sifatidagi mavqeini mustahkamlashga qaratilgan navbatdagi huquqiy-tashkiliy bosqich sifatida namoyon bo‘lmoqda.

4.4.O‘zbekiston Respublikasida ziyorat turizmini jadal rivojlantirishning me’yoriy huquqiy jihatlari.

O‘zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosi, islom sivilizatsiyasi rivojiga katta hissa qo‘shgan allomalar bilan bog‘liq qadamjolar hamda turli diniy konfessiyalarga mansub tarixiy obyektlarning mavjudligi ziyorat turizmini mamlakat turizm siyosatining istiqbolli yo‘nalishlaridan biriga aylantirdi. Samarqand, Buxoro, Toshkent, Termiz va boshqa hududlarda joylashgan ziyorat maskanlari nafaqat diniy-ma’naviy, balki tarixiy, ilmiy va madaniy qiymatga ham ega. Shu sababli ularni turistik muomalaga oqilona jalb etish, infratuzilmasini yaxshilash, xorijiy ziyoratchilar uchun qulay sharoit yaratish va tarixiy merosni saqlash masalalari davlat siyosatining tegishli yo‘nalishlarida o‘z aksini topmoqda.

Ziyorat turizmini jadal rivojlantirishning me’yoriy-huquqiy asoslari yagona normativ hujjat bilan cheklanmaydi. Mazkur tizim O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, turizm, vijdon erkinligi, madaniy merosni muhofaza qilishga oid qonunlar, Prezident farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda tegishli davlat dasturlaridan tarkib topadi. Ularning o‘zaro bog‘liqligi ziyoratchilarning huquqlarini ta’minlash, turizm faoliyatini tartibga solish, ziyoratgohlarni muhofaza qilish, turistik infratuzilmani rivojlantirish va mamlakatning xalqaro ziyorat turizmi bozoridagi mavqeini mustahkamlash uchun huquqiy sharoit yaratadi.

Milliy huquqiy tizimning asosini O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida mustahkamlangan vijdon erkinligi tashkil etadi.

Konstitutsiyaning 35-moddasiga ko‘ra, hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi hamda har kim xohlagan dinga e’tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e’tiqod qilmaslik huquqiga ega. Mazkur konstitutsiyaviy norma ziyoratning diniy-ma’naviy mazmunini amalga oshirish uchun umumiy huquqiy zamin yaratadi. Bunda ziyorat turizmini tashkil etish diniy erkinlikni ta’minlash bilan bir qatorda jamoat xavfsizligi, madaniy merosni muhofaza qilish va amaldagi turizm qonunchiligi talablariga rioya etishni ham nazarda tutadi.

Ziyorat turizmini bevosita turizm faoliyati doirasida tartibga soluvchi tayanch hujjat O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 18-iyuldagi **O‘RQ-549-son “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni** hisoblanadi. Qonunda turizm sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari, vakolatli davlat organlarining vazifalari, turizm industriyasi subyektlari, turistik resurslar va xizmatlar, turoperatorlik va turagentlik faoliyati, gidlik xizmatlari hamda turistlarning huquq va xavfsizligiga oid normalar belgilangan. Mazkur normalar ziyorat yo‘nalishlarini shakllantirish, ularni turistik mahsulot sifatida bozorga chiqarish va ziyoratchilarga tegishli xizmatlar ko‘rsatishning umumiy huquqiy chegaralarini belgilaydi.

Ziyorat turizmini jadal rivojlantirishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-son “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni** alohida ahamiyat kasb etdi. Mazkur hujjat ichki va ziyorat turizmini rivojlantirishni davlat siyosatining amaliy yo‘nalishlaridan biri sifatida mustahkamlab, hududlarning turistik imkoniyatlaridan kengroq foydalanish, ziyorat obyektlariga tashriflarni rag‘batlantirish va tegishli infratuzilmani yaxshilashga qaratilgan vazifalarni belgiladi.

Farmonning ahamiyati ziyorat turizmini faqat alohida diniy maskanga tashrif sifatida emas, balki transport, joylashtirish, ovqatlanish, sanitariya, axborot, savdo va boshqa xizmatlar bilan bog‘langan kompleks turistik faoliyat sifatida rivojlantirishga huquqiy asos yaratganida namoyon bo‘ladi. Bunday yondashuv ziyoratgohlarni hududiy turistik marshrutlarga birlashtirish, ichki sayohatlarni faollashtirish va ziyorat

obyektlari atrofida xizmat ko‘rsatish tizimini kengaytirishga imkon beradi.

Ushbu siyosatning tashkiliy mexanizmlari Vazirlar Mahkamasining **2021-yil 24-fevraldagi 100-son “Ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori** bilan yanada aniqlashtirildi. Qaror ichki va ziyorat turizmini rag‘batlantirish, hududlarda sayohatlarni tashkil etish va turistik xizmatlardan foydalanishni kengaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun huquqiy-tashkiliy asoslarni kuchaytirdi.

Ziyorat turizmini jadal rivojlantirishning yana bir muhim yo‘nalishi tarixiy-diniy obyektlarni muhofaza qilish bilan bog‘liq. O‘zbekistondagi ko‘plab ziyoratgohlar bir vaqtning o‘zida moddiy madaniy meros obyektlari hisoblanadi. Shu sababli turistik oqimni ko‘paytirish, ziyoratgohlar atrofida yangi infratuzilma yaratish yoki xizmat ko‘rsatish obyektlarini joylashtirish tarixiy muhit va me’moriy qiyofani saqlash talablari bilan muvofiqlashtirilishi lozim. Bu boradagi huquqiy munosabatlar **“Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonun** va sohaga oid boshqa normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Shundan kelib chiqib, ziyorat turizmini jadal rivojlantirish “ko‘proq ziyoratchi - ko‘proq daromad” tamoyiliga asoslanmasligi kerak. Ziyoratgohlarning qabul qilish sig‘imi, tarixiy obyektlarning jismoniy holati, muhofaza hududlari va mahalliy aholining manfaatlari hisobga olinishi zarur. Ayniqsa, ziyorat obyektlari atrofida mehmonxona, savdo, umumiy ovqatlanish, avtoturargoh va boshqa xizmat ko‘rsatish obyektlarini joylashtirishda tarixiy-madaniy muhitning yaxlitligini saqlash muhim hisoblanadi.

Diniy ziyoratlarni tashkil etishning huquqiy jihatlari O‘zbekiston Respublikasining **“Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonuni** bilan ham bog‘liq. Ushbu qonunchilik diniy tashkilotlarning faoliyati va fuqarolarning vijdon erkinligini amalga oshirish bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga soladi. Ziyorat turizmi nuqtai nazaridan mazkur normalar diniy maskanlarda belgilangan tartibga rioya etish, ziyoratchilarning diniy ehtiyojlarini hurmat qilish va turistik faoliyat bilan

diniy obyektning asosiy vazifasi o‘rtasida mutanosiblikni saqlash uchun ahamiyatlidir.

Ziyorat turizmini xalqaro bozorda rivojlantirish ham milliy huquqiy siyosatning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Xorijiy ziyoratchilarni O‘zbekistonga jalb qilishda viza tartiblarini soddalashtirish, xalqaro transport qatnovlarini kengaytirish, turistik xizmatlarni xalqaro talablarga moslashtirish, ko‘p tilli axborot tizimini rivojlantirish va mamlakatning ziyorat turistik salohiyatini tashqi bozorlarda targ‘ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Abu Mansur Moturidiy, Bahouddin Naqshband va boshqa buyuk allomalar merosi bilan bog‘liq maskanlar xalqaro ziyorat turistik mahsulotlarini shakllantirish uchun muhim resurs bo‘lib xizmat qiladi.

So‘nggi yillardagi huquqiy-tashkiliy choralarda ziyorat turizmini boshqa turizm yo‘nalishlari bilan uyg‘unlashtirishga ham e’tibor kuchaymoqda. Ziyoratchining tashrifi faqat bitta diniy obyekt bilan cheklanib qolmasdan, tarixiy shaharlar, muzeylar, hunarmandchilik markazlari, gastronomik an’analar va boshqa madaniy resurslar bilan bog‘lanishi hududda qolish muddatini uzaytiradi. Shu tariqa ziyorat turizmi tarixiy-madaniy, gastronomik, hunarmandchilik va ma’rifiy turizmni rivojlantiruvchi omil sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Bunday yondashuv ziyorat turizmini rivojlantirishda davlat organlari, mahalliy hokimliklar, diniy tashkilotlar, madaniy meros muassasalari, turoperatorlar, transport korxonalari, joylashtirish vositalari va mahalliy tadbirkorlarning hamkorligini talab qiladi. Huquqiy normalarning samaradorligi faqat ularning mavjudligi bilan emas, balki ushbu subyektlar o‘rtasidagi vazifalar aniq taqsimlanishi va amaliy faoliyatning muvofiqlashtirilishi bilan belgilanadi.

Ziyorat turizmini jadal rivojlantirishda ziyoratchilarga ko‘rsatiladigan xizmatlarning sifati va xavfsizligini ta’minlash ham me’yoriy-huquqiy tartibga solishning ustuvor yo‘nalishidir. Ziyoratchiga safar dasturi, transport, joylashtirish, ovqatlanish, ziyorat obyektining tashrif tartibi va boshqa zarur shartlar haqida to‘liq axborot berilishi, xizmatlar esa sanitariya, yong‘in, transport va boshqa xavfsizlik talablariga muvofiq tashkil etilishi kerak. Katta yoshdagi ziyoratchilar va

imkoniyati cheklangan shaxslar uchun qulay muhit yaratish ziyorat turizmining ijtimoiy yo‘naltirilganligini kuchaytiradi.

Umuman, O‘zbekiston Respublikasida ziyorat turizmini jadal rivojlantirish uchun shakllantirilgan me’yoriy-huquqiy baza sohani oddiy diniy safarlar doirasidan chiqarib, turizm iqtisodiyotining mustaqil va istiqbolli yo‘nalishi sifatida rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Mavjud qonunlar, Prezident hujjatlari va Hukumat qarorlarida ziyorat obyektlarini asrash, ularga olib boruvchi infratuzilmani yaxshilash, ichki va xalqaro ziyorat oqimlarini kengaytirish hamda xizmatlar sifatini oshirishga qaratilgan mexanizmlar shakllangan. Kelgusida ushbu tizimning samaradorligi ziyoratgohlarning diniy-ma’naviy mohiyatini saqlagan holda ularni zamonaviy turizm infratuzilmasi bilan uyg‘unlashtirish, hududlarda xizmatlar sifatini bir xil standartlarga yaqinlashtirish va ziyorat turizmidan olinadigan iqtisodiy manfaatni madaniy merosni muhofaza qilish manfaatlari bilan muvofiqlashtirishga bog‘liq bo‘ladi.

Mavzuni o’zlashtirish va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Ziyorat turizmining tashkiliy-huquqiy asoslari deganda nima tushuniladi?
2. Ziyorat turizmini tashkil etishning asosiy bosqichlarini izohlang.
3. Ziyorat turistik mahsuloti qanday xizmatlardan tarkib topadi?
4. Ziyorat marshrutlarini ishlab chiqishda qanday omillar hisobga olinadi?
5. Ziyorat turizmini xalqaro huquqiy tartibga solishning asosiy tamoyillari nimalardan iborat?
6. Xalqaro huquqiy hujjatlarda ziyoratchilarning diniy e’tiqod va vijdon erkinligi qanday ifodalangan?
7. O‘zbekistonda ziyorat turizmini tartibga soluvchi asosiy me’yoriy-huquqiy hujjatlarni tavsiflang.
8. “Turizm to‘g‘risida”gi Qonunning ziyorat turizmini rivojlantirishdagi ahamiyatini tushuntiring.
9. Ziyorat turizmini rivojlantirishda madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish nima uchun muhim? O‘zbekistonda ziyorat turizmini

jadal rivojlantirishda davlat, turizm tashkilotlari va diniy tashkilotlarning o‘zaro hamkorligini tahlil qiling.

IV bob bo‘yicha amaliy topshiriq

1. O‘zbekiston Respublikasida ziyorat turizmini tartibga soluvchi asosiy qonunlar, Prezident farmon va qarorlari hamda Vazirlar Mahkamasi qarorlarini o‘rganing**.** Ularni hujjat nomi, qabul qilingan sanasi, asosiy maqsadi va ziyorat turizmini rivojlantirishdagi ahamiyati bo‘yicha tizimlashtiring hamda jadval shaklida taqdim eting**.**

2. O‘zbekistondagi muayyan ziyorat maskanini tanlang va uning faoliyatini tashkiliy-huquqiy jihatdan tahlil qiling**.** Ziyoratchilarni qabul qilish, transport, joylashtirish, ovqatlanish, gidlik, xavfsizlik, diniy talablar va madaniy merosni muhofaza qilish holatini baholang**.** Aniqlangan muammolar asosida ziyoratgoh faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqing**.**

V BOB. ZIYORAT TURIZMI INFRATUZILMASI

Tayanch so‘z va iboralar: Ziyorat turizmi infratuzilmasi, ziyorat destinatsiyasi, ziyoratgoh, turistik infratuzilma, transport infratuzilmasi, transport qulayligi, ziyorat marshruti, avtoturargoh, piyodalar infratuzilmasi, mehmonxona xo‘jaligi, joylashtirish vositalari, oilaviy mehmon uylari, umumiy ovqatlanish infratuzilmasi, halol ovqatlanish, oziq-ovqat xavfsizligi, qo‘shimcha turistik xizmatlar, axborot xizmati, gidlik xizmati, sanitariya-maishiy xizmatlar, tibbiy xizmat, savdo va suvenir xizmatlari, hunarmandchilik, bank-moliya xizmatlari, telekommunikatsiya xizmatlari, raqamli xizmatlar, inklyuziv infratuzilma, ziyoratchilar xavfsizligi, xizmatlar sifati, turistik qulaylik, barqaror infratuzilma.

5.1. Ziyorat turizmida transport infratuzilmasining o‘ziga xos jihatlari

Ziyorat turizmining rivojlanishi ziyorat maskanlarining tarixiy va diniy ahamiyati bilangina emas, balki ularga yetib borish imkoniyati, transport xizmatlarining qulayligi, xavfsizligi va ziyoratchilar ehtiyojiga mos tashkil etilganligi bilan ham belgilanadi. Ziyoratgoh qanchalik mashhur bo‘lmasin, uning asosiy transport yo‘llaridan uzoqligi, jamoat transportining yetarli emasligi yoki ziyoratgoh atrofida transport harakatining tartibsiz tashkil etilishi tashrif imkoniyatini cheklaydi. Ilmiy tadqiqotlarda ham diniy maskanning turistik ahamiyatiga uning joylashuvi, transport qulayligi va tashrif oqimini boshqarish tizimi sezilarli ta’sir ko‘rsatishi qayd etiladi.

Ziyorat turizmida transport infratuzilmasi ziyoratchining doimiy yashash joyidan ziyorat manziligacha bo‘lgan harakatini ta’minlaydigan avtomobil va temir yo‘llar, aeroportlar, avtovokzallar, jamoat transporti, turistik avtobuslar, avtoturargohlar, piyodalar yo‘laklari, bekatlar, navigatsiya vositalari hamda ziyoratgoh hududidagi ichki harakat tizimining o‘zaro bog‘langan majmuasini anglatadi. Shu sababli transport infratuzilmasini faqat yo‘l yoki transport vositasi sifatida baholash yetarli emas. Uning asosiy vazifasi ziyoratchining safar davomida bir transport

turidan ikkinchisiga qulay o‘tishini ta’minlaydigan yaxlit harakat tizimini shakllantirishdan iborat.

5.1-rasm. Ziyoratchilarga avtobus orqali xizmat ko’rsatish

Ziyorat transportining birinchi o‘ziga xos xususiyati *tashrif oqimining vaqt va makon bo‘yicha notekis shakllanishi* bilan bog‘liq. Oddiy turistik obyektlarda tashriflar yil davomida nisbatan taqsimlanishi mumkin bo‘lsa, diniy markazlarda muayyan bayram, marosim yoki ziyorat mavsumida bir vaqtning o‘zida juda katta miqdordagi kishilar to‘planadi. Bunday holatda transport tizimining kundalik o‘tkazish imkoniyati yetarli bo‘lmay qolishi mumkin. Natijada vaqtinchalik avtobus yo‘nalishlari, qo‘shimcha qatnovlar, maxsus tushirish va chiqarish maydonlari, transport va piyodalar oqimini ajratish kabi choralarni oldindan rejalashtirish talab qilinadi.

Haj transport tizimi buning yaqqol misolidir. Makka, Arafot, Muzdalifa va Mino o‘rtasidagi harakatda avtobus, temir yo‘l va piyoda yo‘nalishlari birgalikda qo‘llaniladi. Mazkur tizimda ayrim yo‘llarning muayyan transport guruhlari uchun ajratilishi va katta ziyoratchilar oqimini turli transport turlari o‘rtasida taqsimlash transport yuklamasini boshqarishga xizmat qiladi.

Ziyorat transportining ikkinchi muhim xususiyati *“so‘nggi masofa” muammosi*, ya’ni ziyoratchini asosiy transport tarmog‘idan bevosita ziyoratgohgacha yetkazish bilan bog‘liq. Aeroport, temir yo‘l vokzali yoki magistral avtomobil yo‘lining mavjudligi ziyoratgoh transport jihatdan to‘liq qulay degani emas. Ziyoratchi asosiy transport tugunidan

ziyoratgohgacha ortiqcha vaqt va mablag‘ sarflamasdan yetib bora olishi kerak. Shu bois mahalliy avtobuslar, shuttle qatnovlari, taksi xizmatlari, piyodalar yo‘laklari va ichki elektrotransport vositalari umumiy transport tizimining davomiy qismi sifatida tashkil etilishi maqsadga muvofiq.

Ziyoratchilarning tarkibi va transport qulayligi. Ziyorat turizmida transport xizmatlarini tashkil etishda tashrif buyuruvchilarning tarkibi alohida hisobga olinadi. Ziyoratchilar orasida keksa yoshdagilar, bolali oilalar hamda harakatlanish imkoniyati cheklangan shaxslarning mavjudligi transport vositalari va yo‘l infratuzilmasiga qo‘shimcha talablarni yuzaga keltiradi. Diniy turizm obyektlarining qulayligini o‘rgangan tadqiqotlarda ham keksa yoshdagi va nogironligi bo‘lgan ziyoratchilar uchun texnik, me’moriy hamda hududiy to‘siqlarni kamaytirish zarurligi ta’kidlangan.

Shu sababli bekatlar va transport vositalariga chiqish-tushish joylarida panduslar, past polli avtobuslar, dam olish o‘rindiqlari, soyabonli kutish maydonlari, tushunarli ko‘rsatkichlar va xavfsiz piyoda yo‘laklari bo‘lishi ziyorat transportining sifat ko‘rsatkichlaridan hisoblanadi. Bunda masofa faqat kilometr bilan emas, ziyoratchining ziyoratgohga yetib borishi uchun sarflaydigan vaqt, jismoniy kuch va transport almashtirishlar soni bilan ham baholanishi kerak.

Ziyoratgoh atrofidagi transport harakatini tashkil etish. Ziyoratgohga transport vositalarini imkon qadar yaqin olib kirish har doim ham eng maqbul yechim hisoblanmaydi. Avtomobillar oqimining tarixiy yoki muqaddas hududga kirishi shovqin, tirbandlik, atmosfera ifloslanishi va piyodalar xavfsizligi bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, haddan tashqari transport harakati ziyoratgohning osoyishta ma’naviy muhitiga ham salbiy ta’sir qilishi mumkin. Tadqiqotlarda transport qulayligi bilan muqaddas makonning ma’naviy muhiti o‘rtasidagi muvozanat boshqaruv sifatiga bog‘liqligi ko‘rsatilgan. Shu jihatdan yirik ziyorat maskanlarida transport harakatini zonalar asosida tashkil etish maqsadga muvofiq. Ziyoratgohning bevosita atrofini piyodalar hududi sifatida saqlash, undan ma’lum masofada jamoat transporti bekatlarini, keyingi zonada esa avtobus va yengil avtomobillar uchun avtoturargohlarni joylashtirish mumkin. Ziyoratgoh

bilan avtoturargoh o‘rtasida piyoda yo‘laklari yoki ekologik toza kichik transport vositalarining harakatini tashkil etish transport qulayligi bilan tarixiy muhitni muhofaza qilish o‘rtasida muvozanat yaratadi.

O‘zbekiston tajribasida Samarqand viloyatidagi Imom al-Buxoriy majmuasi bu masalani ko‘rsatish uchun muhim misollardan biridir. Majmua hududida ziyoratchilar ehtiyojlariga xizmat qiluvchi infratuzilma, jumladan avtoturargohlar va ichki harakat vositalarining mavjudligi ziyoratgohni alohida obyekt emas, balki xizmatlar va transport bilan bog‘langan yaxlit hudud sifatida tashkil etish zaruratini ko‘rsatadi.

5.2-rasm. Imom al-Buxoriy majmuasida ziyotar hududi va ichki transportni tashkil etish

Avtoturargohlar va transport oqimini boshqarish. Ziyorat maskanlarida avtoturargoh oddiy yordamchi obyekt emas, balki tashrif oqimini boshqaruvchi infratuzilma elementi hisoblanadi. Ayniqsa, turistik avtobuslarda keluvchi guruhlar va shaxsiy avtomobilda tashrif buyuruvchilar bir vaqtda ko‘payganda transport vositalarini tartibsiz joylashtirish tirbandlik va xavfsizlik muammolarini yuzaga keltiradi. Shuning uchun avtoturargohlarning sig‘imi kutilayotgan tashrif oqimi, transport vositalari tarkibi va eng yuqori yuklama davrlariga mos rejalashtirilishi kerak. Zamonaviy yondashuvlarda avtobus va yengil avtomobillar uchun joylarni vaqt bo‘yicha taqsimlash, raqamli yo‘naltirish va piyodalar oqimi bilan transport harakatini birgalikda boshqarish muhim hisoblanmoqda. 2026-yilda diniy turizm obyektlaridagi avtoturargohlarni o‘rgangan tadqiqotda ham transport

sig‘imi, piyoda masofasi va raqamli parking boshqaruvini o‘zaro bog‘liq rejalashtirish zarurligi asoslangan.

Piyodalar infratuzilmasining ahamiyati. Ziyorat safarining ayrim bosqichlarida piyoda harakatlanish oddiy transport vositasining o‘rnini bosish bilan cheklanmaydi, balki ziyoratning tarixiy yoki diniy mazmuni bilan ham bog‘lanishi mumkin. Shu sababli ziyorat transport infratuzilmasiga piyodalar yo‘laklari ham kiritilishi lozim. Piyoda yo‘nalishlar tekis va xavfsiz qoplamaga ega bo‘lishi, avtomobil oqimidan imkon qadar ajratilishi, zarur joylarda dam olish maydonlari va soyabonlar bilan ta’minlanishi kerak. Yo‘l ko‘rsatkichlari esa ziyoratchining asosiy obyekt, avtoturargoh, sanitariya shoxobchasi, tibbiy punkt va boshqa xizmatlarni oson topishiga yordam berishi lozim. Ziyorat markazlari atrofidagi xizmat zonalarini o‘rgangan tadqiqotlarda piyoda kirish imkoniyati ham transport qulayligining muhim qismi sifatida baholanadi.

Transport infratuzilmasi va ziyorat marshrutlari. Ziyorat turizmi ko‘pincha bitta obyekt bilan cheklanmaydi. Bir safar davomida bir nechta ziyoratgohga tashrif buyurilishi transport yo‘nalishlarini obyektlar kesimida emas, **marshrut tamoyili asosida** tashkil etishni talab qiladi. Masalan, Samarqand, Buxoro va boshqa hududlardagi mazmunan bog‘liq ziyorat obyektlarini yagona yo‘nalishga birlashtirishda ular orasidagi masofa, yo‘l sifati, safar davomiyligi, dam olish va ovqatlanish nuqtalari hisobga olinishi kerak. Bunda transportning vazifasi ziyoratchini bir obyektga olib borish bilangina tugamaydi. U ziyorat marshrutining barcha bo‘g‘inlarini o‘zaro bog‘lab, safarning uzluksizligini ta’minlaydi. Shu sababli ziyorat marshrutining jozibadorligi uning tarkibidagi obyektlar sonidan ko‘ra, ular o‘rtasidagi transport aloqasining oqilona tashkil etilganligiga ham bog‘liq.

Raqamli transport xizmatlari. Ziyorat turizmida raqamli texnologiyalar transport xizmatlarining qulayligini oshirish imkonini beradi. Elektron xaritalar, GPS-navigatsiya, transport jadvali, mobil ilovalar, elektron chiptalar va avtoturargohlar haqidagi real vaqt ma’lumotlari xorijiy ziyoratchining mustaqil harakatlanishini yengillashtiradi. Ayniqsa, tilni bilmaydigan turist uchun ko‘p tilli raqamli

navigatsiya transport xizmatining muhim qismiga aylanadi. Raqamli boshqaruv tizimi yirik ziyorat tadbirlari vaqtida transport vositalari va ziyoratchilar oqimini kuzatish, tirband hududlarni aniqlash hamda transportni muqobil yo‘nalishlarga yo‘naltirish imkonini beradi. Bu yondashuv transport infratuzilmasining mavjud quvvatidan samaraliroq foydalanishga xizmat qiladi.

Ekologik va barqaror transport. Ziyorat maskanlari atrofida transport tizimini rivojlantirishda ekologik omillar ham hisobga olinishi zarur. Shaxsiy avtomobillar sonining ortishi atmosfera ifloslanishi, shovqin va avtoturargohlarga bo‘lgan talabni oshiradi. Shu sababli ziyorat markazlariga jamoat transporti qatnovlarini kengaytirish, piyoda harakatini rag‘batlantirish va zarur joylarda ekologik toza ichki transport vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Transport sharoitining yaxshilanishi ziyoratchilarning transport turini tanlashiga ta’sir qilishi, jamoat transporti va kam uglerodli harakat usullarining jozibadorligini oshirish esa barqaror transportga xizmat qilishi tadqiqotlarda ham qayd etilgan.

Ziyorat turizmida transport infratuzilmasining o‘ziga xosligi ziyoratchilar oqimining mavsumiyligi, diniy marosimlar bilan bog‘liq vaqt cheklovlari, guruhli safarlarning yuqori ulushi, keksa yoshdagi va harakatlanishi cheklangan tashrif buyuruvchilarning ehtiyojlari, piyoda harakatining alohida ahamiyati hamda muqaddas hududning osoyishta muhitini saqlash zarurati bilan belgilanadi. Shu sababli ziyorat hududida transportni rivojlantirish faqat yangi yo‘l qurish yoki avtoturargohlarni kengaytirishdan iborat bo‘lmasligi kerak. Asosiy vazifa ***transport tuguni – ziyorat marshruti – avtoturargoh – piyoda hududi – ziyoratgoh*** *o‘rtasidagi* uzluksiz va xavfsiz aloqani ta’minlashdan iborat. Ana shunday yondashuv ziyoratchilar uchun qulaylik yaratish bilan birga, ziyorat maskanining tarixiy-me’moriy qiyofasi va ma’naviy muhitini saqlashga xizmat qiladi.

5.2. Ziyorat turizmida mehmonxona xo‘jaligi infratuzilmasining o‘ziga xos jihatlari

Ziyorat turizmining barqaror rivojlanishida joylashtirish vositalari muhim o‘rin tutadi. Ziyoratchining muayyan hududda qancha vaqt qolishi, safardan olgan taassuroti, dam olish va ibodat qilish uchun yaratilgan sharoitlar ko‘p jihatdan mehmonxona xo‘jaligi infratuzilmasining holati va xizmat ko‘rsatish darajasiga bog‘liq. Shu sababli ziyorat destinatsiyalarida mehmonxona xo‘jaligini rivojlantirish oddiy tunash xizmatini tashkil etish bilan chegaralanmaydi, balki ziyoratchilarning diniy, ma’naviy, maishiy va ijtimoiy ehtiyojlarini hisobga olgan kompleks xizmatlar tizimini shakllantirishni talab etadi.

Ziyorat turizmida mehmonxona xo‘jaligi infratuzilmasi deganda mehmonxonalar, mehmon uylari, xostellar va boshqa joylashtirish vositalari, ularga tegishli umumiy ovqatlanish, sanitariya-gigiyena, dam olish, axborot va qo‘shimcha servis xizmatlarining o‘zaro bog‘langan tizimi tushuniladi. Ushbu infratuzilmaning vazifasi ziyoratchilarni vaqtincha joylashtirish bilan bir qatorda, safarning maqsadiga muvofiq qulay muhit yaratishdan iborat.

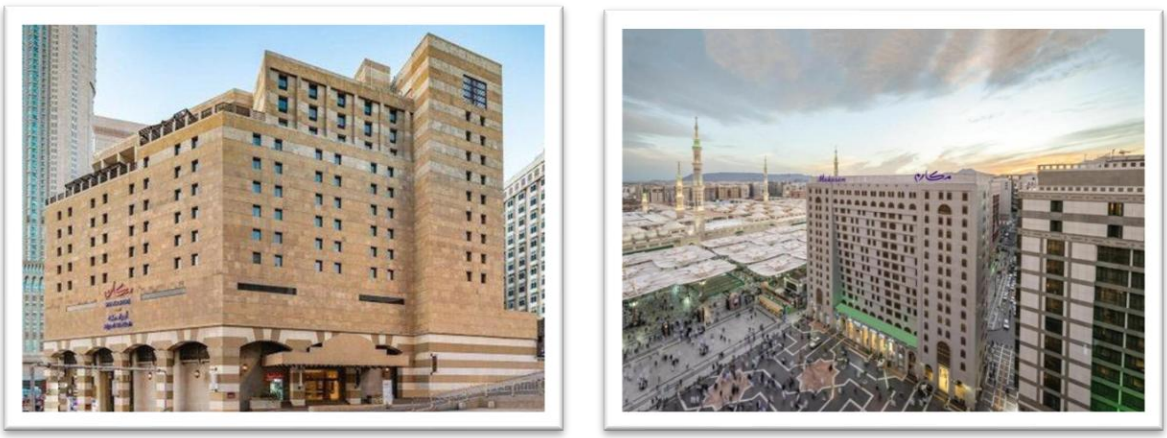
Ziyorat turizmi uchun mo‘ljallangan joylashtirish vositalarining asosiy xususiyati **ziyoratchining diniy ehtiyojlari bilan mehmonxona xizmatlarini o‘zaro muvofiqlashtirish zarurati** bilan belgilanadi. Oddiy sayyoh uchun mehmonxona, avvalo, dam olish va tunash joyi bo‘lsa, diniy maqsadda safar qilayotgan shaxs uchun u ziyorat jarayonining davomiyligini ta’minlaydigan xizmat ko‘rsatish makoni vazifasini ham bajaradi. Shuning uchun mehmonxonada yaratilgan sharoit ziyoratchining diniy amallarini bajarishiga to‘sqinlik qilmasligi, aksincha, zarur hollarda buning uchun tegishli imkoniyat yaratishi maqsadga muvofiq.

Musulmon ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatishda namoz o‘qish uchun sharoit, qibla yo‘nalishi haqida ma’lumot, tahorat olish imkoniyati va halol ovqatlanishni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ramazon oyida xizmat ko‘rsatuvchi mehmonxonalarda esa ovqatlanish vaqtlarini ziyoratchilarning ehtiyojlariga muvofiqlashtirish zarurati yuzaga kelishi mumkin. Bunda barcha ziyoratchilar uchun bir xil talabni belgilashdan

ko‘ra, ularning diniy va maishiy ehtiyojlarini oldindan o‘rganish xizmatni to‘g‘ri tashkil etish imkonini beradi.

Ziyorat turizmida mehmonxonaning **joylashuvi** ham uning funksional ahamiyatini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Ziyoratgohga yaqin joylashgan mehmonxona transport xarajatlari va safar vaqtini qisqartirib, ayniqsa katta yoshdagi ziyoratchilar uchun qulaylik yaratadi. Biroq mehmonxonalarni tarixiy-diniy obyektlarning bevosita muhofaza hududida tartibsiz joylashtirish ziyoratgohning me’moriy qiyofasi va ma’naviy muhitiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli joylashtirish infratuzilmasini rivojlantirishda qulaylik va madaniy merosni muhofaza qilish talablari o‘rtasidagi mutanosiblik saqlanishi zarur.

Ziyorat hududlarida mehmonxonalarni joylashtirishda **funksional hududlashtirish** usulidan foydalanish maqsadga muvofiq. Bunda ziyoratgoh va uning tarixiy yadrosi alohida muhofaza hududi sifatida saqlanib, joylashtirish va boshqa tijorat xizmatlari tegishli servis zonasida shakllantiriladi. Mehmonxona bilan ziyoratgoh o‘rtasida qulay piyoda yo‘li, jamoat transporti yoki qisqa masofali transfer xizmatining mavjudligi ushbu ikki hududni funksional jihatdan bog‘lash imkonini beradi.

5.3-rasm. Ziyorat markazlarida joylashtirish infratuzilmasining shakllanishi

Ziyorat turizmi mehmonxona xo‘jaligining yana bir xususiyati *talabning mavsumiy va davriy o‘zgarishi* bilan bog‘liq. Ayrim diniy markazlarda ziyoratchilar oqimi yil davomida nisbatan barqaror bo‘lsa,

boshqa maskanlarda diniy bayramlar, muayyan sanalar yoki marosimlar davrida joylashtirish vositalariga talab keskin ortishi mumkin. Bunday vaziyat mehmonxonalardan xonalar fondini oqilona boshqarish, oldindan bronlash tizimini takomillashtirish, guruhlarni qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish va xizmat ko‘rsatuvchi xodimlar sonini talabga muvofiq rejalashtirishni talab qiladi.

Ziyorat safarlarida *guruhli joylashtirish* keng uchrashi ham mehmonxona faoliyatiga ta’sir qiladi. Turistik guruhlarning bir vaqtda kelishi va jo‘nab ketishi resepsion, bagaj xizmati, ovqatlanish zallari va transport maydonlarida yuqori yuklamani yuzaga keltiradi. Shu sababli yirik ziyorat guruhlarini qabul qiladigan joylashtirish vositalarida avtobuslar uchun kirish va vaqtinchalik to‘xtash joylari, guruhlarni tezkor ro‘yxatdan o‘tkazish, bagajlarni tartibli joylashtirish va ovqatlanish oqimini boshqarish mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim.

Mehmonxona sig‘imini rejalashtirishda faqat o‘rinlar sonini ko‘paytirishga intilish yetarli emas. Hududdagi mavjud va kutilayotgan ziyoratchilar oqimi, ularning o‘rtacha qolish muddati, mavsumiy talab, joylashtirish vositalarining bandlik darajasi va turli narx segmentlariga bo‘lgan talab birgalikda baholanishi kerak. Aks holda yuqori mavsumda joy yetishmasligi, boshqa davrlarda esa mehmonxona quvvatlaridan yetarli foydalanilmasligi mumkin.

Ziyorat turizmining ijtimoiy xususiyati joylashtirish vositalarining *narx bo‘yicha tabaqalashtirilishini* ham talab qiladi. Ziyoratchilarning iqtisodiy imkoniyatlari bir xil bo‘lmaganligi sababli destinatsiyada yuqori toifadagi mehmonxonalar bilan bir qatorda o‘rta narx segmentidagi mehmonxonalar, oilaviy mehmon uylari va iqtisodiy joylashtirish vositalarining mavjudligi muhim. Bunday tarkib ziyorat turizmining turli ijtimoiy qatlamlar uchun ochiqligini ta’minlaydi.

Ayniqsa, mahalliy aholi tomonidan tashkil etilgan *oilaviy mehmon uylari* ziyorat destinatsiyalarida alohida iqtisodiy ahamiyat kasb etishi mumkin. Ular ziyoratchiga hududning turmush tarzi va mehmondo‘stlik an’analari bilan yaqindan tanishish imkonini berishi bilan birga, turizmdan olinadigan daromadning mahalliy aholi o‘rtasida taqsimlanishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan joylashtirish

infratuzilmasining rivojlanishi nafaqat turistlarga xizmat ko‘rsatish, balki mahalliy bandlik va kichik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash vositasi sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Ziyorat turizmida mehmonxona xo‘jaligiga qo‘yiladigan muhim talablardan yana biri ovqatlanish xizmatlarining ziyoratchilar ehtiyojlariga muvofiqligi hisoblanadi. Islomiy ziyorat yo‘nalishlarida halol oziq-ovqat mahsulotlari va ularni tayyorlash talablariga rioya qilish xizmatning muhim tarkibiy qismidir. Xalqaro ziyoratchilar bilan ishlaydigan mehmonxonalarda esa diniy talablar bilan bir qatorda milliy taomlanish xususiyatlari, allergenlar, vegetarian menyu va boshqa individual ehtiyojlarni ham hisobga olish xizmat sifatini oshiradi.

Mehmonxona infratuzilmasining inklyuzivligi ziyorat turizmida alohida ahamiyatga ega. Ziyoratchilar tarkibida katta yoshdagi kishilar va harakatlanishi cheklangan shaxslarning uchrashi kirish-chiqish joylari, liftlar, yo‘laklar, sanitariya xonalari va mehmon xonalarini tegishli tarzda tashkil etishni talab qiladi. Panduslar, tutqichlar, keng eshiklar, sirpanmaydigan pol qoplamalari va zarur hollarda aravachadan foydalanish imkoniyatining yaratilishi ziyoratchining mehmonxonada mustaqil va xavfsiz harakatlanishiga yordam beradi.

Bunda qulaylik faqat jismoniy infratuzilma bilan cheklanmaydi. Katta yoshdagi xorijiy ziyoratchi uchun tushunarli belgilar, sodda navigatsiya, resepsionda zarur ma’lumot olish imkoniyati, ziyoratgohga borish yo‘nalishi va transport jadvali haqida axborot ham xizmatning muhim qismi hisoblanadi.

Ziyorat turizmida mehmonxona xodimlarining *kasbiy tayyorgarligi* ham xizmat sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Xodimdan aniq bir din bo‘yicha diniy mutaxassis bo‘lish talab qilinmaydi, biroq ziyoratchilarning madaniy va diniy ehtiyojlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, asosiy odob qoidalarini bilish va noto‘g‘ri tushunishlarga yo‘l qo‘ymaslik muhim. Xalqaro ziyorat markazlarida xorijiy tillarni biladigan xodimlarning mavjudligi esa mehmon bilan muloqotni yengillashtiradi.

Mehmonxona xizmatlari ziyorat marshruti bilan ham *uzviy bog‘langan* bo‘lishi kerak. Mehmonxonada ziyoratgohlarning ish va

tashrif vaqti, masofasi, transport yo‘nalishlari, mahalliy odob qoidalari va boshqa zarur ma’lumotlarning mavjudligi ziyoratchining safarini rejalashtirishiga yordam beradi. Ayrim hollarda mehmonxona - transport - ziyoratgoh o‘rtasida transfer xizmatining yo‘lga qo‘yilishi ayniqsa guruhli turistlar uchun qulaylik yaratadi.

5.4-rasm. Ziyoratchilarga moslashtirilgan xizmatlarning asosiy ko’rinishlari

Zamonaviy sharoitda *raqamlashtirish* ham ziyorat turizmi mehmonxona infratuzilmasining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Onlayn bronlash, elektron to‘lov, raqamli ro‘yxatdan o‘tish, mobil aloqa orqali mehmon bilan muloqot qilish, elektron xaritalar va ko‘p tilli axborot tizimlari xorijiy ziyoratchining safarini yengillashtiradi. Mehmonxona haqida internetda taqdim etiladigan ma’lumotlarda ziyoratgohgacha bo‘lgan masofa, transport imkoniyati, ovqatlanish turi va imkoniyati cheklangan shaxslar uchun yaratilgan sharoitlarning aniq ko‘rsatilishi turistning ongli tanlov qilishiga yordam beradi.

Ziyorat destinatsiyalaridagi mehmonxona xo‘jaligini rivojlantirishda *sanitariya va xavfsizlik* masalalari ham e’tibordan chetda qolmasligi kerak. Ziyorat mavsumida qisqa davr ichida katta miqdordagi mehmonlarning joylashtirilishi sanitariya tizimi, ichimlik suvi, chiqindilarni olib chiqish, oziq-ovqat xavfsizligi va yong‘inga qarshi himoyaga yuklamani oshiradi. Shu bois mehmonxonaning amaldagi sig‘imi uning xonalar soni bilangina emas, balki mavjud muhandislik va xizmat ko‘rsatish infratuzilmasining yuklamani qabul qilish imkoniyati bilan ham belgilanadi.

Mehmonxona xo‘jaligining barqaror rivojlanishi *resurslardan oqilona foydalanish* bilan ham bog‘liq. Ziyoratchilar soni yuqori bo‘lgan hududlarda suv va energiya sarfining ortishi, maishiy chiqindilar hajmining ko‘payishi tabiiy va kommunal resurslarga qo‘shimcha bosim keltirib chiqaradi. Suvni tejaydigan uskunalar, energiya samarador texnologiyalar, chiqindilarni saralash va mahalliy mahsulotlardan foydalanish joylashtirish vositalarining ekologik yukini kamaytirishga xizmat qiladi.

Ziyorat turizmida mehmonxona infratuzilmasini hududiy nuqtai nazardan *ziyoratgoh – transport – joylashtirish – ovqatlanish - qo‘shimcha xizmatlar* tizimi doirasida rivojlantirish maqsadga muvofiq. Ushbu elementlarning bir-biridan uzilib qolishi ziyorat safarining umumiy sifatiga ta’sir qiladi. Masalan, zamonaviy mehmonxona mavjud bo‘lsa-yu, undan ziyoratgohgacha qulay transport bo‘lmasa yoki ziyoratchi tashrif tartibi haqida ma’lumot ololmasa, joylashtirish xizmatining yuqori sifati safarning umumiy qulayligini to‘liq ta’minlay olmaydi.

Shu sababli ziyorat destinatsiyalarida mehmonxona xo‘jaligini rivojlantirishda alohida korxona manfaatidan ko‘ra *destinatsiya miqyosidagi rejalashtirish* ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ziyoratchilar oqimining hajmi va tarkibini aniqlash, mavjud joylashtirish fondini baholash, qaysi narx segmentida qo‘shimcha ehtiyoj mavjudligini aniqlash, mehmonxonalarni transport va ziyorat obyektlari bilan bog‘lash hamda xizmatlar sifatini muvofiqlashtirish hududiy boshqaruvning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Umuman, ziyorat turizmida mehmonxona xo‘jaligi infratuzilmasining o‘ziga xos jihatlari ziyoratchilarning diniy va maishiy ehtiyojlarini hisobga olish, joylashtirish vositalarini ziyorat obyektlariga nisbatan oqilona joylashtirish, mavsumiy va guruhli talabni boshqarish, turli narx toifalaridagi joylashtirish imkoniyatlarini yaratish, halol va moslashtirilgan ovqatlanish xizmatlarini tashkil etish, katta yoshdagi hamda harakatlanishi cheklangan shaxslar uchun qulay muhit yaratish, xodimlarning madaniy kompetentligini oshirish va raqamli xizmatlarni rivojlantirish bilan belgilanadi. Bunday yondashuv mehmonxonani oddiy

tunash vositasidan ziyorat safarining tashkiliy va servis jihatdan uzluksizligini ta’minlovchi muhim infratuzilmaviy bo‘g‘inga aylantiradi.

5.3. Ziyorat turizmida umumiy ovqatlanish infratuzilmasining o‘ziga xos jihatlari

Ziyorat turizmini rivojlantirishda umumiy ovqatlanish infratuzilmasi ziyoratchilarga ko‘rsatiladigan xizmatlar tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Ziyorat safarlari ko‘pincha uzoq masofalarni bosib o‘tish, bir nechta ziyorat maskanlariga tashrif buyurish va muayyan diniy marosimlarni bajarish bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli ovqatlanish xizmatining mavjudligi, sifati, xavfsizligi va ziyoratchilarning diniy hamda milliy xususiyatlariga mosligi safarning umumiy tashkil etilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan ziyorat hududlaridagi umumiy ovqatlanish tizimini oddiy turistik ovqatlanish xizmatining bir ko‘rinishi sifatida emas, balki ziyorat marshrutining uzluksizligini ta’minlovchi infratuzilmaviy bo‘g‘in sifatida baholash maqsadga muvofiq.

Ziyorat turizmida umumiy ovqatlanish infratuzilmasi restoran, kafe, oshxona, choyxona, mehmonxonalardagi ovqatlanish bo‘linmalari, tezkor ovqatlanish shoxobchalari, sayyor ovqatlanish xizmatlari hamda ziyorat marshrutlari bo‘ylab tashkil etiladigan boshqa servis obyektlarini qamrab oladi. Ularning hududiy joylashuvi, sig‘imi va xizmat ko‘rsatish tartibi ziyoratchilar oqimi, marshrut davomiyligi, transport harakati, ziyoratgohlarning qabul qilish imkoniyati hamda tashrif buyuruvchilarning tarkibidan kelib chiqib shakllantirilishi lozim.

Ziyorat turizmida ovqatlanishni tashkil etishning asosiy xususiyatlaridan biri uning *diniy talablar bilan bog‘liqligi* hisoblanadi. Turli din vakillarining oziq-ovqat mahsulotlarini iste’mol qilish va tayyorlashga doir o‘ziga xos qoidalari mavjud. Shu sababli xalqaro ziyorat oqimlarini qabul qiluvchi hududlarda umumiy ovqatlanish korxonasi ziyoratchining diniy mansubligi va unga bog‘liq ovqatlanish talablarini hisobga olishi zarur. Bunda diniy talablarni yuzaki tarzda qo‘llash emas, mahsulotni xarid qilishdan boshlab uni saqlash, tayyorlash

va iste’molchiga yetkazishgacha bo‘lgan jarayonning tegishli talabga muvofiqligi muhimdir.

Islomiy ziyorat turizmida bu masala, avvalo, *halol ovqatlanish* tushunchasi bilan bog‘liq. Musulmon ziyoratchilar uchun taklif qilinadigan oziq-ovqat mahsulotlarining tarkibi, kelib chiqishi va tayyorlash usuli diniy talablarga muvofiq bo‘lishi kerak. Halollik talabi faqat go‘sht mahsulotlariga taalluqli emas; oziq-ovqat tarkibidagi qo‘shimchalar, tayyorlashda foydalaniladigan mahsulotlar, saqlash sharoiti va boshqa oziq-ovqat bilan aralashib ketishining oldini olish ham xizmatni tashkil etishda e’tiborga olinadi.

5.5-rasm. Ziyorat turizmida umumiy ovqatlanish xizmatlarini tashkil etish

Ziyorat turizmida ovqatlanish xizmatining yana bir xususiyati diniy marosim va ibodat vaqtlariga moslashtirilishi bilan belgilanadi. Ziyoratchining kun tartibi odatiy turistnikidan farq qilishi mumkin. Ibodat vaqtlari, ziyoratgohlarga tashrif jadvali, diniy marosimlar va safar davomiyligi ovqatlanish vaqtlarini belgilashga ta’sir qiladi. Shu sababli turistik guruhlarga xizmat ko‘rsatadigan korxonalarning ish rejimi ziyorat dasturi bilan muvofiqlashtirilishi maqsadga muvofiq.

Bu holat Ramazon oyida yanada yaqqol namoyon bo‘ladi. Ro‘za tutayotgan ziyoratchilar uchun saharlik va iftorlik vaqtlariga mos

ovqatlanish xizmatini tashkil etish talab qilinadi. Mehmonxona, restoran va turoperator o‘rtasida oldindan kelishilgan xizmat jadvali ziyoratchining diniy amallarini bajarishi bilan turistik dastur o‘rtasidagi nomuvofiqliklarning oldini olish imkonini beradi.

Ziyorat turizmida umumiy ovqatlanish korxonalarining hududiy joylashuvi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ovqatlanish shoxobchalarini ziyoratgohga imkon qadar yaqin qurish har doim ham maqsadga muvofiq emas. Restoran va kafelarning muqaddas yoki tarixiy obyektning bevosita atrofida tartibsiz joylashishi hududning tarixiy qiyofasiga, sanitariya holatiga va ma’naviy muhitiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois umumiy ovqatlanish obyektlarini ziyoratgohning muhofaza va xizmat ko‘rsatish zonalarini hisobga olgan holda joylashtirish zarur.

Ziyoratgohning asosiy tarixiy hududida tashrif va ibodat uchun zarur muhit saqlanib, restoran, kafe, savdo va boshqa tijorat xizmatlari alohida servis hududlarida tashkil etilishi mumkin. Bunda servis zonasi ziyoratgohdan uzoqlashib ketmasligi, piyoda yoki ichki transport vositasida qulay yetib borish imkoniyati mavjud bo‘lishi lozim. Mazkur yondashuv ziyoratchilar uchun qulaylik yaratish bilan bir qatorda ziyoratgohning tarixiy va ma’naviy qiyofasini saqlashga xizmat qiladi.

Ziyorat oqimlarining mavsumiyligi va guruhli xususiyati umumiy ovqatlanish korxonalarining sig‘imini rejalashtirishda alohida hisobga olinadi. Muayyan diniy sana, bayram yoki ziyorat mavsumida qisqa vaqt ichida katta miqdordagi kishilarning kelishi restoran va oshxonalarga yuqori yuklama tushiradi. Oddiy kunlar uchun mo‘ljallangan xizmat quvvati bunday davrda talabni qondira olmasligi mumkin.

Shuning uchun ziyorat destinatsiyalarida ovqatlanish infratuzilmasining sig‘imini baholashda faqat o‘rtacha yillik turistlar soniga tayanish yetarli emas. Eng yuqori tashrif davridagi ziyoratchilar soni, guruhlar hajmi, bir vaqtning o‘zida ovqatlanadigan kishilar miqdori va xizmat ko‘rsatish davomiyligi ham hisobga olinishi zarur. Zarur hollarda oldindan buyurtma, guruhlar bo‘yicha vaqt oralig‘ini belgilash, tayyor menyular va qo‘shimcha vaqtinchalik xizmat quvvatlaridan foydalanish katta oqimni tartibli qabul qilish imkonini beradi.

Umumiy ovqatlanish infratuzilmasining ziyorat turizmidagi ahamiyati faqat ziyoratchining fiziologik ehtiyojini qondirish bilan chegaralanmaydi. Ovqatlanish xizmati hududning milliy gastronomik madaniyatini namoyish etish vositasi ham hisoblanadi. Ayniqsa, xorijiy ziyoratchilar uchun mahalliy taomlar, ularni tayyorlash an’analari va mehmondo‘stlik madaniyati destinatsiya haqidagi umumiy taassurotning muhim qismini shakllantiradi.

O‘zbekiston ziyorat destinatsiyalarida bu imkoniyatdan samarali foydalanish uchun milliy oshxona bilan ziyorat turizmini o‘zaro bog‘lash muhim. Samarqand palovi, Buxoro taomlari, tandir mahsulotlari, milliy non, mahalliy shirinlik va ichimliklarni sifatli servis bilan taqdim etish ziyorat dasturining madaniy-ma’rifiy mazmunini kengaytiradi. Bunda milliy taomni turistga shunchaki sotishdan ko‘ra uning kelib chiqishi, tayyorlash an’anasi va hudud madaniyatidagi o‘rnini tushuntirish turistik mahsulotning mazmunini boyitadi.

5.6-rasm. Milliy gastronomik an’analarini ziyorat turistik xizmatlari bilan uyg’unlashtirish

Ziyorat turizmi doirasida umumiy ovqatlanish korxonalarining *narx segmentlari bo‘yicha xilma-xilligi* ham muhimdir. Ziyoratchilarning moddiy imkoniyatlari turlicha bo‘lganligi sababli destinatsiyada yuqori darajadagi restoranlar bilan bir qatorda o‘rta narxdagi kafe, milliy oshxona, oilaviy ovqatlanish shoxobchalari va hamyonbop xizmatlarning mavjudligi talab qilinadi. Bunday tarkib turli daromadga ega ziyoratchilar uchun tanlov imkoniyatini kengaytiradi.

Mahalliy oilalar va kichik tadbirkorlik subyektlarini umumiy ovqatlanish xizmatlariga jalb qilish ziyorat turizmining hududiy

iqtisodiyotga ta’sirini kuchaytiradi. Mahalliy mahsulotlardan foydalanadigan kichik oshxona va oilaviy restoranlarning rivojlanishi yangi ish o‘rinlarini yaratadi, fermer va hunarmandlar bilan iqtisodiy aloqalarni kengaytiradi hamda turistik daromadning bir qismini mahalliy aholida qoldirish imkonini beradi.

Ziyorat turizmida ***oziq-ovqat xavfsizligi va sanitariya-gigiyena talablari*** alohida ahamiyat kasb etadi. Ziyorat mavsumida iste’molchilar sonining keskin ortishi oziq-ovqat mahsulotlarini saqlash, tayyorlash va tarqatish tizimiga qo‘shimcha yuklama keltirib chiqaradi. Ayniqsa, yuqori harorat sharoitida tez buziladigan mahsulotlarni saqlash, ichimlik suvi sifati va tayyor taomlarning belgilangan sharoitda iste’molchiga yetkazilishi doimiy nazoratni talab qiladi.

Oziq-ovqat bilan bog‘liq salbiy holat alohida korxona faoliyatiga emas, butun ziyorat destinatsiyasining obro‘siga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli umumiy ovqatlanish korxonalarida sanitariya holati, xodimlarning gigiyenasi, mahsulotlarning kelib chiqishi va saqlash sharoitlari xizmat sifatining ajralmas ko‘rsatkichi sifatida qaralishi lozim.

Ziyoratchilar tarkibida katta yoshdagi shaxslarning salmoqli bo‘lishi ovqatlanish menyusini shakllantirishda ham hisobga olinishi kerak. Faqat yog‘li yoki og‘ir milliy taomlardan iborat menyu barcha ziyoratchilarning ehtiyojiga mos kelmasligi mumkin. Shu bois yengil, kam yog‘li, sabzavotlarga boy taomlar va kichik porsiyalarni tanlash imkoniyatining mavjudligi xizmatning qulayligini oshiradi. Xorijiy guruhlar bilan ishlashda vegetarian taomlar va ayrim oziq-ovqat mahsulotlariga individual cheklovlar haqida oldindan ma’lumot olish ham maqsadga muvofiq.

Xizmat ko‘rsatish sifatida **xodimlarning kasbiy va madaniy tayyorgarligi** muhim o‘rin egallaydi. Ziyoratchilar bilan ishlaydigan xodimlar ovqat tarkibi haqida aniq ma’lumot bera olishi, diniy ovqatlanish talablarini tushunishi, xorijiy mehmonlar bilan muloqot qilishning asosiy qoidalarini bilishi lozim. Turli mamlakatlardan kelgan ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatuvchi yirik markazlarda menyularni bir necha tilda taqdim etish ham xizmatdan foydalanishni yengillashtiradi.

Zamonaviy ziyorat destinatsiyalarida raqamli xizmatlar umumiy ovqatlanish infratuzilmasining qulayligini oshirish imkonini beradi. Elektron menyu, QR-kod orqali taom tarkibini ko‘rish, oldindan stol yoki guruh ovqatlanishini bron qilish, elektron to‘lov va navigatsiya xizmatlari xorijiy ziyoratchilarga qulaylik yaratadi. Ayniqsa, elektron menyuda taomning tarkibi, porsiyasi va diniy ovqatlanish talablariga muvofiqligi haqida aniq ma’lumot berilishi turistning tanlovini yengillashtiradi.

Umumiy ovqatlanish infratuzilmasini rivojlantirishda ekologik barqarorlik masalasi ham e’tiborga olinishi zarur. Ko‘p sonli ziyoratchilar tashrif buyuradigan hududlarda oziq-ovqat chiqindilari, bir martalik idishlar va qadoqlash materiallarining hajmi ortadi. Mahalliy mahsulotlardan foydalanish, ortiqcha oziq-ovqat chiqindilarini kamaytirish, qayta ishlanadigan qadoqlash vositalarini qo‘llash va chiqindilarni tartibli yig‘ish ziyorat hududining sanitariya va ekologik holatini yaxshilaydi.

5.4. Ziyorat turizmida qo‘shimcha xizmatlar ko‘rsatish infratuzilmasining o‘ziga xos jihatlari

Ziyorat turizmining rivojlanish darajasi ziyorat obyektlarining tarixiy va diniy ahamiyati, transport, joylashtirish hamda ovqatlanish xizmatlari bilan bir qatorda, ziyoratchilarga taqdim etiladigan qo‘shimcha xizmatlarning ko‘lami va sifatiga ham bog‘liq. Ziyoratchi safar davomida asosiy turistik xizmatlardan tashqari axborot olish, aloqa, tibbiy yordam, sanitariya, savdo, bank-moliya xizmatlari, suvenir va diniy buyumlarni xarid qilish, gidlik, bagajni saqlash, dam olish hamda boshqa turdagi xizmatlarga ehtiyoj sezadi. Shu sababli qo‘shimcha xizmatlar infratuzilmasi ziyorat safarining qulayligi va uzluksizligini ta’minlovchi muhim tarkibiy qism sifatida qaraladi.

Ziyorat turizmida qo‘shimcha xizmatlar deganda ziyoratchining asosiy safar maqsadini amalga oshirishini yengillashtiradigan, uning ziyorat hududida bo‘lish vaqtini qulay va xavfsiz tashkil etishga xizmat qiladigan asosiy turistik mahsulotga qo‘shimcha xizmatlar majmui tushuniladi. Bunday xizmatlar tarkibi destinatsiyaning xususiyati,

ziyoratchilar tarkibi, tashrif davomiyligi, diniy an’analar va hududning turistik infratuzilmasiga qarab farqlanadi.

Ziyorat turizmida qo‘shimcha xizmatlarning o‘ziga xosligi, eng avvalo, ularning **ziyorat jarayonining diniy-ma’naviy mazmuniga moslashtirilishi** bilan belgilanadi. Ziyoratgoh hududida tashkil etiladigan savdo, axborot, gidlik yoki boshqa xizmatlar obyektning asosiy vazifasiga xalaqit bermasligi, ziyorat muhitini ortiqcha tijoratlashtirmasligi va tashrif buyuruvchilarning diniy his-tuyg‘ulariga hurmat asosida amalga oshirilishi lozim. Shu jihatdan qo‘shimcha xizmatlarni rivojlantirishda iqtisodiy manfaat bilan ziyoratgohning ma’naviy muhitini saqlash o‘rtasidagi mutanosiblik muhim hisoblanadi.

Axborot xizmatlari. Ziyorat destinatsiyalarida axborot ta’minoti qo‘shimcha xizmatlarning asosiy turlaridan biridir. Ziyoratchi obyektning tarixi va diniy ahamiyati, tashrif tartibi, ish vaqti, ziyorat odobi, transport yo‘nalishlari, joylashtirish va ovqatlanish vositalari, tibbiy xizmat hamda boshqa zarur ma’lumotlarni tez va ishonchli olishi kerak.

Ayniqsa, xorijiy ziyoratchilar uchun axborotning bir nechta tilda taqdim etilishi muhim. Ziyorat markazlarida axborot markazlari, ko‘rsatkichlar, xaritalar, elektron terminallar, QR-kodlar va audioqo‘llanmalardan foydalanish tashrifni mustaqil tashkil etish imkoniyatini kengaytiradi. Bunda taqdim etiladigan diniy-tarixiy ma’lumotlarning ishonchli manbalarga asoslanishi alohida ahamiyatga ega.

Gidlik va ekskursiya xizmatlari. Ziyorat turizmida gidlik xizmati tarixiy-madaniy turizmga nisbatan ayrim o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Ziyoratgoh haqida ma’lumot beruvchi gid obyektning tarixi, u bilan bog‘liq shaxslar, me’moriy xususiyatlar va hududning madaniy rivojlanishini bilishi bilan birga, diniy mavzularni ehtiyotkor va xolis bayon eta olishi kerak.

Tarixiy fakt, diniy manba va xalq orasida shakllangan rivoyatlarni bir-biridan farqlamasdan bayon qilish ziyoratchida noto‘g‘ri tasavvur shakllantirishi mumkin. Shu sababli ziyorat yo‘nalishlarida faoliyat yurituvchi gidlarning turizm bilan bir qatorda tarix, madaniyat,

dinshunoslik va hududiy meros bo‘yicha bilimlarini muntazam takomillashtirib borish maqsadga muvofiq.

Xorijiy ziyoratchilar bilan ishlashda til bilish ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ingliz, arab, turk, malay, indonez va boshqa maqsadli bozorlarga mos tillarda gidlik xizmatlarini shakllantirish O‘zbekistonning xalqaro ziyorat turizmi bozoridagi imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Sanitariya va maishiy xizmatlar. Ziyorat maskanlarida sanitariya-maishiy infratuzilma tashrif sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Toza sanitariya xonalari, ichimlik suvi, qo‘l yuvish joylari, chiqindilarni yig‘ish tizimi, dam olish o‘rindiqlari va soyali maydonlarning mavjudligi, ayniqsa, uzoq masofadan kelgan ziyoratchilar uchun katta ahamiyatga ega.

Musulmon ziyorat maskanlarida tahorat olish joylarining to‘g‘ri tashkil etilishi ham sanitariya infratuzilmasining o‘ziga xos qismi hisoblanadi. Bunday joylar suvdan oqilona foydalanish, tozalik, sirpanish xavfining oldini olish va katta miqdordagi ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatish imkoniyatini hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur.

Sanitariya obyektlarini ziyoratgohning tarixiy yadrosida tartibsiz joylashtirish o‘rniga xizmat ko‘rsatish zonalarida, asosiy piyoda yo‘nalishlariga qulay masofada joylashtirish maqsadga muvofiq.

Tibbiy xizmat va birinchi yordam. Ziyorat turizmida tibbiy xizmatlarning mavjudligi ziyoratchilar tarkibi bilan bog‘liq holda alohida ahamiyat kasb etadi. Ziyoratchilar orasida katta yoshdagi kishilar ko‘p bo‘lishi, safarning uzoq davom etishi, issiq ob-havo, uzoq piyoda yurish va katta olomon ayrim holatlarda tezkor tibbiy yordamga ehtiyojni yuzaga keltiradi.

Yirik ziyorat markazlarida birinchi tibbiy yordam punktlari, tez yordam chaqirish imkoniyati va favqulodda holatlarda ziyoratchini tibbiyot muassasasiga yetkazish tizimining mavjudligi zarur. Ziyorat marshrutini ishlab chiqishda eng yaqin tibbiyot muassasalarining joylashuvi ham oldindan aniqlanishi maqsadga muvofiq.

Bu yerda asosiy talab tibbiy xizmatni faqat favqulodda vaziyat yuz bergandan keyin ko‘rsatiladigan yordam sifatida emas, balki

ziyoratchilar xavfsizligini oldindan ta’minlash tizimining tarkibiy qismi sifatida tashkil etishdan iborat.

Savdo, suvenir va hunarmandchilik xizmatlari. Ziyorat maskanlarida savdo xizmatlari ziyoratchilarning ehtiyojini qondirish bilan birga mahalliy iqtisodiyot uchun daromad manbai hisoblanadi. Kitoblar, diniy-ma’rifiy adabiyotlar, hudud tarixiga oid nashrlar, esdalik buyumlari, milliy hunarmandchilik mahsulotlari va mahalliy oziq-ovqat mahsulotlari ziyorat turistik taklifining qo‘shimcha qismini tashkil etishi mumkin.

Biroq ziyoratgoh atrofida savdo faoliyatining tartibsiz rivojlanishi uning ma’naviy muhitini buzishi mumkin. Shu sababli savdo obyektlarini ziyoratgohning asosiy muqaddas hududidan tashqaridagi maxsus servis zonasida joylashtirish, tashqi ko‘rinishini hudud me’morchiligiga moslashtirish hamda sotiladigan mahsulotlarning mazmuniga e’tibor qaratish lozim.

5.7-rasm. Ziyorat turizmida mahalliy hunarmandchilik va suviner xizmatlarining o’rni

Bank-moliya xizmatlari. Xalqaro ziyorat turizmida bank va to‘lov xizmatlari ham qo‘shimcha infratuzilmaning zarur elementi hisoblanadi. Xorijiy ziyoratchilar uchun bank kartalaridan foydalanish, bankomat, valyuta ayirboshlash va elektron to‘lov imkoniyatlarining mavjudligi safar qulayligiga ta’sir qiladi.

Bunday xizmatlarni faqat yirik shaharlarda emas, turistlar ko‘p tashrif buyuradigan ziyorat destinatsiyalarida ham rivojlantirish zarur. Naqd pulsiz hisob-kitob imkoniyatining kengayishi ziyoratchi uchun

qulaylik yaratish bilan birga xizmatlar bozorining shaffofligini oshirishga yordam beradi.

Telekommunikatsiya va internet xizmatlari. Mobil aloqa va internet ziyoratchining safar davomida axborot olish, navigatsiyadan foydalanish, yaqinlari bilan bog‘lanish, transport yoki mehmonxonani bron qilish va elektron to‘lovlarni amalga oshirish imkoniyatini ta’minlaydi. Shu sababli barqaror mobil aloqa va internet qamrovi zamonaviy ziyorat destinatsiyasi infratuzilmasining zarur qismiga aylangan. Biroq raqamli xizmatlarning rivojlanishi ziyoratgohning ma’naviy muhitiga zid kelmasligi kerak. Masalan, ayrim muqaddas hududlarda suratga olish yoki mobil qurilmalardan foydalanish bo‘yicha belgilangan tartib mavjud bo‘lsa, tashrif buyuruvchilarga bu haqda oldindan ma’lumot berilishi lozim.

Inklyuziv xizmatlar. Ziyorat turizmining ijtimoiy xususiyati imkoniyati cheklangan va katta yoshdagi ziyoratchilar uchun moslashtirilgan xizmatlarni rivojlantirishni talab qiladi. Nogironlar aravachasini vaqtincha foydalanishga berish, pandus va liftlar, maxsus sanitariya xonalari, dam olish joylari, qulay piyoda yo‘laklari va zarur hollarda kuzatuvchi xodim xizmatining mavjudligi ziyoratgohning barcha tashrif buyuruvchilar uchun ochiqligini ta’minlaydi. Inklyuzivlikni faqat alohida pandus qurish bilan cheklash to‘g‘ri emas. Ziyoratchi transport vositasidan tushgan paytdan boshlab ziyorat obyektiga kirishi, xizmatlardan foydalanishi va hududni tark etishigacha bo‘lgan butun harakat yo‘li to‘siqsiz bo‘lishi kerak. Demak, inklyuziv ziyorat infratuzilmasi **uzluksiz qulaylik tamoyili** asosida shakllantiriladi.

Dam olish va rekreatsiya xizmatlari. Ziyorat safarida jismoniy yuklama yuqori bo‘lishi mumkinligi sababli dam olish infratuzilmasi ham muhimdir. O‘rindiqlar, soyali hududlar, yashil maydonlar va sokin dam olish joylari ziyoratchining kuchini tiklash imkonini beradi. Ayniqsa, yoz oylarida ochiq hududlarda joylashgan ziyoratgohlarda quyoshdan himoyalangan maydonlarning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda dam olish hududlari ziyoratgohning umumiy me’moriy va landshaft yechimiga moslashtirilishi, ortiqcha ko‘ngilochar tus olmasligi lozim. Chunki ziyorat destinatsiyasidagi rekreatsiya xizmatining asosiy

vazifasi tashrif buyuruvchining hordiq chiqarishini ta’minlash bilan birga maskanning osoyishta muhitini saqlashdan iborat.

Ziyorat xizmatlarini raqamlashtirish. Raqamli texnologiyalar qo‘shimcha xizmatlarni yagona tizimga birlashtirish imkoniyatini yaratadi. Ziyoratchi mobil ilova yoki elektron portal orqali ziyoratgohlar haqida ma’lumot olish, marshrut tuzish, transport va joylashtirish xizmatlarini aniqlash, gid xizmatiga buyurtma berish hamda ovqatlanish va boshqa servis obyektlarini topish imkoniga ega bo‘lishi mumkin. QR-kod asosidagi ma’lumotlar ziyoratgoh tarixi va uning diniy-madaniy ahamiyati haqida bir necha tilda axborot taqdim etishda ayniqsa qulay. Biroq raqamli axborotning mazmuni mutaxassislar tomonidan tekshirilishi zarur, chunki tarixiy yoki diniy mazmundagi noto‘g‘ri ma’lumot ziyorat obyektining ilmiy va ma’rifiy qiymatiga salbiy ta’sir qiladi.

Qo‘shimcha xizmatlarning hududiy integratsiyasi. Ziyorat destinatsiyasida qo‘shimcha xizmatlarning ko‘pligi o‘z-o‘zidan yuqori xizmat sifatini anglatmaydi. Asosiy masala ularni ziyoratchining harakat yo‘nalishiga muvofiq joylashtirish va o‘zaro bog‘lashdan iborat. Ziyoratchi kerakli xizmatni topish uchun asosiy marshrutdan uzoqlashishga yoki ko‘p vaqt sarflashga majbur bo‘lmasligi kerak.

Qo‘shimcha xizmatlar infratuzilmasini shakllantirishda xizmatlar sonini ko‘paytirishdan ko‘ra, **ziyoratchiga zarur xizmatni kerakli joyda va kerakli vaqtda taqdim etish** ustuvor ahamiyatga ega. Bu yondashuv xizmatlarni takrorlash va hududning ortiqcha tijoratlashuvining oldini olish bilan birga mavjud infratuzilmadan samarali foydalanishga imkon beradi.

Umuman olganda, ziyorat turizmida qo‘shimcha xizmatlar ko‘rsatish infratuzilmasining o‘ziga xos jihatlari ziyoratning diniy-ma’naviy xususiyatini hisobga olish, axborot va gidlik xizmatlarining ishonchliligini ta’minlash, sanitariya va tibbiy xizmatlarni rivojlantirish, mahalliy savdo va hunarmandchilikni qo‘llab-quvvatlash, zamonaviy bank va telekommunikatsiya xizmatlarini joriy etish, katta yoshdagi va imkoniyati cheklangan ziyoratchilar uchun qulay sharoit yaratish hamda barcha xizmatlarni yagona ziyorat marshruti doirasida o‘zaro

muvofiqlashtirish bilan belgilanadi. Bunday infratuzilma ziyoratchining safarini qulay va xavfsiz tashkil etish bilan birga, mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirish, yangi ish o‘rinlarini shakllantirish va ziyorat destinatsiyasidan olinadigan iqtisodiy samarani hudud doirasida kengroq taqsimlashga xizmat qiladi.

Mavzuni o’zlashtirish va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Ziyorat turizmi infratuzilmasi tushunchasining mazmuni va tarkibiy qismlarini izohlang.
2. Ziyorat turizmida transport infratuzilmasining qanday o‘ziga xos jihatlari mavjud?
3. Transport qulayligi ziyorat destinatsiyasining jozibadorligiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?
4. Ziyorat turizmida mehmonxona xo‘jaligi infratuzilmasiga qanday talablar qo‘yiladi?
5. Ziyoratchilarning diniy va maishiy ehtiyojlari joylashtirish xizmatlarini tashkil etishda qanday hisobga olinadi?
6. Ziyorat turizmida umumiy ovqatlanish infratuzilmasining o‘ziga xos xususiyatlarini tavsiflang.
7. Halol ovqatlanish xizmatlarini tashkil etish ziyorat turizmini rivojlantirishda qanday ahamiyatga ega?
8. Ziyorat maskanlarida qo‘shimcha xizmatlar infratuzilmasiga qanday xizmat turlari kiradi va ularning vazifalari nimalardan iborat?
9. Raqamli va inklyuziv infratuzilmani rivojlantirish ziyoratchilar uchun qanday qulayliklar yaratadi?
10. O‘zbekistonda ziyorat turizmi infratuzilmasini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini asoslab bering.

V bob bo‘yicha amaliy topshiriq

1. O‘zbekistondagi muayyan ziyorat destinatsiyasini tanlang va uning infratuzilmasini kompleks tahlil qiling. Transport, mehmonxona xo‘jaligi, umumiy ovqatlanish hamda qo‘shimcha xizmatlar infratuzilmasining mavjud holatini baholang. Aniqlangan kamchiliklar

asosida ziyoratchilar uchun qulaylikni oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqing.

2. Tanlangan ziyorat maskani uchun “Ziyoratchining xizmatlar xaritasi”ni ishlab chiqing. Unda ziyoratchining transport vositasidan tushishidan boshlab ziyoratgohga tashrifi, joylashtirish, ovqatlanish, sanitariya, tibbiy yordam, axborot-gidlik, savdo va boshqa qo‘shimcha xizmatlardan foydalanishigacha bo‘lgan jarayonni sxema shaklida tasvirlang. Har bir bosqichdagi mavjud muammolarni aniqlang va infratuzilmani takomillashtirish choralarini asoslab bering.

VI BOB.TURLI MAMLAKATLARDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Tayanch so‘z va iboralar: ziyorat turizmi, diniy turizm, ziyoratgoh, muqaddas maskan, diniy meros, madaniy meros, tarixiy-diniy obyektlar, ziyorat destinatsiyasi, ziyorat marshruti, diniy markazlar, xalqaro ziyorat turizmi, ichki ziyorat turizmi, ziyoratchilar oqimi, diniy marosimlar, muqaddas qadamjolar, diniy bayramlar, konfessiyalar, diniy an’analar, mahalliy urf-odatlar, ma’naviy qadriyatlar, xristian ziyorat turizmi, islom ziyorat turizmi, buddaviy ziyorat turizmi, hinduizm ziyorat markazlari, ko‘p konfessiyali turistik makon, Yevropa ziyorat yo‘nalishlari, Xitoy ziyorat turizmi, Hindiston ziyorat markazlari, Shimoliy va Janubiy Amerika ziyorat turizmi, Afrika ziyorat turizmi, ziyorat turizmi infratuzilmasi.

6.1.Yevropada ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari

Yevropa ziyorat turizmining tarixiy jihatdan shakllangan va hozirgi davrda ham faol rivojlanayotgan hududlaridan biri hisoblanadi. Qit’adagi diniy markazlar, qadimiy ibodatxonalar, monastirlar, avliyolar bilan bog‘liq maskanlar va asrlar davomida shakllangan ziyorat yo‘llari Yevropaning turistik makonida alohida o‘rin egallaydi. Ularning aksariyati diniy vazifasini saqlab qolgan holda tarixiy-madaniy meros, me’morchilik, san’at va mahalliy an’analarni mujassamlashtirgan turistik resurs sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Shu bois Yevropada ziyorat turizmini o‘rganishda diniy safarlarni oddiy turistik tashriflardan ajratibgina qolmasdan, ularning tarixiy meros, hududiy rivojlanish va zamonaviy turizm xizmatlari bilan o‘zaro aloqasini ham hisobga olish lozim.

Yevropa ziyorat turizmining shakllanishida xristianlik dini va uning tarixiy taraqqiyoti muhim o‘rin tutadi. Rim, Vatikan, Santiago-de-Kompostela, Lourdes, Fátima, Assisi, Canterbury va boshqa diniy markazlar uzoq davrlardan buyon ziyoratchilarni o‘ziga jalb qilib keladi. Shu bilan birga, Yevropaning diniy merosi faqat xristianlik bilan chegaralanmaydi. Yahudiylik va islom dini bilan bog‘liq tarixiy

maskanlar ham qit’aning diniy-madaniy makonida o‘z o‘rniga ega. Natijada Yevropadagi ziyorat turizmi diniy mansublik, tarixiy taraqqiyot va hududiy xususiyatlarga ko‘ra xilma-xil shakllangan.

6.1-rasm. Yevropaning yirik ziyorat markazlari

Yevropa tajribasining muhim jihatlaridan biri ziyorat maskanlarining **uzoq tarixiy davr davomida shakllangan marshrutlar bilan bog‘langanligi**dir. Bunda ziyoratchi uchun faqat yakuniy manzil emas, unga olib boradigan yo‘l ham diniy va ma’naviy mazmun kasb etadi. Tarixiy yo‘nalishlar bo‘ylab cherkovlar, monastirlar, kichik aholi punktlari, dam olish joylari va xizmat ko‘rsatish obyektlarining shakllanishi ziyorat yo‘lini yaxlit turistik makonga aylantirgan.

Mazkur tajribaning turizm nuqtai nazaridan ahamiyati shundaki, ziyorat yo‘nalishi bo‘ylab joylashgan kichik shahar va qishloqlar ham turistik jarayonga jalb etiladi. Ziyoratchilar tunash, ovqatlanish, transport, savdo va boshqa xizmatlardan foydalanishi natijasida turistik xarajatlar faqat yirik ziyorat markazida emas, marshrut bo‘ylab joylashgan hududlarda ham shakllanadi. Natijada ziyorat turizmi hududlararo iqtisodiy aloqalarni kuchaytiruvchi va kichik aholi punktlarida xizmat ko‘rsatish sohasini qo‘llab-quvvatlovchi vositaga aylanadi.

Yevropadagi ziyorat turizmining yana bir o‘ziga xos jihati **diniy va madaniy motivlarning bir-birini to‘ldirishi** bilan bog‘liq. Zamonaviy ziyorat markazlariga tashrif buyuruvchilarning maqsadi bir xil emas. Bir guruh sayohatchilar diniy e’tiqod va ibodat maqsadida kelgan bo‘lsa, boshqalari tarixiy obida, me’moriy yodgorlik, san’at asarlari yoki

mahalliy madaniyat bilan tanishishni ko‘zlaydi. Ayrim tashriflarda esa ushbu motivlarni bir-biridan qat’iy ajratish qiyin.

Bu holat ziyorat destinatsiyalarining turistik mahsulotini shakllantirishda hisobga olinadi. Masalan, Rim va Vatikan safarlarida diniy obyektlarga tashrif muzeylar, tarixiy yodgorliklar, me’morchilik va san’at bilan tanishish bilan uyg‘unlashadi. Santiago-de-Kompostela yo‘nalishida esa ziyorat piyoda turizmi, madaniy meros va qishloq hududlari bilan tanishish imkoniyatlarini birlashtiradi. Shu tariqa ziyorat turizmi boshqa turizm turlarini inkor etmaydi, aksincha, ular bilan o‘zaro bog‘lanib destinatsiyaning turistik taklifini boyitadi.

Yevropada ziyorat turizmini rivojlantirishning muhim xususiyatlaridan yana biri **tarixiy va diniy merosni muhofaza qilish bilan turistik foydalanish o‘rtasidagi muvozanatga intilish**dir. Ko‘plab soborlar, cherkovlar, monastirlar va tarixiy ziyorat yo‘llari madaniy meros sifatida muhofaza qilinadi. Ularning ayrimlari UNESCOning Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Bunday obyektlarda turistik tashriflar sonini oshirishdan tashqari, tarixiy qiyofa, me’moriy yaxlitlik va obyektning diniy vazifasini saqlash ham muhim hisoblanadi.

Ayniqsa, faol ibodat joylarida turist va ziyoratchilar oqimini boshqarish murakkab vazifadir. Diniy marosimlar davomida tashrif tartibini belgilash, ayrim hududlarga kirishni cheklash, suratga olish qoidalarini o‘rnatish yoki guruhli ekskursiyalar vaqtini tartibga solish ibodat qiluvchilar manfaatlarini turistik tashrif bilan muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Bunda diniy obyekt turistik mahsulot sifatida foydalanilayotgan bo‘lsa ham, uning asosiy tarixiy va ma’naviy vazifasi ikkinchi darajaga tushib qolmasligi muhimdir.

Yevropa tajribasida **ziyorat yo‘llarini madaniy marshrut sifatida rivojlantirish** ham keng tarqalgan. *Council of Europe Cultural Routes programme* doirasida tarixiy, madaniy va diniy ahamiyatga ega transmilliy yo‘nalishlarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Bunday yondashuv ziyorat yo‘lini alohida davlat chegarasidagi turistik obyekt sifatida emas, balki umumiy tarix va merosga asoslangan hududlararo makon sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Ziyorat turizmining bunday modeli transchegaraviy hamkorlikni ham talab qiladi. Yo‘nalish bir nechta davlat yoki mintaqadan o‘tganda navigatsiya, axborot, xavfsizlik, xizmat ko‘rsatish va marshrutni targ‘ib qilish masalalarini o‘zaro muvofiqlashtirish zarur bo‘ladi. Natijada ziyorat turizmi turistik hamkorlik bilan bir qatorda umumiy madaniy merosni saqlash vositasiga ham aylanadi.

Yevropada ziyorat turizmi rivojlanishining yana bir xususiyati **piyoda harakatning yuqori ahamiyatga egaligi**dir. Ayrim ziyorat yo‘llarida manzilga yetib borish jarayonining o‘zi ziyorat tajribasining muhim qismi hisoblanadi. Shu sababli piyoda yo‘llarini saqlash, yo‘nalish belgilarini o‘rnatish, dam olish nuqtalari, ichimlik suvi, sanitariya sharoitlari va arzon tunash joylarini tashkil etish ziyorat infratuzilmasining zarur tarkibiy qismlariga aylangan.

Bunda yirik mehmonxonalargina emas, balki kichik mehmon uylari, hostellar va ziyoratchilar uchun mo‘ljallangan oddiy tunash maskanlari ham muhim o‘rin tutadi. Mazkur tizim turli daromadga ega sayohatchilar uchun ziyorat yo‘llaridan foydalanish imkoniyatini saqlaydi. Shu bilan birga, mahalliy aholining turistik xizmatlarga jalb etilishi hududda kichik tadbirkorlikni rivojlantiradi.

Yevropaning yirik ziyorat markazlarida esa transport va joylashtirish infratuzilmasi boshqa tamoyil asosida shakllanadi. Masalan, Sanctuary of Our Lady of Lourdes va Sanctuary of Fátima kabi markazlarda katta miqdordagi ziyoratchilarni bir vaqtning o‘zida qabul qilish zarurati transport, mehmonxona, umumiy ovqatlanish, tibbiy va sanitariya xizmatlarining ziyorat oqimiga mos shakllanishiga sabab bo‘lgan.

Yevropa tajribasida **inklyuzivlik** masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Ziyoratchilar orasida keksa yoshdagi kishilar, sog‘lig‘i yoki harakatlanish imkoniyati cheklangan shaxslar mavjudligi sababli ularga mos transport, joylashtirish, sanitariya va harakatlanish sharoitlarini yaratish talab etiladi. Tarixiy obyektlarning me’moriy xususiyatlarini saqlagan holda kirish imkoniyatlarini yaxshilash esa murakkab, biroq zarur boshqaruv vazifalaridan biridir.

Ziyorat turizmining zamonaviy rivojlanishida **raqamli axborot va navigatsiya vositalari** ham muhim o‘rin egallaydi. Ziyorat marshrutlari

bo‘yicha elektron xaritalar, mobil navigatsiya, turar joylarni onlayn bronlash, transport jadvali, obyektlar haqidagi ko‘p tilli ma’lumotlar va raqamli yo‘l ko‘rsatkichlari sayohatni mustaqil tashkil etish imkoniyatini kengaytiradi. Biroq raqamli vositalar tarixiy ziyorat yo‘llarining an’anaviy belgilarini butunlay almashtirmaydi. Amaliyotda an’anaviy yo‘l ko‘rsatkichlari bilan zamonaviy raqamli navigatsiya bir-birini to‘ldiradi.

Yevropada ziyorat turizmi **mahalliy iqtisodiyot bilan bevosita bog‘langanligi** bilan ham ajralib turadi. Ziyoratchining mehmonxona yoki mehmon uyida tunashi, mahalliy ovqatlanish korxonalaridan foydalanishi, transport, hunarmandchilik va savdo xizmatlariga xarajat qilishi turizm daromadlarining hududda qolishiga imkon beradi. Ayniqsa, uzoq masofali piyoda ziyorat yo‘llarida turistning xarajatlari marshrut bo‘ylab ko‘plab kichik aholi punktlari o‘rtasida taqsimlanadi.

Bunday sharoitda ziyorat turizmi hududiy rivojlanish vositasiga aylanadi. Turistlar kam tashrif buyuradigan qishloq va kichik shaharlardagi tarixiy-diniy obyektlarni yirik ziyorat marshrutiga bog‘lash ularning turistik faolligini oshiradi. Shu bilan birga, ziyoratchilar oqimining ortishi mahalliy aholining kundalik hayotiga salbiy ta’sir ko‘rsatmasligi, uy-joy, transport va tabiiy resurslarga ortiqcha bosim yuzaga keltirmasligi uchun tashriflarni boshqarish zarur.

Yevropa ziyorat turizmining zamonaviy taraqqiyotida ***barqarorlik tamoyili*** tobora muhimlashmoqda. Piyoda va velosiped yo‘nalishlarini rivojlantirish, jamoat transportidan foydalanish, mahalliy mahsulotlarni turistik xizmatlarga jalb etish va tarixiy yo‘llarni saqlash ziyorat turizmining ekologik va ijtimoiy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan ziyorat turizmi ayrim hududlarda ommaviy turizmga nisbatan hudud bo‘ylab nisbatan kengroq taqsimlanadigan turistik oqimni shakllantirish imkoniyatiga ega.

Yevropadagi ziyorat turizmining yana bir muhim jihati uning **ma’naviy va madaniy muloqot maydoni** sifatidagi ahamiyatidir. Zamonaviy ziyorat yo‘llarida diniy e’tiqodi turlicha bo‘lgan yoki safarni diniy maqsadda amalga oshirmayotgan kishilar ham ishtirok etadi. Ular uchun safar tarixiy meros bilan tanishish, jismoniy sinovdan o‘tish,

kundalik hayotdan vaqtincha uzoqlashish yoki shaxsiy mushohada qilish vositasi bo‘lishi mumkin. Bu holat ziyorat turizmining an’anaviy diniy mohiyatini yo‘qotganini emas, balki uning zamonaviy turizm tizimidagi funksiyalari kengayganini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, Yevropada ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlarini **tarixiy ziyorat an’analarining davomiyligi, diniy markazlarni tarixiy-madaniy meros bilan uyg‘unlashtirish, ziyorat yo‘llarini yaxlit marshrut sifatida boshqarish, transchegaraviy hamkorlik, piyoda ziyorat infratuzilmasining rivojlanganligi, xizmatlarning turli toifadagi ziyoratchilarga moslashtirilishi, madaniy merosni muhofaza qilish, raqamli xizmatlardan foydalanish hamda mahalliy hamjamiyatlarni turistik qiymat zanjiriga jalb etish** orqali tavsiflash mumkin.

6.2. Xitoyda ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari

Xitoy ziyorat turizmi qadimiy diniy-falsafiy an’analar, muqaddas tog‘lar, ibodatxonalar, monastirlar va tarixiy marosimlar bilan bog‘langan murakkab turistik tizim sifatida shakllangan. Mamlakatda buddaviylik, daosizm, xalq e’tiqodlari va ajdodlarni xotirlash an’analari tarixan turli hududlarda o‘ziga xos ziyorat makonlarini vujudga keltirgan. Shu sababli Xitoydagi ziyorat turizmi faqat ma’lum bir diniy obyektga tashrif bilan cheklanmay, tabiiy landshaft, me’moriy meros, diniy marosim, tarixiy xotira va mahalliy madaniyatning uyg‘unligi asosida rivojlanadi.

Xitoy tajribasining eng muhim jihatlaridan biri **muqaddas tog‘lar bilan bog‘liq ziyorat an’analarining kuchliligi**dir. Buddaviylikda Vutay, Emeishan, Jiuxuashan va Putuoshan tog‘lari alohida diniy maqomga ega bo‘lib, ular turli bodhisattvalar bilan bog‘langan muqaddas makonlar sifatida e’zozlanadi. UNESCO hujjatlarida ham ushbu to‘rtta tog‘ Xitoy buddaviyligining asosiy muqaddas tog‘lari sifatida qayd etiladi.

Vutay tog‘i – buddaviy ziyoratning yirik markazi. Shansi provinsiyasidagi Vutay tog‘i Xitoy buddaviyligining eng mashhur ziyorat hududlaridan biri bo‘lib, Manjushri bodhisattva bilan bog‘liq muqaddas maskan sifatida tanilgan. Hududda ko‘plab monastir va ibodatxonalar

mavjud bo‘lib, ularning ayrimlari uzoq tarixiy davrlar davomida shakllangan. UNESCO Vutay tog‘ini buddaviy diniy me’morchilik va muqaddas tog‘ an’analarini mujassamlashtirgan noyob madaniy landshaft sifatida baholaydi. Bu hududga turli Osiyo mamlakatlaridan ham ziyoratchilar kelishi tarixan davom etib kelgan.

6.2-rasm. Vutay tog’idagi buddaviy ibodatxonalar va ziyoratchilar oqimi

Vutay tajribasi ziyorat markazini bitta ibodatxona bilan cheklamasdan, bir nechta diniy obyektlarni tabiiy landshaft bilan bog‘langan yagona hudud sifatida boshqarish mumkinligini ko‘rsatadi. Bu esa ziyoratchining safar davomiyligini uzaytiradi, turli monastirlarga tashrifni bir marshrut doirasida tashkil etish imkonini beradi va transport, joylashtirish hamda ovqatlanish xizmatlariga qo‘shimcha talab yaratadi.

6.3-rasm. Emeishan tog’idagi buddaviy ziyorat va tabiiy landshaft uyg’unligi

Emeishan – diniy va tabiiy meros uyg‘unligi. Sichuan provinsiyasidagi Emeishan Xitoy buddaviyligi tarixida alohida o‘rin tutadi. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, bu hududda milodiy I asrda Xitoydagi dastlabki buddaviy ibodatxonalardan biri barpo etilgan va

keyinchalik ko‘plab ibodatxonalar shakllangan. Hudud Leshan ulkan Budda haykali bilan birga 1996-yilda Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan.

Emeishanning muhim xususiyati shundaki, diniy meros tabiiy landshaft bilan ajralmas holda namoyon bo‘ladi. Ziyoratchi tog‘ bo‘ylab harakatlanar ekan, ibodatxonalar, tarixiy inshootlar va tabiiy manzaralar bilan birgalikda tanishadi. Shu sababli bu hududda ziyorat turizmi diniy, ekologik va piyoda turizmi bilan chambarchas bog‘langan.

Biroq bunday mashhur hududlarda turistlar va ziyoratchilar sonining ortishi merosni muhofaza qilish muammolarini ham keltirib chiqaradi. UNESCO Emeishanda turizm bosimini, transport infratuzilmasi va savdo obyektlarining tabiiy-diniy muhitga ta’sirini nazorat qilish zarurligini qayd etadi. Bu tajriba ziyorat turizmini jadal rivojlantirish bilan merosni saqlash o‘rtasida mutanosiblik zarurligini ko‘rsatadi.

Jiuxuashan va Putuoshan ziyorat an’analari. Jiuxuashan Anhui provinsiyasida joylashgan bo‘lib, buddaviylikda Ksitigarbha bodhisattva bilan bog‘liq muqaddas tog‘ sifatida tanilgan. Putuoshan esa Chjeszyan provinsiyasida joylashgan va Guanyin bodhisattva bilan bog‘langan ziyorat markazi hisoblanadi. Ushbu tog‘lar Xitoyning to‘rtta yirik buddaviy muqaddas tog‘i tizimini Vutay va Emeishan bilan birgalikda tashkil etadi.

6.4-rasm. Jiuxuashan ziyorat hududi va diniy marosimlar

Bunday muqaddas tog‘larda ziyorat ko‘pincha bir nechta ibodatxonalar va diniy maskanlarga ketma-ket tashrif buyurish orqali amalga oshiriladi. Ayrim ziyoratchilar piyoda yurish, ibodat, ta’zim yoki boshqa diniy amallarni safarning tarkibiy qismi sifatida bajaradilar.

Natijada tog‘ yo‘llari, zinapoyalar, dam olish joylari, ibodatxonalar va xizmat ko‘rsatish obyektlari yagona ziyorat infratuzilmasiga aylanadi.

Xitoy ziyorat turizmida diniy landshaftlarning o‘rni. Xitoyda ziyorat turizmining o‘ziga xos belgilaridan biri muqaddaslik tushunchasining ko‘pincha tabiiy landshaft bilan bog‘langanligidir. Tog‘, g‘or, daryo, o‘rmon va boshqa tabiiy obyektlar tarixiy diniy an’analar bilan uyg‘unlashgan holda muqaddas hudud sifatida shakllangan. Bu xususiyat buddaviylik bilan bir qatorda daosizm va mahalliy e’tiqodlarda ham uchraydi.

Taishan tog‘i bunga muhim misol bo‘la oladi. UNESCO Taishanni Xitoyning eng mashhur muqaddas tog‘laridan biri sifatida tavsiflaydi. Bu yerda uch ming yil davomida tog‘ga sig‘inish an’analari shakllangan, imperatorlar tomonidan diniy marosimlar amalga oshirilgan, ko‘plab ibodatxonalar va tosh bitiklar yaratilgan.

Ziyorat obyektlarini hududiy tizim sifatida boshqarish. Xitoy tajribasida yirik ziyorat hududlari ko‘pincha alohida ibodatxona sifatida emas, balki butun tog‘ yoki keng madaniy landshaft doirasida boshqariladi. Bu boshqaruv modeli transport, ziyorat yo‘llari, tabiatni muhofaza qilish, turistik xizmatlar va diniy obyektlar faoliyatini birgalikda muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Masalan, Emeishanda madaniy meros obyektlari bilan bir qatorda tabiiy hududni ham muhofaza qilish zarur. UNESCO ma’lumotida hududni boshqarish uchun tegishli davlat va hududiy organlar ishtirok etadigan maxsus boshqaruv tizimi va rejalashtirish mexanizmlari mavjudligi ko‘rsatiladi.

Bu ziyorat turizmida hududiy rejalashtirishning ahamiyatini ko‘rsatadi. Ziyoratchi ko‘radigan asosiy obyekt bilan transport, savdo, ovqatlanish, joylashtirish va dam olish xizmatlarini tartibsiz joylashtirish o‘rniga ularni funksional zonalar asosida boshqarish tabiiy va diniy muhitni asrashga yordam beradi.

Transport va ichki harakat tizimi. Xitoyning ko‘plab muqaddas tog‘lari murakkab relyefda joylashganligi sababli transport infratuzilmasini tashkil etish ziyorat turizmining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Tog‘ etagigacha avtomobil va jamoat transporti, hudud

ichida esa avtobus, piyoda yo‘laklari, ayrim joylarda kanat yo‘llari va boshqa transport shakllari qo‘llanadi.

Transport xizmatlarini rivojlantirish, bir tomondan, katta yoshdagi yoki uzoq masofani piyoda bosib o‘ta olmaydigan ziyoratchilar uchun qulaylik yaratadi. Ikkinchi tomondan, ortiqcha transport infratuzilmasi muqaddas landshaftning tabiiy qiyofasiga zarar yetkazishi mumkin. Emeishan bo‘yicha UNESCO hujjatlarida ham turizm infratuzilmasi va kanat yo‘lining sezgir tog‘ landshaftiga bosim keltirib chiqarishi mumkinligi qayd etilgan.

Shuning uchun Xitoy tajribasida transport qulayligini oshirish bilan landshaftning tabiiy va ma’naviy qiymatini saqlash o‘rtasidagi muvozanat ziyorat turizmini boshqarishning asosiy masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Ziyorat va madaniy meros integratsiyasi. Xitoydagi buddaviy va daosistik markazlarning aksariyati bir vaqtning o‘zida tarixiy-me’moriy meros obyektlari hisoblanadi. Qadimiy ibodatxonalar, pagodalar, haykallar, qo‘lyozmalar, devoriy rasmlar va tosh yozuvlar diniy ahamiyatdan tashqari katta ilmiy va madaniy qiymatga ega.

Vutay tog‘idagi ibodatxonalar majmuasi Xitoy buddaviy me’morchiligining uzoq davr mobaynidagi rivojlanishini aks ettiradi. UNESCO bu yerdagi diniy me’morchilikning Xitoy va kengroq Osiyo hududlariga ta’sirini qayd etadi. Shu sababli bunday maskanlarga keladigan tashrif buyuruvchilarning bir qismi ibodat maqsadini ko‘zlasa, boshqalari me’morchilik, san’at va tarix bilan qiziqadi. Natijada Xitoy ziyorat turizmi **diniy motiv va madaniy-ma’rifiy motivning birgalikda mavjudligi** bilan ajralib turadi. Turistik xizmatlarni rejalashtirishda har ikki guruh ehtiyojlarini hisobga olish zarur.

Diniy marosimlar va bayramlarning ziyorat oqimiga ta’siri. Xitoydagi ziyorat markazlarida diniy taqvim va marosimlar tashrif oqimining mavsumiyligini shakllantiradi. Buddaviy diniy sanalari, mahalliy ibodat festivallari va tarixiy marosimlarda muayyan maskanga keluvchilar soni sezilarli ortishi mumkin.

Bunday holat transport, joylashtirish, ovqatlanish, xavfsizlik va sanitariya xizmatlari quvvatini vaqtinchalik oshirishni talab qiladi.

Shuning uchun ziyorat markazlaridagi turistik boshqaruvda o‘rtacha yillik tashrif emas, eng yuqori yuklama davrlarini ham hisobga olish muhim.

Diniy tadbirlarni turistik tomoshaga aylantirib yubormaslik ham alohida ahamiyatga ega. Marosim birinchi navbatda diniy jamoaning amaldagi an’anasi bo‘lganligi sababli turistlarning ishtiroki uning mazmuni va tartibiga xalaqit bermasligi kerak.

Raqamlashtirish va tashrifni boshqarish. Xitoyda turizm xizmatlarining raqamlashtirilishi ziyorat destinatsiyalariga ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Elektron chipta, onlayn bronlash, mobil to‘lov, navigatsiya va raqamli axborot tizimlari ziyoratchining safarini osonlashtiradi. Katta oqim qabul qiladigan obyektlarda tashrif vaqtini oldindan rejalashtirish va oqimlarni kun davomida taqsimlash imkoniyati ham raqamli vositalar yordamida kuchayadi.

Ziyorat maskanlarida raqamlashtirishning samarasi uning diniy muhitga mos qo‘llanishiga bog‘liq. Texnologiya asosiy marosim yoki muqaddas makonning o‘rnini bosmaydi, balki transport, axborot va xizmatlardan foydalanishni yengillashtiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Mahalliy iqtisodiyot va ziyorat turizmi. Xitoyning muqaddas tog‘lari va diniy markazlari atrofida mehmonxonalar, restoranlar, savdo va mahalliy mahsulotlarni sotish bilan bog‘liq xizmatlarning shakllanishi ziyorat turizmining hududiy iqtisodiyotga ta’sirini oshiradi. Ziyoratchining bir necha kun davomida hududda qolishi uning transport, tunash va ovqatlanishga qiladigan xarajatlarini ko‘paytiradi.

Shu bilan birga, ortiqcha savdo faoliyati diniy va tabiiy muhitga zarar yetkazishi mumkin. Emeishanga oid UNESCO ma’lumotlarida ham savdo rastalarining tabiiy muhitga ta’siri boshqaruv muammolaridan biri sifatida ko‘rsatilgan.

Demak, ziyorat turizmidan iqtisodiy foyda olish bilan muqaddas makonning asl qiyofasini saqlash o‘rtasida aniq chegaralar belgilanishi lozim. Savdo va xizmatlarni maxsus servis zonalarida joylashtirish, mahalliy mahsulotlarni qo‘llab-quvvatlash va ortiqcha tijoratlashuvni cheklash barqaror model uchun muhim.

6.3.Hindistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari

Hindiston ziyorat turizmining tarixiy ildizlari chuqur va diniy tarkibi nihoyatda xilma-xil bo‘lgan mamlakatlardan biridir. Hinduizm, buddaviylik, jaynizm, sikxizm, islom va boshqa diniy an’analarga mansub ko‘plab muqaddas maskanlarning mavjudligi mamlakatda ziyorat turizmining keng geografiyasini shakllantirgan. Shu bois Hindistonda ziyorat turizmi faqat alohida diniy obyektlarga tashrif bilan cheklanmay, muqaddas shaharlar, daryolar, ibodatxonalar, monastirlar, gurdvaralar, masjidlar va tarixiy ziyorat yo‘llarini qamrab olgan yaxlit hududiy tizim sifatida rivojlanmoqda. Hindiston Turizm vazirligining PRASHAD dasturi ham diniy va meros destinatsiyalarini kompleks rivojlantirishni asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida belgilaydi.

Hindiston tajribasining eng muhim jihatlaridan biri **ziyorat turizmining ichki turizm bilan chambarchas bog‘langanligi**dir. Mamlakat aholisi sonining kattaligi, diniy marosimlar va bayramlarning ko‘pligi, muqaddas joylarga muntazam tashrif buyurish an’anasi ichki ziyorat oqimlarini barqaror shakllantiradi. Shu sababli Hindistonda ziyorat turizmi mavsumiy xalqaro talabga bog‘liq yo‘nalish emas, balki mamlakat ichki turizm bozorining ham asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. PRASHAD dasturining dastlabki asoslarida ham Hindistonda ichki turizm rivojida ziyorat va meros turizmining katta o‘rin tutishi alohida qayd etilgan.

Varanasi – hindu ziyoratining yirik markazi. Varanasi Hindistonning eng qadimiy va mashhur ziyorat shaharlaridan biri bo‘lib, Ganga daryosi bilan bog‘liq diniy marosimlar uning ziyorat turizmidagi o‘rnini belgilaydi. Shaharning daryo bo‘yidagi ghatlari kundalik ibodat, marosim, diniy bayram va boshqa ziyorat amaliyotlarining asosiy makoni hisoblanadi. UNESCO ma’lumotlarida Varanasi daryo bo‘yi hind diniy va madaniy an’analarining uzluksiz davom etayotgan noyob makoni sifatida tavsiflanadi.

Varanasining o‘ziga xosligi diniy marosim bilan shahar hayotining deyarli ajralmas tarzda bog‘langanligidadir. Ziyoratchi faqat ibodatxonaga tashrif buyurmaydi, balki Ganga bo‘yidagi diniy

marosimlar, qadimiy ko‘chalar, mahalliy hunarmandchilik va boshqa madaniy tajribalar bilan ham tanishadi. Shu sababli bu yerda ziyorat turizmi diniy, tarixiy, madaniy va gastronomik turizm bilan o‘zaro uyg‘unlashgan holda rivojlanadi.

Buddaviy ziyorat yo‘nalishlari. Hindiston buddaviy ziyorat geografiyasida ham alohida o‘rin tutadi. Bodh Gaya, Sarnath, Kushinagar va boshqa maskanlar Budda hayotidagi muhim voqealar bilan bog‘langan. Ayniqsa, Bodh Gayadagi Mahabodhi majmuasi xalqaro buddaviy ziyoratchilar uchun muhim markaz hisoblanadi.

6.5-rasm. Bodh Gayadagi Mahabodhi majmuasi va buddaviy ziyoratchilar

Buddaviy ziyoratning Hindistondagi rivojlanishi xalqaro xarakterga ega. Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo davlatlari, Sharqiy Osiyo va boshqa hududlardan keluvchi ziyoratchilar uchun Bodh Gaya va Sarnath kabi markazlar diniy-ma’naviy ahamiyat kasb etadi. Hindiston Turizm vazirligi buddaviy ziyorat obyektlarini yagona ***Buddhist Circuit*** doirasida rivojlantirishga e’tibor qaratadi.

Bu yondashuv alohida obyektlarni emas, tarixan bir-biri bilan bog‘liq muqaddas maskanlarni yagona turistik marshrutga birlashtirish imkonini beradi. Natijada ziyoratchining safar davomiyligi uzayadi, transport, mehmonxona, ovqatlanish va gidlik xizmatlariga talab kengayadi.

Sikx ziyorati va Amritsar tajribasi. Hindiston ziyorat turizmining diniy xilma-xilligi sikxlarning muhim markazi – Amritsardagi Harmandir Sahib, ya’ni Oltin ibodatxona misolida ham namoyon bo‘ladi. Mazkur

maskan nafaqat diniy ziyorat, balki jamoaviy xizmat va mehmondo‘stlik an’analari bilan ajralib turadi.

Sikx an’anasidagi langar – tashrif buyuruvchilarga jamoaviy tarzda bepul ovqat taqdim etish amaliyoti ziyorat xizmatlarining o‘ziga xos ko‘rinishidir. Bu tajriba ziyorat infratuzilmasining faqat tijorat xizmatlaridan tashkil topmasligini, diniy jamoaning o‘z an’analari ham ziyoratchilarni qabul qilish tizimining muhim qismiga aylanishini ko‘rsatadi.

PRASHAD dasturi va ziyorat destinatsiyalarini kompleks rivojlantirish. Hindistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning asosiy tashkiliy xususiyatlaridan biri davlatning maxsus dasturlar orqali ziyorat markazlarini kompleks rivojlantirishga e’tibor qaratishidir. Turizm vazirligi tomonidan 2014–2015-yillarda boshlangan ***PRASHAD – Pilgrimage Rejuvenation and Spiritual, Heritage Augmentation Drive*** dasturi muhim ziyorat va meros destinatsiyalarida turistik infratuzilmani yaxshilashga qaratilgan.

Dastur doirasida ziyorat maskanlari alohida ibodatxona sifatida emas, balki butun destinatsiya sifatida ko‘rib chiqiladi. Yo‘llar, sanitariya obyektlari, ichimlik suvi, yoritish, avtoturargohlar, turistlarga xizmat ko‘rsatish markazlari, xavfsizlik, axborot va boshqa infratuzilmaviy elementlarni birgalikda yaxshilash nazarda tutiladi. 2025-yildagi rasmiy ma’lumotlarda PRASHAD konsepsiyasining maqsadi ziyoratchilar qulayligi, kirish imkoniyati, xavfsizlik va tozalikni yaxshilash bilan birga ziyorat shahrining ma’naviy mohiyatini saqlab qolish ekani qayd etilgan.

Mazkur yondashuvning muhim tomoni mahalliy boshqaruv organlari, ziyoratgoh ma’muriyati, diniy tashkilotlar va boshqa manfaatdor tomonlarning loyihalarni ishlab chiqish jarayoniga jalb etilishidir. Bu ziyorat hududini modernizatsiya qilishda uning diniy va tarixiy xususiyatlarini saqlash imkonini beradi.

Ziyorat oqimlarini boshqarish. Hindistondagi ayrim muqaddas markazlarda diniy bayram va marosimlar vaqtida ziyoratchilar soni keskin oshadi. Shu sababli ommaviy ziyorat oqimlarini boshqarish transport, piyodalar harakati, sanitariya, tibbiy xizmat va xavfsizlikni oldindan rejalashtirishni talab qiladi.

Bunday hududlarda kirish va chiqish yo‘nalishlarini ajratish, vaqtinchalik transport sxemalarini joriy etish, piyodalar oqimini tartibga solish va xizmat ko‘rsatish quvvatlarini yuqori yuklama davrlariga moslashtirish muhim. PRASHAD doirasidagi Govardhan loyihasida ham piyodalar oqimini tartibga solish va ziyoratchilar uchun xizmatlarni yaxshilash natijalari qayd etilgan.

Hindiston tajribasi ziyorat destinatsiyasining sig‘imini faqat mehmonxona o‘rinlari yoki transport quvvati bilan baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Diniy marosim maydoni, ibodatxona sig‘imi, piyodalar yo‘llari, sanitariya va tez tibbiy yordam imkoniyatlari ham birgalikda hisobga olinishi zarur.

Ziyorat turizmi va muqaddas tabiiy resurslar. Hindistonda ziyorat faqat me’moriy obyektlar bilan bog‘lanmaydi. Daryolar, tog‘lar, g‘orlar va boshqa tabiiy maskanlar ham diniy mazmun kasb etadi. Ganga daryosi bunga eng yorqin misoldir. Varanasi shahrining diniy hayoti, marosimlari va ziyorat geografiyasi daryo bilan chambarchas bog‘langan. UNESCO ham Varanasi daryo bo‘yidagi moddiy merosni davom etayotgan diniy va madaniy an’analar bilan bir butun hodisa sifatida tavsiflaydi.

Shu sababli Hindistondagi ziyorat turizmini rivojlantirishda ekologik barqarorlik muhim masalalardan biri hisoblanadi. Muqaddas daryo yoki tog‘ hududida turistlar sonining ortishi suv, chiqindilar, sanitariya va tabiiy muhitga qo‘shimcha yuklama keltirishi mumkin. Ziyorat resursining diniy qiymatini saqlash uning ekologik holatini muhofaza qilish bilan ham bevosita bog‘liq.

Diniy xilma-xillik va ko‘p funksiyali ziyorat destinatsiyalari. Hindistonning yana bir o‘ziga xos jihati ayrim shahar va hududlarning bir nechta diniy an’ana uchun ahamiyat kasb etishidir. Masalan, Varanasi hinduizm uchun yirik muqaddas markaz bo‘lishi bilan birga, yaqinidagi Sarnath buddaviylar uchun alohida ahamiyatga ega. UNESCO ma’lumotlarida Varanasi hududining buddaviylik, jaynizm va sikxizm tarixida ham muhim o‘rin tutishi qayd etilgan.

Bu xususiyat turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilishga imkon beradi. Bir hudud doirasida turli diniy meros obyektlarini tarixiy va madaniy mazmun asosida bog‘lash ziyoratchi va boshqa turistlar uchun

ko‘p funksiyali marshrutlarni shakllantiradi. Bunda turli diniy jamoalarning e’tiqod va marosimlariga hurmatni saqlash boshqaruvning asosiy shartlaridan biri bo‘lib qoladi.

Mahalliy hamjamiyatlarning ishtiroki. Hindistonda ziyorat turizmini rivojlantirishda mahalliy aholi va kichik biznesning ishtiroki katta ahamiyatga ega. Ziyoratchilar oqimi mehmon uylari, umumiy ovqatlanish, savdo, transport, diniy buyumlar va hunarmandchilik mahsulotlariga barqaror talab yaratadi. PRASHAD dasturining rasmiy maqsadlarida ham ziyorat va meros turizmi orqali mahalliy bandlik hamda iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish alohida ko‘rsatiladi.

Shu sababli ziyorat turizmining iqtisodiy samaradorligi faqat markaziy turizm korxonalari daromadi bilan emas, ziyoratchining xarajatlari mahalliy iqtisodiyotning qanchalik keng qatlamlariga yetib borishi bilan ham baholanishi lozim.

Xizmat ko‘rsatish va kadrlar tayyorlash. Katta ziyoratchilar oqimini sifatli qabul qilish professional xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarni talab qiladi. Gidlar, transport va mehmonxona xodimlari, sanitariya va xavfsizlik xizmatlarida faoliyat yurituvchi mutaxassislarning diniy va madaniy xususiyatlardan xabardorligi ziyoratchi tajribasiga ta’sir ko‘rsatadi.

PRASHAD destinatsiyalarida xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarni o‘qitish va sertifikatlash turizm xizmatlari sifatini oshirish vositalaridan biri sifatida qo‘llaniladi. Hindiston Turizm vazirligi Capacity Building for Service Providers dasturi orqali bunday destinatsiyalarda kadrlar malakasini oshirishga ko‘maklashishini qayd etgan.

Raqamlashtirish va axborot xizmatlari. Hindiston ziyorat turizmining zamonaviy rivojlanishida raqamli infratuzilma ham muhimlashmoqda. PRASHAD doirasidagi maqsadlarda GIS asosidagi portallar, mobil ilovalar va turistlarni axborot bilan ta’minlash vositalaridan foydalanish ham nazarda tutiladi.

Raqamli xizmatlar ziyoratchiga marshrut, transport, joylashtirish va tashrif tartibi haqida oldindan ma’lumot olish imkonini beradi. Katta ziyorat oqimlarida esa bunday tizimlar tashrifni vaqt bo‘yicha taqsimlash va xizmatlarni samaraliroq boshqarishga yordam beradi.

Madaniy merosni asrash va tijoratlashuv o‘rtasidagi muvozanat. Hindistonda mashhur ziyorat markazlari atrofida xizmat ko‘rsatish va savdo faoliyatining kengayishi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. Biroq nazoratsiz qurilish, chiqindilar, ortiqcha reklama va savdo maskanlari muqaddas hududning tarixiy va ma’naviy qiyofasiga zarar yetkazishi mumkin.

Shu sababli zamonaviy boshqaruvda ziyorat hududini modernizatsiya qilish uning “ruhiy” va tarixiy mohiyatini saqlagan holda amalga oshirilishi kerak. PRASHAD dasturida ham zamonaviy qulayliklarni yaratish bilan birga ziyorat va meros shaharlarining o‘ziga xosligi va ma’naviy yaxlitligini saqlashga urg‘u beriladi.

6.4. Shimoliy va Janubiy Amerikada ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari

Amerika qit’asida ziyorat turizmining shakllanishi boshqa mintaqalardan bir qator jihatlari bilan farq qiladi. Bunga qit’a aholisining etnik va diniy tarkibi, mustamlakachilik davrida shakllangan tarixiy jarayonlar, xristianlikning keng tarqalishi hamda tub xalqlarning qadimiy e’tiqod va marosimlari sabab bo‘lgan. Shu bois Shimoliy va Janubiy Amerikadagi ziyorat maskanlari diniy vazifasi bilan bir qatorda tarixiy xotira va madaniy merosni saqlovchi maskan sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Shimoliy Amerikada ziyorat turizmi. Shimoliy Amerikada ziyorat turizmi AQSh, Kanada va Meksikada keng tarqalgan bo‘lsa-da, uning rivojlanish shakllari mamlakatlar bo‘yicha bir xil emas. Meksikada katolik an’analari ustun bo‘lib, diniy bayramlar va muqaddas joylarga jamoaviy tashriflar aholining turmush tarzida mustahkam o‘rin egallagan. AQSh va Kanadada esa aholining turli din va konfessiyalarga mansubligi ziyorat obyektlarining xilma-xilligiga olib kelgan.

***Meksikadagi* Gvadalupe Bazilikasi (Basílica de Nuestra Señora de Guadalupe)** qit’aning mashhur katolik ziyoratgohlaridan biridir. Ziyoratgoh Mexiko shahrida joylashgan bo‘lib, Gvadalupe Bibi Maryamiga bag‘ishlangan. Ayniqsa, dekabr oyida o‘tkaziladigan diniy

tadbirlar vaqtida bu yerga mamlakatning turli hududlaridan ko‘plab ziyoratchilar keladi.

6.6-rasm. Meksikadagi Gvadalupe Bazilikasi – Shimoliy Amerikaning yirik ziyorat markazlaridan biri

Ziyoratchilar oqimi bazilika atrofidagi xo‘jalik faoliyatiga ham ta’sir ko‘rsatgan. Mehmonxonalar, ovqatlanish shoxobchalari, transport, diniy buyumlar savdosi va boshqa xizmatlarning faoliyati tashriflar bilan bevosita bog‘langan. Shu tariqa ziyoratgoh atrofida diniy ehtiyojlarni qondirish bilan birga turistlarga xizmat ko‘rsatishga ixtisoslashgan muhit shakllangan.

AQShdagi ziyorat maskanlari mamlakatning turli shtatlarida tarqoq holda joylashgan. Katolik ziyoratgohlari bilan bir qatorda protestant, yahudiy, pravoslav, buddaviy va boshqa diniy jamoalarga tegishli maskanlar ham mavjud. Ayrim diniy obyektlar tarixiy yodgorlik yoki me’moriy meros sifatida ham tashrif buyuruvchilarni jalb qiladi.

AQSh uchun xos jihatlardan biri diniy obyektlarning tarixiy va madaniy marshrutlarga qo‘shilishidir. Natijada tashrif faqat ibodat yoki diniy marosim bilan chegaralanib qolmaydi. Turistlar safar davomida muzeylar, tarixiy binolar, memorial majmualar va mahalliy madaniyat bilan bog‘liq boshqa joylarni ham ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Kanadada ziyorat turizmi, ayniqsa, Kvebek provinsiyasida shakllangan katolik merosi bilan bog‘liq. **Sainte-Anne-de-Beaupre**

Bazilikasi mamlakatdagi mashhur ziyorat maskanlaridan hisoblanadi. Uning atrofida ziyoratchilarni qabul qilish uchun transport, ovqatlanish va joylashtirish xizmatlarining yo‘lga qo‘yilganligi diniy tashriflarni tashkil etishda muhim o‘rin tutadi.

6.7-rasm. Kanadadagi Sainte-Anne-de-Beaupre ziyoratgohi

Shimoliy Amerikadagi ziyorat turizmining yana bir jihati turli diniy guruhlar bilan bog‘liq maskanlarning mavjudligidir. Bu holat ziyorat turizmi taklifining xilma-xilligini oshiradi hamda turli qiziqish va e’tiqodga ega tashrif buyuruvchilar uchun yo‘nalishlar tashkil qilish imkonini beradi.

Janubiy Amerikada ziyorat turizmi. Janubiy Amerikada ziyorat an’analari asosan katolik dini, mustamlakachilik davrida bunyod etilgan diniy inshootlar hamda tub xalqlarning qadimdan davom etib kelayotgan qarashlari ta’sirida rivojlangan. Braziliya, Peru, Boliviya, Argentina, Chili va Kolumbiyada diniy bayramlar hamda ziyorat yurishlari hozir ham mahalliy aholining ijtimoiy hayotida muhim o‘rin egallaydi.

Braziliyaning **Aparecida** shahri mamlakatning asosiy ziyorat markazlaridan biridir. Bu yerda joylashgan **Nossa Senhora Aparecida milliy ziyoratgohi** diniy tadbirlar vaqtida ayniqsa gavjum bo‘ladi. Ziyoratchilarning muntazam kelishi shahar xo‘jaligiga ham ta’sir

ko‘rsatib, mehmonxona, ovqatlanish, transport, savdo va boshqa xizmatlarning rivojlanishiga sharoit yaratgan.

Bunday holatda ziyoratgohning vazifasi diniy makon doirasidan kengayadi. U shahar hayoti, xizmat ko‘rsatish sohasi va mahalliy bandlik bilan bog‘langan muhim markazga aylanadi. Shu sababli Braziliya tajribasida yirik ziyorat markazlarini rivojlantirish shahar infratuzilmasini rejalashtirish bilan birga olib boriladi.

Peruda ziyorat an’analari o‘ziga xos tarixiy asosga ega. Bu yerda katolik dini bilan mahalliy And xalqlarining qadimiy urf-odatlari uzoq tarixiy davr davomida bir-biriga ta’sir ko‘rsatgan. Ayrim diniy bayram va marosimlarda ushbu ikki an’ananing unsurlarini birgalikda uchratish mumkin.

6.8-rasm. Perudagi Qoullur Rit’I ziyorati – diniy va mahalliy an’analarning uyg’unligi

Kusko va unga yaqin hududlarda inklar davriga oid yodgorliklar, mustamlakachilik davrida barpo etilgan cherkovlar va mahalliy diniy marosimlarning bir hududda mavjudligi sayohatlarning mazmunini boyitadi. Shu sababli bu yerga keluvchi turistlar tarix, din, arxeologiya va mahalliy madaniyat bilan bir vaqtning o‘zida tanishish imkoniyatiga ega.

Perudagi **Qoyllur Rit’i** ziyorati And mintaqasining o‘ziga xos diniy an’analarini namoyon etuvchi misollardan biridir. Unda katolik dini bilan bog‘liq qarashlar hamda mahalliy aholining tog‘lar va tabiatga nisbatan shakllangan qadimiy munosabatlari o‘zaro tutashadi. Bunday ziyoratlarni

o‘rganishda ularning faqat turistik qiymatini emas, mahalliy jamoalar hayotidagi ma’naviy o‘rnini ham hisobga olish zarur.

Boliviyada ham ayrim tog‘lar, ko‘llar va tarixiy maskanlar mahalliy aholining diniy qarashlari bilan bog‘liq. Ayniqsa, Titikaka ko‘li atrofidagi tarixiy-madaniy hududlar qadimdan muqaddas makon sifatida qaralgan. Hozirgi vaqtda bu hududlarning ayrimlari tarixiy-madaniy turizm bilan ziyorat turizmini birlashtirgan yo‘nalishlar tarkibiga kiradi.

Argentina va ***Chilida*** ziyorat turizmining rivojlanishida diniy bayramlar, tarixiy cherkovlar, mahalliy diniy an’analar va ommaviy yurishlar muhim o‘rin tutadi. Mazkur tadbirlar, ayniqsa, ichki turizm harakatining faollashishiga xizmat qiladi. Diniy tadbir kunlarida kichik shahar va aholi punktlariga tashriflar ko‘payishi mahalliy savdo va xizmatlarga ham qo‘shimcha talab yaratadi.

Amerika mamlakatlari tajribasi ziyorat turizmini tashkil etishda bir nechta masalaga alohida e’tibor berilishini ko‘rsatadi. Avvalo, ziyoratgoh diniy vazifasini saqlab qolishi kerak. Turistik faoliyatning kengayishi ibodat va diniy marosimlarni amalga oshirish uchun noqulaylik tug‘dirmasligi muhim.

Yirik ziyorat maskanlarida transport, piyodalar harakati, sanitariya, ovqatlanish va joylashtirish xizmatlarini tashriflar hajmiga mos ravishda tashkil qilish zarurati mavjud. Ayniqsa, diniy bayramlar vaqtida tashrif buyuruvchilar sonining keskin ortishi vaqtinchalik transport yo‘nalishlari, xavfsizlik choralarini kuchaytirish va xizmat ko‘rsatish quvvatlarini oshirishni talab qiladi.

Amerika tajribasida ziyorat maskanlarini yaqin atrofdagi tarixiy va madaniy obyektlar bilan bog‘lash ham keng uchraydi. Bunday yondashuv bir kunlik tashrifni uzoqroq sayohatga aylantirish imkonini beradi. Natijada turistning hududda qolish muddati uzayib, joylashtirish, ovqatlanish, transport, ekskursiya, hunarmandchilik va savdo xizmatlariga talab ortadi.

Shu bilan birga, tub xalqlarning muqaddas joylariga nisbatan ehtiyotkor munosabat talab etiladi. Bunday hududlarning barchasini ommaviy turistik obyektga aylantirish maqsadga muvofiq emas. Mahalliy

jamoalarning roziligi, an’anaviy marosimlarning daxlsizligi va tabiiy muhitni saqlash turizm manfaatlaridan ustun qo‘yilishi lozim.

Shimoliy Amerikada ziyorat turizmining rivojlanishida ko‘p konfessiyali muhit, tarixiy-diniy obyektlarning xilma-xilligi va ularga xizmat ko‘rsatuvchi infratuzilma muhim o‘rin egallaydi. Janubiy Amerikada esa katolik an’analari tub xalqlarning qadimiy diniy qarashlari bilan qorishib, o‘ziga xos ziyorat madaniyatini vujudga keltirgan. Har ikki mintaqa tajribasi ziyoratgohlarni saqlash, tashriflarni tartibga solish, mahalliy aholini xizmat ko‘rsatish jarayoniga jalb qilish hamda ziyorat yo‘nalishlarini tarixiy va madaniy obyektlar bilan bog‘lash ziyorat turizmini barqaror rivojlantirishda muhim ekanligini ko‘rsatadi.

6.5.Afrika mintaqasida ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari

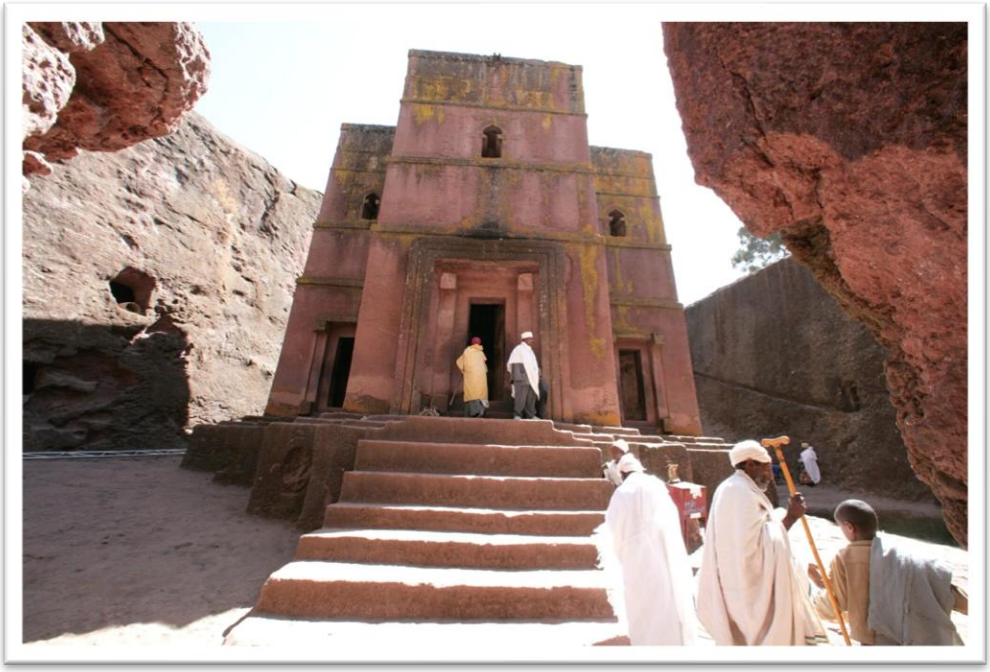
Afrika mintaqasida ziyorat turizmi qit’aning murakkab tarixiy taraqqiyoti, diniy tarkibi, etnik xilma-xilligi va mahalliy xalqlarning qadimiy e’tiqodlari bilan chambarchas bog‘liq holda shakllangan. Qit’aning ayrim hududlarida islom dini, boshqalarida xristianlik, yana ayrim joylarda esa mahalliy an’anaviy e’tiqodlar ziyorat amaliyotining asosini tashkil etadi. Shu sababli Afrikada ziyorat turizmi yagona ko‘rinishda namoyon bo‘lmaydi, balki mamlakat va hududlarning tarixiy-diniy xususiyatlariga qarab turlicha shakllanadi.

Shimoliy Afrika davlatlarida ziyorat turizmining rivojlanishi, avvalo, islom dini bilan bog‘liq tarixiy merosga tayangan. Misr, Marokash, Tunis, Jazoir va boshqa mamlakatlarda qadimiy masjidlar, maqbaralar, diniy ta’lim markazlari va tasavvuf an’analari bilan bog‘liq maskanlar ziyoratchilarni jalb etadi. Bunday obyektlarning ko‘pchiligi diniy vazifasi bilan bir qatorda tarixiy va me’moriy ahamiyatga ham ega bo‘lib, ular ichki va xalqaro turizm yo‘nalishlariga kiritilgan.

Misr Afrikadagi ziyorat turizmining alohida o‘rin tutadigan mamlakatlaridan biridir. Bu yerda islom dini bilan bog‘liq tarixiy masjid va maqbaralar bilan bir qatorda kopt xristianligi uchun muhim bo‘lgan diniy obyektlar ham mavjud. Qohira va boshqa tarixiy shaharlardagi diniy majmualar ziyorat, tarixiy turizm va madaniy turizmning o‘zaro

yaqinlashishiga imkon yaratadi. Shuning uchun Misr tajribasida ziyoratgohlar ko‘pincha alohida obyekt sifatida emas, balki tarixiy shahar muhiti tarkibida namoyon bo‘ladi.

Marokashda esa ziyorat turizmi tasavvuf an’analari va mahalliy avliyolar bilan bog‘liq maskanlar asosida rivojlangan. Ayrim shaharlardagi maqbaralar, madrasalar va tarixiy diniy markazlar mahalliy aholi uchun diniy ahamiyatga ega bo‘lishi bilan bir qatorda chet ellik turistlarni ham jalb qiladi. Mazkur obyektlarga tashrif buyurishda diniy qadriyatlarga hurmat, kiyinish tartibi, tashrif vaqti va mahalliy urf-odatlarni hisobga olish muhim hisoblanadi.

6.9-rasm. Efiopiyadagi Lalibella qoyatosh cherkovlari

Afrikaning sharqiy qismida ziyorat turizmi xristianlik, islom dini va mahalliy e’tiqodlarning tarixiy rivoji bilan bog‘liq. Efiopiya bu borada eng muhim mamlakatlardan biri hisoblanadi. Efiopiya pravoslav cherkovi qadimiy diniy an’analarga ega bo‘lib, mamlakat hududida ko‘plab tarixiy monastirlar, cherkovlar va ziyorat markazlari shakllangan.

Efiopiyadagi **Lalibela** diniy-me’moriy majmuasi Afrika ziyorat turizmining o‘ziga xos namunasidir. Qoyatoshlardan o‘yib bunyod etilgan tarixiy cherkovlar nafaqat diniy marosimlar o‘tkaziladigan joy, balki jahon miqyosidagi madaniy meros obyektlari sifatida ham qadrlanadi. Diniy bayramlar vaqtida bu hududga mamlakatning turli qismlaridan

ziyoratchilar keladi. Shu davrlarda transport, joylashtirish, ovqatlanish va mahalliy savdo xizmatlariga talab sezilarli darajada ortadi.

Lalibela tajribasi ziyorat turizmi bilan merosni muhofaza qilish o‘rtasidagi bog‘liqlikni yaqqol ko‘rsatadi. Tashrif buyuruvchilar sonining ortishi mahalliy iqtisodiyotga daromad keltirishi mumkin, biroq tarixiy inshootlarning jismoniy holatini saqlash, diniy marosimlar uchun zarur muhitni asrash va hududning ortiqcha tijoratlashuvining oldini olish ham muhim vazifadir.

Afrikaning sharqiy va markaziy qismlarida islom dini bilan bog‘liq ziyorat maskanlari ham mavjud. Tarixiy savdo yo‘llari bo‘ylab shakllangan qadimiy shaharlarda masjidlar, diniy maktablar va maqbaralar ziyoratchilar uchun muhim obyekt vazifasini bajaradi. Bu kabi hududlarda ziyorat turizmi ko‘pincha tarixiy shahar turizmi bilan uyg‘unlashib boradi.

G‘arbiy Afrikada ziyorat turizmining rivojlanishi islom dini, xristianlik va mahalliy diniy an’analar bilan bog‘liq. Senegal bu jihatdan alohida e’tiborga loyiqdir. Mamlakatda tasavvuf tariqatlarining ijtimoiy hayotdagi o‘rni katta bo‘lib, diniy markazlarga ommaviy ziyoratlar tashkil etiladi. ***Touba*** shahri Mouridiyya tariqati bilan bog‘liq muhim diniy markaz bo‘lib, unda o‘tkaziladigan yirik diniy tadbirlar vaqtida mamlakat ichidan va xorijdan ko‘plab ziyoratchilar tashrif buyuradi.

Touba misolida ziyorat turizmi diniy markazning butun shahar iqtisodiyotiga ta’sir ko‘rsatishi kuzatiladi. Ziyorat mavsumida transport, vaqtinchalik joylashtirish, umumiy ovqatlanish, savdo va boshqa xizmatlarga talab keskin ortadi. Shu sababli ommaviy ziyoratlarni samarali tashkil etishda transport oqimini boshqarish, sanitariya, xavfsizlik va jamoat xizmatlarini oldindan rejalashtirish katta ahamiyat kasb etadi.

G‘arbiy Afrikaning ayrim mamlakatlarida mahalliy diniy e’tiqodlar bilan bog‘liq muqaddas hududlar ham mavjud. Bunday joylar tabiat obyektlari, ajdodlar xotirasi, muayyan tarixiy voqealar yoki mahalliy marosimlar bilan bog‘lanadi. Ularni turistik maqsadlarda foydalanishda mahalliy jamoalarning roziligi va diniy-an’anaviy qadriyatlarning daxlsizligini ta’minlash talab etiladi.

Janubiy Afrika mintaqasida ziyorat turizmi ko‘proq xristian diniy jamoalari, tarixiy missionerlik markazlari, cherkovlar hamda mahalliy diniy an’analar asosida shakllangan. Janubiy Afrika Respublikasi kabi mamlakatlarda yirik diniy yig‘inlar, cherkov tadbirlari va muqaddas deb e’tirof etilgan maskanlarga tashriflar ichki turizm harakatini faollashtiradi.

Afrika qit’asidagi ziyorat turizmining muhim xususiyatlaridan biri diniy safarlarning ko‘pincha **jamoaviy xarakterga ega ekanligi**dir. Ko‘plab ziyorat tadbirlarida minglab, ayrim hollarda esa juda katta miqdordagi ishtirokchilar bir vaqtning o‘zida muayyan hududga keladi. Bu holat ziyorat turizmini boshqarishda oddiy turistik tashriflardan farqli yondashuvni talab qiladi. Jumladan, transport yo‘nalishlari, piyodalar harakati, vaqtinchalik savdo va ovqatlanish nuqtalari, tibbiy xizmat, sanitariya va xavfsizlik tizimlarini ziyorat mavsumiga mos ravishda tashkil etish zarur bo‘ladi.

Yana bir o‘ziga xos jihat shundaki, Afrika mamlakatlarida ziyorat maskanlarining katta qismi **mahalliy jamoalar hayoti bilan bevosita bog‘langan**. Ziyoratgoh diniy obyekt bo‘lish bilan birga, ma’lum hudud aholisi uchun tarixiy xotira, ijtimoiy birdamlik va madaniy o‘zlik ramzi vazifasini ham bajaradi. Shu sababli ziyorat turizmini rivojlantirishda mahalliy aholining manfaatlarini hisobga olish, ularni xizmat ko‘rsatish, hunarmandchilik, savdo, gidlik va boshqa faoliyat turlariga jalb etish iqtisodiy jihatdan muhim hisoblanadi.

Afrikadagi ziyorat turizmi ko‘plab hollarda **madaniy meros turizmi bilan qo‘shilib ketadi.** Tarixiy masjidlar, cherkovlar, monastirlar, diniy ta’lim markazlari va maqbaralarning aksariyati me’moriy va tarixiy qiymatga ham ega. Bu esa ziyorat yo‘nalishlarini tarixiy shaharlar, muzeylar, mahalliy bozorlar, hunarmandchilik markazlari va etnografik obyektlar bilan birlashtirish imkonini yaratadi.

Bunday yondashuv turistning hududda qolish muddatini uzaytirib, turistik xarajatlarning kengroq xizmat turlariga taqsimlanishiga yordam beradi. Natijada ziyorat turizmi nafaqat diniy ehtiyojni qondiruvchi faoliyat, balki mahalliy iqtisodiyotning xizmat ko‘rsatish tarmoqlarini qo‘llab-quvvatlovchi omilga ham aylanadi.

Shu bilan birga, Afrika mamlakatlarida ziyorat turizmini rivojlantirishda muayyan muammolar ham mavjud. Ayrim hududlarda transport va kommunal infratuzilmaning yetarli emasligi, mavsumiy ziyoratchilar oqimiga xizmat ko‘rsatish quvvatining cheklanganligi, tarixiy obyektlarni saqlash uchun moliyaviy resurslarning kamligi va xavfsizlik bilan bog‘liq omillar turizm rivojiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ziyorat turizmini kengaytirish faqat turistlar sonini oshirishga emas, balki infratuzilmani yaxshilash, madaniy merosni asrash va tashriflarni boshqarishga qaratilishi lozim.

Afrika tajribasida ziyorat turizmini rivojlantirishning yana bir muhim yo‘nalishi – **muqaddas maskanlarning diniy mohiyatini saqlagan holda ulardan turistik foydalanishni tartibga solish**dir. Har qanday ziyoratgohni ommaviy turistik obyektga aylantirish to‘g‘ri emas. Ayrim joylarda suratga olish, tashrif vaqti, kiyinish tartibi yoki diniy marosimlar davomida turistlar harakati bo‘yicha cheklovlar mavjud bo‘lishi mumkin. Bunday talablar turistik xizmatning kamchiligi emas, balki ziyorat maskanining asl vazifasini saqlashning zarur sharti hisoblanadi.

Mavzuni o’zlashtirish va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Ziyorat turizmining turli mamlakatlarda shakllanishiga qanday omillar ta’sir ko‘rsatadi?
2. Yevropa mamlakatlarida ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?
3. Xitoyda ziyorat turizmining rivojlanishida diniy va madaniy an’analar qanday o‘rin tutadi?
4. Hindistonda ziyorat turizmining rivojlanishiga mamlakatning ko‘p dinli tarkibi qanday ta’sir ko‘rsatadi?
5. Shimoliy va Janubiy Amerikada ziyorat turizmini rivojlantirishning umumiy va farqli jihatlari nimalardan iborat?
6. Afrika mintaqasida ziyorat turizmining rivojlanishi qanday hududiy xususiyatlarga ega?
7. Turli mamlakatlarda ziyorat turizmi infratuzilmasini shakllantirishda qaysi xizmat turlariga ustuvor ahamiyat beriladi?

8. Ziyorat turizmini rivojlantirish mahalliy aholi bandligi va hudud iqtisodiyotiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

9. Ziyorat turizmini rivojlantirishda diniy va madaniy merosni muhofaza qilish nima uchun muhim?

10. Xorijiy mamlakatlarning ziyorat turizmini rivojlantirish tajribasidan O‘zbekiston sharoitida qanday foydalanish mumkin?

VI bob bo‘yicha amaliy topshiriq

1. Yevropa, Xitoy, Hindiston, Shimoliy va Janubiy Amerika hamda Afrika mintaqalaridan **uchta mamlakatni tanlang** va ularda ziyorat turizmini rivojlantirish tajribasini qiyosiy tahlil qiling. Tahlilda ziyorat resurslari, turistik infratuzilma, boshqaruv mexanizmlari, ziyoratchilar oqimini tashkil etish, xizmatlar diversifikatsiyasi, mahalliy jamoalarning ishtiroki va madaniy merosni muhofaza qilish mezonlaridan foydalaning. Natijalarni qiyosiy jadvalda ifodalang, ilg‘or tajribalarni aniqlang hamda ularni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosa va takliflar ishlab chiqing.

2. O‘zbekiston hududlaridan **bitta ziyorat destinatsiyasini tanlang** va uning mavjud turistik salohiyatini baholang. Ziyorat obyektlari, transport imkoniyatlari, joylashtirish va ovqatlanish xizmatlari, axborot ta’minoti, qo‘shimcha turistik xizmatlar hamda hududning madaniy resurslarini o‘rganing. Xorijiy mamlakatlar tajribasiga tayangan holda destinatsiyani rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilang.

VII BOB. ISLOM MAMLAKATLARIDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Tayanch so‘z va iboralar: islom mamlakatlari, ziyorat turizmi, diniy turizm, Haj, Umra, Makka, Madina, muqaddas maskanlar, masjidlar, maqbaralar, islomiy meros, tasavvuf merosi, ziyorat marshrutlari, ziyoratchilar oqimi, diniy-madaniy turizm, islom me’morchiligi, tarixiy-diniy obyektlar, ziyoratgohlarni muhofaza qilish, mahalliy jamoalar, ziyorat turizmining iqtisodiy ahamiyati, barqaror ziyorat turizmi, Saudiya Arabistoni, Fors ko‘rfazi mamlakatlari, Malayziya, Turkiya, Markaziy Osiyo, tasavvuf markazlari, xalqaro ziyorat yo‘nalishlari, ziyorat turizmini rivojlantirish tajribasi.

7.1. Fors ko‘rfazining arab mamlakatlarida ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari

Fors ko‘rfazi arab mamlakatlarida ziyorat turizmi mintaqaning diniy tarixi, islom sivilizatsiyasi merosi, aholining turmush tarzi hamda zamonaviy transport va xizmat ko‘rsatish tizimlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari, Qatar, Quvayt, Bahrayn va Ummon turizm bozorining tarkibi va ko‘lami jihatidan bir-biridan farq qilsa-da, diniy qadriyatlarning ijtimoiy hayotdagi o‘rni ushbu mamlakatlar uchun umumiy xususiyat hisoblanadi. Ayniqsa, Saudiya Arabistonida ziyorat safarlari turizm harakatining alohida yo‘nalishini tashkil etsa, boshqa Ko‘rfaz mamlakatlarida diniy obyektlarga tashriflar ko‘proq madaniy-tarixiy turizm bilan birgalikda rivojlanmoqda.

Saudiya Arabistonida ziyorat turizmining shakllanishi. Fors ko‘rfazi mamlakatlari orasida Saudiya Arabistoni ziyorat turizmi bo‘yicha alohida mavqega ega. Makka va Madina shaharlarining islom olamidagi o‘rni mamlakatda ziyorat turizmining rivojlanish yo‘nalishlarini belgilab bergan. Har yili Haj va Umra maqsadida turli mamlakatlardan musulmonlarning tashrif buyurishi ziyoratchilarni qabul qilish, joylashtirish, tashish va ularga xizmat ko‘rsatishning yirik tizimi shakllanishiga sabab bo‘lgan.

Haj ziyoratining muayyan vaqt oralig‘ida amalga oshirilishi qisqa muddat ichida katta miqdordagi kishilarning Makka va uning atrofidagi ziyorat hududlarida to‘planishiga olib keladi. Bu esa ziyorat turizmini boshqarishda oddiy turistik safarlardan farqli vazifalarni yuzaga keltiradi. Ziyoratchilar harakatining ketma-ketligini ta’minlash, transport vositalari qatnovini muvofiqlashtirish, joylashtirish quvvatlarini tayyorlash, sanitariya va tibbiy xizmatlarni tashkil etish, jamoat xavfsizligini ta’minlash ushbu jarayonning asosiy tarkibiy qismlaridir.

Umra safarlarining yil davomida amalga oshirilishi esa ziyorat xizmatlariga bo‘lgan talabning nisbatan barqaror saqlanishiga imkon beradi. Shu jihatdan Haj va Umra turistik oqimni shakllantirish xususiyati bo‘yicha farqlanadi. Haj mavsumiy va yuqori darajada jamlangan oqimni yuzaga keltirsa, Umra yil davomida ziyoratchilar qabul qilinishiga sharoit yaratadi. Bu holat mehmonxona xo‘jaligi, yo‘lovchi tashish, umumiy ovqatlanish va boshqa xizmatlarning yil davomida faoliyat yuritishiga ta’sir ko‘rsatadi.

Makka shahridagi Masjid al-Harom va Ka’ba Haj hamda Umra ziyoratlarining markaziy maskani hisoblanadi. Madina shahridagi Masjid an-Nabaviy esa musulmonlar tashrif buyuradigan muhim diniy maskanlardan biridir. Mazkur shaharlarning ziyorat geografiyasidagi ahamiyati ular atrofida katta hajmdagi xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi shakllanishiga olib kelgan.

Saudiya Arabistoni tajribasining e’tiborga molik tomoni ziyorat oqimlarini qabul qilish uchun transport tizimining rivojlantirilganligidir. Aeroportlar, shaharlararo avtomobil yo‘llari, temir yo‘l aloqalari va shahar transportining o‘zaro bog‘lanishi ziyoratchilarning Makka, Madina va boshqa zarur manzillar o‘rtasidagi harakatini tashkil etishga xizmat qiladi. Ayniqsa, katta oqim mavjud bo‘lgan davrda transport tizimining o‘tkazish qobiliyati ziyorat xizmatlari sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Fors ko‘rfazi mamlakatlarida turizm xizmatlari bozorining rivojlanganligi ziyoratchilar uchun zarur bo‘lgan xizmatlarni ham kengaytirgan. Joylashtirish, ovqatlanish va transport bilan bir qatorda axborot berish, aloqa, savdo, tibbiy yordam, valyuta va bank xizmatlari

kabi qo‘shimcha xizmatlar ham ziyorat safarining tarkibiy qismiga aylangan.

Ziyorat turizmida xizmat ko‘rsatishning oddiy turizmga nisbatan muhim farqi shundaki, xizmatlar ziyoratning diniy tartibi va tashrif buyuruvchilarning ehtiyojlariga moslashtiriladi. Masalan, joylashtirish vositasining ziyoratgohga yaqinligi, transport qatnovining ibodat va ziyorat vaqtlariga muvofiqligi, halol ovqatlanish xizmatlari, diniy marosimlar bo‘yicha tushunarli axborotning mavjudligi ziyoratchi uchun muhim hisoblanadi.

Shuningdek, ziyoratchilar tarkibida keksa yoshdagi kishilar va jismoniy harakatlanishi cheklangan shaxslarning mavjudligi xizmatlarni tashkil etishda inklyuziv yondashuvni talab qiladi. Piyodalar yo‘laklari, lift va eskalatorlar, maxsus transport vositalari, tibbiy punktlar va dam olish joylarining mavjudligi ziyorat hududlarida qulay muhit yaratishning zarur shartlaridan biridir.

So‘nggi yillarda ziyorat safarlarini tashkil etishda raqamli vositalarning ahamiyati ortib bormoqda. Safarni rejalashtirish, zarur ma’lumotlarni olish, xizmatlarni bron qilish va ziyoratchilar oqimini boshqarishda elektron tizimlardan foydalanish xizmat ko‘rsatish jarayonining tezkorligini oshiradi.

Raqamli xizmatlarning ahamiyati, ayniqsa, turli mamlakatlardan keluvchi ziyoratchilar uchun katta. Til, hududni bilmaslik va xizmatlardan foydalanish tartibidagi farqlar xorijiy ziyoratchilar uchun muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Mobil axborot xizmatlari, elektron navigatsiya, ko‘p tilli ma’lumotlar va onlayn xizmatlarning mavjudligi bunday muammolarni kamaytirishga yordam beradi.

Biroq ziyorat turizmida raqamlashtirish diniy safarning mazmunini o‘zgartiruvchi vosita sifatida emas, balki ziyoratchining tashkiliy ehtiyojlarini yengillashtiruvchi xizmat sifatida qaralishi lozim. Uning asosiy vazifasi ziyoratchining vaqtini tejash, zarur axborotni o‘z vaqtida yetkazish va xizmatlardan foydalanishni qulaylashtirishdan iborat.

Birlashgan Arab Amirliklarida Saudiya Arabistonidagi kabi Haj va Umra bilan bog‘liq ommaviy xalqaro ziyorat oqimi mavjud emas. Shu

sababli mamlakatda diniy obyektlarga tashriflar ko‘proq madaniy, me’moriy va ma’rifiy turizm bilan bog‘liq holda rivojlanadi.

Abu-Dabidagi Shayx Zayd katta masjidi bunga misol bo‘la oladi. Masjid diniy vazifani bajarishi bilan bir qatorda islom me’morchiligi va madaniyati bilan tanishish maskani sifatida ham tashrif buyuruvchilarni jalb qiladi. Bunday obyektlarda turistlar uchun tashrif qoidalarining belgilanganligi, kiyinish talablariga rioya etilishi va diniy muhitga hurmat bilan munosabatda bo‘lish talab qilinishi diniy obyektlardan turistik foydalanishning muhim shartidir.

BAA tajribasi diniy obyektning turistik jozibadorligini oshirish uchun uning diniy vazifasini tijoratlashtirish shart emasligini ko‘rsatadi. Aksincha, me’moriy merosni namoyish qilish, islom madaniyati haqida tushuntirish berish va tashrif madaniyatini shakllantirish orqali diniy obyektning ma’rifiy ahamiyatini oshirish mumkin.

Qatar, Quvayt, Bahrayn va ***Ummonda*** diniy turizm ko‘lami Saudiya Arabistoniga nisbatan kichikroq bo‘lsa-da, ushbu mamlakatlarda masjidlar, tarixiy diniy inshootlar, qadimiy qabristonlar va mahalliy diniy meros bilan bog‘liq maskanlar mavjud.

Bahraynning diniy muhiti tarixiy jihatdan o‘ziga xos bo‘lib, mamlakatda turli islomiy an’analarga mansub jamoalar yashaydi. Ayrim diniy maskanlar va marosimlar, avvalo, mahalliy va mintaqaviy tashriflar uchun ahamiyatlidir. Bunday sharoitda ziyorat turizmini rivojlantirishda diniy jamoalarning qadriyatlari va mahalliy urf-odatlarni hisobga olish muhim.

Ummonda diniy meros mamlakatning tarixiy shaharlari, qadimiy masjidlari va islom madaniyati bilan bog‘liq boshqa obyektlarda namoyon bo‘ladi. Ummon tajribasida diniy obyektlarga tashrif tarixiy shaharlar, qal’alar, an’anaviy bozorlar va mahalliy madaniyat bilan tanishishga qaratilgan sayohatlar bilan birlashtirilishi mumkin. Bu esa diniy va madaniy turizmning bir-birini to‘ldiruvchi yo‘nalishlar sifatida rivojlanishiga sharoit yaratadi.

Qatar va ***Quvaytda*** ham zamonaviy masjidlar va islom madaniyatini namoyon qiluvchi obyektlar turistik resurslar tarkibiga kiradi. Ushbu mamlakatlar uchun diniy turizmni alohida ommaviy yo‘nalishga

aylantirishdan ko‘ra, uni mamlakatning tarixiy va madaniy merosini tanishtiruvchi turistik taklif tarkibida rivojlantirish xosdir.

Ziyorat turizmi Ko‘rfaz mamlakatlarida xizmatlar bozorining turli tarmoqlariga ta’sir ko‘rsatadi. Ziyoratchi safar davomida faqat ziyoratgohga tashrif buyurmaydi, balki transport, mehmonxona, ovqatlanish, savdo va boshqa xizmatlardan ham foydalanadi. Shu sababli ziyoratchilar xarajatlari bir nechta iqtisodiy faoliyat turlari o‘rtasida taqsimlanadi.

Ayniqsa, ***Makka*** va ***Madina*** kabi yirik ziyorat markazlarida mehmonxona xo‘jaligi, umumiy ovqatlanish, yo‘lovchi tashish va chakana savdoning faoliyati ziyoratchilar oqimi bilan chambarchas bog‘liq. Ziyorat mavsumidagi talabning ortishi vaqtinchalik va doimiy ish o‘rinlarining shakllanishiga, xizmat ko‘rsatish korxonalarining faoliyat hajmi kengayishiga olib keladi.

Shu bilan birga, ziyorat turizmining iqtisodiy samarasini faqat ziyoratchilar soni bilan baholash yetarli emas. Ziyoratchining qancha muddat qolishi, qaysi xizmatlardan foydalanishi, transport va joylashtirishga sarflagan mablag‘i, mahalliy mahsulotlarga bo‘lgan talabi ham hudud uchun olinadigan iqtisodiy natijani belgilaydi. Demak, ziyorat turizmini rivojlantirishda tashriflar sonini ko‘paytirish bilan bir qatorda xizmatlar sifati va tarkibini takomillashtirish ham muhimdir.

Fors ko‘rfazi arab mamlakatlarida ziyorat va diniy turizmni tashkil etishda muqaddas maskanlarning diniy maqomini saqlash asosiy talab hisoblanadi. Turistik faoliyat diniy marosimlarning amalga oshirilishiga xalaqit bermasligi, mahalliy diniy qoidalar va odob me’yorlariga zid kelmasligi kerak.

Bu jihat ziyorat turizmini boshqa turizm turlaridan ajratib turadi. Tarixiy yoki ko‘ngilochar obyektlarda turistning ehtiyojlari birinchi o‘rinda turishi mumkin bo‘lsa, muqaddas maskanda diniy vazifa ustuvor hisoblanadi. Shuning uchun tashrif buyuruvchilarning harakati, kiyinish tartibi, suratga olish, ayrim hududlarga kirish va tashrif vaqti bo‘yicha belgilangan qoidalar ziyoratgohning xususiyatidan kelib chiqadi.

Fors ko‘rfazi mamlakatlari tajribasida ziyorat turizmini rivojlantirishning yana bir muhim tomoni xizmat ko‘rsatish sifati bilan diniy muhit

o‘rtasidagi muvozanatni saqlashdir. Zamonaviy mehmonxonalar, transport, raqamli xizmatlar va savdo infratuzilmasining kengayishi ziyoratchiga qulaylik yaratadi. Biroq ushbu jarayon ziyorat maskanining tarixiy va ma’naviy mazmuniga zarar yetkazmasligi kerak.

Fors ko‘rfazi arab mamlakatlarida ziyorat turizmini rivojlantirish tajribasini o‘rganish bir qator xususiyatlarni ajratish imkonini beradi. Birinchidan, mintaqada ziyorat turizmining asosiy markazi Saudiya Arabistoni bo‘lib, bu holat Makka va Madinaning islom olamidagi mavqei bilan belgilanadi. Ikkinchidan, katta hajmdagi ziyoratchilar oqimini qabul qilish transport, joylashtirish, ovqatlanish, sanitariya, tibbiyot va xavfsizlik xizmatlarini yagona tizim doirasida muvofiqlashtirishni talab qiladi.

Uchinchidan, Ko‘rfazning boshqa arab mamlakatlarida diniy turizm ko‘proq tarixiy-madaniy va me’moriy turizm bilan birga rivojlanadi. To‘rtinchidan, ziyorat turizmi xizmatlarini tashkil etishda diniy talablar va mahalliy urf-odatlar ustuvor hisoblanadi. Beshinchidan, zamonaviy transport va raqamli xizmatlarning rivojlanishi ziyorat safarini tashkil etish qulayligini oshirib, ko‘p sonli tashrif buyuruvchilarga xizmat ko‘rsatish imkoniyatini kengaytiradi.

7.2. Saudiya Arabistonida ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari

Saudiya Arabistoni jahon ziyorat turizmi geografiyasida alohida o‘rin egallaydi. Buning asosiy sababi Makka va Madina shaharlarining islom olamidagi beqiyos diniy mavqei bilan bog‘liq. Makka shahridagi Masjid al-Harom va Ka’ba Haj hamda Umra amallarining markaziy maskani bo‘lsa, Madinadagi Masjid an-Nabaviy musulmonlar uchun muhim tashrif joylaridan hisoblanadi. Shu sababli mamlakatda ziyorat turizmi oddiy turistik faoliyatdan farqli ravishda diniy talablar, katta hajmdagi tashriflar va ularni tartibli tashkil etish zarurati asosida rivojlangan.

Saudiya Arabistonidagi ziyorat safarlarining asosiy qismini **Haj va Umra** tashkil qiladi. Haj islomning besh asosiy arkonidan biri bo‘lib, uni ado etish imkoniyatiga ega musulmon uchun umrida bir marta bajarilishi

lozim bo‘lgan diniy farz hisoblanadi. Hajning yilning muayyan kunlarida amalga oshirilishi qisqa vaqt ichida juda katta ziyoratchilar oqimining Makka va uning atrofidagi hududlarda to‘planishiga olib keladi. Umra esa yil davomida bajarilishi mumkinligi sababli ziyoratchilar oqimining nisbatan uzluksizligini ta’minlaydi. Demak, Saudiya Arabistonida ziyorat turizmining o‘ziga xos jihatlaridan biri **mavsumiy Haj oqimi bilan yil davomida davom etadigan Umra oqimining bir-birini to‘ldirishidir.**

Bu ko‘lamni rasmiy statistik ma’lumotlar ham ko‘rsatadi. Saudiya Arabistoni Bosh statistika boshqarmasi ma’lumotiga ko‘ra, 2026-yilgi Hajda jami **1 707 301 nafar** ziyoratchi qatnashgan. Shundan 1 546 655 nafari xorijdan, 160 646 nafari esa mamlakat ichidan tashrif buyurgan. Xorijiy ziyoratchilarning asosiy qismi – qariyb 1,49 mln nafari havo transporti orqali kelgan.

Saudiya Arabistonida ziyorat turizmining rivojlanishini faqat diniy obyektlar mavjudligi bilan izohlash yetarli emas. Millionlab kishilarning bir vaqtning o‘zida harakatlanishi ziyoratchilarni qabul qilish va ularga xizmat ko‘rsatishning murakkab tizimini shakllantirgan. Ushbu tizim aeroport, temir yo‘l va avtomobil transporti, mehmonxonalar, ovqatlanish korxonalari, tibbiy xizmat, sanitariya, xavfsizlik, aloqa hamda axborot xizmatlarini qamrab oladi. Shuning uchun Saudiya Arabistoni tajribasida ziyorat turizmini **o‘zaro bog‘langan xizmatlar majmuasi** sifatida qarash maqsadga muvofiq.

Saudiya Arabistonidagi ziyorat turizmining eng murakkab tomonlaridan biri ziyoratchilar oqimini boshqarishdir. Haj kunlarida Makka, Mina, Arafot va Muzdalifa o‘rtasida juda katta miqdordagi kishilarning belgilangan tartibda harakatlanishi talab etiladi. Bunda ziyorat amallarining diniy ketma-ketligi transport va piyodalar harakatini tashkil etish bilan bevosita bog‘lanadi.

Shu bois ziyorat hududlarida piyodalar yo‘laklari, jamoat transporti, vaqtinchalik joylashtirish hududlari, tibbiy punktlar, sanitariya obyektlari va boshqa xizmatlar tashrifning eng yuqori davridagi yuklamani hisobga olgan holda tashkil etiladi. Bunday boshqaruvda asosiy vazifa ko‘proq turist jalb qilish emas, balki mavjud ziyoratchilar oqimining xavfsiz va tartibli harakatini ta’minlashdan iborat.

Saudiya Arabistonida ziyorat turizmini rivojlantirishda transport tizimi alohida ahamiyatga ega. Xorijiy ziyoratchilarning katta qismi mamlakatga havo transporti orqali kirib kelishi aeroportlar bilan Makka va Madina o‘rtasidagi aloqani samarali tashkil etishni talab qiladi.

Makka va Madinani Jidda bilan bog‘lovchi tezyurar temir yo‘l tizimi ziyoratchilar harakatini yengillashtiruvchi transport vositalaridan biridir. Saudiya Vision 2030 doirasidagi Pilgrim Experience Program ziyoratchilar safarining turli bosqichlarini, jumladan elektron vizalardan foydalanish va Haramain tezyurar temir yo‘li orqali Jidda aeroporti bilan muqaddas shaharlar o‘rtasidagi harakatni yengillashtirishni ziyorat xizmatlarini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlari sifatida belgilagan.

Bu tajriba ziyorat turizmida transportga oddiy yordamchi xizmat sifatida emas, balki destinatsiyaning qabul qilish imkoniyatini belgilaydigan asosiy infratuzilmaviy omillardan biri sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi.

Makka va Madinada mehmonxona va boshqa joylashtirish vositalarining rivojlanishi ziyoratchilar oqimi bilan bevosita bog‘liq. Ziyorat turizmida mehmonxonaning joylashuvi alohida ahamiyat kasb etadi. Ziyoratgohga yaqinlik, transport vositalaridan foydalanish imkoniyati, ovqatlanish va tibbiy xizmatlarga yetib borish qulayligi ziyoratchining umumiy safar sharoitiga ta’sir qiladi.

2024-yilda Saudiya Arabistonida jami **35,8 mln dan ortiq Umra tashrifi** qayd etilgan. Shu bilan birga, 2023-yilda Umra ziyoratchilariga xizmat ko‘rsatish uchun litsenziyaga ega 1 825 ta joylashtirish obyekti mavjud bo‘lib, ularning 1 309 tasi Makkada, 516 tasi Madinada joylashgan edi.

Joylashtirish vositalari bilan bir qatorda halol ovqatlanish, savdo, bank-moliya xizmatlari, aloqa, tibbiy yordam, yo‘nalish bo‘yicha ma’lumot berish va boshqa xizmatlar ham ziyorat safarining tashkiliy jihatdan to‘liq amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

Saudiya Arabistonida ziyorat xizmatlarini tashkil etishning keyingi yillardagi muhim yo‘nalishlaridan biri raqamlashtirish hisoblanadi. Ziyoratchining safarga tayyorgarlik ko‘rishidan boshlab mamlakatga

kirishi, joylashtirilishi va ziyorat jarayonidagi ayrim xizmatlardan foydalanishigacha bo‘lgan bosqichlarda elektron tizimlar joriy etilgan.

Nusuk platformasi va mobil ilovasi ziyoratchilar uchun safarni rejalashtirish va zarur xizmatlardan foydalanishni yengillashtiradi. Saudiya Haj va Umra vazirligi elektron xizmatlarni ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatishning asosiy vositalaridan biri sifatida rivojlantirmoqda.

2025-yil yakunlariga ko‘ra, Nusuk ilovasidan foydalanuvchilar soni 40 milliondan oshgan, Masar Nusuk orqali esa 12,4 milliondan ortiq Umra vizasi rasmiylashtirilgan. Haj davrida Nusuk kartasi 1,6 milliondan ortiq ziyoratchiga xizmat ko‘rsatib, ziyoratchilar oqimini tartibga solishda foydalanilgan.

Bunday raqamlashtirishning amaliy ahamiyati ziyoratning diniy mazmunini o‘zgartirishda emas, balki tashkiliy jarayonlarni soddalashtirish, ziyoratchiga zarur axborotni tez yetkazish va katta hajmdagi oqimni boshqarishni yengillashtirishda namoyon bo‘ladi.

Saudiya Arabistonida ziyorat turizmini rivojlantirish davlatning uzoq muddatli iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish siyosati bilan ham bog‘langan. **Saudi Vision 2030** doirasidagi Pilgrim Experience Program ziyoratchilarni qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirish, Haj va Umra xizmatlari sifatini oshirish hamda ularning diniy va madaniy taassurotlarini boyitishni ko‘zda tutadi.

Bunda ziyorat faqat Makka va Madinadagi asosiy diniy amallar bilan chegaralanib qolmasdan, islom tarixi bilan bog‘liq joylarni saqlash va tashrif uchun tayyorlashga ham e’tibor qaratilmoqda. 2025-yilda Makka va Madinada tashrif uchun rivojlantirilgan tarixiy va madaniy obyektlar soni 87 taga yetgan va ularda 55 milliondan ortiq tashrif qayd etilgan.

Bu holat Saudiya Arabistonida ziyoratchining safarini faqat diniy amalni bajarish jarayoni sifatida emas, balki islom tarixi va madaniy merosi bilan tanishishni ham qamrab oladigan kengroq tashrif tajribasi sifatida shakllantirishga e’tibor kuchayayotganini ko‘rsatadi.

Ziyoratchilar oqimi Saudiya Arabistonida bir qator xizmat tarmoqlariga barqaror talab yaratadi. Mehmonxona xo‘jaligi, umumiy ovqatlanish, havo va yer usti transporti, chakana savdo, aloqa hamda

boshqa xizmatlarning faoliyati Makka va Madinada ziyorat oqimi bilan bevosita bog‘langan.

Ziyorat turizmining iqtisodiy xususiyati shundaki, ziyoratchining xarajatlari faqat diniy obyekt bilan chegaralanmaydi. U mamlakatga kirib kelgan vaqtdan boshlab transport, yashash, ovqatlanish, savdo va boshqa xizmatlardan foydalanadi. Natijada ziyorat oqimidan olinadigan iqtisodiy samara xizmatlar zanjiri bo‘ylab taqsimlanadi.

2025-yilda Saudiya Arabistoniga xorijdan kelgan Haj va Umra ziyoratchilari soni **19,5 milliondan oshgan**, shundan 18,03 millioni Umra, qariyb 1,5 millioni Haj ziyoratchilariga to‘g‘ri kelgan. Haj ziyoratchilarining xizmatlardan qoniqish darajasi 91 foiz, Umra ziyoratchilarida esa 94 foizni tashkil etgan.

Mazkur ko‘rsatkichlar ziyorat turizmining mamlakat uchun nafaqat diniy, balki xizmatlar iqtisodiyotini rivojlantiruvchi muhim yo‘nalish ekanligini ko‘rsatadi.

Ziyorat turizmining yana bir muhim xususiyati xavfsizlik va tibbiy xizmatlarga yuqori talab mavjudligidir. Hajda turli yoshdagi va turli mamlakatlardan kelgan juda katta miqdordagi kishilarning bir hududda to‘planishi sog‘liqni saqlash, sanitariya, favqulodda vaziyatlarning oldini olish va jamoat xavfsizligi choralarini oldindan rejalashtirishni talab etadi.

Issiq iqlim sharoiti, uzoq masofaga piyoda yurish, ziyoratchilar orasida keksa yoshdagi kishilarning mavjudligi tibbiy xizmatlarni ziyorat infratuzilmasining ajralmas qismiga aylantiradi. Shu sababli Saudiya tajribasida ziyorat turizmining sifati mehmonxona yoki transport xizmatlari bilangina emas, balki xavfsiz va sog‘lom tashrif muhitini yaratish imkoniyati bilan ham belgilanadi.

Saudiya Arabistonida ziyorat turizmining shakllangan tizimini o‘rganish uning bir nechta muhim jihatlarini ajratish imkonini beradi. Birinchidan, ziyorat turizmi Makka va Madinaning diniy mavqeiga tayangan holda xalqaro miqyosda shakllangan. Ikkinchidan, Hajning mavsumiyligi va Umraning yil davomida amalga oshirilishi ziyoratchilar oqimini boshqarishning ikki xil tartibini yuzaga keltiradi. Uchinchidan, transport, joylashtirish, ovqatlanish, tibbiy xizmat, xavfsizlik va axborot

ta’minoti yagona xizmatlar zanjirini tashkil etadi. To‘rtinchidan, katta hajmdagi ziyoratchilar oqimini tartibga solishda raqamli boshqaruv vositalarining o‘rni ortib bormoqda. Beshinchidan, ziyorat turizmini rivojlantirish diniy merosni saqlash va ziyoratchilarning ma’naviy ehtiyojlarini ta’minlash bilan birga olib boriladi.

7.3. Malayziya, Singapur va Turkiyada ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari

Malayziya, Singapur va Turkiyada ziyorat turizmining rivojlanishi ushbu mamlakatlarning diniy tarkibi, tarixiy merosi, madaniy an’analari va turizm siyosati bilan chambarchas bog‘liq. Ularning har birida ziyorat turizmi turlicha shakllangan bo‘lsa-da, diniy obyektlarni madaniy meros, shahar turizmi va xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi bilan uyg‘unlashtirish umumiy jihat sifatida namoyon bo‘ladi.

Malayziyada ziyorat va diniy turizm mamlakatning ko‘p millatli va ko‘p dinli tarkibi asosida rivojlangan. Aholining katta qismini musulmonlar tashkil etsa-da, buddaviylik, hinduizm va xristianlikka oid diniy obyektlar ham mamlakat turistik makonining muhim qismini egallaydi. Shu sababli Malayziyada ziyorat turizmi faqat islomiy obyektlar bilan cheklanmaydi.

Mamlakatda masjidlar diniy vazifasi bilan bir qatorda me’moriy va madaniy turizm obyekti sifatida ham namoyon bo‘ladi. Putrajayadagi Putra masjidi, Kuala-Lumpurdagi Masjid Jamek va Melakadagi suzuvchi masjid bunga misol bo‘la oladi. Malayziya turizm siyosatida musulmon sayohatchilar uchun qulay muhit yaratish, namoz o‘qish joylari, halol ovqatlanish va boshqa diniy ehtiyojlarga mos xizmatlarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi.

Malayziyaning ziyorat turizmidagi yana bir muhim obyekt – ***Batu Caves*** majmuasidir. Kuala-Lumpur yaqinida joylashgan ushbu g‘orlar hinduizmga e’tiqod qiluvchilar uchun muhim ziyorat maskani hisoblanadi. Ayniqsa, Thaipusam bayrami davrida bu yerga ko‘plab ziyoratchilar keladi. Mazkur obyekt diniy marosim, tabiiy landshaft va turistik tashrifning bir hududda birlashishiga misol bo‘ladi.

Malayziya tajribasining o‘ziga xosligi shundaki, diniy turizm obyektlari alohida ziyorat maskani sifatida emas, balki shahar, madaniy meros va gastronomik turizm bilan birgalikda rivojlantiriladi. Bu yondashuv turistga diniy obyekt bilan bir qatorda mahalliy madaniyat, me’morchilik va an’analar bilan tanishish imkonini beradi.

7.1-rasm. Malaziyadagi Batu Caves – hindu ziyorat turizmning muhim markazlardan biri

Singapurda ziyorat turizmi**.** Singapurda ziyorat turizmining rivojlanishi mamlakatning ko‘p konfessiyali va ko‘p madaniyatli jamiyati bilan belgilanadi. Islom, buddaviylik, hinduizm, xristianlik va boshqa diniy an’analarga oid obyektlar bir-biriga yaqin hududlarda joylashgani sababli diniy meros shahar turizmining tarkibiy qismiga aylangan.

Kampong Gelam hududidagi **Sulton masjidi** Singapur musulmon jamoasining muhim diniy markazlaridan biridir. Masjid 1824-yilda Sulton Husayn Shoh tomonidan barpo ettirilgan va bugungi kunda ham diniy hamda madaniy ahamiyatini saqlab kelmoqda. U nafaqat ibodat qiluvchilar, balki islom me’morchiligi va Singapur musulmon madaniyati bilan tanishishni istagan turistlar uchun ham ochiq.

Singapurdagi **Buddha *Tooth Relic Temple and Museum*** buddaviy ziyorat va madaniy turizmning muhim obyektlaridan biridir. Mazkur majmua muqaddas relikviyani saqlashi bilan bir qatorda buddaviylik

tarixi va madaniyati haqida ma’lumot beruvchi muzey sifatida ham faoliyat yuritadi.

Singapur tajribasining eng xarakterli jihati – diniy obyektlarning **multikonfessional shahar marshrutlari** tarkibiga kiritilganidir. Masalan, Chinatown hududida buddaviy ibodatxonasi, hindu ibodatxonasi va masjidning bir-biriga yaqin joylashgani turistga bir marshrut doirasida turli diniy an’analar bilan tanishish imkonini beradi. Singapur turizm tizimida bu xilma-xillik mamlakatning madaniy qiyofasini namoyish etuvchi muhim resurs sifatida qaraladi.

7.2-rasm. Singapurdagi Sulton masjidi – musulmon diniy va madaniy merosning muhim markazi

Turkiyada ziyorat turizmi mamlakat hududida uzoq tarixiy davrlar davomida turli din va sivilizatsiyalarga oid meros shakllanganligi bilan ajralib turadi. Islomiy ziyorat maskanlari bilan bir qatorda xristianlikning ilk tarixiga oid obyektlar ham xalqaro diniy turizmda katta ahamiyatga ega.

Istanbuldagi ***Eyup Sultan masjidi va maqbarasi*** Turkiyaning mashhur islomiy ziyorat markazlaridan biri hisoblanadi. Ushbu majmua Payg‘ambar Muhammadning sahobalaridan Abu Ayyub al-Ansoriy nomi bilan bog‘liq bo‘lib, tarixan mahalliy aholi va boshqa mamlakatlardan kelgan musulmonlar uchun muhim ziyorat joyi sifatida shakllangan.

Turkiyadagi yana bir yirik ziyorat markazi – ***Konya*** shahridir. Bu yerda Jaloliddin Rumiy, ya’ni Mavlono maqbarasi va muzeyi joylashgan. Konya tasavvuf an’analari, Mavlaviylik tarixi va “Sema” marosimlari bilan bog‘liq bo‘lib, diniy-ma’naviy turizmning xalqaro miqyosdagi markazlaridan biri sifatida tanilgan.

Turkiyada ziyorat turizmining muhim jihatlaridan biri shundaki, u faqat islomiy obyektlar bilan chegaralanmaydi. Izmir viloyatidagi ***Bibi Maryam uyi*** xristianlar uchun muqaddas ziyorat joylaridan biri hisoblanadi. Efes va uning atrofidagi xristian merosi obyektlari diniy turizm bilan tarixiy-arxeologik turizmning uyg‘unlashishiga imkon beradi.

Turkiya tajribasi diniy obyektlarni alohida ziyorat nuqtasi sifatida emas, balki tarixiy shahar, muzey, arxeologik yodgorlik, gastronomiya va madaniy tadbirlar bilan bog‘langan kengroq turistik hudud tarkibida rivojlantirishga asoslangan. Istanbul, Konya, Izmir va boshqa hududlarda shakllangan marshrutlarda diniy meros madaniy va tarixiy turizm bilan birgalikda taqdim etiladi.

Malayziyada ziyorat turizmi ko‘p dinli jamiyat, musulmonlarga mos xizmatlar tizimi va diniy obyektlarning madaniy turizm bilan uyg‘unligi bilan ajralib turadi. Singapurda esa diniy obyektlarning bir-biriga yaqin hududlarda joylashishi va ular asosida multikonfessional shahar marshrutlarining shakllanishi asosiy xususiyat hisoblanadi. Turkiyada esa islomiy va xristian ziyorat maskanlarining katta tarixiy meros bilan birlashishi hamda diniy turizmning madaniy va arxeologik turizm bilan chambarchas bog‘lanishi kuzatiladi.

Mazkur mamlakatlar tajribasi ziyorat turizmini rivojlantirishda faqat diniy obyektning o‘zi yetarli emasligini ko‘rsatadi. Tashrif buyuruvchilar uchun transport, axborot, ovqatlanish, joylashtirish va ekskursiya xizmatlarining mavjudligi, diniy qoidalarning hurmat qilinishi hamda obyektning tarixiy va madaniy mazmunini tushuntirib berish muhim ahamiyatga ega.

7.4. Markaziy Osiyo mintaqasida ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari

Markaziy Osiyo qadimdan Sharq va G‘arb sivilizatsiyalarini bog‘lab turgan, turli xalqlar, dinlar va madaniyatlar o‘zaro tutashgan tarixiy hududlardan biri hisoblanadi. Hozirgi O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston hududlari orqali Buyuk Ipak yo‘lining muhim tarmoqlari o‘tgan. Savdo yo‘llari bo‘ylab shaharlarning rivojlanishi nafaqat iqtisodiy aloqalarni, balki ilm-fan, diniy ta’lim, me’morchilik va ma’naviy qadriyatlarning tarqalishini ham jadallashtirgan. Natijada mintaqada turli tarixiy davrlarga mansub masjidlar, madrasalar, maqbaralar, xonaqohlar, qadimiy ibodat joylari va muqaddas deb e’tirof etilgan tabiiy hududlardan iborat boy ziyorat merosi shakllangan.

Markaziy Osiyoda ziyorat an’analarining rivojlanishida islom dini alohida o‘rin tutadi. VIII–IX asrlardan boshlab mintaqada islom madaniyatining mustahkamlanishi Buxoro, Samarqand, Termiz, Marv, Urganch, Turkiston va boshqa shaharlarda diniy-ilmiy markazlarning shakllanishiga olib kelgan. Hadis, fiqh, kalom va tasavvuf ilmlari rivojiga katta hissa qo‘shgan ko‘plab alloma va mutafakkirlarning hayoti aynan shu hudud bilan bog‘liq. Ularning maqbaralari va faoliyat yuritgan joylari keyinchalik ziyorat maskanlariga aylangan.

Shu jihatdan Markaziy Osiyoda ziyorat turizmini faqat diniy ehtiyojni qondirishga qaratilgan safar sifatida baholash to‘liq bo‘lmaydi. Mintaqadagi ziyorat maskanlarining katta qismi ayni paytda tarixiy, me’moriy va madaniy meros obyektlari ham hisoblanadi. Ziyoratchi muqaddas maskanga tashrif buyurish jarayonida o‘sha hududning tarixi, me’morchiligi, mahalliy urf-odatlari, hunarmandchiligi va gastronomik madaniyati bilan ham tanishadi. Natijada ziyorat turizmi madaniy, tarixiy, etnografik va ma’rifiy turizm bilan uzviy bog‘langan holda rivojlanadi.

O‘zbekistonda ziyorat turizmining rivojlanishi. O‘zbekiston Markaziy Osiyoning boy diniy-ma’rifiy merosga ega mamlakatlaridan biridir. Buxoro, Samarqand, Toshkent, Termiz, Shahrisabz, Xiva va boshqa tarixiy shaharlarda islom sivilizatsiyasining rivojiga katta hissa

qo‘shgan olimlar, muhaddislar, mutasavviflar va diniy arboblar bilan bog‘liq ko‘plab ziyorat maskanlari mavjud.

Buxoro ziyorat turizmining muhim markazlaridan biri hisoblanadi. Shaharning tarixiy taraqqiyoti islom ilmlari va tasavvuf an’analari bilan chambarchas bog‘liq. Bahouddin Naqshband majmuasi, Abdulxoliq G‘ijduvoniy va boshqa tasavvuf namoyandalari bilan bog‘liq maskanlar nafaqat mahalliy aholi, balki xorijiy ziyoratchilar uchun ham qiziqish uyg‘otadi.

Bahouddin Naqshband nomi bilan bog‘liq merosning xalqaro ahamiyati Naqshbandiya tariqatining Markaziy Osiyodan tashqaridagi ko‘plab mamlakatlarga tarqalganligi bilan izohlanadi. Shu sababli ushbu ziyoratgoh asosida xalqaro ziyorat marshrutlarini shakllantirish imkoniyatlari mavjud. Bunda ziyorat maskaniga tashrifni Buxoroning tarixiy markazi, madrasalar, masjidlar, hunarmandchilik ustaxonalari va milliy gastronomiya obyektlari bilan birlashtirish mumkin.

Samarqand ham ziyorat turizmi uchun katta imkoniyatlarga ega. Imom Buxoriy majmuasi hadis ilmi tarixidagi o‘rni bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Imom Moturidiy maqbarasi esa kalom ilmi va moturidiylik ta’limoti bilan bog‘liq muhim maskanlardan biridir. Shohi Zinda majmuasi diniy mazmuni bilan bir qatorda Markaziy Osiyo me’morchiligining nodir namunalarini o‘zida mujassamlashtirgan.

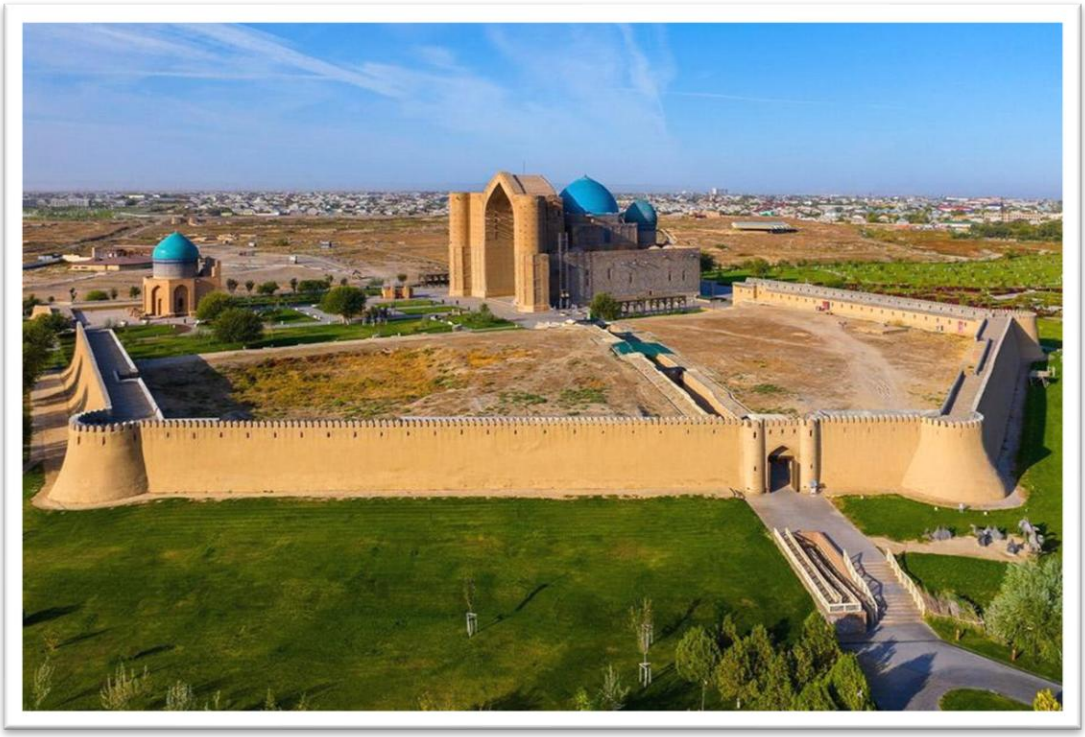
Termiz va Surxondaryo hududi ham islomiy hamda islomdan oldingi diniy merosning bir hududda mavjudligi bilan ajralib turadi. Hakim at-Termiziy va Sulton Saodat kabi majmualar musulmon ziyoratchilari uchun ahamiyatli bo‘lsa, qadimiy buddaviylik yodgorliklari mintaqaning diniy tarixini kengroq o‘rganish imkonini beradi.

O‘zbekiston sharoitida ziyorat turizmini rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri alohida ziyoratgohlarni mavzuli marshrutlar asosida birlashtirishdir. “Naqshbandiya yo‘li”, “Hadis ilmi allomalari”, “Kalom ilmi merosi”, “Termiziy allomalar yo‘li” kabi yo‘nalishlar turistik mahsulotning mazmunini boyitishi mumkin.

Qozog‘istonda ziyorat turizmining rivojlanishi. Qozog‘istonda ziyorat turizmining asosiy markazlaridan biri Turkiston shahri hisoblanadi. Turkiston uzoq tarixiy davr davomida turkiy xalqlarning

siyosiy, madaniy va ma’naviy markazlaridan biri bo‘lib kelgan. Shahardagi Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi ushbu tarixiy mavqening eng muhim timsollaridan biridir.

Ahmad Yassaviy turkiy tasavvuf an’analarining shakllanishida katta o‘rin egallagan. Uning hikmatlari va diniy-ma’rifiy qarashlari Markaziy Osiyoning ko‘plab hududlariga tarqalgan. Shu sababli Turkiston ziyoratining ahamiyati faqat Qozog‘iston doirasi bilan chegaralanmaydi.

7.3-rasm. Turkiston shahridagi Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi

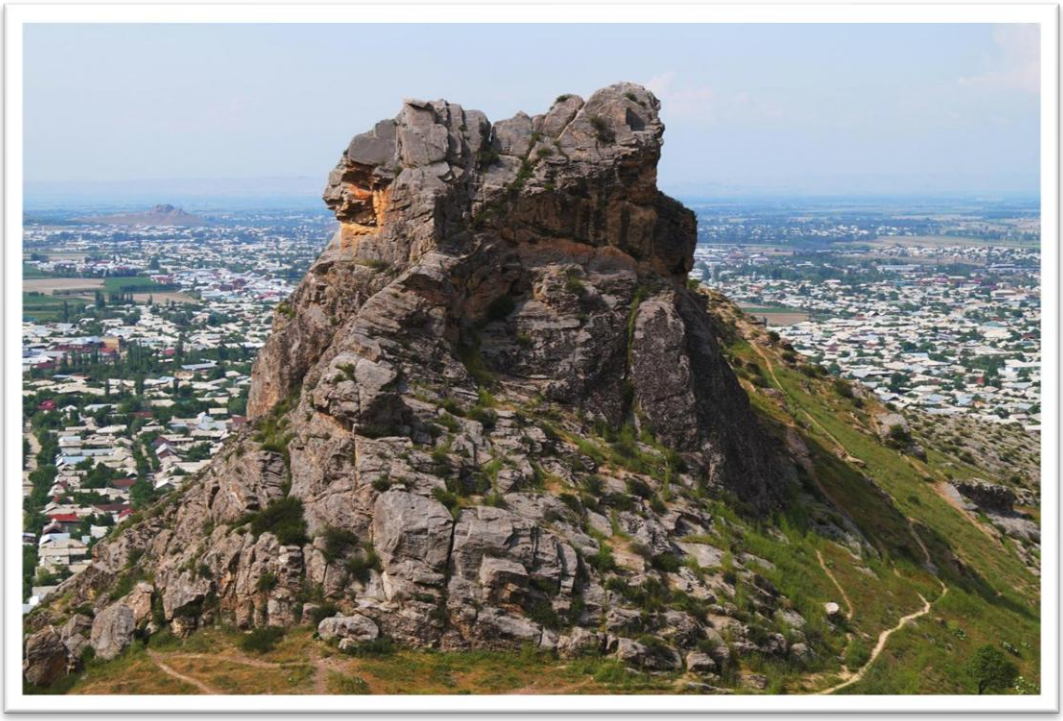
Qozog‘iston tajribasining e’tiborga molik jihati Turkistonni alohida ziyoratgoh emas, balki ziyorat, madaniyat va shahar turizmini birlashtirgan destinatsiya sifatida rivojlantirishga intilish bilan bog‘liq. Ziyoratgoh atrofida mehmonxonalar, ovqatlanish korxonalari, madaniy va ko‘ngilochar obyektlarning rivojlanishi tashrif buyuruvchilarning shaharda qolish muddatini uzaytirish imkonini beradi.

Qozog‘istonning boshqa hududlaridagi maqbaralar va muqaddas maskanlarni Turkiston bilan bog‘lovchi ichki ziyorat yo‘nalishlari ham mamlakatda ziyorat turizmining hududiy qamrovini kengaytirishga xizmat qiladi.

Qirg‘izistonda ziyorat turizmining rivojlanishi. Qirg‘izistonda ziyorat turizmi boshqa Markaziy Osiyo davlatlaridan muqaddas tabiiy

obyektlarning alohida o‘rin egallashi bilan farqlanadi. Mamlakatning tog‘li tabiiy muhiti mahalliy aholining tarixiy e’tiqodlari va ziyorat an’analari bilan chambarchas bog‘langan.

O‘sh shahridagi Sulaymon-Too muqaddas tog‘i buning yaqqol misolidir. Ushbu maskan uzoq tarixiy davr davomida turli diniy qarashlar va ziyorat amaliyotlari bilan bog‘langan. Tog‘ hududidagi g‘orlar, ibodat joylari va tarixiy izlar uning faqat tabiiy obyekt emas, balki ma’naviy-madaniy makon sifatidagi ahamiyatini belgilaydi.

7.4-rasm. O’sh shahridagi Sulaymon-Too maskani

Qirg‘izistondagi ziyorat turizmining bunday shakli tabiiy va diniy resurslarning o‘zaro uyg‘unligini namoyon etadi. Shu sababli ziyorat maskanlarini rivojlantirishda infratuzilma qurilishi bilan bir qatorda tabiiy landshaftni saqlash, ekologik yuklamani nazorat qilish va mahalliy ziyorat an’analarining asl mazmunini himoya qilish talab etiladi.

Qirg‘iziston sharoitida ziyorat turizmini tog‘ turizmi, ekoturizm va etnografik turizm bilan birlashtirish ham istiqbolli hisoblanadi. Bunday kombinatsiya tashrif buyuruvchilarga ziyorat bilan bir qatorda mahalliy aholining turmush tarzi va tabiiy muhit bilan tanishish imkonini beradi.

Tojikistonda ziyorat turizmining rivojlanishi. Tojikistonda ziyorat turizmi mamlakatning qadimiy shaharlari, islomiy merosi, mahalliy

avliyolar bilan bog‘liq maqbaralar va tarixiy maskanlarga asoslanadi. Hisor, Xo‘jand, Panjakent, Dushanbe va boshqa hududlardagi tarixiy obyektlar mamlakatning diniy va madaniy turizm salohiyatini shakllantiradi.

Tojikistonning geografik joylashuvi ziyorat turizmini qo‘shni davlatlar bilan birgalikda rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Ayniqsa, Samarqand – Panjakent, Farg‘ona vodiysi – Xo‘jand kabi tarixiy-madaniy aloqalar mavjud hududlarda qo‘shma marshrutlarni ishlab chiqish mumkin. Bunday yo‘nalishlarning afzalligi shundaki, xorijiy turist uchun zamonaviy davlat chegaralaridan ko‘ra mintaqaning umumiy tarixi va madaniyati asosida shakllangan turistik mahsulot taklif qilinadi. Bu esa Markaziy Osiyoni yagona tarixiy-madaniy makon sifatida namoyish etishga xizmat qiladi.

Turkmanistonda ziyorat turizmining rivojlanishi. Turkmaniston qadimiy Marv, Ko‘hna Urganch va boshqa tarixiy markazlari bilan Markaziy Osiyo ziyorat geografiyasida muhim o‘rin tutadi. Ushbu hududlar Buyuk Ipak yo‘li davrida savdo, ilm-fan va diniy hayot rivojlangan markazlar bo‘lgan.

7.5-rasm. Ko’hna Urganch tarixiy-diniy majmualari

Ko‘hna Urganchdagi maqbaralar va tarixiy me’moriy inshootlar diniy va madaniy turizm nuqtayi nazaridan alohida qiymatga ega. Marv hududidagi tarixiy obyektlar esa turli sivilizatsiyalar merosini o‘zida mujassamlashtirgan.

Turkmanistonning ziyorat turizmi salohiyatidan foydalanishda ushbu obyektlarni Xorazm, Qoraqalpog‘iston va Qozog‘istonning tarixiy hududlari bilan bog‘lash katta imkoniyat yaratadi. Bu yo‘nalishda transchegaraviy marshrutlarning tashkil etilishi bir safar davomida bir

necha mamlakatning umumiy tarixiy va diniy merosi bilan tanishish imkonini beradi.

Markaziy Osiyo ziyorat turizmini boshqa mintaqalardan ajratib turuvchi muhim jihatlardan biri tasavvuf merosining keng tarqalganligidir. Bahouddin Naqshband, Xoja Ahmad Yassaviy, Abdulxoliq G‘ijduvoniy va boshqa mutasavviflarning merosi mintaqa xalqlarining ma’naviy hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Ularning faoliyati bilan bog‘liq maskanlar bugungi kunda turli mamlakatlar hududida joylashgan bo‘lsa-da, tarixiy jihatdan ular yagona ma’naviy makonning tarkibiy qismlaridir. Shu sababli tasavvuf merosiga asoslangan transmilliy ziyorat yo‘nalishlarini shakllantirish Markaziy Osiyo uchun istiqbolli yo‘nalishlardan biri bo‘lishi mumkin.

Bunday marshrutlar oddiy ekskursiyadan farqli ravishda ziyoratchiga muayyan diniy ta’limotning shakllanishi, rivojlanishi va hududlar bo‘ylab tarqalishini izchil o‘rganish imkonini beradi. Natijada ziyorat safarining ma’rifiy mazmuni ham ortadi.

Ziyorat turizmining samarali rivojlanishi muqaddas obyektlarning mavjudligi bilangina belgilanmaydi. Ziyoratchining obyektga yetib borishi, unda xavfsiz va qulay harakatlanishi, dam olishi va zarur axborotni olishi uchun tegishli infratuzilma talab qilinadi.

Markaziy Osiyodagi ziyorat maskanlarida transport yo‘llari, avtomobil to‘xtash joylari, sanitariya obyektlari, ichimlik suvi, ovqatlanish joylari, tibbiy yordam punktlari va navigatsiya vositalarining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy ziyoratchilar uchun esa bir necha tildagi axborot, professional gidlar va elektron ma’lumot xizmatlari zarur.

Keksa yoshdagi ziyoratchilar va harakatlanish imkoniyati cheklangan shaxslarning ehtiyojlarini hisobga olish ham alohida ahamiyatga ega. Ziyoratgoh hududida panduslar, qulay piyodalar yo‘laklari, dam olish joylari va zarur hollarda maxsus transport vositalarining mavjudligi xizmat sifatini oshiradi.

Shu bilan birga, ziyoratgoh atrofida xizmat ko‘rsatish obyektlarini haddan tashqari ko‘paytirish ham maqsadga muvofiq emas. Savdo, ovqatlanish va boshqa tijorat obyektlarini muqaddas hududning tarixiy

qiyofasi va diniy muhitiga zarar yetkazmaydigan tarzda joylashtirish lozim. Markaziy Osiyoda ziyorat turizmi mahalliy aholining iqtisodiy faoliyatiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Ziyoratchilar oqimi mehmon uylari, umumiy ovqatlanish, transport, hunarmandchilik, savdo va gidlik xizmatlariga talabni oshiradi. Natijada ziyoratgoh atrofidagi aholi uchun yangi daromad manbalari shakllanishi mumkin.

Ayniqsa, qishloq joylarda joylashgan ziyorat maskanlari mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun muhim omil bo‘la oladi. Oilaviy mehmon uylari, milliy taomlar tayyorlash, mahalliy hunarmandchilik mahsulotlarini sotish va transport xizmatlarini tashkil etish orqali turistik xarajatlarning bir qismi bevosita mahalliy iqtisodiyotda qoladi.

Biroq bunda mahalliy aholining ziyoratgohga bo‘lgan an’anaviy munosabati va manfaatlari hisobga olinishi zarur. Turizmni rivojlantirish natijasida muqaddas maskanlarning haddan tashqari tijoratlashuvi yoki mahalliy aholining ulardan foydalanish imkoniyatlari cheklanishiga yo‘l qo‘yilmasligi kerak.

Markaziy Osiyo ziyorat turizmining eng katta imkoniyatlaridan biri – umumiy tarixiy va ma’naviy merosga asoslangan transchegaraviy marshrutlarni shakllantirishdir. Mintaqadagi ko‘plab diniy arboblar va ilmiy maktablarning faoliyati bugungi bir davlat hududi bilan chegaralanmagan.

Masalan, O‘zbekiston va Qozog‘iston hududlaridagi tasavvuf maskanlarini birlashtiruvchi yo‘nalish, Samarqand va Panjakentni bog‘lovchi tarixiy-madaniy marshrut yoki Xorazm – Ko‘hna Urganch yo‘nalishi mintaqaviy turistik mahsulot sifatida rivojlantirilishi mumkin.

Kelgusida ***“Markaziy Osiyo ziyorat yo‘li”***, ***“Buyuk mutasavviflar yo‘li”***, ***“Ipak yo‘lining muqaddas maskanlari”*** *yoki* ***“Islom sivilizatsiyasi allomalari yo‘li”*** kabi xalqaro marshrutlarni shakllantirish mintaqaning turistik taklifini sezilarli darajada boyitadi.

Buning uchun davlatlar o‘rtasida transport aloqalarini yaxshilash, chegara jarayonlarini soddalashtirish, ziyorat obyektlari to‘g‘risidagi ma’lumotlarni umumlashtirish, qo‘shma turistik xaritalar va elektron platformalarni yaratish hamda xalqaro bozorda birgalikda targ‘ibot olib borish muhim. Ziyorat turizmining iqtisodiy ta’siri ziyoratgohga kirish

yoki alohida turistik xizmatdan olinadigan daromad bilan chegaralanmaydi. Ziyoratchi safar davomida transport, joylashtirish, ovqatlanish, savdo, aloqa, ekskursiya va boshqa xizmatlardan foydalanadi. Shu sababli ziyoratchilar oqimining ortishi hududdagi bir nechta xizmat tarmoqlarida talabni bir vaqtning o‘zida oshiradi.

Ziyoratgoh atrofida shakllangan xizmatlar tizimi turistning hududda qolish muddatini uzaytirishga xizmat qilsa, iqtisodiy samara yanada yuqori bo‘ladi. Masalan, bir kunlik ziyoratni tarixiy shahar, hunarmandchilik markazi, milliy gastronomiya va boshqa madaniy obyektlarga tashrif bilan bog‘lash orqali safarni ikki yoki uch kunlik turistik mahsulotga aylantirish mumkin.

Shuning uchun ziyorat turizmini rivojlantirishda faqat tashrif buyuruvchilar sonini ko‘paytirishga emas, balki ***ularning qolish muddati, foydalanadigan xizmatlari soni va mahalliy mahsulotlarga sarflaydigan xarajatlarini oshirishga*** ham e’tibor qaratish lozim.

Ziyorat turizmining kengayishi tarixiy obyektlarning saqlanishi bilan bog‘liq masalalarni ham yuzaga keltiradi. Tashriflar sonining ortishi me’moriy yodgorliklarga jismoniy yuklamani kuchaytirishi, transport va savdo faoliyatining kengayishi esa ziyoratgoh atrofidagi tarixiy muhitga ta’sir qilishi mumkin.

Shu sababli ziyorat turizmini boshqarishda obyektlarning tashrif sig‘imini hisobga olish, piyodalar va transport oqimini tartibga solish, chiqindilarni boshqarish, tarixiy binolarni ta’mirlashda an’anaviy me’moriy usullarni saqlash muhimdir.

Muqaddas maskanning diniy vazifasi turistik manfaatlardan ustun turishi kerak. Ziyoratchilar va oddiy turistlar uchun tashrif qoidalarini belgilash, diniy marosimlar vaqtida turistik guruhlarning harakatini tartibga solish hamda mahalliy odob-axloq me’yorlari haqida oldindan axborot berish ziyorat turizmi madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Markaziy Osiyoda ziyorat turizmini kelgusida rivojlantirish alohida obyektlarni targ‘ib qilishdan kompleks ziyorat destinatsiyalarini shakllantirishga o‘tishni talab qiladi. Bunda ziyoratgoh markaziy obyekt bo‘lib, uning atrofidagi tarixiy yodgorliklar, hunarmandchilik markazlari,

milliy taomlar, muzeylar va tabiiy resurslar yagona turistik mahsulot tarkibiga birlashtiriladi.

Ziyorat turizmini raqamlashtirish ham istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Ziyoratgohlarning yagona elektron xaritasini yaratish, mobil navigatsiya, QR-kod orqali tarixiy va diniy ma’lumotlarni taqdim etish, elektron bron qilish va ko‘p tilli audio-gid xizmatlarini joriy etish xorijiy turistlar uchun safarni tashkil etishni yengillashtiradi.

Shuningdek, mintaqadagi ziyorat turizmi mahsulotlarini musulmon aholisi ko‘p bo‘lgan Janubi-Sharqiy Osiyo, Yaqin Sharq, Turkiya va boshqa bozorlarda maqsadli targ‘ib qilish muhim. Bunda Markaziy Osiyoni faqat tarixiy shaharlar hududi sifatida emas, balki islom ilmi, tasavvuf va buyuk allomalar merosi shakllangan yirik ma’naviy makon sifatida namoyish etish maqsadga muvofiq.

Markaziy Osiyoda ziyorat turizmining o‘ziga xosligi uning umumiy tarixiy-madaniy makoni, Buyuk Ipak yo‘li merosi, islom ilmi va tasavvuf an’analari, muqaddas tabiiy hududlar hamda ko‘plab tarixiy-diniy obyektlarning bir-biri bilan uzviy bog‘langanligida namoyon bo‘ladi. O‘zbekistondagi Bahouddin Naqshband va Imom Buxoriy majmualari, Qozog‘istondagi Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi, Qirg‘izistondagi Sulaymon-Too hamda Tojikiston va Turkmanistondagi tarixiy-diniy maskanlar mintaqaning umumiy ziyorat merosini shakllantiradi. Ushbu salohiyatdan samarali foydalanish uchun ziyorat obyektlarini alohida tashrif nuqtasi sifatida emas, balki transport, joylashtirish, gastronomiya, hunarmandchilik, madaniy meros va mahalliy xizmatlarni o‘zaro bog‘lagan yaxlit destinatsiya sifatida rivojlantirish zarur. Transchegaraviy ziyorat marshrutlarini shakllantirish esa Markaziy Osiyoning xalqaro ziyorat turizmi bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Mavzuni o’zlashtirish va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Islom mamlakatlarida ziyorat turizmining shakllanishiga qanday tarixiy, diniy va ijtimoiy omillar ta’sir ko‘rsatgan?
2. Saudiya Arabistonida Haj va Umra ziyoratlarini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

3. Fors ko‘rfazi arab mamlakatlarida ziyorat turizmini rivojlantirishda qanday yondashuvlar qo‘llaniladi?

4. Malayziyada ziyorat turizmi va musulmonlarga mos turistik xizmatlarning rivojlanishi qanday xususiyatlarga ega?

5. Turkiyada ziyorat turizmining tarixiy-madaniy turizm bilan uyg‘unlashuvi qanday namoyon bo‘ladi?

6. Markaziy Osiyo mamlakatlarida ziyorat turizmini rivojlantirishning umumiy va farqli jihatlari nimalardan iborat?

7. Islom mamlakatlarida ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatish infratuzilmasiga qanday talablar qo‘yiladi?

8. Ziyorat turizmini rivojlantirishda muqaddas maskanlar va islomiy madaniy merosni muhofaza qilish nima uchun muhim?

9. Raqamli texnologiyalar ziyorat safarlarini tashkil etish va ziyoratchilar oqimini boshqarishda qanday imkoniyatlar yaratadi?

10. Islom mamlakatlarining ilg‘or tajribalaridan O‘zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishda qanday foydalanish mumkin?

VII bob bo‘yicha amaliy topshiriq

1. Saudiya Arabistoni, Turkiya, Malayziya va Markaziy Osiyo mamlakatlaridan **uchtasini tanlang.** Tanlangan mamlakatlarda ziyorat turizmining rivojlanish holatini quyidagi mezonlar bo‘yicha qiyosiy baholang: ziyorat resurslari, ziyoratchilar oqimi, transport va joylashtirish infratuzilmasi, halol xizmatlar, raqamli texnologiyalardan foydalanish, xavfsizlik, diniy merosni muhofaza qilish va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash. Natijalarni qiyosiy jadval shaklida ifodalang. Tahlil asosida O‘zbekistonda qo‘llash mumkin bo‘lgan **kamida 3 ta amaliy taklif** ishlab chiqing

2. O‘zbekistonning muayyan hududi yoki ziyorat markazini tanlang va islom mamlakatlarining ilg‘or tajribasiga tayangan holda **xalqaro ziyorat turizmi mahsuloti konsepsiyasini ishlab chiqing.** Unda maqsadli xorijiy bozor, asosiy ziyorat obyektlari, 3–5 kunlik marshrut, transport va joylashtirish xizmatlari, halol ovqatlanish, gidlik va axborot xizmatlari, raqamli xizmatlar hamda targ‘ibot vositalarini belgilang.

VIII BOB. O‘ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMI TURLARINI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS TOMONLARI

Tayanch so‘z va iboralar: ziyorat turizmi, diniy turizm, ma’naviy turizm, ziyoratgoh, muqaddas qadamjo, diniy-ma’rifiy meros, islomiy meros, tasavvuf merosi, hadis ilmi, kalom ilmi, fiqh ilmi, tarixiy-diniy obyektlar, maqbara, masjid, madrasa, xonaqoh, ziyorat majmuasi, ziyorat marshruti, ziyorat destinatsiyasi, ziyoratchilar oqimi, ichki ziyorat turizmi, xalqaro ziyorat turizmi, halol turizm, halol ovqatlanish, ziyorat infratuzilmasi, transport qulayligi, joylashtirish vositalari, gidlik xizmati, ko‘p tilli axborot, raqamli navigatsiya, QR-kod, ziyorat odobi, madaniy merosni muhofaza qilish, mahalliy jamoalar, hunarmandchilik, gastronomik turizm, tarixiy-madaniy turizm, arxeologik turizm, ekoturizm, hududiy ziyorat yo‘nalishlari, Samarqand ziyorat turizmi, Buxoro ziyorat turizmi, Toshkent ziyorat turizmi, Qashqadaryo ziyorat turizmi, Surxondaryo ziyorat turizmi, Farg‘ona vodiysi ziyorat turizmi, Imom Buxoriy majmuasi, Bahouddin Naqshband majmuasi, Yetti Pir, Hazrati Imom majmuasi, Hakim at-Termiziy, Imom Termiziy, Burhoniddin Marg‘inoniy, ziyorat turizmining iqtisodiy samaradorligi, barqaror ziyorat turizmi.

8.1.Samarqandda ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari

Samarqand O‘zbekistonning qadimiy tarixiy-madaniy markazlaridan biri bo‘lishi bilan birga, ziyorat turizmini rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega hudud hisoblanadi. Shaharning ziyorat turizmidagi o‘rni faqat tarixiy obidalar soni bilan emas, balki islom ilmi, hadis, kalom va tasavvuf rivojiga katta hissa qo‘shgan allomalar hayoti va faoliyati bilan bog‘liq muqaddas maskanlarning mavjudligi bilan belgilanadi. Shu jihatdan Samarqanddagi ziyorat safarlari diniy-ma’rifiy mazmun, tarixiy meros va me’moriy qadriyatlarning uyg‘unligi asosida shakllanadi.

8.1-rasm. Samarqand shahrida joylashgan Shohi Zinda maqbarasi hamda Registon majmuasi

Samarqandning tarixiy qismi va undagi yodgorliklar 2001-yilda “Samarqand – madaniyatlar chorrahasi” nomi bilan UNESCO Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Bu holat shaharning xalqaro turizm bozoridagi mavqeini belgilash bilan birga, tarixiy va diniy obyektlardan foydalanishda ularni muhofaza qilish talablarini ham kuchaytiradi.

Samarqandning ziyorat turizmi salohiyati bir necha tarixiy qatlamlardan tarkib topgan. Shaharda islom dini bilan bog‘liq maqbara va majmualar, buyuk allomalar xotirasiga bag‘ishlangan ziyoratgohlar hamda qadimiy diniy an’analarni aks ettiruvchi obyektlar mavjud. Bu maskanlar orasida Imom Buxoriy majmuasi, Shohi Zinda, Imom Moturidiy maqbarasi, Xoja Doniyor maqbarasi kabi obyektlar alohida ahamiyatga ega.

Mazkur obyektlarning har biri turlicha ma’naviy va tarixiy mazmunga ega. Shu sababli Samarqandda ziyorat turizmini tashkil etishda barcha maskanlarni bir xil turistik obyekt sifatida taqdim etish emas, balki ularning tarixiy kelib chiqishi, diniy maqomi va ziyorat odoblarini hisobga olish talab etiladi.

Imom Buxoriy majmuasi va xalqaro ziyorat turizmi. Samarqand ziyorat turizmining xalqaro ahamiyatini belgilaydigan asosiy maskanlardan biri Imom Buxoriy majmuasidir. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy islom olamida hadis ilmining eng mashhur namoyandalaridan biri sifatida tanilgan. Uning “Al-Jome’ as-

Sahih” asari musulmon dunyosida muhim hadis to‘plamlaridan biri hisoblanadi.

Imom Buxoriy nomining musulmon mamlakatlarida keng tanilganligi Samarqand uchun katta xalqaro ziyorat bozorini shakllantirish imkonini beradi. Ayniqsa, Markaziy Osiyo bilan bir qatorda Turkiya, Malayziya, Indoneziya, Janubiy Osiyo, Yaqin Sharq va boshqa musulmon hududlaridan keluvchi turistlar uchun Imom Buxoriy merosi alohida qiziqish uyg‘otadi.

8.1-rasm. Imom Buxoriy majmuasi

Imom Buxoriy majmuasini rivojlantirishda ziyoratning ma’naviy mazmunini saqlash bilan birga tashrif buyuruvchilar uchun zarur sharoitlarni yaratish muhim. Bunga qulay transport, tartibli kirish-chiqish tizimi, sanitariya va tahorat joylari, dam olish hududlari, ovqatlanish, ko‘p tilli axborot va gidlik xizmatlari kiradi.

Majmuaga tashrifni Samarqand shahridagi boshqa ziyorat obyektlari bilan birlashtirish xorijiy turistning hududda qolish muddatini uzaytirishga yordam beradi. Shu jihatdan Imom Buxoriy majmuasiga faqat alohida tashrif obyekti sifatida emas, balki Samarqand ziyorat destinatsiyasining asosiy tayanch nuqtalaridan biri sifatida qarash maqsadga muvofiq.

Shohi Zinda majmuasi. Samarqanddagi eng mashhur tarixiy va ziyorat maskanlaridan yana biri – **Shohi Zinda majmuasi**dir. Majmuaning diniy ahamiyati Qusam ibn Abbos nomi bilan bog‘lanadi. Asrlar davomida uning atrofida maqbaralar va boshqa me’moriy inshootlar barpo etilib, yaxlit majmua shakllangan.

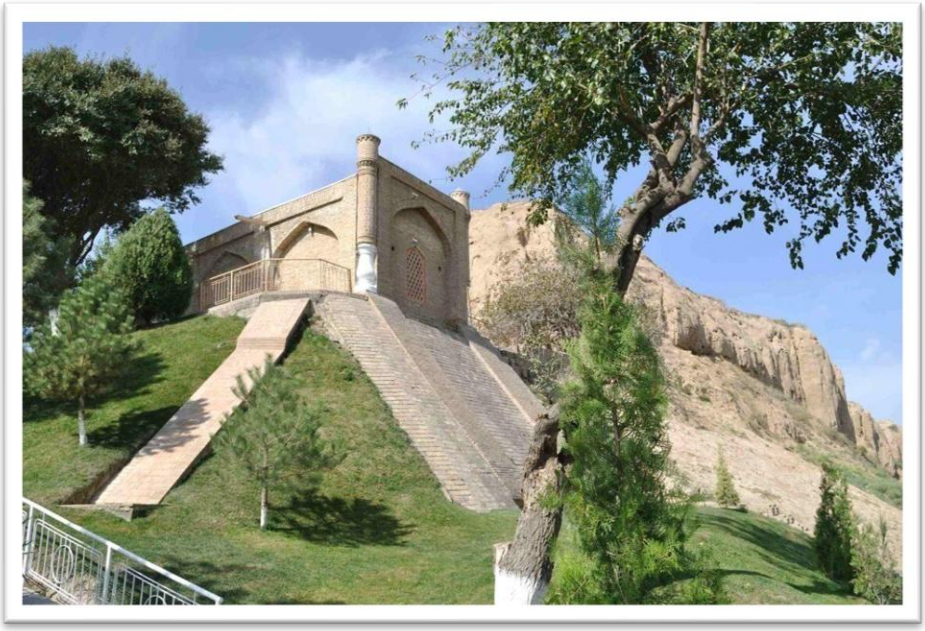
Shohi Zindaning o‘ziga xosligi uning ikki xil vazifani bajarishida ko‘rinadi. Bir tomondan, u ziyorat qilinadigan muqaddas maskan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, Markaziy Osiyo me’morchiligi va bezak san’atining nodir namunalaridan biridir. Shu sababli majmuaga diniy maqsadda kelgan ziyoratchilar bilan tarix, san’at va me’morchilikka qiziqqan turistlar bir vaqtda tashrif buyuradi.

Bunday sharoitda turistik oqimni boshqarish alohida ahamiyat kasb etadi. Ekskursiya guruhlarining harakati diniy ziyorat qilayotgan kishilarga xalaqit bermasligi, tarixiy inshootlarga ortiqcha yuklama tushmasligi va majmuaning ma’naviy muhiti saqlanishi zarur. Shu sababli tashrif vaqtlarini tartibga solish, guruhlar hajmini muvofiqlashtirish va ziyorat odoblari haqida oldindan ma’lumot berish xizmat ko‘rsatishning muhim qismidir.

Imom Moturidiy merosi. Samarqandning xalqaro ziyorat salohiyatini belgilovchi yana bir muhim yo‘nalish Abu Mansur Moturidiy merosi bilan bog‘liq. Moturidiylik sunniy kalom maktablaridan biri sifatida musulmon dunyosining keng hududlarida tarixiy ta’sirga ega.

Imom Moturidiy maqbarasi va uning ilmiy merosi Samarqandda **ilmiy-ma’rifiy ziyorat turizmini** rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Bunda ziyorat faqat maqbaraga tashrif bilan chegaralanmay, allomaning ilmiy merosi, kalom maktabining shakllanishi va Samarqandning o‘rta asrlardagi ilmiy muhiti haqidagi ma’lumotlar bilan boyitilishi mumkin. Bunday yondashuv magistrantlar, tadqiqotchilar, diniy ta’lim muassasalari vakillari va islom sivilizatsiyasi tarixiga qiziquvchi xorijiy mehmonlar uchun maxsus ilmiy-ma’rifiy dasturlar ishlab chiqish imkonini beradi.

Xoja Doniyor maqbarasi va konfessiyalararo ziyorat. Samarqand ziyorat turizmining boshqa hududlardan ajralib turadigan jihatlaridan biri – turli diniy an’analar bilan bog‘langan maskanlarning mavjudligidir. Xoja Doniyor maqbarasi bunga misol bo‘la oladi. Mazkur maskan musulmon, xristian va yahudiy an’analarida ehtirom bilan tilga olinadigan Doniyor payg‘ambar nomi bilan bog‘langan.

8.2-rasm. Xo’ja Doniyor maqbarasi

Ushbu maskanning mavjudligi Samarqand ziyorat turizmini faqat islomiy yo‘nalishda emas, balki turli diniy meroslar o‘rtasidagi tarixiy aloqalarni ko‘rsatuvchi ma’rifiy turizm sifatida ham rivojlantirish imkonini beradi. Samarqandda ziyorat turizmini samarali tashkil etish uchun alohida obyektlarni yagona marshrutga birlashtirish muhimdir. Ziyoratchi shaharga kelganida bir-biridan uzilgan holda joylashgan obyektlarni mustaqil izlab yurishi emas, balki tarixiy va ma’naviy jihatdan izchil tuzilgan yo‘nalish bo‘yicha harakatlanishi maqsadga muvofiq.

Samarqandda ziyorat turizmining sifati faqat tarixiy va diniy obyektlarning jozibadorligiga emas, balki ziyoratchining butun safar davomida qanday xizmat olishi bilan ham belgilanadi. Aeroport yoki temir yo‘l vokzalidan ziyoratgohgacha yetib borish, mehmonxonada joylashish, ovqatlanish, obyektlar o‘rtasida harakatlanish va zarur ma’lumotlarni olish yagona xizmatlar zanjirini tashkil qiladi.

Shu sababli ziyorat maskanlari atrofida avtomobil to‘xtash joylari, jamoat transporti bekatlari, sanitariya va tahorat xonalari, dam olish joylari, tibbiy yordam, savdo hamda ovqatlanish xizmatlarining yetarli bo‘lishi zarur. Ayniqsa, keksa yoshdagi ziyoratchilar uchun qulaylik yaratish muhim. Piyodalar yo‘laklarining holati, panduslar, dam olish

o‘rindiqlari va transportdan tushish joylarining ziyoratgohga yaqinligi xizmat sifatiga bevosita ta’sir qiladi.

Samarqand ziyorat turizmining xalqaro bozorga chiqishi xorijiy turistlarning ehtiyojlarini hisobga olishni talab etadi. Malayziya, Indoneziya, Turkiya, arab mamlakatlari va Janubiy Osiyodan keluvchi ziyoratchilar uchun o‘zbek tilidagi ma’lumotning o‘zi yetarli bo‘lmaydi.

Ziyoratgohlarda o‘zbek tili bilan bir qatorda ingliz, arab, turk va boshqa zarur tillardagi axborot materiallarini taqdim etish, malakali gid-tarjimonlar xizmatini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Bunda gid faqat tarixiy sanalarni aytib beruvchi shaxs emas, balki ziyoratgohning diniy mazmunini, allomaning ilmiy merosini va mahalliy ziyorat odoblarini to‘g‘ri tushuntira oladigan mutaxassis bo‘lishi lozim.

Musulmon ziyoratchilar uchun xizmatlarni tashkil etishda halol ovqatlanish, namoz o‘qish imkoniyati, tahorat sharoiti va diniy ehtiyojlarga mos xizmatlar alohida ahamiyatga ega.

Samarqandda halol xizmatlarni faqat ovqatlanish korxonalariga nisbatan qo‘llash yetarli emas. Ziyoratchi uchun qulay mehmonxona, namoz vaqtlarini bilish imkoniyati, qibla yo‘nalishi, yaqin masjidlar haqida ma’lumot va ziyoratgohlarga qulay transport ham umumiy xizmat sifatining tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Ziyorat turizmini tashkil etishda raqamli xizmatlar Samarqand uchun katta imkoniyat yaratadi. Ziyorat obyektlarining elektron xaritasini yaratish, QR-kodlar orqali allomalar va majmualar haqida bir necha tilda ma’lumot berish, mobil audio-gidlar va elektron marshrutlardan foydalanish xorijiy turistning mustaqil harakatlanishini yengillashtiradi.

Masalan, turist Imom Moturidiy maqbarasidagi QR-kodni skaner qilganda allomaning hayoti, ilmiy merosi, maqbaraning tarixi va keyingi ziyoratgohga borish yo‘nalishi haqida ma’lumot olishi mumkin. Shu tariqa alohida obyektlar raqamli vositalar orqali yagona ziyorat tarmog‘iga birlashtiriladi.

Ziyorat turizmining rivojlanishi Samarqand iqtisodiyotining turli tarmoqlariga ta’sir ko‘rsatadi. Ziyoratchi transport, mehmonxona, ovqatlanish, savdo, hunarmandchilik, gidlik va boshqa xizmatlardan

foydalanadi. Shu sababli ziyoratgohga tashrif buyuruvchilar sonining ortishi hududdagi xizmatlar bozorida qo‘shimcha talab shakllantiradi.

Ayniqsa, ziyoratgohlar atrofidagi mahallalarda oilaviy mehmon uylari, milliy taomlar tayyorlash, hunarmandchilik va boshqa kichik tadbirkorlik shakllarini rivojlantirish mahalliy aholi daromadlarini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Bunda ziyoratgoh atrofini tartibsiz savdo hududiga aylantirmaslik muhim. Savdo va xizmat ko‘rsatish obyektlarini tarixiy va diniy muhitdan ma’lum masofada, yagona me’moriy talablar asosida joylashtirish maqsadga muvofiq.

Samarqand ziyorat turizmini rivojlantirishda eng muhim masalalardan biri – turistlar sonini ko‘paytirish bilan tarixiy merosni saqlash o‘rtasidagi muvozanatdir. Ayniqsa, Shohi Zinda kabi tarixiy majmualarda katta miqdordagi tashrif buyuruvchilar obyektga jismoniy yuklamani oshirishi mumkin.

Shu sababli ziyorat maskanlarining tashrif sig‘imini hisobga olish, turist guruhlarini tartibga solish, chiqindilarni boshqarish, tarixiy inshootlarga tegish yoki zarar yetkazishning oldini olish va ziyorat odoblarini tushuntirish zarur.

Ziyoratgoh, avvalo, muqaddas maskan ekanligini hisobga olish lozim. Turistik xizmat diniy marosimga xalaqit bermasligi, aksincha, tashrif buyuruvchining maskan tarixini to‘g‘ri anglashiga yordam berishi kerak.

Samarqandda mavjud imkoniyatlardan kelib chiqib, kelgusida ziyorat turizmini alohida obyektlar yig‘indisi emas, balki ***yaxlit ziyorat destinatsiyasi*** sifatida rivojlantirish maqsadga muvofiq. Bunda Imom Buxoriy majmuasi, Shohi Zinda, Imom Moturidiy va Xoja Doniyor kabi ziyorat maskanlari destinatsiyaning asosiy yadrosini tashkil etadi.

Ularning atrofidagi Registon, Bibixonim, Siyob bozori, muzeylar, hunarmandchilik markazlari, milliy taomlar va boshqa turistik resurslar qo‘shimcha xizmatlar tizimi sifatida marshrutga kiritilishi mumkin.

Natijada turistning Samarqandga tashrifi faqat bir yoki ikki soatlik ziyorat bilan chegaralanmaydi. Ziyorat, tarix, me’morchilik, gastronomiya va mahalliy madaniyatni birlashtirgan ikki yoki uch kunlik

dastur shakllantirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu esa turistning hududda qolish muddati va mahalliy xizmatlarga sarflaydigan xarajatlarini oshirish uchun sharoit yaratadi.

8.2.Buxoroda ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari

Buxoro Markaziy Osiyoning qadimiy diniy-ma’rifiy va madaniy markazlaridan biri bo‘lib, uning tarixiy taraqqiyoti islom sivilizatsiyasi, diniy ta’lim va tasavvuf an’analari bilan chambarchas bog‘langan. Asrlar davomida shaharda masjidlar, madrasalar, xonaqohlar va maqbaralarning shakllanishi Buxoroni nafaqat savdo va hunarmandchilik, balki ilm-ma’rifat markaziga aylantirgan. Shu sababli Buxoroda ziyorat turizmi alohida ziyoratgohlarga tashrifdan ko‘ra kengroq mazmunga ega bo‘lib, diniy meros, tarixiy shahar muhiti, me’morchilik va mahalliy turmush tarzini birlashtiradi.

Buxoroning tarixiy markazi 1993-yilda UNESCO Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. UNESCO Buxoroni Markaziy Osiyodagi yaxshi saqlangan o‘rta asr shaharlari namunalaridan biri sifatida qayd etadi. Shaharning tarixiy tuzilishi va ko‘plab me’moriy yodgorliklarining saqlanganligi ziyorat turizmini madaniy turizm bilan uyg‘un rivojlantirish uchun muhim asos yaratadi.

Buxoroda ziyorat turizmining bugungi salohiyatini tushunish uchun shaharning tarixiy mavqeiga e’tibor qaratish zarur. Islom dini keng tarqalgan davrlardan boshlab Buxoro diniy ta’lim va ilm-fanning yirik markazlaridan biriga aylangan. Bu yerda hadis, fiqh, kalom va tasavvuf ilmlari rivojlangan, ko‘plab olim va mutafakkirlar faoliyat yuritgan.

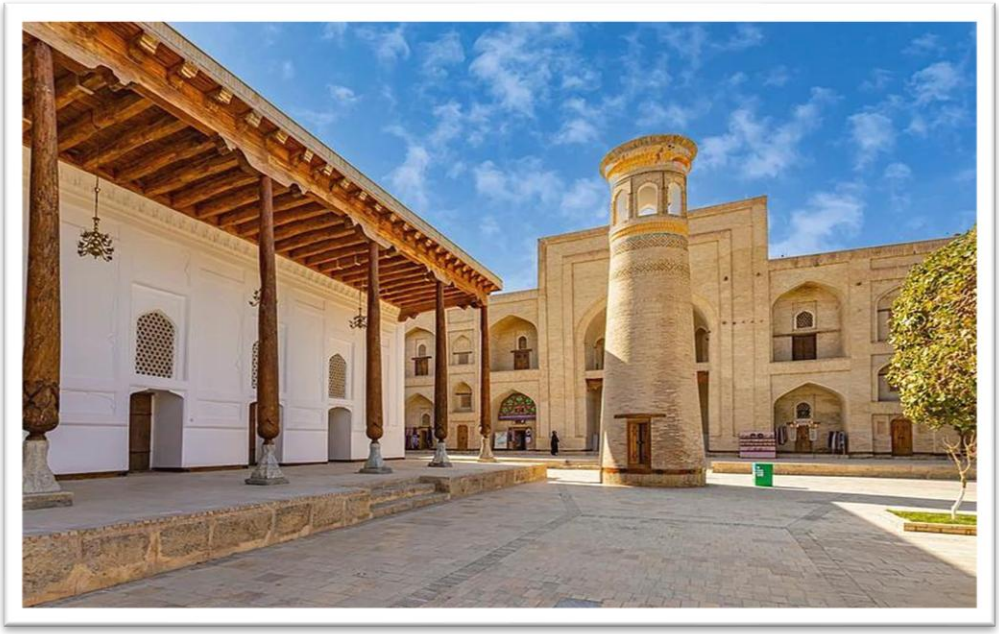
Shaharning “Buxoroi Sharif” nomi bilan e’zozlanishi ham uning diniy-ma’naviy mavqei bilan bog‘liq. Madrasalar va masjidlarning ko‘pligi, mashhur ulamolar hamda mutasavviflar faoliyati Buxoroning tarixiy qiyofasini shakllantirgan. Bugungi ziyorat turizmida mazkur tarixiy merosning ahamiyati shundaki, turist Buxoroga faqat bitta muqaddas maskanni ko‘rish uchun emas, balki asrlar davomida shakllangan yaxlit diniy-madaniy muhit bilan tanishish maqsadida kelishi

mumkin. Shu jihatdan Buxoroni ***“ziyorat shahri”*** sifatida shakllantirish uchun zarur tarixiy asos mavjud.

Bahouddin Naqshband majmuasi. Buxoro ziyorat turizmining asosiy tayanch maskanlaridan biri **Bahouddin Naqshband majmuasi** hisoblanadi. Bahouddin Naqshband Markaziy Osiyoda shakllangan va keyinchalik islom dunyosining ko‘plab hududlariga tarqalgan Naqshbandiya tariqatining yirik namoyandasi sifatida tanilgan. Naqshbandiya ta’limotining Turkiya, Janubiy Osiyo, Yaqin Sharq va boshqa hududlarda tarixiy ta’sirga ega bo‘lishi Bahouddin Naqshband majmuasining xalqaro ziyorat salohiyatini oshiradi. Bu esa Buxoroga keladigan xorijiy ziyoratchilar geografiyasini kengaytirish uchun muhim imkoniyat yaratadi.

Majmuaga tashrifni oddiy ekskursiya shaklida tashkil etish uning ma’naviy mazmunini to‘liq ochib bermaydi. Ziyoratchiga Bahouddin Naqshband hayoti, tasavvufdagi o‘rni, Naqshbandiya ta’limotining asosiy tamoyillari va uning turli mamlakatlarga tarqalishi haqida tushunarli ma’lumot berilishi zarur.

Shu sababli majmuada professional gidlik, ko‘p tilli axborot materiallari, elektron ma’lumot vositalari va ziyorat odoblari haqidagi tushuntirishlar xizmat ko‘rsatishning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lishi lozim.

8.3-rasm. Bahouddin Naqshband majmuasi

“Yetti Pir” ziyorat yo‘nalishi. Buxoro ziyorat turizmining boshqa hududlardan ajralib turadigan muhim xususiyatlaridan biri **“Yetti Pir” ziyorat yo‘nalishi**ning mavjudligidir. Mazkur yo‘nalish Buxoro tasavvuf maktabining shakllanishi va rivojlanishi bilan bog‘liq yetti mashhur mutasavvif nomini birlashtiradi. An’anaviy ravishda ushbu ziyorat yo‘nalishi: **Abdulxoliq G‘ijduvoniy - Xoja Orif Revgariy - Xoja Mahmud Anjir Fag‘naviy - Xoja Ali Romitoniy - Xoja Muhammad Boboyi Samosiy - Sayyid Amir Kulol - Bahouddin Naqshband** ziyoratgohlarini qamrab oladi.

“Yetti Pir” yo‘nalishining turistik jihatdan muhim tomoni shundaki, ziyoratchi bir-biri bilan ma’naviy va tarixiy jihatdan bog‘liq maskanlarni muayyan ketma-ketlikda ziyorat qiladi. Bu oddiy obyektlar majmuasi emas, balki tasavvuf maktabining rivojlanish bosqichlarini aks ettiruvchi yaxlit ziyorat yo‘lidir. Mazkur yo‘nalishni rivojlantirishda obyektlar o‘rtasidagi transport aloqasi, yo‘l ko‘rsatkichlari, sanitariya sharoiti, dam olish joylari va ovqatlanish xizmatlarini yagona talablar asosida tashkil etish muhim. Shu tariqa “Yetti Pir”ni Buxoroning xalqaro ziyorat turizmi brendlaridan biriga aylantirish imkoniyati mavjud.

Abdulxoliq G‘ijduvoniy ziyoratgohi. “Yetti Pir” yo‘nalishining muhim maskanlaridan biri Abdulxoliq G‘ijduvoniy ziyoratgohidir. G‘ijduvoniy Xojagon tasavvuf maktabining yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, uning qarashlari keyinchalik Naqshbandiya an’analarining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. G‘ijduvon shahridagi ushbu ziyoratgohni Buxoro markazi bilan bog‘lash turistik oqimni viloyatning boshqa hududlariga ham yo‘naltirish imkonini beradi. Natijada ziyorat turizmidan olinadigan iqtisodiy samara faqat Buxoro shahri doirasida qolib ketmay, tuman va kichik shaharlarga ham tarqaladi.

Bunda G‘ijduvonning mashhur kulolchilik an’analari alohida ahamiyatga ega. Ziyorat dasturiga hunarmandchilik ustaxonalariga tashrifni qo‘shish orqali diniy-ma’rifiy safarni madaniy va kreativ turizm elementlari bilan boyitish mumkin.

Poi Kalon va Buxoroning tarixiy diniy muhiti. Buxoroning ziyorat turizmini faqat maqbaralar bilan chegaralash maqsadga muvofiq emas. Shahardagi tarixiy masjid va madrasalar ham uning diniy-ma’rifiy

qiyofasini aks ettiradi. **Poi Kalon majmuasi** Buxoroning ana shunday muhim me’moriy ansambllaridan biridir.

Kalon minorasi, Kalon masjidi va Mir Arab madrasasi shaharning ko‘p asrlik diniy hamda me’moriy tarixini ifodalaydi. Ayniqsa, Mir Arab madrasasi Markaziy Osiyodagi diniy ta’lim an’analari bilan bog‘liq muhim maskan hisoblanadi.

8.4-rasm. Poi Kalon majmuasi

Bu kabi obyektlarning ziyorat dasturiga kiritilishi turistga Buxoroning diniy tarixini faqat alohida shaxslar hayoti orqali emas, balki diniy ta’lim, masjid va madrasa madaniyati orqali ham anglash imkonini beradi.

Buxoroning muhim ustunligi ziyorat obyektlarining tarixiy shahar muhiti bilan uzviy bog‘langanligidir. Labi Hovuz, Poi Kalon, tarixiy savdo gumbazlari, madrasalar, masjidlar va boshqa me’moriy obyektlar bir-biriga nisbatan yaqin joylashgan.

Shu sababli Buxoroda ziyorat turizmini madaniy, tarixiy, gastronomik va hunarmandchilik turizmidan ajratilgan holda rivojlantirish maqsadga muvofiq emas. Ziyoratchining kunlik dasturiga muqaddas maskanlar bilan birga tarixiy shahar bo‘ylab sayr, mahalliy hunarmandlar faoliyati bilan tanishish va milliy taomlarni tatib ko‘rishni kiritish mumkin. Bunday yondashuv turistning Buxoroda qolish muddatini uzaytiradi va turistik xarajatlarning kengroq xizmat turlariga taqsimlanishiga sharoit yaratadi.

Buxoroning boy merosi turli maqsadli auditoriyalar uchun bir nechta mavzuli ziyorat marshrutlarini shakllantirish imkonini beradi.

Masalan, **“Yetti Pir”** yo‘nalishi tasavvuf merosiga qiziquvchilar uchun mo‘ljallansa, **“Buxoroi Sharif”** yo‘nalishida tarixiy masjid, madrasa va ziyoratgohlarni birlashtirish mumkin. Ilmiy-ma’rifiy guruhlar uchun esa Buxoroning diniy ta’lim va tasavvuf maktablari tarixiga bag‘ishlangan maxsus dasturlar ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Xorijiy ziyoratchilar uchun 2–3 kunlik dastur quyidagi tamoyil asosida tuzilishi mumkin:

1-kun: Buxoro tarixiy markazi – Poi Kalon – Mir Arab madrasasi – Labi Hovuz va tarixiy diniy meros obyektlari;

2-kun: “Yetti Pir” ziyorat yo‘nalishi;

3-kun: Bahouddin Naqshband majmuasi – G‘ijduvon – mahalliy hunarmandchilik va gastronomik obyektlar.

Bu yondashuv ziyoratni alohida tashriflardan to‘liq turistik mahsulot darajasiga olib chiqadi.

Buxoroda ziyorat turizmining sifatini oshirishda transport, joylashtirish va qo‘shimcha xizmatlar muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, “Yetti Pir” ziyoratgohlarining turli hududlarda joylashganligi obyektlar o‘rtasidagi transport aloqasini to‘g‘ri tashkil etishni talab qiladi.

Ziyoratgohlar yaqinida avtomobil va avtobuslar uchun tartibli to‘xtash joylari, piyodalar yo‘laklari, sanitariya va tahorat xonalari, ichimlik suvi, dam olish hududlari hamda tibbiy yordam imkoniyatlari mavjud bo‘lishi kerak. Keksa yoshdagi ziyoratchilar ehtiyojini alohida hisobga olish zarur. Ziyorat maskanlarida uzoq piyoda yurishni kamaytirish, o‘rindiqlar, soyali dam olish joylari va to‘siqsiz harakatlanish imkoniyatini yaratish xizmat sifatining muhim ko‘rsatkichlaridan biridir.

Buxoro ziyorat turizmini xalqaro bozorda rivojlantirish uchun xizmatlarning xorijiy turistlarga mosligi muhimdir. Naqshbandiya merosiga qiziqish Turkiya, Malayziya, Indoneziya, Janubiy Osiyo va boshqa hududlarda mavjudligi sababli ushbu bozorlar uchun maxsus ziyorat dasturlarini shakllantirish imkoniyati bor.

Ziyoratgohlarda o‘zbek tilidan tashqari ingliz, arab, turk va boshqa maqsadli bozor tillarida tushuntiruvchi materiallar bo‘lishi zarur. Professional gidlar ziyoratgohning qurilish sanasi yoki me’morchiligini

tushuntirish bilan cheklanmay, tasavvuf maktablari o‘rtasidagi tarixiy bog‘liqlikni ham to‘g‘ri yoritib bera olishi kerak. Bu ayniqsa “Yetti Pir” yo‘nalishida muhim. Chunki marshrutning qiymati yettita alohida maqbarani ko‘rsatishda emas, balki ular o‘rtasidagi ustoz-shogirdlik va ma’naviy davomiylikni ziyoratchiga tushuntirib berishda namoyon bo‘ladi.

Buxoroning ziyorat maskanlarini yagona raqamli tizimga birlashtirish xizmat ko‘rsatishni sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Elektron ziyorat xaritasi orqali turist ziyoratgohlarning joylashuvi, ular orasidagi masofa, transport yo‘nalishi va tashrif tartibi haqida oldindan ma’lumot olishi mumkin. Har bir obyektga QR-kod o‘rnatilib, allomaning tarjimai holi, ilmiy-ma’naviy merosi, ziyoratgoh tarixi va keyingi maskanga borish yo‘nalishi bir necha tilda taqdim etilishi maqsadga muvofiq.

Ayniqsa, “Yetti Pir” uchun yagona mobil yoki elektron yo‘riqnoma yaratish ziyoratchining marshrutni yaxlit tarzda qabul qilishiga yordam beradi. Audio-gid xizmatlari esa mustaqil sayohat qiluvchi xorijiy turistlar uchun qulaylik yaratadi.

Buxoroda musulmon ziyoratchilar uchun halol xizmatlar tizimini shakllantirishda faqat ovqatlanish masalasiga e’tibor qaratish yetarli emas. Namoz o‘qish joylari, tahorat sharoiti, qibla yo‘nalishi, ibodat vaqtlari haqida axborot, oilaviy turistlarga qulay joylashtirish vositalari ham umumiy xizmatlar tarkibiga kiradi. Bunday xizmatlar ziyoratgohlarning tarixiy va ma’naviy muhitiga mos tarzda tashkil etilishi kerak. Savdo va ovqatlanish obyektlarining tartibsiz joylashishi ziyoratgohning tarixiy qiyofasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli tijorat xizmatlarini maxsus ajratilgan hududlarda tashkil etish maqsadga muvofiq.

Buxoroda ziyorat turizmi nafaqat diniy va madaniy ahamiyatga, balki hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ham ega. Ziyoratchilar mehmonxona, oilaviy mehmon uyi, transport, ovqatlanish, hunarmandchilik, savdo va gidlik xizmatlaridan foydalanadi.

“Yetti Pir” marshrutining shahar tashqarisidagi tumanlarni ham qamrab olishi turistik xarajatlarni hududlar bo‘yicha taqsimlash imkonini

beradi. Bu jihatdan ziyorat turizmi qishloq va kichik shaharlardagi oilaviy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash vositasi bo‘lishi mumkin. Masalan, ziyorat marshruti bo‘ylab mahalliy taomlar tayyorlash, hunarmandchilik mahsulotlarini sotish, kichik mehmon uylari va transport xizmatlarini tashkil etish orqali mahalliy aholining turizm daromadlaridagi ishtirokini kengaytirish mumkin.

Buxoroda ziyorat turizmini kengaytirish tarixiy va diniy merosni asrash talablari bilan muvofiqlashtirilishi zarur. Ziyoratgohga keluvchilar sonining ortishi obyektlarga tushadigan jismoniy yuklamani oshiradi. Shuningdek, yangi xizmat obyektlarini tartibsiz qurish tarixiy landshaftning o‘zgarishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Shu bois ziyorat hududlarining tashrif sig‘imini hisobga olish, piyodalar va transport harakatini tartibga solish, chiqindilarni boshqarish hamda yangi inshootlarning tarixiy muhitga mosligini ta’minlash talab etiladi.

Muqaddas maskanlarda turist va ziyoratchi o‘rtasidagi farqni ham hisobga olish lozim. Turistik guruhlarga kiyinish, suratga olish, baland ovozda gaplashmaslik va diniy marosimlarga xalaqit bermaslik kabi tashrif odoblari oldindan tushuntirilishi maqsadga muvofiq.

8.3.Toshkentda ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari

Toshkent O‘zbekistonning yirik siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazi bo‘lishi bilan birga, ko‘p asrlik diniy-ma’rifiy merosga ega shaharlardan biridir. Shaharning ziyorat turizmi salohiyati qadimiy islomiy maskanlar, mashhur allomalar va mutasavviflar nomi bilan bog‘liq maqbaralar, tarixiy masjid va madrasalar hamda mahalliy ziyorat an’analari bilan belgilanadi. Toshkentning bu boradagi muhim ustunligi shundaki, ziyorat obyektlari zamonaviy megapolis infratuzilmasi bilan bir makonda joylashgan. Natijada diniy-ma’rifiy tashriflarni shahar turizmi, tarixiy meros, hunarmandchilik va zamonaviy xizmatlar bilan uyg‘unlashtirish uchun qulay sharoit mavjud.

Toshkentdagi ziyorat maskanlarining asosiy qismi shaharning qadimiy mahallalari va tarixiy hududlari bilan bog‘liq. Hazrati Imom,

Shayxontohur, Shayx Zayniddin Bobo, Suzuk Ota kabi majmualar hamda Toshkent yaqinidagi Zangiota ziyoratgohi bu yo‘nalishning asosiy resurslarini tashkil etadi. O‘zbekistonning rasmiy turizm portalida ham Toshkent bo‘ylab maxsus ziyorat yo‘nalishi shakllantirilgani va unda shaharning yettita asosiy qadamjosi qamrab olinishi qayd etiladi.

Hazrati Imom majmuasi – Toshkent ziyorat turizmining markaziy yadrosi. Toshkent ziyorat turizmining eng muhim maskanlaridan biri **Hazrati Imom majmuasi** hisoblanadi. Majmua Toshkentning qadimiy qismi – eski shahar hududida shakllangan bo‘lib, uning tarixi Abu Bakr Muhammad ibn Ali Ismoil al-Kaffol ash-Shoshiy nomi bilan bog‘liq. Kaffol ash-Shoshiy X asrda yashagan mashhur faqih va diniy olimlardan biri bo‘lib, uning maqbarasi atrofida keyinchalik butun bir diniy-me’moriy majmua shakllangan.

Hazrati Imom tarkibiga Kaffol ash-Shoshiy maqbarasi, Baroqxon madrasasi, Tilla Shayx masjidi, Imom al-Buxoriy nomidagi Islom instituti va boshqa diniy-ma’rifiy inshootlar kiradi. Majmuadagi kutubxonada Sharq qo‘lyozmalari va qadimiy diniy manbalar saqlanishi uning ziyorat turizmidagi ma’rifiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Hazrati Imomning o‘ziga xosligi shundaki, u faqat ziyorat qilinadigan maqbara emas, balki masjid, madrasa, diniy ta’lim va qo‘lyozma merosini bir hududda birlashtirgan kompleks makondir. Shu sababli bu yerga keluvchi turistning tashrifi ibodat yoki ziyorat bilan cheklanmay, islom sivilizatsiyasining Toshkentdagi rivojlanish tarixi bilan tanishish imkonini ham beradi.

Majmuani xalqaro ziyorat turizmi nuqtayi nazaridan rivojlantirishda ko‘p tilli axborot, professional gidlik, elektron yo‘riqnoma va ilmiy-ma’rifiy ekskursiyalarni kuchaytirish muhim. Bunda tarixiy sanalarni oddiy bayon qilishdan ko‘ra, Kaffol ash-Shoshiy va boshqa allomalarning ilmiy merosini tushuntirish ziyorat dasturining mazmunini boyitadi.

Zangiota majmuasi va tasavvuf merosi. Toshkent ziyorat turizmi geografiyasida **Zangiota majmuasi** alohida o‘rin tutadi. U poytaxt markazidan taxminan 20 kilometr uzoqlikda joylashgan bo‘lib, tarixiy-me’moriy va tasavvufiy ziyorat maskani hisoblanadi. Majmua Zangiota nomi bilan mashhur bo‘lgan Oyxo‘ja hamda uning rafiqasi Ambar Bibi

nomi bilan bog‘liq. Rasmiy turizm manbalarida majmuaning shakllanishi Amir Temur davri bilan bog‘lanadi, keyingi asrlarda esa masjid, madrasa va boshqa inshootlar bilan boyitilganligi ko‘rsatiladi.

Zangiota ziyoratgohining Toshkent turizm tizimidagi o‘ziga xosligi uning shahardan tashqarida joylashganligidadir. Bu holat ziyorat marshrutlarini faqat markaziy shaharlik obyektlar bilan cheklamasdan, Toshkent shahri va Toshkent viloyatini birlashtiruvchi yo‘nalishlar sifatida tashkil etish imkonini beradi.

Shayx Zayniddin Bobo ziyoratgohi. Toshkentdagi yana bir muhim tarixiy-diniy maskan **Shayx Zayniddin Bobo maqbarasi** hisoblanadi. Mazkur ziyoratgoh shaharning Ko‘kcha hududida joylashgan bo‘lib, tasavvuf an’analari bilan bog‘liq tarixiy maskan sifatida e’tirof etiladi.

Bu obyektning ziyorat turizmidagi ahamiyati uning qadimiy mahalla muhiti bilan uyg‘unligida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ziyoratgohni rivojlantirish jarayonida atrofdagi tarixiy shahar qiyofasini asrash, yangi savdo va xizmat obyektlarini tartibli joylashtirish muhimdir.
Shayx Zayniddin Bobo kabi maskanlarga tashrifni mahalla tarixi, qadimiy Toshkent turmush tarzi va hunarmandchilik an’analari bilan bog‘lash ziyorat safarining mazmunini kengaytiradi.

Shayxontohur majmuasi. Toshkentning diniy-toponimik tarixida **Shayx Xovandi Tohur**, ya’ni Shayxontohur nomi ham alohida o‘rin tutadi. Shayx Xovandi Tohur maqbarasi bugungi Shayxontohur tumani hududida joylashgan. Rasmiy turizm ma’lumotlariga ko‘ra, hozirgi maqbara XV asrga oid qadimiy poydevor ustida keyingi davrlarda qayta shakllangan va Movarounnahr maqbara me’morchiligining tarixiy xususiyatlarini saqlab qolgan.

Shayxontohur majmuasining ziyorat yo‘nalishlariga qo‘shilishi Toshkentning shahar tarixini diniy va ma’naviy meros orqali talqin qilish imkonini beradi. Ayniqsa, shahar nomlari, qadimiy mahallalar va diniy arboblar tarixini birgalikda tushuntirish magistral ekskursiyalardan ko‘ra mazmunliroq turistik dastur yaratishi mumkin.

Suzuk Ota majmuasi va hunarmandchilik an’analari. Toshkent ziyorat turizmining o‘ziga xos jihatlaridan biri diniy merosni mahalliy hunarmandchilik bilan bog‘lash imkoniyatidir. **Suzuk Ota majmuasi**

bunga yaxshi misol bo‘ladi. Rasmiy turizm portalida Suzuk Ota Toshkent hunarmandlari orasida e’zozlangan shaxs sifatida tilga olinadi, majmua esa masjid va maqbarani o‘z ichiga oladi. Suzuk Ota ziyoratini hunarmandchilik markazlari, ustaxonalar va milliy mahsulotlar namoyishi bilan birlashtirish diniy-ma’rifiy tashrifga iqtisodiy va madaniy mazmun qo‘shadi. Shu yo‘l bilan ziyorat turizmi mahalliy ustalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi vositaga aylanishi mumkin.

Toshkentning boshqa ziyorat hududlariga nisbatan muhim afzalligi – transport kommunikatsiyalarining yuqori darajada rivojlanganligidir. Xalqaro aeroport, temir yo‘l vokzallari, metro, avtobus va taksi xizmatlarining mavjudligi ziyoratchilarning shahar bo‘ylab harakatini yengillashtiradi. Bu ayniqsa xorijiy turistlar uchun muhim. O‘zbekistonga havo transporti orqali keluvchi ko‘plab turistlarning safari Toshkentdan boshlanishi sababli poytaxtni ziyorat marshrutlarining **kirish darvozasi** sifatida shakllantirish mumkin.

Toshkentda ziyorat obyektlarining zamonaviy shahar muhiti bilan bir makonda joylashganligi turistik mahsulotni diversifikatsiya qilish imkonini beradi. Ziyoratchilar diniy maskanlarga tashrifdan tashqari muzeylar, eski shahar mahallalari, bozorlar, milliy taomlar, hunarmandchilik va zamonaviy shahar obyektlari bilan ham tanishishlari mumkin.

Masalan, Hazrati Imom majmuasiga tashrifni Chorsu bozori, qadimiy mahallalar va milliy gastronomiya obyektlari bilan birlashtirish turistning Toshkentda qolish muddatini uzaytiradi. Bunday kombinatsiya ayniqsa oilaviy va xalqaro turistlar uchun qulay bo‘lib, safarni faqat diniy tashrifga emas, balki kengroq madaniy-ma’rifiy tajribaga aylantiradi.

Toshkentning zamonaviy xizmatlar bozori ziyorat turizmini rivojlantirish uchun qulay imkoniyat yaratadi. Mehmonxonalar, umumiy ovqatlanish korxonalari, transport va tibbiy xizmatlarning keng tarmog‘i mavjud. Biroq ziyorat turizmi oddiy shahar turizmidan ayrim talablar bilan farq qiladi. Musulmon ziyoratchilar uchun halol ovqatlanish, masjid va namoz xonalari, tahorat sharoiti, qibla yo‘nalishi va ibodat vaqtlari to‘g‘risidagi axborot muhim. Keksa yoshdagi ziyoratchilar uchun esa piyodalar yo‘laklari, lift va panduslar, dam olish joylari, transport

vositalarining ziyoratgohga yaqin kirib borishi kabi qulayliklarga e’tibor qaratish zarur.

Toshkent ziyorat turizmini xalqaro miqyosda rivojlantirishda gidlik va tarjimonlik xizmatlarining sifati muhim o‘rin tutadi. Xorijiy ziyoratchilar uchun ingliz, arab, turk, malay va boshqa talab yuqori bo‘lgan tillarda axborot materiallarini tayyorlash maqsadga muvofiq. Bunda gidning vazifasi faqat bino qurilgan sanani yoki me’moriy detallarni aytib berish bilan cheklanmasligi kerak. Masalan, Hazrati Imom majmuasiga kelgan turistga Kaffol ash-Shoshiy ilmiy merosi, Toshkentning o‘rta asrlardagi diniy hayoti, madrasalar faoliyati va qo‘lyozma an’analari o‘zaro bog‘liq holda tushuntirilishi zarur.

Toshkentda zamonaviy raqamli infratuzilmaning mavjudligi ziyorat turizmi obyektlarini yagona elektron tizimga birlashtirish imkonini beradi. Elektron ziyorat xaritasi orqali turist yaqin ziyoratgohlarni, ularga borish yo‘nalishini, ish vaqtini va xizmatlarni oldindan ko‘rishi mumkin. Har bir ziyorat maskaniga QR-kod o‘rnatib, obyekt tarixi, alloma hayoti, diniy-ma’rifiy meros va ziyorat qoidalarini bir necha tilda taqdim etish maqsadga muvofiq. Toshkentdagi mavjud obyektlar asosida bir nechta mavzuli yo‘nalishlarni shakllantirish mumkin.

Birinchi yo‘nalish - **“Toshkent allomalari va avliyolari”** bo‘lib, Hazrati Imom, Shayxontohur, Shayx Zayniddin Bobo va Suzuk Ota maskanlarini birlashtirishi mumkin.

Ikkinchi yo‘nalish - **“Toshkent tasavvuf yo‘li”** bo‘lib, shahardagi tasavvuf merosi bilan Zangiota majmuasini o‘zaro bog‘laydi.

Uchinchi yo‘nalish - **“Eski Toshkentning muqaddas maskanlari”** bo‘lib, ziyorat obyektlarini Chorsu, qadimiy mahallalar va hunarmandchilik markazlari bilan uyg‘unlashtiradi.

Bu kabi mavzuli marshrutlar turistlarning qiziqishiga qarab turli davomiylikda – yarim kunlik, bir kunlik yoki ikki kunlik qilib tuzilishi mumkin.

Ziyorat turizmi Toshkentda xizmat ko‘rsatish sektorining bir nechta yo‘nalishlariga talab yaratadi. Mehmonxona, ovqatlanish, transport, gidlik, savdo va hunarmandchilik xizmatlari ziyoratchilar xarajatlarining asosiy qismini qamrab oladi. Ziyorat marshrutlarini eski shahar

mahallalari va hunarmandchilik markazlari orqali tashkil etish esa turistik daromadlarning mahalliy aholiga ham yetib borishiga yordam beradi. Masalan, oilaviy ovqatlanish maskanlari, milliy suvenirlar, hunarmandchilik mahsulotlari va mahalliy gidlik xizmatlari ziyorat turizmi orqali kichik tadbirkorlikning rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, tarixiy ziyoratgohlar atrofida tijorat xizmatlarini tartibsiz ko‘paytirish maqsadga muvofiq emas. Savdo va ovqatlanish obyektlari ziyoratgohning ma’naviy muhiti va tarixiy qiyofasiga mos hududlarda joylashtirilishi zarur.

Toshkentdagi ziyorat turizmini rivojlantirishda tarixiy va diniy obyektlarni asrash ustuvor vazifa bo‘lib qolishi kerak. Ziyoratchilar sonining ortishi obyekt hududlariga qo‘shimcha yuklama tushirishi mumkin. Shu sababli transport, piyodalar oqimi, sanitariya, chiqindilar va savdo faoliyatini tartibga solish talab etiladi. Muqaddas joylarda ziyoratchilar va oddiy turistlar uchun tashrif odoblari ham tushuntirilishi zarur. Kiyinish, suratga olish, diniy marosim vaqtida xalaqit bermaslik va ovoz balandligini saqlash kabi talablar ko‘p tilli axborot vositalari orqali yetkazilishi maqsadga muvofiq.

Toshkentda ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xosligi qadimiy diniy-ma’rifiy merosning zamonaviy poytaxt infratuzilmasi bilan bir hududda mujassamlashganligida namoyon bo‘ladi. Hazrati Imom, Shayxontohur, Shayx Zayniddin Bobo, Suzuk Ota va Zangiota kabi maskanlar Toshkentning ziyorat geografiyasini shakllantiradi. Ularni alohida tashrif obyektlari sifatida emas, balki tarixiy va ma’naviy jihatdan o‘zaro bog‘langan marshrutlar tarkibida rivojlantirish ziyorat turizmining mazmunini boyitadi.

Toshkentning xalqaro transport tuguni ekanligi shaharga ziyorat safarlarining boshlang‘ich nuqtasi sifatida alohida ustunlik beradi. Shu bois poytaxtdagi ziyorat obyektlarini Samarqand va Buxoroning yirik ziyorat markazlari bilan bog‘lovchi yagona dasturlarni shakllantirish maqsadga muvofiq. Ko‘p tilli axborot, professional gidlik, halol xizmatlar, raqamli navigatsiya va mahalliy hunarmandchilikni yagona tizimda rivojlantirish Toshkentning xalqaro ziyorat turizmidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi.

8.4. Qashqadaryo vohasida ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari

Qashqadaryo vohasi O‘zbekistonning qadimiy tarixiy-madaniy hududlaridan biri bo‘lib, ziyorat turizmini rivojlantirish uchun boy moddiy va ma’naviy merosga ega. Vohaning qadimiy Kesh va Nasaf kabi tarixiy markazlar bilan bog‘liqligi, islom ilmlari, tasavvuf va diniy-ma’rifiy an’analar rivojiga hissa qo‘shgan allomalar faoliyati, maqbara va qadamjolarning mavjudligi hududda o‘ziga xos ziyorat makonini shakllantirgan. Qashqadaryoda ziyorat turizmining muhim jihati shundaki, diniy maskanlar tarixiy shaharlar, tog‘oldi qishloqlari, an’anaviy turmush tarzi va tabiiy landshaft bilan uzviy bog‘langan.

Vohaning ziyorat resurslari Qarshi, Shahrisabz, Kitob, Kasbi, Koson, Qamashi va boshqa hududlarda tarqalgan. Shu sababli Qashqadaryoda ziyorat turizmini rivojlantirish bitta yirik markazga asoslangan modeldan farq qiladi. Bu yerda turli tumanlarda joylashgan ziyoratgohlarni tarixiy va ma’naviy mazmuniga ko‘ra yagona marshrutlarga birlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqadaryo vohasida ziyorat turizmining shakllanishini qadimiy Kesh va Nasaf tarixidan ajratib bo‘lmaydi. Kesh – hozirgi Shahrisabz hududi, Nasaf esa Qarshi vohasining tarixiy nomlari bilan bog‘liq bo‘lib, o‘rta asrlarda ilm-fan va diniy ta’lim rivojlangan markazlar qatorida bo‘lgan. Nasaf nisbasini olgan ko‘plab olimlarning ilmiy faoliyati hududning musulmon Sharqidagi ilmiy-ma’rifiy mavqeini ko‘rsatadi. Shu jihatdan Qashqadaryoda ziyorat turizmini faqat maqbara va qadamjolarga tashrif sifatida emas, balki ***Kesh va Nasaf ilmiy-ma’naviy merosini o‘rganishga yo‘naltirilgan ma’rifiy sayohat*** sifatida tashkil etish imkoniyati mavjud. Bunday yondashuv ayniqsa talabalar, tadqiqotchilar, diniy meros va Markaziy Osiyo tarixiga qiziquvchi xorijiy turistlar uchun qiziqarli bo‘lishi mumkin. Qashqadaryo vohasida ziyorat va tarixiy-madaniy turizm bir-biriga eng yaqin uyg‘unlashgan hududlardan biri Shahrisabzdir. Shahar qadimiy Keshning tarixiy vorisi bo‘lib, asrlar davomida siyosiy, madaniy va diniy hayotning muhim markazi sifatida rivojlangan.

Shahrisabzning tarixiy markazi UNESCO Jahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Shaharda Oqsaroy, Dorut Tilovat, Dorus Saodat va boshqa tarixiy-me’moriy majmualarning mavjudligi ziyorat safarini tarixiy-madaniy ekskursiyalar bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Dorut Tilovat majmuasi Shahrisabz ziyorat turizmining asosiy maskanlaridan biridir. Majmua tarkibidagi tarixiy inshootlar diniy va me’moriy meros sifatida alohida ahamiyatga ega. U bilan bog‘liq tarixiy shaxslar va diniy an’analarni ziyoratchilarga ilmiy asoslangan tarzda tushuntirish maskanning ma’rifiy qiymatini oshiradi.

8.5-rasm. Dorut Tilovat majmuasi

Shahrisabzning afzalligi shundaki, turist bir hududning o‘zida ziyorat, me’morchilik, tarix va mahalliy madaniyat bilan tanishishi mumkin. Shu sababli bu yerda ziyorat dasturlarini bir necha soatlik tashrif shaklida emas, balki to‘liq kunlik madaniy-ma’rifiy dastur sifatida tashkil etish maqsadga muvofiq.

Dorus Saodat majmuasi. Shahrisabzdagi **Dorus Saodat** majmuasi ham vohaning tarixiy va ma’naviy turizm resurslari orasida muhim o‘rin tutadi. Majmuaning shakllanishi Amir Temur va temuriylar davri bilan bog‘liq bo‘lib, u sulolaviy xotira va dafn me’morchiligining tarixiy namunalaridan biri sifatida ahamiyatlidir.

Dorus Saodatning ziyorat turizmidagi o‘rni tarixiy shaxslar xotirasiga hurmat, me’moriy meros va tarixni o‘rganish bilan uyg‘unlashadi. Bunday obyektlarda gidlik xizmatining sifati ayniqsa muhim, chunki ziyoratchi va turistga tarixiy faktlarni xalq orasidagi rivoyatlardan ajratgan holda tushuntirish talab etiladi.

8.6-rasm. Dorut Saodat majmuasi

Abu Ubayda ibn Jarroh nomi bilan bog‘liq ziyorat maskani. Qashqadaryo hududidagi mahalliy ziyorat an’analarida Abu Ubayda ibn Jarroh nomi bilan bog‘liq qadamjo ham alohida o‘rin egallaydi. Bu kabi maskanlarni turistik mahsulotga kiritishda tarixiy manbalarda tasdiqlangan ma’lumotlar bilan mahalliy rivoyat va ziyorat an’analarini bir-biridan farqlab talqin qilish zarur. Bu jihat ziyorat turizmini tashkil etishning muhim metodik talabidir. Chunki qadamjo bilan tarixiy shaxs o‘rtasidagi bog‘liqlik har doim ham aynan o‘sha shaxsning shu yerda dafn etilganini anglatmaydi. Mahalliy aholi orasida asrlar davomida shakllangan e’tiqod va rivoyatlar esa maskanning nomoddiy madaniy meros sifatidagi qiymatini belgilashi mumkin. Shu sababli bunday ziyoratgohlarda axborot lavhalari va gidlik matnlarini tarixiy manbalar, mahalliy an’analar va ilmiy tadqiqotlar asosida tayyorlash maqsadga muvofiq.

Langar Ota va tog‘oldi ziyorat muhiti. Qashqadaryo vohasining o‘ziga xos ziyorat maskanlaridan biri **Langar Ota** bilan bog‘liq tarixiy hududdir. Qamashi tumanining tog‘oldi qismida joylashgan bu maskan ziyorat, tarixiy me’morchilik va tabiiy landshaftning uyg‘unligi bilan ajralib turadi.

Langar hududining turistik imkoniyati faqat ziyoratgoh bilan cheklanmaydi. Qishloq muhiti, an’anaviy turmush tarzi, tog‘oldi landshafti va mahalliy gastronomiyani ziyorat dasturiga qo‘shish mumkin. Bu Qashqadaryoda *ziyorat + qishloq turizmi + ekoturizm* tamoyili asosida yangi turistik mahsulotlarni shakllantirish uchun imkoniyat yaratadi.

Bunday hududlarda katta hajmdagi qurilishlarni amalga oshirishdan ko‘ra, mavjud tabiiy va an’anaviy muhitni saqlagan holda kichik oilaviy mehmon uylari, mahalliy ovqatlanish va gidlik xizmatlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq.

Hazrati Bashir ziyoratgohi. Vohadagi mahalliy ziyorat geografiyasida Hazrati Bashir nomi bilan bog‘liq maskan ham muhim o‘rin tutadi. Ushbu turdagi ziyoratgohlar yirik xalqaro obyektlardan farqli ravishda, avvalo, mahalliy va mintaqaviy ziyorat an’analari orqali yashab keladi. Bunday maskanlarning turistik qiymatini oshirishda ularni keskin tijoratlashtirish emas, balki hududning tarixiy-ma’naviy mazmunini to‘g‘ri talqin qilish, ziyoratchilar uchun zarur minimal infratuzilmani yaratish va mahalliy aholini xizmat ko‘rsatishga jalb etish muhim.

Qashqadaryo ziyoratgohlarining hudud bo‘ylab tarqoq joylashganligi transport va marshrutlashtirish masalasiga alohida e’tibor qaratishni talab qiladi. Turist uchun alohida-alohida obyektlarni taklif etishdan ko‘ra, geografik yaqinlik va tarixiy mazmun asosida bir nechta yo‘nalishlarni shakllantirish samaraliroq.

Masalan, “Qadimiy Kesh ziyorat yo‘li” doirasida: ***Shahrisabz tarixiy markazi - Dorut Tilovat - Ko‘k Gumbaz - Dorus Saodat - mahalliy tarixiy va madaniy obyektlar*** yo‘nalishini tashkil etish mumkin.

Ikkinchi yo‘nalish **“Qashqadaryoning tasavvuf va qadamjolari”** shaklida tuzilib, Qarshi atrofidagi ziyorat maskanlari, Langar Ota va boshqa tarixiy qadamjolarni qamrab olishi mumkin.

Uchinchi yo‘nalishni esa Samarqand bilan bog‘lash maqsadga muvofiq:

*Samarqand - Kitob dovoni - Shahrisabz - Qarshi - Qashqadaryo ziyorat maskanlari***.** Bunday marshrut Samarqandga kelgan xalqaro turistlar oqimining bir qismini Qashqadaryo tomon yo‘naltirish imkonini beradi.

Qashqadaryoning Samarqand, Buxoro va Toshkentdan farq qiluvchi jihatlaridan biri ziyorat maskanlarining bir qismi tog‘ va tog‘oldi hududlariga yaqin joylashganidir. Hisor tog‘ tizmasi, Kitob va Shahrisabz atrofidagi tabiiy landshaftlar, Qamashi tog‘oldi hududlari ziyorat safarini tabiat bilan bog‘lash imkonini beradi.

Bu yerda ziyoratchiga ertalab muqaddas maskanga tashrif, keyinchalik tog‘ qishlog‘i, mahalliy xonadon yoki tabiiy obyekt bilan tanishishni nazarda tutuvchi dasturlar taklif etilishi mumkin.

Natijada Qashqadaryoda ziyorat turizmi turistning hududda uzoqroq qolishiga xizmat qiladigan kompleks turistik mahsulotga aylanishi mumkin.

Qashqadaryo vohasi o‘ziga xos gastronomik an’analarga ham ega. Mahalliy taomlar, tandir go‘shti, non mahsulotlari va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ziyorat marshrutlari bilan bog‘lash hudud turistik mahsulotining jozibadorligini oshiradi. Ayniqsa, uzoq hududlardagi ziyorat maskanlariga boruvchi turistlar uchun mahalliy oilalarda yoki an’anaviy ovqatlanish maskanlarida tushlik tashkil etilishi iqtisodiy jihatdan ham foydalidir. Bunda ziyoratchi xarajatlarining bir qismi bevosita mahalliy aholi daromadiga aylanadi. Shu sababli ziyorat turizmi Qashqadaryoning chekka qishloqlarida kichik biznes, oilaviy tadbirkorlik va xizmat ko‘rsatishni rivojlantirish vositalaridan biri bo‘lishi mumkin.

Qashqadaryoda ziyorat turizmini rivojlantirishdagi asosiy masalalardan biri ziyoratgohlarning hududiy tarqoqligi bilan bog‘liq. Shahar markazidagi obyektlarga yetib borish nisbatan qulay bo‘lsa, tog‘oldi va qishloq hududlaridagi ayrim maskanlarda transport va servis infratuzilmasini rivojlantirish talab etiladi.

Qashqadaryoning ayrim ziyorat maskanlari xalqaro turistlar orasida Samarqand va Buxoro obyektlariga nisbatan kamroq tanilgan. Shuning uchun ularning tarixiy mazmunini to‘g‘ri yetkazish alohida ahamiyat kasb

etadi. Ziyoratgohlarda o‘zbek tilidan tashqari ingliz, rus va xalqaro ziyorat bozorlariga qarab arab, turk kabi tillarda qisqa va tushunarli ma’lumotlarni taqdim etish maqsadga muvofiq.

Professional gid tayyorlashda esa tarixiy manba va mahalliy rivoyat o‘rtasidagi farqni bilishga e’tibor qaratilishi zarur. Qashqadaryodagi ko‘plab qadamjolar haqida xalq orasida turli rivoyatlar mavjud. Ularni tarixiy dalil sifatida emas, balki mahalliy nomoddiy merosning bir qismi sifatida tushuntirish ilmiy va turistik jihatdan to‘g‘ri yondashuv hisoblanadi.

Vohadagi ziyorat obyektlarining katta hududda joylashganligi raqamli navigatsiya xizmatlariga ehtiyojni oshiradi. Ziyoratgohlardagi QR-kodlar orqali turistga obyekt tarixi, u bilan bog‘liq shaxs, me’moriy xususiyatlar va mahalliy rivoyatlarni bir necha tilda taqdim etish mumkin. Elektron xaritada esa keyingi eng yaqin ziyoratgohga yo‘nalish ko‘rsatilishi marshrut bo‘ylab mustaqil sayohat qilishni osonlashtiradi.

Qashqadaryoda ziyorat turizmini barqaror rivojlantirish mahalliy aholi ishtirokisiz amalga oshmaydi. Ayniqsa, qishloq va tog‘oldi hududlaridagi ziyoratgohlarda mahalliy oilalar transport, ovqatlanish, mehmon uyi, hunarmandchilik va gidlik xizmatlarini ko‘rsatishi mumkin. Bunda mahalliy aholi faqat xizmat ko‘rsatuvchi emas, balki ziyoratgoh bilan bog‘liq an’ana va tarixiy xotiraning tashuvchisi sifatida ham ishtirok etadi. Bu esa ziyorat turizmining hududiy o‘ziga xosligini saqlashga yordam beradi.

Ziyorat turizmini rivojlantirish jarayonida tarixiy qadamjolar va ularning atrofidagi tabiiy-madaniy muhitni saqlash ustuvor vazifa bo‘lishi lozim. Ayniqsa, tog‘oldi hududlarida yangi qurilishlarni tartibsiz amalga oshirish tabiiy landshaft va ziyoratgohning tarixiy muhitiga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli ziyorat maskanlarida xizmat ko‘rsatish obyektlarini qurishda mahalliy me’moriy an’analarni hisobga olish, chiqindilarni boshqarish, suv resurslarini muhofaza qilish va tashrif yuklamasini nazorat qilish zarur. Ziyoratgohlarni haddan tashqari tijoratlashtirishdan saqlash ham muhimdir. Muqaddas maskan, avvalo, mahalliy aholining ma’naviy hayotiga tegishli hudud ekanligi turizmni tashkil etishda doimo hisobga olinishi kerak.

Qashqadaryo vohasida ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xosligi qadimiy Kesh va Nasafning ilmiy-ma’naviy merosi, Shahrisabz tarixiy majmualari, tasavvuf va mahalliy ziyorat an’analari hamda tog‘oldi tabiiy muhitining o‘zaro uyg‘unligida namoyon bo‘ladi. Vohada ziyorat obyektlarining katta hudud bo‘ylab tarqalganligi ularni yagona marshrut va xizmatlar tizimi asosida tashkil etishni talab qiladi. Shahrisabzning xalqaro turistik mavqeidan foydalanib, turistlar oqimini Qarshi, Qamashi va boshqa hududlardagi ziyorat maskanlariga yo‘naltirish voha bo‘ylab turistik daromadlarning kengroq taqsimlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tarixiy qadamjolarning asl qiyofasi, mahalliy ziyorat an’analari va tabiiy muhitni saqlash Qashqadaryoda ziyorat turizmini barqaror rivojlantirishning asosiy sharti bo‘lib qoladi.

8.5. Surxondaryo vohasida ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari

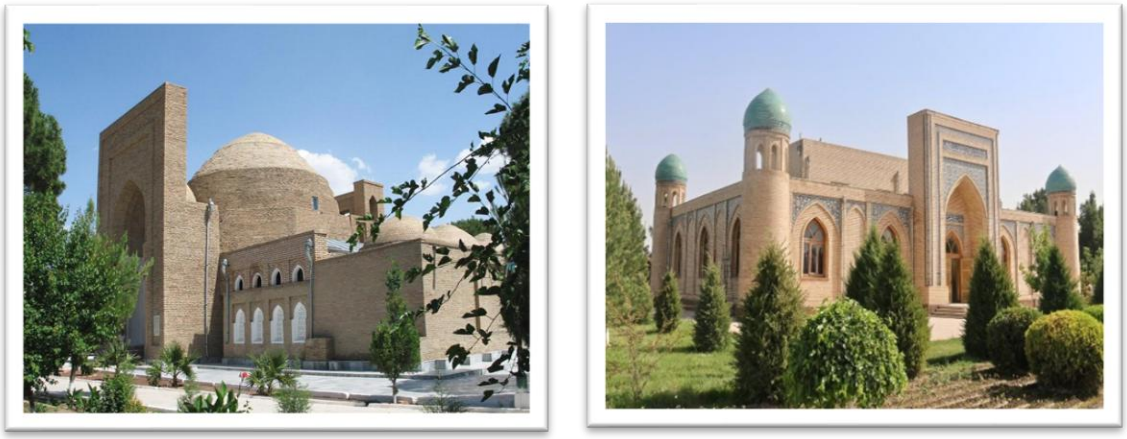
Surxondaryo vohasi O‘zbekistonning qadimiy tarix, diniy meros va turli sivilizatsiyalar izlari bir hududda mujassamlashgan o‘ziga xos mintaqalaridan biridir. Vohaning Baqtriya, Toxariston va qadimiy Termiz bilan bog‘liq tarixi, Buyuk Ipak yo‘lining janubiy tarmoqlarida joylashgani hamda islom, buddaviylik va boshqa tarixiy e’tiqodlarga oid yodgorliklarning saqlanib qolganligi ziyorat turizmini rivojlantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Shu jihatdan Surxondaryo ziyorat turizmi O‘zbekistonning boshqa hududlaridan ko‘p qatlamli diniy va madaniy merosning mavjudligi bilan ajralib turadi.

Vohadagi ziyorat turizmining asosiy markazi Termiz shahri va uning atrofi hisoblanadi. Hakim at-Termiziy, Sulton Saodat, Abu Iso Muhammad at-Termiziy, Zul-Kifl nomi bilan bog‘liq maskanlar musulmon ziyorat an’analarida muhim o‘rin tutsa, Fayoztepa va Qoratepa kabi buddaviylik yodgorliklari hududning qadimgi diniy tarixini namoyon etadi. Shu sababli Surxondaryoda ziyorat turizmini tashkil etishda islomiy ziyorat bilan tarixiy-diniy va arxeologik turizmni o‘zaro bog‘lash alohida ahamiyatga ega.

Termiz – vohaning tarixiy va ma’naviy markazi. Termiz Markaziy Osiyoning eng qadimiy shaharlaridan biri bo‘lib, uning geografik joylashuvi tarix davomida turli xalqlar, madaniyatlar va diniy qarashlarning o‘zaro aloqasiga sharoit yaratgan. Amudaryo bo‘yida joylashgan shahar qadimda savdo va madaniy aloqalarning muhim nuqtasi vazifasini bajargan. Termizning ziyorat turizmidagi o‘ziga xosligi shundaki, bir hududning o‘zida islomiy ziyoratgohlar, qadimiy buddaviylik majmualari va arxeologik yodgorliklarni uchratish mumkin. Bu esa turistga vohaning diniy va madaniy taraqqiyotini uzoq tarixiy davrlar kesimida o‘rganish imkonini beradi. Shuning uchun Termizni faqat alohida ziyoratgohlar joylashgan shahar sifatida emas, balki **diniy sivilizatsiyalar tarixini aks ettiruvchi yaxlit turistik destinatsiya** sifatida shakllantirish maqsadga muvofiq.

Hakim at-Termiziy ziyorat majmuasi. Surxondaryo ziyorat turizmining eng muhim maskanlaridan biri **Hakim at-Termiziy majmuasi** hisoblanadi. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali Hakim at-Termiziy IX asrda yashab ijod qilgan yirik mutasavvif va islom olimlaridan biri sifatida tanilgan. Uning ilmiy-ma’naviy merosi tasavvuf tafakkurining rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi.

Hakim at-Termiziy majmuasi qadimiy Termiz hududida, Amudaryo yaqinida joylashgan. Majmuaning ziyorat turizmidagi qiymati faqat maqbaraning mavjudligi bilan emas, balki Hakim at-Termiziyning boy ilmiy va tasavvufiy merosi bilan belgilanadi.

8.7-rasm. Hakim at-Termiziy majmuasi

Mazkur maskanga tashrifni tashkil etishda ziyoratchilarga allomaning hayoti, asarlari va tasavvuf tarixidagi o‘rni haqida ilmiy asoslangan ma’lumotlar berish muhimdir. Buning uchun ko‘p tilli axborot lavhalari, audio-gidlar va maxsus ilmiy-ma’rifiy ekskursiya dasturlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Hakim at-Termiziy merosining xalqaro miqyosda o‘rganilishi ushbu majmuani xorijiy ziyoratchilar va islom sivilizatsiyasi tarixiga qiziquvchi tadqiqotchilar uchun ham jozibador maskanga aylantirish imkonini beradi.

Imom Termiziy ziyoratgohi. Surxondaryoning xalqaro ziyorat salohiyatini belgilovchi eng muhim nomlardan yana biri **Abu Iso Muhammad at-Termiziy** hisoblanadi. U hadis ilmining yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, uning “Al-Jome’” asari islom ilmiy merosida alohida o‘rin tutadi.

Imom Termiziy maqbarasi Sherobod tumani hududida joylashgan. Uning Termiz shahri markazidan nisbatan uzoqda joylashganligi Surxondaryo ziyorat turizmini tashkil etishda transport va hududlararo marshrutlashtirish masalasiga alohida e’tibor qaratishni talab qiladi.

8.8-rasm. Imom Termiziy maqbarasi

Imom Buxoriy va Imom Termiziy nomlarining hadis ilmidagi mavqei Samarqand va Surxondaryoni yagona mavzuli ziyorat yo‘nalishida bog‘lash imkonini beradi. Masalan: ***Samarqand - Imom Buxoriy majmuasi - Termiz – Hakim at-Termiziy - Sherobod - Imom Termiziy*** yo‘nalishidagi **“Buyuk muhaddislar va allomalar merosi”** dasturini ishlab chiqish mumkin. Bunday marshrut xorijiy musulmon ziyoratchilar

uchun O‘zbekistonning islom sivilizatsiyasi tarixidagi o‘rnini yaxlit tarzda namoyish etishga xizmat qiladi.

Sulton Saodat majmuasi. Termiz atrofidagi muhim ziyorat va me’moriy obyektlardan biri **Sulton Saodat majmuasi** hisoblanadi. Majmua bir necha asr davomida shakllangan maqbaralar va diniy inshootlardan tarkib topgan bo‘lib, Termiz sayyidlari tarixi bilan bog‘liq.

8.9-rasm. Sulton Saodat majmuasi

Sulton Saodatning turistik qiymati diniy ziyorat bilan me’moriy merosning uyg‘unligida namoyon bo‘ladi. Majmua turli tarixiy davrlarda qurilgan inshootlardan tashkil topgani sababli tashrif buyuruvchi nafaqat ziyorat qiladi, balki Termiz me’morchiligining rivojlanish bosqichlari bilan ham tanishadi. Bu maskanni Hakim at-Termiziy va qadimiy Termiz obyektlari bilan yagona kunlik marshrutga kiritish maqsadga muvofiq.

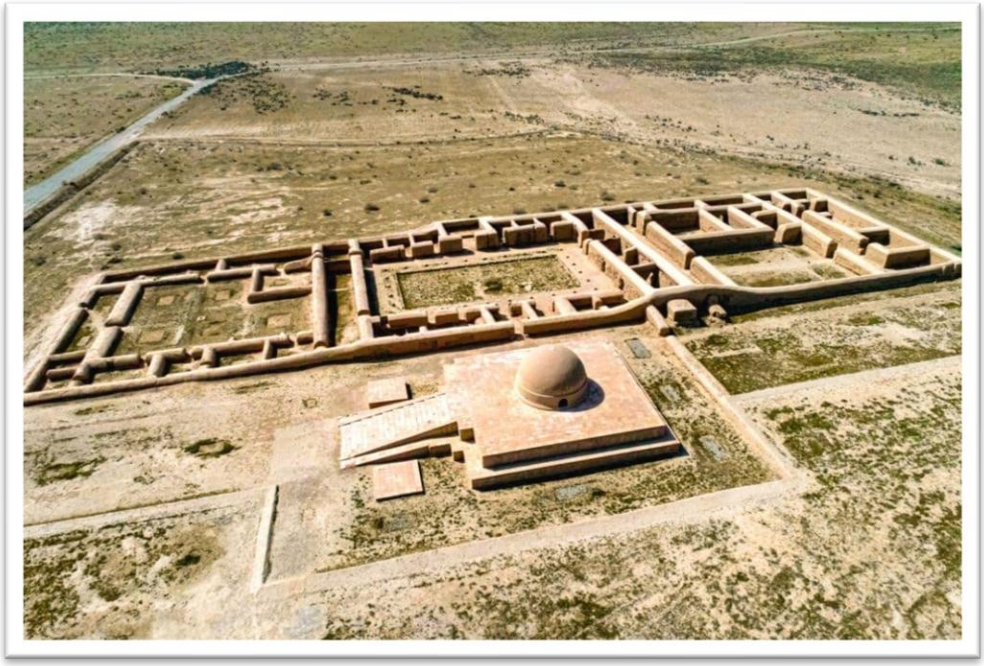
Zul-Kifl ziyoratgohi va Orol-Payg‘ambar hududi. Surxondaryoning o‘ziga xos ziyorat maskanlaridan biri Amudaryo hududidagi **Zul-Kifl nomi bilan bog‘liq maqbara** hisoblanadi. Mahalliy ziyorat an’analarida bu maskan uzoq vaqt davomida muqaddas qadamjo sifatida e’zozlangan.

Ushbu hududning ziyorat turizmidagi o‘ziga xosligi tabiiy muhit va diniy merosning bir-biri bilan bog‘langanligida namoyon bo‘ladi. Shu sababli bu kabi obyektlarni turistik foydalanishga jalb qilishda tabiiy hududlarni muhofaza qilish talablari ustuvor bo‘lishi kerak.

Bunday maskanlarda ommaviy turizmni keskin rivojlantirishdan ko‘ra, tashrif sig‘imi va ekologik cheklovlarni hisobga olgan holda

maxsus kichik guruhlar uchun ma’rifiy yo‘nalishlarni tashkil etish maqsadga muvofiq.

Fayoztepa – buddaviylik merosi va diniy-tarixiy turizm. Surxondaryo ziyorat turizmining O‘zbekistonning ko‘plab boshqa hududlaridan asosiy farqlaridan biri qadimiy buddaviylik merosining mavjudligidir. Termiz yaqinidagi **Fayoztepa** arxeologik majmuasi bunga yorqin misol bo‘la oladi. Fayoztepa Kushonlar davrida buddaviylik madaniyati tarqalgan hududlardan biri bo‘lgan. Bu yerda aniqlangan ibodat inshootlari va arxeologik topilmalar qadimiy Termizning diniy-madaniy hayoti haqida muhim tasavvur beradi.

8.10-rasm. Fayoztepa – Surxandaryoning qadimiy buddaviylik merosini aks ettiruvchi arxeologik majmua

Fayoztepa kabi obyektlarning mavjudligi Janubiy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari turistlari uchun Surxondaryoning jozibadorligini oshirish imkonini beradi. Bunda obyektni oddiy arxeologik yodgorlik sifatida emas, balki Markaziy Osiyoda buddaviylikning tarqalishi va Buyuk Ipak yo‘lidagi madaniy almashinuvlarni tushuntiruvchi tarixiy-ma’rifiy maskan sifatida talqin qilish muhim.

Qoratepa buddaviylik majmuasi. Qadimiy Termiz hududidagi **Qoratepa** ham Surxondaryoning ko‘p qatlamli diniy merosini aks ettiruvchi muhim arxeologik maskandir. Qoratepa majmuasi buddaviylik

bilan bog‘liq g‘or va yer usti inshootlari orqali qadimiy vohaning diniy hayoti haqida ma’lumot beradi.

Surxondaryo ziyorat turizmining eng muhim xususiyati hudud tarixining bir diniy davr bilan chegaralanmaganligidir. Buddaviylik merosi, keyingi islomiy ilmiy va tasavvufiy an’analar hamda mahalliy ziyorat maskanlari bir hududda turli tarixiy qatlamlarni hosil qilgan.

Bu xususiyatdan turistik mahsulot yaratishda samarali foydalanish mumkin. Masalan, ziyoratchiga bir kun davomida faqat maqbaralarni ko‘rsatish o‘rniga, hududning diniy taraqqiyotini tarixiy ketma-ketlikda tushuntiradigan dastur ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv: *qadimiy Baqtriya - Kushon davri va buddaviylik - islom sivilizatsiyasi - hadis ilmi - tasavvuf merosi* ketma-ketligida Surxondaryoning ma’naviy tarixini yaxlit tasavvur qilish imkonini beradi.

Surxondaryoda ziyorat turizmini rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri uni arxeologik turizm bilan birlashtirishdir. Dalvarzintepa, Kampirtepa, Fayoztepa, Qoratepa va qadimiy Termiz hududidagi boshqa yodgorliklar vohaning uzoq tarixini aks ettiradi. Shu jihatdan Surxondaryoga keluvchi turist uchun diniy ziyorat va arxeologik obyektlarni alohida dasturlar sifatida emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi turistik mahsulot sifatida taklif etish mumkin. Masalan: *Hakim at-Termiziy - Qadimiy Termiz - Qoratepa - Fayoztepa - Sulton Saodat* yo‘nalishi ziyorat, arxeologiya va tarixiy-ma’rifiy turizmni yagona marshrutda birlashtiradi.

Surxondaryo tog‘, dasht va daryo landshaftlari bilan ajralib turadi. Boysun, Sherobod va boshqa tog‘oldi hududlaridagi tabiiy resurslar ziyorat safarlarini ekologik va qishloq turizmi bilan birlashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, Sherobod tumanidagi Imom Termiziy ziyoratgohiga tashrifni Boysun yo‘nalishidagi etnografik va tabiiy obyektlar bilan bog‘lash mumkin. Natijada uzoq masofadagi ziyoratgohga safar turist uchun to‘liq kunlik yoki ikki kunlik turistik dasturga aylanadi. Bu yondashuv vohaning chekka hududlarida mehmon uylari, ovqatlanish, mahalliy transport va hunarmandchilik xizmatlariga qo‘shimcha talab yaratadi.

Surxondaryo vohasida an’anaviy turmush tarzi, milliy urf-odatlar, hunarmandchilik va folklorning nisbatan yaxshi saqlanganligi ziyorat turizmini etnografik turizm bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi.
Ziyorat marshrutiga mahalliy xonadon, hunarmandchilik ustaxonasi yoki milliy taomlar tayyorlash jarayonini qo‘shish turistning hududda oladigan taassurotini boyitadi. Bunda mahalliy aholining turizm daromadlaridagi bevosita ishtiroki ham kengayadi. Ayniqsa, Boysun va tog‘oldi qishloqlaridagi an’anaviy madaniyat elementlarini ziyorat dasturlariga ehtiyotkorlik bilan qo‘shish hududning turistik mahsulotini boshqa destinatsiyalardan farqlashga yordam beradi. Vohadagi ziyorat va tarixiy obyektlarning geografik joylashuvini hisobga olgan holda ularni bir necha mavzuli marshrutlarga ajratish mumkin.

“Termiz allomalari” yo‘nalishi: *Hakim at-Termiziy - Sulton Saodat - qadimiy Termiz obyektlari.*

“Hadis ilmi merosi” yo‘nalishi: *Termiz - Sherobod - Imom Termiziy majmuasi.*

“Qadimiy dinlar va sivilizatsiyalar” yo‘nalishi: *Qadimiy Termiz - Fayoztepa - Qoratepa - arxeologik yodgorliklar.*

“Ziyorat va etnografik meros” yo‘nalishi: *Termiz - Sherobod - Imom Termiziy - Boysun.*

Bu marshrutlarni turistning vaqti va qiziqishiga qarab bir, ikki yoki uch kunlik dasturlar shaklida tashkil etish mumkin.

Surxondaryoning geografik joylashuvi uni O‘zbekistonning janubiy ziyorat darvozasi sifatida rivojlantirish imkonini beradi. Ayniqsa, Imom Buxoriy va Imom Termiziy ilmiy merosining o‘zaro bog‘liqligi Samarqand va Surxondaryoni yagona xalqaro ziyorat mahsulotiga birlashtirish uchun mustahkam asos yaratadi.

Surxondaryoda ziyorat obyektlarining katta hudud bo‘ylab tarqalganligi transport infratuzilmasiga yuqori talab qo‘yadi. Termiz shahridagi obyektlar bilan Sherobod va boshqa tumanlardagi ziyoratgohlar orasidagi masofa ziyorat marshrutlarini oldindan puxta rejalashtirishni talab qiladi.

Ziyoratgohlarda avtomobil va turistik avtobuslar uchun to‘xtash joylari, sanitariya va tahorat xonalari, ichimlik suvi, soyali dam olish

joylari, tibbiy xizmat va navigatsiya vositalarining mavjudligi muhim. Surxondaryoning yoz oylaridagi issiq iqlimi ham xizmatlarni tashkil etishda alohida hisobga olinishi kerak. Ochiq hududlardagi ziyorat va arxeologik obyektlarda soyabonlar, dam olish nuqtalari, ichimlik suvi hamda tashrif vaqtlarini kunning salqin qismlariga moslashtirish turistlar uchun qulaylik yaratadi.

Surxondaryoning diniy tarixi murakkab va ko‘p qatlamli bo‘lgani sababli ziyorat obyektlarida sifatli axborot xizmatlari ayniqsa zarur. Har bir maskanda QR-kod orqali uning tarixi, diniy ahamiyati va arxeologik xususiyatlari haqida bir necha tilda ma’lumot berish mumkin.

Hakim at-Termiziy va Imom Termiziy majmualarida arab, ingliz, turk va boshqa xorijiy tillardagi materiallar xalqaro ziyoratchilar uchun muhimdir. Fayoztepa va Qoratepa kabi buddaviylik obyektlarida esa ingliz tili bilan bir qatorda Janubiy va Sharqiy Osiyo bozorlariga mo‘ljallangan axborot mahsulotlarini ishlab chiqish istiqbolli hisoblanadi.

Surxondaryo ziyorat turizmining hududiy iqtisodiyotga ta’sirini oshirish uchun mahalliy aholini turistik xizmatlarga keng jalb etish zarur. Ayniqsa, Sherobod, Boysun va boshqa tumanlarda oilaviy mehmon uylari, mahalliy transport, gastronomiya, hunarmandchilik va gidlik xizmatlarini rivojlantirish mumkin.

Ziyoratchining xarajatlari faqat Termiz shahridagi mehmonxona va restoranlarda qolib ketmasdan, marshrut bo‘ylab joylashgan qishloq va tumanlarga ham taqsimlanishi hududiy turizmning iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

Surxondaryoda ziyorat turizmini rivojlantirishda arxeologik obyektlarning nozikligi alohida e’tiborni talab qiladi. Fayoztepa va Qoratepa singari yodgorliklar ommaviy tashrif natijasida zarar ko‘rishi mumkin. Shu bois piyodalar harakatini maxsus yo‘laklar orqali tashkil etish, ayrim qismlarga kirishni cheklash va turistlarga obyektlarni asrash qoidalarini tushuntirish zarur.

Diniy ziyoratgohlarda esa muqaddas maskanning ma’naviy vazifasi turistik tijoratdan ustun turishi kerak. Savdo va ovqatlanish obyektlarini ziyorat hududidan tashqaridagi maxsus zonalarda tashkil etish tarixiy va diniy muhitni saqlashga yordam beradi.

Surxondaryo vohasida ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xosligi hududning islomiy ziyorat merosi, tasavvuf, hadis ilmi, buddaviylik yodgorliklari, arxeologik resurslar va an’anaviy mahalliy madaniyatning bir makonda mujassamlashganligi bilan belgilanadi. Hakim at-Termiziy, Imom Termiziy va Sulton Saodat kabi ziyorat maskanlari vohaning islomiy merosini ifodalasa, Fayoztepa va Qoratepa uning qadimgi diniy-madaniy tarixini namoyon etadi.

Shu bois Surxondaryoda ziyorat turizmini faqat alohida maqbaralarga tashrif sifatida emas, balki ***“ziyorat - ilmiy meros - arxeologiya - qadimiy sivilizatsiyalar - etnografiya - tabiat”*** o‘zaro bog‘liqligiga asoslangan kompleks turistik mahsulot sifatida rivojlantirish maqsadga muvofiq. Mavzuli marshrutlarni shakllantirish, transport va servis infratuzilmasini takomillashtirish, ko‘p tilli axborot tizimini joriy etish hamda mahalliy aholini turistik xizmatlarga jalb qilish Surxondaryoning O‘zbekiston va Markaziy Osiyo ziyorat turizmi xaritasidagi mavqeini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

8.6.Farg‘ona vodiysida ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari

Farg‘ona vodiysi O‘zbekistonning qadimiy tarixiy va ma’naviy hududlaridan biri bo‘lib, bu yerda ziyorat turizmi uzoq yillar davomida mahalliy diniy an’analar, islomiy ilmiy meros, tasavvuf maktablari, qadamjolar va ajdodlar xotirasiga hurmat asosida shakllangan. Vodiyning Farg‘ona, Andijon va Namangan viloyatlarini qamrab olishi ziyorat obyektlarining keng geografik hududda joylashishiga olib kelgan. Shu sababli bu hududda ziyorat turizmini tashkil etish alohida bir maskanga tashrif bilan cheklanmaydi; turli tuman va shaharlardagi qadamjolarni o‘zaro bog‘lovchi marshrutlar, transport, ovqatlanish, joylashtirish va ma’rifiy xizmatlarni bir tizimga keltirish muhim hisoblanadi.

Farg‘ona vodiysining ziyorat turizmidagi o‘ziga xosligi, eng avvalo, diniy-ma’rifiy merosning hunarmandchilik, tarixiy shaharlar, arxeologik yodgorliklar va tabiiy landshaftlar bilan yonma-yon mavjudligida ko‘rinadi. Masalan, Marg‘ilonda ziyorat maskanlari atlas va adras to‘qish an’analari bilan, Rishtonda diniy qadamjolar kulolchilik maktabi bilan,

Shohimardonda esa ziyorat tabiat va tog‘ turizmi bilan uyg‘unlashadi. Shu jihatdan Farg‘ona vodiysi ziyorat turizmini boshqa turizm turlaridan alohida rivojlantirishdan ko‘ra, ularni bir-birini to‘ldiruvchi yo‘nalish sifatida tashkil etish uchun qulay hududdir.

Farg‘ona viloyatining rasmiy ziyorat obyektlari ro‘yxatida Amir Xizr Valiy Podshohpirim, Xo‘ja Ma’oz va Mo‘yi Muborak, Puri Siddiq, Kirgil Azizlar, Xoja Porso va boshqa ko‘plab qadamjolar qayd etilgan. Bu holat hududda ziyorat resurslarining son jihatdan ham, mazmun jihatdan ham boy ekanini ko‘rsatadi.

Marg‘ilon – ziyorat va ilmiy-ma’rifiy meros markazi. Marg‘ilon Farg‘ona vodiysidagi tarixiy shaharlardan biri bo‘lib, bu yerda diniy meros bilan hunarmandchilik an’analari bir-birini to‘ldiradi. Shaharda Puri Siddiq, Xoja Porso, Xo‘ja Ma’oz va Mo‘yi Muborak kabi ziyorat maskanlari mavjud. Ularning har biri mahalliy ziyorat an’analari, tarixiy xotira va diniy-ma’naviy hayot bilan bog‘langan.

Marg‘ilonning xalqaro ziyorat salohiyatini oshiradigan eng muhim nomlardan biri Burhoniddin Marg‘inoniydir. U islom huquqshunosligi tarixidagi mashhur faqihlardan biri bo‘lib, “Hidoya” asari bilan keng tanilgan. Shu sababli uning nomi bilan bog‘liq maskanlar Farg‘ona vodiysining diniy-ma’rifiy turizm resurslari orasida alohida o‘rin egallaydi. Rasmiy tur dasturlarida Burhoniddin Marg‘inoniy yodgorlik majmuasi Marg‘ilon ziyorat marshrutlarining asosiy nuqtalaridan biri sifatida kiritilgan.

Marg‘ilonning bu jihati ziyorat turizmini faqat qadamjoga tashrif sifatida emas, balki islom huquqshunosligi tarixini o‘rganishga qaratilgan ilmiy-ma’rifiy dastur sifatida ham tashkil etish imkonini beradi. Masalan, talabalar, magistrantlar, diniy ta’lim muassasalari vakillari va islom sivilizatsiyasi tarixiga qiziquvchi xorijiy mehmonlar uchun Burhoniddin Marg‘inoniy ilmiy merosiga bag‘ishlangan maxsus ekskursiyalar ishlab chiqilishi mumkin.

Puri Siddiq majmuasi. Marg‘ilondagi **Puri Siddiq majmuasi** ziyorat turizmining muhim obyektlaridan biridir. Rasmiy turizm ma’lumotlariga ko‘ra, majmua tarkibiga maqbara, masjid, kaptarxona,

minora va darvozaxona kiradi. Bu maskan mahalliy aholi orasida uzoq yillardan buyon ziyorat joyi sifatida e’zozlanadi.

Puri Siddiq majmuasining turistik qiymati uning mahalliy tarix, diniy an’ana va me’moriy muhit bilan bog‘liqligida namoyon bo‘ladi. Bunday obyektlarda ziyoratchiga faqat bino tarixi emas, balki uning mahalliy aholi hayotidagi ma’naviy o‘rni ham tushuntirilishi kerak. Shuningdek, ushbu maskanni Marg‘ilonning hunarmandchilik ustaxonalari bilan bir marshrutga kiritish mumkin. Ziyoratgohga tashrifdan keyin atlas va adras ishlab chiqarish jarayoni bilan tanishish turistning safar mazmunini boyitadi.

Xo‘ja Ma’oz va Mo‘yi Muborak majmuasi. Marg‘ilondagi yana bir muhim ziyorat majmuasi - **Xo‘ja Ma’oz va Mo‘yi Muborak**dir. Rasmiy ma’lumotlarda majmua tarkibida maqbara, xonaqoh, chillaxona, masjid, darvozaxona va boshqa inshootlar mavjudligi qayd etilgan. Bu majmuaning o‘ziga xosligi bir necha diniy va me’moriy funksiyaning bir hududda jamlanganidadir. Shu sababli u oddiy ziyorat nuqtasi emas, balki tarixiy diniy majmua sifatida qaralishi mumkin. Bu yerda turistlar uchun tushuntirish matnlari, audio-gid va ko‘p tilli axborot vositalari tashkil etilishi maskanning ma’rifiy qiymatini oshiradi.

Xoja Porso ziyoratgohi. Marg‘ilondagi Xoja Porso ziyoratgohi tasavvuf an’analari bilan bog‘liq maskanlardan biridir. Rasmiy ma’lumotlarda Xoja Muhammad Porso nomi bilan bog‘liq mahalliy ziyorat an’analari qayd etiladi. Bunday obyektlarda tarixiy fakt va mahalliy rivoyatni farqlab talqin qilish muhim. Agar ma’lum bir voqea ilmiy manbalar bilan to‘liq tasdiqlanmagan bo‘lsa, uni “mahalliy rivoyatlarga ko‘ra” tarzida berish ilmiy jihatdan to‘g‘riroq hisoblanadi. Bu usul ziyoratgohning ma’naviy qadriyatini saqlab qolgan holda tarixiy aniqlikni ham ta’minlaydi.

Quva – ziyorat va arxeologik turizm uyg‘unlashgan hudud. Quva Farg‘ona vodiysining qadimiy tarixiy markazlaridan biridir. Bu hududda ziyorat turizmini arxeologik meros bilan birlashtirish imkoniyati yuqori. Rasmiy uch kunlik tur dasturida Quva shahristoni va Xoja Hasan ziyoratgohiga ketma-ket tashrif ko‘zda tutilgan. Bu yondashuv hududning tarixiy qatlamlarini yaxlit ko‘rsatishga xizmat qiladi. Turist avval qadimiy

shahar qoldiqlari bilan tanishib, keyin mahalliy ziyoratgohga tashrif buyuradi. Natijada safar faqat diniy emas, balki tarixiy-ma’rifiy mazmunga ega bo‘ladi. Quva tajribasi Farg‘ona vodiysi uchun muhim bir tamoyilni ko‘rsatadi: ziyorat obyektini unga yaqin tarixiy va arxeologik resurslardan ajratib ko‘rmaslik kerak.

Rishton – ziyorat va kulolchilik merosi. Rishton Farg‘ona vodiysining mashhur kulolchilik markazi bo‘lishi bilan birga, ziyorat turizmi uchun ham qiziqarli hududdir. Bu yerda Sohibi Hidoya, Xo‘ja Ilg‘or, Hazrati Xizr va boshqa qadamjolar mavjud. Rishtonning asosiy ustunligi ziyorat va hunarmandchilikni birlashtirish imkoniyatidadir. Turist ziyoratgohga tashrif buyurgach, mahalliy kulollar ustaxonasiga borishi, keramika tayyorlash jarayonini ko‘rishi va mahsulot xarid qilishi mumkin.

8.11-rasm. Rishton kulolchilik maktabi

Bunday yondashuvning iqtisodiy ahamiyati ham katta. Ziyoratchining xarajatlari faqat transport va ovqatlanish bilan cheklanmay, hunarmandchilik mahsulotlari xaridiga ham yo‘naltiriladi. Natijada turistik daromad mahalliy ustalar va oilaviy tadbirkorlarga bevosita yetib boradi.

Shohimardon – ziyorat, tabiat va dam olish turizmi. Farg‘ona vodiysining boshqa hududlardan farqlanadigan muhim maskanlaridan biri **Shohimardon**dir. Bu hudud tog‘ landshafti, salqin iqlimi va mahalliy ziyorat an’analari bilan mashhur. Shohimardondagi ziyorat maskanlari mahalliy diniy e’tiqod va tarixiy rivoyatlar bilan bog‘langan. Shu sababli bu hududda ziyorat turizmini tog‘, dam olish va ekologik turizm bilan birlashtirish mumkin.

8.12-rasm. Shohimardon – ziyorat an’analari va tog’ landshafti uyg’unlashgan hudud

Shohimardonda turist uchun faqat qadamjoga borish emas, balki tog‘ manzaralari, mahalliy taomlar, oilaviy mehmon uylari va qishloq hayoti bilan tanishishni qamrab olgan dastur ishlab chiqish mumkin. Bu yerda ***“ziyorat – tabiat – qishloq turizmi – gastronomiya”*** shaklidagi mahsulot ayniqsa samarali bo‘lishi mumkin.

Qo‘qonda ziyorat va tarixiy shahar turizmi. Qo‘qon Farg‘ona vodiysining tarixiy-siyosiy va diniy markazlaridan biri bo‘lgan. Qo‘qon xonligi davrida shaharda masjidlar, madrasalar, saroylar va diniy ta’lim maskanlari shakllangan. Shu sababli Qo‘qonda ziyorat turizmi tarixiy shahar turizmidan ajralmaydi. Jome masjidi kabi tarixiy diniy obyektlar Qo‘qonning diniy va me’moriy tarixini yoritadi. Qo‘qonda ziyorat yo‘nalishini Xudoyorxon saroyi, tarixiy madrasalar, eski shahar muhiti va hunarmandchilik markazlari bilan bog‘lash mumkin. Bu turistga Farg‘ona vodiysining XIX asrdagi siyosiy va diniy hayotini kengroq tushunish imkonini beradi.

Andijonda ziyorat turizmi. Andijon viloyatida ziyorat turizmi qadimiy shaharlar, maqbaralar, masjidlar va mahalliy qadamjolar bilan bog‘liq. Bu hududda tarixiy va arxeologik obyektlar ko‘pligi ziyorat turizmini ma’rifiy yo‘nalishlar bilan birlashtirish imkonini beradi.

Andijonning turistik mahsulotini ishlab chiqishda tarixiy maskanlarni mahalliy hunarmandchilik, bozorlar va gastronomik an’analar bilan bog‘lash muhim. Ayniqsa, kichik shaharlardagi ziyoratgohlar mahalliy jamoalar uchun iqtisodiy imkoniyat yaratishi mumkin.

8.13-rasm. Qo’qondagi jome masjid

8.14-rasm. Andijondagi Devonaboy jome masjidi

Namangan ziyorat turizmi. Namangan viloyati Farg‘ona vodiysining diniy va ma’naviy hayotida muhim o‘rin egallaydi. Mahalliy maqbaralar, masjidlar va qadamjolar ichki ziyorat turizmining asosiy resurslaridan biridir.

Namangan va Chust hududlarida ziyorat dasturlarini xalq hunarmandchiligi bilan birlashtirish mumkin. Chustning pichoqchilik

an’analari bunga yaxshi misol bo‘la oladi. Bunday birikma ziyorat safarini faqat diniy tashrif emas, balki hududning an’anaviy turmush tarzini o‘rganishga qaratilgan sayohatga aylantiradi.

8.14-rasm. Namangandagi ziyorat va diniy turizm obyektlari

Farg‘ona vodiysining eng katta ustunliklaridan biri uch viloyatning geografik jihatdan bir-biriga yaqin joylashganidir. Biroq ziyorat obyektlari ko‘pincha alohida viloyat doirasida targ‘ib qilinadi. Bu esa vodiyning umumiy salohiyatidan to‘liq foydalanishga imkon bermaydi. Shu sababli Farg‘ona, Andijon va Namangan viloyatlarini ***yagona ziyorat destinatsiyasi*** sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq.

Farg‘ona vodiysi O‘zbekistonning eng mashhur hunarmandchilik hududlaridan biridir. Marg‘ilon atlas va adras mahsulotlari, Rishton kulolchilik maktabi, Chust pichoqchiligi, Qo‘qon yog‘och o‘ymakorligi va boshqa an’anaviy yo‘nalishlar hudud turistik brendining muhim qismini tashkil etadi. Ziyorat turizmi bilan hunarmandchilikni bog‘lash ikki tomonlama natija beradi. Birinchidan, turistning hududdagi tashrif mazmuni kengayadi. Ikkinchidan, ziyorat oqimidan olinadigan iqtisodiy foydaning bir qismi mahalliy ustalarga yetib boradi. Shu sababli yirik ziyorat marshrutlari bo‘ylab hunarmandchilik ustaxonalari va savdo nuqtalarini tartibli ravishda tashkil etish maqsadga muvofiq.

Vodiy o‘zining gastronomik madaniyati bilan ham ajralib turadi. Mahalliy palov, non, meva-sabzavotlar va boshqa taomlar turistlar uchun qo‘shimcha taassurot yaratadi. Ziyorat yo‘nalishlariga milliy taomlar tayyorlash jarayonini ko‘rsatish, oilaviy ovqatlanish joylarida tushlik tashkil etish yoki mahalliy mahsulotlar yarmarkasini qo‘shish mumkin.

Bu usul ayniqsa qishloq va tog‘oldi hududlaridagi ziyoratgohlarda foydali. Chunki turistning xarajatlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri mahalliy oilalar

daromadiga aylanadi. Farg‘ona vodiysida ziyorat obyektlarining turli viloyat va tumanlarda joylashganligi transport masalasini muhim qiladi. Yirik shaharlar o‘rtasidagi avtomobil va temir yo‘l aloqasi mavjud bo‘lsa-da, ayrim qishloq va tog‘oldi ziyoratgohlariga yetib borishda mahalliy transport xizmatlarini yaxshilash talab etiladi. Har bir ziyoratgoh uchun katta turistik markaz qurish shart emas. Tashrif hajmiga qarab minimal yoki kengaytirilgan infratuzilma tashkil etilishi iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq. Marshrutlarni ishlab chiqishda ziyoratgohlar orasidagi masofa, yo‘l sifati, to‘xtash joylari va dam olish nuqtalarini hisobga olish lozim.

Farg‘ona vodiysida ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xosligi diniy-ma’naviy meros, qadamjolar, ilmiy an’analar, hunarmandchilik, tarixiy shaharlar va tabiiy resurslarning bir hududda o‘zaro yaqin joylashganligida namoyon bo‘ladi. Marg‘ilon, Rishton, Quva, Qo‘qon, Shohimardon, Andijon va Namangan hududlaridagi ziyorat maskanlari turli mazmunga ega bo‘lsa-da, ularni yagona marshrut va xizmatlar tizimi asosida birlashtirish imkoniyati mavjud. Farg‘ona vodiysida ziyorat turizmini rivojlantirishda faqat qadamjolarni obodonlashtirish yetarli emas. Transport, ko‘p tilli axborot, professional gidlik, raqamli navigatsiya, halol ovqatlanish, hunarmandchilik va mahalliy jamoalar xizmatlarini yagona tizim sifatida rivojlantirish zarur. Shunda vodiyning ziyorat merosi turist uchun bir martalik tashrif emas, balki bir necha kunlik mazmunli sayohatga aylanadi. Eng istiqbolli yondashuv ***“ziyorat – ilmiy meros – hunarmandchilik – gastronomiya – arxeologiya – tabiat”*** o‘zaro bog‘liqligiga asoslangan turistik mahsulotlarni shakllantirishdan iborat. Bu model Farg‘ona vodiysining tarixiy va ma’naviy qiyofasini saqlash bilan birga ziyorat turizmidan olinadigan iqtisodiy manfaatlarni Farg‘ona, Andijon va Namangan hududlari bo‘ylab kengroq taqsimlash imkonini beradi.

Mavzuni o’zlashtirish va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. O‘zbekistonda ziyorat turizmining shakllanishiga qanday tarixiy, diniy va madaniy omillar ta’sir ko‘rsatgan?

2. O‘zbekistonda ziyorat turizmini tashkil etishning boshqa turizm turlaridan farqli jihatlari nimalardan iborat?

3. Samarqanddagi asosiy ziyorat maskanlari va ularning xalqaro ziyorat turizmidagi ahamiyatini izohlang.

4. Buxorodagi “Yetti Pir” ziyorat yo‘nalishining shakllanishi va uning turistik ahamiyatini tushuntiring.

5. Toshkent shahrida ziyorat turizmini rivojlantirish uchun qanday tarixiy-diniy va infratuzilmaviy imkoniyatlar mavjud?

6. Qashqadaryo vohasida ziyorat turizmini tarixiy-madaniy, ekologik va qishloq turizmi bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatlarini tahlil qiling.

7. Surxondaryo vohasidagi islomiy va buddaviylik merosi ziyorat turistik mahsulotlarini diversifikatsiya qilishda qanday ahamiyatga ega?

8. Farg‘ona vodiysida ziyorat turizmini hunarmandchilik, gastronomik va ekologik turizm bilan bog‘lashning o‘ziga xos tomonlarini tushuntiring.

9. O‘zbekistondagi ziyorat maskanlarida transport, joylashtirish, ovqatlanish, gidlik va raqamli axborot xizmatlarini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari nimalardan iborat?

10. O‘zbekiston hududlarini o‘zaro bog‘lovchi yagona ziyorat turizmi marshrutini ishlab chiqishda qaysi tamoyil va mezonlarni hisobga olish zarur?

VIII bob bo‘yicha amaliy topshiriq

1. Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qashqadaryo, Surxondaryo va Farg‘ona vodiysidan bitta hududni tanlang. Tanlangan hududdagi 5 ta ziyorat obyektini aniqlang va ularni tarixiy-diniy ahamiyati, transport qulayligi, infratuzilma holati, xizmat ko‘rsatish sifati hamda turistik jozibadorligi bo‘yicha 1–5 ballik tizimda baholang. Natijalarni jadval shaklida rasmiylashtirib, aniqlangan muammolar asosida 3 ta amaliy taklif ishlab chiqing.

2. O‘zbekistonning 3 ta hududini qamrab oluvchi 3 kunlik ziyorat turistik marshrutini ishlab chiqing. Marshrut tarkibiga kamida 6 ta ziyorat obyekti kiriting. Har bir kun uchun tashrif obyektlari, harakatlanish

ketma-ketligi, transport turi, tashrif davomiyligi, ovqatlanish va tunash joylarini belgilang. Yakunda marshrutning maqsadli turist segmentini aniqlab, uning turistik va iqtisodiy samaradorligi bo‘yicha qisqa xulosa tayyorlang.

IX BOB. ZIYORAT TURIZMINI TASHKIL ETISH VA O‘TKAZISHDA MALAKALI KADRLARGA QUYILADIGAN TALABLAR

Tayanch so‘z va iboralar: ziyorat turizmi kadrlari, malakali mutaxassis, kasbiy kompetensiya, malakaviy talablar, gid, gid-tarjimon, tur yetakchisi, ekskursiya tashkilotchisi, diniy-ma’rifiy kompetensiya, tarixiy-madaniy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, kasbiy etika, xizmat ko‘rsatish madaniyati, ziyorat odobi, madaniyatlararo muloqot, xorijiy til kompetensiyasi, kasbiy terminologiya, tarixiy manbalar bilan ishlash, ilmiy fakt va rivoyat, ziyoratchilar xavfsizligi, birinchi yordam, sanitariya-gigiyena talablari, inklyuziv xizmat, keksa yoshdagi ziyoratchilar, guruhni boshqarish, konflikt vaziyatlarini boshqarish, raqamli kompetensiya, elektron navigatsiya, QR-kod, audio-gid, kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash, malaka oshirish, amaliy tayyorgarlik, stajiroka, ustoz-shogird tizimi, sertifikatlash, kasbiy baholash, uzluksiz kasbiy rivojlanish, hududiy ixtisoslashuv, ta’lim muassasasi va turizm korxonasi hamkorligi, xizmat sifati, ziyoratchilar ehtiyojlari, professional mas’uliyat.

9.1. Ziyorat turizmi sohasida faoliyat yurituvchi kadrlarga qo‘yiladigan kasbiy va malakaviy talablar

Ziyorat turizmi turistik faoliyatning o‘ziga xos yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, unda xizmat ko‘rsatish jarayoni tarixiy-madaniy meros, diniy qadriyatlar, mahalliy urf-odatlar va ziyorat an’analari bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli mazkur sohada faoliyat yurituvchi xodimning kasbiy tayyorgarligi umumiy turizm xizmatlari uchun zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar bilangina cheklanmaydi. Ziyoratchilar bilan ishlaydigan mutaxassis tarix, madaniyat, dinshunoslik, geografiya, turizm, kommunikatsiya va xizmat ko‘rsatish sohalariga oid bilimlarni amaliy faoliyatda o‘zaro uyg‘unlashtira olishi lozim.

Ziyorat turizmi xizmatining sifati ko‘p jihatdan turist bilan bevosita muloqot qiluvchi xodimlarning malakasiga bog‘liq. Ziyoratchi muayyan qadamjoga faqat me’moriy yodgorlikni ko‘rish maqsadida emas, balki uning tarixi, u yerda yashagan yoki dafn etilgan shaxsning hayoti, ilmiy-

ma’naviy merosi hamda maskan bilan bog‘liq an’analarni anglash istagi bilan ham tashrif buyuradi. Shuning uchun gid yoki tur yetakchisi tomonidan beriladigan ma’lumotning mazmuni, ishonchliligi va bayon etish usuli ziyoratchining umumiy taassurotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Ziyorat turizmini tashkil etishda turli kasb va mutaxassislik vakillari ishtirok etadi. Ularning vazifalari bir-biridan farq qilsa-da, yakuniy maqsad ziyoratchining safarini mazmunli, xavfsiz va qulay tashkil etishdan iborat.

Mazkur tizimga, avvalo, gid va gid-tarjimonlar, tur yetakchilari, turistik firma xodimlari, ziyorat obyektlaridagi axborot va tashrif xizmatlari xodimlari, mehmonxona hamda joylashtirish vositalari mutaxassislari, transport xizmati vakillari, umumiy ovqatlanish korxonalari xodimlari kiradi. Ziyorat obyektining xususiyatiga qarab muzeyshunos, tarixchi, arxeolog, dinshunos va boshqa soha mutaxassislarining ishtiroki ham zarur bo‘lishi mumkin.

Shu jihatdan ziyorat turizmida kadrlar masalasiga alohida kasblar yig‘indisi sifatida emas, balki ***ziyoratchiga xizmat ko‘rsatishning yagona kasbiy tizimi*** sifatida qarash maqsadga muvofiq.

9.1-rasm. Ziyorat turizmida gidning ziyoratchilar bilan ishlash jarayoni

Kasbiy bilimlarga qo‘yiladigan talablar. Ziyorat turizmida faoliyat yurituvchi mutaxassis, eng avvalo, xizmat ko‘rsatilayotgan hududning tarixiy va madaniy rivojlanish bosqichlarini yaxshi bilishi zarur. Ziyoratgohning qachon va qanday sharoitda shakllangani, u bilan bog‘liq tarixiy shaxslar, me’moriy majmuaning rivojlanishi va hududning mahalliy aholi hayotidagi o‘rni to‘g‘risidagi bilimlar gidlik faoliyatining asosini tashkil etadi.

Bunda tarixiy sanalar va shaxslarning tarjimai holini yoddan bayon qilishning o‘zi yetarli emas. Mutaxassis turli voqea va jarayonlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushuntira olishi kerak. Masalan, Imom Buxoriy majmuasida faoliyat yurituvchi gid hadis ilmining mohiyati, allomaning ilmiy faoliyati va uning asarlari islom ilmiy tafakkurida qanday o‘rin egallashini ziyoratchiga tushunarli tarzda yetkazishi lozim.

Xuddi shuningdek, Buxorodagi Bahouddin Naqshband majmuasida xizmat ko‘rsatuvchi mutaxassis Naqshbandiya tariqatining shakllanishi va tarixiy rivojlanishi haqida asosiy bilimlarga ega bo‘lishi talab etiladi. Termizdagi ziyorat yo‘nalishlarida esa Hakim at-Termiziy va Imom Termiziyning ilmiy merosini bir-biridan farqlab, ularning islom ilmlari rivojiga qo‘shgan hissasini to‘g‘ri tushuntirish muhimdir. Demak, ziyorat turizmi xodimining bilim bazasi ***obyekt tarixi – shaxs merosi – diniy-ma’rifiy mazmun – hududiy tarix*** o‘rtasidagi bog‘liqlikni qamrab olishi kerak.

Tarixiy manbalar bilan ishlash ko‘nikmasi. Ziyorat turizmida axborotning ishonchliligi alohida ahamiyat kasb etadi. Ko‘plab qadamjolar tarixi yozma manbalar bilan bir qatorda xalq orasidagi rivoyatlar va og‘zaki xotira orqali ham avloddan avlodga o‘tib kelgan. Bunday sharoitda mutaxassis tarixiy dalil bilan mahalliy rivoyatni farqlay olishi zarur. Ilmiy manbalarda tasdiqlangan ma’lumotni fakt sifatida, xalq orasida saqlanib qolgan hikoyalarni esa mahalliy rivoyat yoki an’ana sifatida taqdim etish to‘g‘ri yondashuv hisoblanadi. Aks holda, ziyoratchiga ilmiy jihatdan tasdiqlanmagan ma’lumot tarixiy haqiqat sifatida yetkazilishi mumkin. Shu sababli ziyorat turizmi gidlarining tayyorgarligida tarixiy manbalarni o‘qish, muzey va arxiv materiallaridan foydalanish, ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish hamda turli manbalardagi ma’lumotlarni qiyoslash ko‘nikmalariga e’tibor qaratilishi kerak.

Diniy-ma’rifiy bilimlarga qo‘yiladigan talablar. Ziyorat turizmi mutaxassisi faoliyatining muhim jihatlaridan biri diniy mazmundagi obyektlarda xizmat ko‘rsatishi bilan bog‘liq. Shu bois u tegishli diniy terminlar, ziyorat an’analari, muqaddas maskanlarga tashrif odobi va diniy-me’moriy obyektlarning vazifasi haqida yetarli bilimga ega bo‘lishi zarur. Bunda gidning vazifasi diniy ta’lim berish yoki ziyoratchining

e’tiqodiga ta’sir ko‘rsatish emas. Uning kasbiy vazifasi tarixiy va diniy-ma’rifiy mazmunni ishonchli, xolis va tushunarli shaklda yetkazishdan iborat.

Masalan, “masjid”, “madrasa”, “maqbara”, “xonaqoh”, “chillaxona”, “ziyoratgoh”, “qadamjo” tushunchalari bir xil ma’noga ega emas. Gid ularning tarixiy vazifasi va o‘zaro farqlarini bilishi kerak. Shuningdek, hadis, fiqh, kalom va tasavvuf kabi tushunchalarni ziyoratchining bilim darajasiga mos ravishda sodda, ammo mazmunini buzmagan holda tushuntirish ko‘nikmasi talab etiladi.

Ziyorat odobi va mahalliy an’analarni bilish. Ziyoratgoh oddiy turistik obyekt emas. U mahalliy aholi uchun amaldagi diniy yoki ma’naviy makon bo‘lishi mumkin. Shu bois turizm xodimi ziyoratgohdagi xulq-atvor me’yorlarini bilishi va guruhga oldindan tushuntirishi zarur. Kiyinish, baland ovozda gaplashmaslik, ibodat qilayotgan kishilarga xalaqit bermaslik, ayrim hududlarda suratga olishdan oldin ruxsat so‘rash, muqaddas joylarning ichki tartibiga rioya etish kabi masalalar tashrif madaniyatining tarkibiy qismidir.

Ayniqsa, xorijiy turistlar bilan ishlashda gid mahalliy an’anani buyruq shaklida emas, uning sababini tushuntirgan holda yetkazishi maqsadga muvofiq. Bu turistning ziyoratgohga hurmat bilan munosabatda bo‘lishiga yordam beradi.

Kommunikativ kompetensiya. Ziyorat turizmi xodimining kasbiy mahorati faqat bilim hajmi bilan belgilanmaydi. U mavjud bilimni turli yosh, millat va madaniyat vakillariga qanday yetkazishi ham muhim.

Gid nutqi ravon, mantiqiy va tushunarli bo‘lishi, murakkab tarixiy yoki diniy tushunchalarni ortiqcha murakkablashtirmasdan izohlashi zarur. Ziyoratchining savolini diqqat bilan tinglash, bilmagan savolga taxminiy javob bermaslik va zarur hollarda ishonchli manbaga murojaat qilish professional madaniyatning muhim belgilaridir. Turli yoshdagi ziyoratchilar bilan muloqot usuli ham bir xil bo‘lmaydi. Talabalar guruhi uchun ilmiy-ma’rifiy ma’lumotlarga kengroq o‘rin berish mumkin bo‘lsa, keksa yoshdagi ziyoratchilar uchun qisqaroq tushuntirish, qulay harakatlanish va dam olish vaqtlarini hisobga olish muhimroq bo‘lishi mumkin.

Xorijiy tillarni bilish. Xalqaro ziyorat turizmini rivojlantirish malakali gid-tarjimonlarga bo‘lgan ehtiyojni oshiradi. Ingliz tilini bilish asosiy kasbiy talablardan biri bo‘lib qolayotgan bo‘lsa-da, maqsadli ziyorat bozorlariga qarab arab, turk, malay, indonez, rus va boshqa tillarda xizmat ko‘rsatadigan mutaxassislarni tayyorlash ham muhimdir.

Bunda oddiy so‘zlashuv tilini bilish yetarli emas. Gid tarixiy, diniy va me’moriy terminlarni tegishli tilda to‘g‘ri qo‘llay olishi kerak. Ayrim diniy atamalarning noto‘g‘ri tarjimasi mazmunning buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun xorijiy til tayyorgarligida umumiy turistik lug‘at bilan bir qatorda ziyorat turizmiga xos ***maxsus kasbiy terminologiya***ni o‘rgatish zarur.

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi. Xorijiy ziyoratchilar turli mamlakat va madaniy muhitdan keladi. Ularning ovqatlanish tartibi, kiyinish madaniyati, ibodat odatlari, vaqtga munosabati va xizmatdan kutadigan talablari bir-biridan farq qilishi mumkin.

Shu sababli ziyorat turizmi xodimi boshqa madaniyat vakillarining xulq-atvorini o‘z qarashlari asosida baholamasligi, muloqotda hurmat va kasbiy betaraflikni saqlashi kerak. Madaniyatlararo kompetensiya, ayniqsa, katta xalqaro guruhlar bilan ishlashda muhim. Bir guruh tarkibida turli mamlakatlardan kelgan ziyoratchilar bo‘lishi mumkin. Gid guruhdagi barcha ishtirokchilar uchun maqbul muloqot muhitini shakllantira olishi zarur.

9.2-rasm. Xalqaro ziyorat turizmida gidning kommunikativ va madaniyatlararo kompetensiyasi muhim ahamiyatga ega

Tashkiliy ko‘nikmalarga qo‘yiladigan talablar. Ziyorat safarining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan marshrutning to‘g‘ri tashkil etilishiga

bog‘liq. Tur yetakchisi yoki gid obyektlar orasidagi masofa, transport vaqti, ziyoratgohning tashrif tartibi, ovqatlanish, ibodat va dam olish vaqtlarini o‘zaro muvofiqlashtira olishi kerak. Ziyorat guruhlarida keksa yoshdagi kishilar ulushi yuqori bo‘lishi mumkinligi sababli dastur tuzishda piyoda yurish masofasi, zinapoyalar, ob-havo, sanitariya sharoiti va dam olish joylarini hisobga olish zarur. Shuningdek, juma namozi, diniy tadbirlar yoki ziyoratgohdagi boshqa marosimlar sababli ayrim obyektlarda tashrif tartibi o‘zgarishi mumkin. Professional tashkilotchi bunday holatlarni oldindan aniqlab, dasturga tegishli tuzatishlar kiritishi kerak.

Xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha tayyorgarlik. Turizm xodimining vazifasi turistga ma’lumot berish bilangina tugamaydi. Guruhning xavfsiz harakatlanishini ta’minlash ham uning kasbiy mas’uliyatiga kiradi. Mutaxassis favqulodda vaziyatlarda qanday harakat qilishni, mahalliy tez yordam va xavfsizlik xizmatlariga murojaat qilish tartibini, turist yo‘qolib qolgan holatda ko‘riladigan choralarni bilishi zarur. Ayniqsa, yoz oylarida ochiq maydonlardagi ziyoratgohlarga tashrifni tashkil etishda yuqori harorat, suvsizlanish va uzoq piyoda yurish bilan bog‘liq xavflar hisobga olinishi kerak. Tog‘ va tog‘oldi hududlaridagi ziyorat maskanlarida esa yo‘l va ob-havo sharoitlarini oldindan baholash muhim.

Keksa yoshdagi va alohida ehtiyojli ziyoratchilar bilan ishlash. Ziyorat turizmining o‘ziga xos jihatlaridan biri turistlar tarkibida keksa yoshdagi kishilar uchrashidir. Shu sababli xodimlarning kasbiy tayyorgarligida inklyuziv xizmat ko‘rsatish ko‘nikmalariga alohida e’tibor qaratish lozim. Keksa yoshdagi ziyoratchilarga uzoq piyoda yo‘nalishlarda dam olish imkoniyatini yaratish, transportni obyektga imkon qadar yaqin tashkil etish, zinapoya va balandliklar haqida oldindan ogohlantirish xizmat sifatini oshiradi.

Harakatlanish imkoniyati cheklangan shaxslar bilan ishlashda pandus, lift, maxsus transport va moslashtirilgan sanitariya xonalari mavjudligi haqida oldindan ma’lumotga ega bo‘lish ham gid va tur tashkilotchisining kasbiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Raqamli kompetensiyalar. Zamonaviy ziyorat turizmi xizmatlari raqamli texnologiyalarsiz to‘liq tashkil etilishi qiyin. Shu bois soha

xodimlaridan elektron xaritalar, onlayn bronlash tizimlari, QR-kod, audio-gid, elektron chipta va mobil turistik platformalardan foydalana olish talab etiladi. Gid marshrutdagi o‘zgarishlarni tezkor aniqlash, navigatsiyadan foydalanish, turistga obyektning elektron manbasini ko‘rsatish yoki kerakli xizmatni onlayn topishda yordam bera olishi kerak. Biroq raqamli vositalar gidning bilimini almashtirmaydi. Ular ma’lumotni tezkor topish va xizmatni qulay tashkil etishga yordam beruvchi vosita sifatida qaralishi lozim.

9.1-jadval

Ziyorat turizmi xodimlariga qo’yiladigan asosiy malakaviy talablar

№	Kompetensiya yo’nalishi	Mutaxassisga qo’yiladigan talab
1	Tarixiy-madaniy	Ziyoratgoh, hudud va tarixiy shaxslar haqidagi ishonchli bilimlarni egallash
2	Diniy-ma’rifiy	Diniy tushunchalar, ziyorat an’analari va odoblarini to’g’ri talqin qilish
3	Manbashunoslik	Tarixiy fakt, ilmiy qarash va mahalliy rivoyatni farqlash
4	Kommunikativ	Ma’lumotni ravon, tushunarli va auditoriyaga mos yetkazish
5	Xorijiy til	Kamida bitta xorijiy tilda kasbiy muloqot qila olish
6	Madaniyatlararo	Turli millat va madaniyat vakillari bilan hurmat asosida ishlash
7	Tashkiliy	Marshrut, vaqt, transport va guruh harakatini muvofiqlashtirish
8	Xavfsizlik	Favqulotda holatlarda to’g’ri harakat qilish bo’yicha boshlang’ich tayyorgarlikka ega bo’lish
9	Inklyuziv xizmat	Keksa yoshdagi va alohida ehtiyojli ziyoratchilar talablarini hisobga olish
10	Raqamli	Navigatsiya, elektron axborot va turistik platformadan foydalanish
11	Kasbiy etika	Xolislik, aniqlik, hurmat va ma’suliyat tamoyillariga rioya qilish

Kasbiy etika va mas’uliyat. Ziyorat turizmi xodimining faoliyati tarixiy meros, diniy qadriyat va insonlarning shaxsiy e’tiqodi bilan bog‘liq bo‘lgani sababli kasbiy etika alohida ahamiyat kasb etadi. Mutaxassis ziyoratchilarning diniy qarashlariga hurmat bilan

munosabatda bo‘lishi, bir e’tiqodni boshqasidan ustun qo‘ymasligi, bahsli diniy masalalarda shaxsiy qarashlarini xizmat mazmuniga aralashtirmasligi lozim. Shuningdek, turistga noto‘g‘ri ma’lumot berish, tarixiy dalillarni ataylab bo‘rttirish yoki rivoyatlarni fakt sifatida taqdim etish professional etikaga mos kelmaydi. Xodim bilmagan masala yuzasidan ishonchsiz javob berish o‘rniga, ma’lumotni aniqlashtirish zarurligini bildira olishi kerak.

Ziyorat turizmi sohasida faoliyat yurituvchi kadrlarga qo‘yiladigan talablar ko‘p qirrali xususiyatga ega. Bunday mutaxassis tarixiy va diniy-ma’rifiy bilimga ega bo‘lish bilan bir qatorda xorijiy tillarni bilishi, turli madaniyat vakillari bilan muloqot qila olishi, ziyorat guruhini boshqarishi, xavfsizlik talablariga rioya qilishi va zamonaviy raqamli vositalardan foydalanishi zarur.

Ayniqsa, O‘zbekistonda Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Hakim at-Termiziy, Imom Termiziy, Burhoniddin Marg‘inoniy kabi allomalar merosi bilan bog‘liq ziyorat yo‘nalishlarini xalqaro bozorda rivojlantirish gid va tur tashkilotchilarining kasbiy tayyorgarligiga yuqori talab qo‘yadi. Bunday maskanlarda xizmat ko‘rsatuvchi xodim ziyoratgoh tarixini aytib beruvchi oddiy ekskursiya yetakchisi emas, balki tarixiy merosning mazmunini ziyoratchiga to‘g‘ri yetkazuvchi malakali vositachi sifatida faoliyat yuritishi lozim.

Shu bois ziyorat turizmi uchun kadrlar tayyorlashda ***nazariy bilim, amaliy ko‘nikma, xorijiy til, madaniyatlararo muloqot, kasbiy etika va raqamli kompetensiyalarni o‘zaro uyg‘unlashtirish*** asosiy tamoyil bo‘lishi kerak. Bunday yondashuv ziyoratchilarga ko‘rsatiladigan xizmat sifatini oshirish bilan birga O‘zbekistonning boy diniy-ma’rifiy merosini xalqaro turizm bozorida mazmunli va ishonchli tarzda namoyish etishga xizmat qiladi.

9.2. Ziyorat turizmi gidlarining diniy-ma’rifiy, tarixiy-madaniy va kommunikativ kompetensiyalari

Ziyorat turizmi gidining kasbiy faoliyati oddiy ekskursiya yetakchisi vazifalariga nisbatan kengroq mazmunga ega. Ziyorat maskaniga kelgan

turist ko‘pincha obyektning tashqi ko‘rinishi yoki me’moriy xususiyatlarini ko‘rish bilangina cheklanmaydi. U ziyoratgohning ma’naviy mohiyati, u bilan bog‘liq tarixiy shaxs, diniy ta’limot, mahalliy an’ana va qadamjoning jamiyat hayotidagi o‘rnini anglashga intiladi. Shu sababli ziyorat turizmi gidining kasbiy tayyorgarligi diniy-ma’rifiy, tarixiy-madaniy va kommunikativ kompetensiyalarning o‘zaro uyg‘unligiga asoslanishi kerak.

Ziyorat turizmi amaliyotida gid turist bilan meros obyekti o‘rtasidagi asosiy axborot vositachisi hisoblanadi. U tarixiy ma’lumotni tanlaydi, izohlaydi, auditoriya xususiyatiga moslashtiradi va ziyoratchiga tushunarli shaklda yetkazadi. Aynan shu jarayonda noto‘g‘ri talqin, tasdiqlanmagan rivoyat yoki diniy tushunchaning noaniq bayoni turistning ziyoratgoh haqidagi tasavvuriga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Demak, ziyorat turizmi gidining malakasi nafaqat ma’lumot hajmi, balki ma’lumotning ishonchliligi, uni talqin qilish madaniyati va tinglovchiga yetkazish mahorati bilan ham belgilanadi.

Diniy-ma’rifiy kompetensiyaning mazmuni. Diniy-ma’rifiy kompetensiya gidning ziyorat obyektining diniy mazmunini to‘g‘ri tushunishi va uni ziyoratchiga xolis tarzda bayon qila olish qobiliyatini ifodalaydi. Bunda gid dinshunos yoki diniy ulamo vazifasini bajarmaydi. Uning asosiy vazifasi ziyoratgohning diniy va ma’naviy ahamiyati to‘g‘risidagi ishonchli ma’lumotlarni tarixiy kontekst bilan bog‘langan holda tushuntirishdan iborat.

Ziyorat turizmi gididan, avvalo, asosiy diniy tushunchalarni to‘g‘ri qo‘llash talab etiladi. Masjid, madrasa, maqbara, xonaqoh, qadamjo, chillaxona, ziyoratgoh kabi tushunchalar mazmunan bir-biridan farq qiladi. Gid ushbu farqlarni bilishi va turistga sodda, ammo mazmunini buzmagan holda izohlay olishi lozim.

Shuningdek, O‘zbekiston ziyorat turizmi amaliyotida hadis, fiqh, kalom, tasavvuf va tariqat kabi tushunchalar tez-tez uchraydi. Imom Buxoriy majmuasida ishlaydigan gid hadis ilmining mohiyatini, Imom Moturidiy ziyoratgohida esa kalom ilmining o‘rnini, Bahouddin Naqshband majmuasida tasavvuf va tariqat tushunchalarini farqlab tushuntira olishi kerak.

Diniy-ma’rifiy kompetensiyaning yana bir muhim tarkibiy qismi ziyorat odoblarini bilishdan iborat. Muqaddas maskanlarda kiyinish, ibodat qilayotgan kishilarga xalaqit bermaslik, ovoz balandligini nazorat qilish, ayrim hududlarda suratga olish qoidalariga rioya etish va mahalliy urf-odatlarni hurmat qilish ziyorat madaniyatining muhim qismidir. Gid ushbu qoidalarni guruhga tashrifdan oldin tushuntirib, ziyoratchilarning maskanga hurmat bilan munosabatda bo‘lishiga yordam berishi kerak.

Tarixiy-madaniy kompetensiya. Ziyoratgohlar ko‘pincha muayyan tarixiy davr, shaxs yoki madaniy muhit bilan bog‘langan. Shu sababli ziyorat turizmi gidining tarixiy-madaniy kompetensiyasi uning kasbiy tayyorgarligida asosiy o‘rinlardan birini egallaydi.

Gid ziyorat obyektining tashkil topish davri, me’moriy rivojlanishi, restavratsiya bosqichlari va u bilan bog‘liq tarixiy shaxslar haqida yetarli bilimga ega bo‘lishi lozim. Shu bilan birga, obyektni o‘z davrining siyosiy, ilmiy va madaniy muhiti bilan bog‘lab tushuntirish muhim.

Masalan, Samarqanddagi Shohi Zinda majmuasi haqida so‘z yuritilganda uning faqat maqbaralar majmuasi ekanini aytish yetarli emas. Gid majmuaning shakllanish bosqichlari, temuriylar davri me’morchiligi, naqsh va koshin bezaklarining o‘ziga xosligi hamda diniy ziyorat bilan me’moriy merosning qanday uyg‘unlashganini izohlashi kerak.

Buxorodagi “Yetti Pir” yo‘nalishida esa alohida maqbaralarni bir-biridan uzilgan holda ko‘rsatish marshrutning mazmunini kamaytiradi. Gid Xojagon va Naqshbandiya an’analari doirasidagi ustoz-shogirdlik davomiyligini, yetti pir o‘rtasidagi tarixiy-ma’naviy bog‘liqlikni tushuntira olishi kerak.

Tarixiy-madaniy kompetensiya mahalliy xalqning urf-odatlari, an’anaviy turmush tarzi, hunarmandchiligi va gastronomiyasini ham qamrab oladi. Chunki ko‘plab ziyoratgohlar mahalla va qishloq hayotidan ajralmagan holda yashab keladi. Gid maskan atrofidagi turmush tarzini ham turistga to‘g‘ri tushuntira olsa, ziyorat safari mazmunan boyiydi.

Ilmiy fakt va mahalliy rivoyatni farqlash. Ziyorat turizmi gidining kasbiy savodxonligini belgilaydigan muhim jihatlardan biri tarixiy dalil bilan xalq orasidagi rivoyatni ajrata bilishdir. O‘zbekistondagi ko‘plab qadamjolar haqida asrlar davomida turli hikoya va afsonalar shakllangan.

Ularning ayrimlari tarixiy manbalarda tasdiqlangan bo‘lsa, ayrimlari faqat mahalliy og‘zaki an’anada mavjud. Bunday holatda gid rivoyatni tarixiy fakt sifatida taqdim etmasligi kerak. “Tarixiy manbalarda qayd etilishicha”, “mahalliy rivoyatlarga ko‘ra”, “xalq orasidagi qarashlarda” kabi aniq ajratuvchi ifodalardan foydalanish ilmiy jihatdan to‘g‘ri hisoblanadi.

Bu yondashuv mahalliy rivoyatlarni rad etishni anglatmaydi. Aksincha, ular hududning nomoddiy madaniy merosi sifatida qadrlanishi mumkin. Muhimi, turistga qaysi ma’lumot tarixiy dalil, qaysi biri xalq xotirasining mahsuli ekani tushunarli bo‘lishi kerak.

Kommunikativ kompetensiya. Ziyorat turizmi gidining bilim darajasi qanchalik yuqori bo‘lmasin, agar u o‘z bilimini auditoriyaga tushunarli tarzda yetkaza olmasa, xizmat sifati kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli kommunikativ kompetensiya gidning asosiy kasbiy ko‘nikmalaridan biridir.

Gid nutqi aniq, ravon va mantiqan izchil bo‘lishi kerak. Haddan tashqari murakkab ilmiy terminlar, uzoq sanalar ketma-ketligi yoki auditoriya ehtiyojiga mos kelmaydigan batafsil ma’lumot turistning e’tiborini susaytiradi. Aksincha, tarixiy voqea va shaxslar o‘rtasidagi bog‘liqlikni sodda, obrazli va ishonchli tushuntirish ziyoratchining maskanga nisbatan qiziqishini oshiradi. Kommunikativ kompetensiya faqat gapirish mahoratini emas, tinglash ko‘nikmasini ham o‘z ichiga oladi. Gid ziyoratchilarning savollariga e’tibor bilan munosabatda bo‘lishi, savol mazmunini to‘g‘ri anglab, javobni auditoriya bilim darajasiga moslashtirishi kerak.

Bunda bilmagan savolga taxminiy javob berish kasbiy jihatdan to‘g‘ri emas. Ishonchli ma’lumot mavjud bo‘lmagan hollarda gid buni ochiq aytishi va zarur manbani ko‘rsatishi professional madaniyatning belgisi hisoblanadi.

Auditoriyaga mos axborot berish. Ziyorat guruhlari tarkibi bir xil bo‘lmaydi. Ular orasida maktab o‘quvchilari, talabalar, ilmiy xodimlar, keksa yoshdagi ziyoratchilar, xorijiy turistlar yoki diniy tashkilot vakillari bo‘lishi mumkin. Shu sababli gid bir xil matnni barcha guruhga bir xil usulda taqdim etmasligi kerak.

Talabalar va tadqiqotchilar uchun ilmiy manbalar, tarixiy tafsilotlar va allomalarning asarlari haqida kengroq ma’lumot berish mumkin. Keksa yoshdagi ziyoratchilar uchun esa qisqa, mazmunli tushuntirish, qulay harakatlanish va dam olish vaqtlarini hisobga olish muhimroq.

Xorijiy turistlarga esa O‘zbekiston tarixini ularning umumiy bilim darajasi bilan bog‘lab tushuntirish talab etiladi. Masalan, xorijiy turist Buxoro yoki Samarqand tarixini chuqur bilmasligi mumkin. Bunday holatda obyektni tushuntirishdan oldin mintaqaning umumiy tarixiy o‘rni haqida qisqacha kontekst berish maqsadga muvofiq.

Xorijiy til kompetensiyasi. Xalqaro ziyorat turizmida gidning xorijiy tilni egallashi muhim kasbiy talab hisoblanadi. Bunda kundalik so‘zlashuv tilidan tashqari tarix, me’morchilik va diniy-ma’rifiy sohaga oid kasbiy terminlarni to‘g‘ri qo‘llash muhim. Masalan, “maqbara”, “xonaqoh”, “tariqat”, “hadis ilmi”, “fiqh maktabi” kabi tushunchalarning ma’nosi oddiy so‘zma-so‘z tarjima orqali har doim ham to‘liq ifodalanmaydi. Shu bois gid atamani tarjima qilish bilan cheklanmasdan, zarur hollarda uning mazmunini qisqacha tushuntirishi kerak.

O‘zbekiston ziyorat turizmining istiqbolli bozorlarini hisobga olganda ingliz tilidan tashqari arab, turk, malay, indonez va boshqa tillarni biladigan gid-tarjimonlarga ehtiyoj ortishi mumkin. Bu esa oliy ta’lim va malaka oshirish dasturlarida ziyorat turizmi terminologiyasini o‘qitishga alohida e’tibor berishni talab qiladi.

Madaniyatlararo muloqot. Ziyorat turizmi gidining kommunikativ kompetensiyasi madaniyatlararo muloqot ko‘nikmasi bilan uzviy bog‘liq. Turli mamlakatlardan kelgan ziyoratchilar diniy odat, kiyinish, ovqatlanish, vaqtni rejalashtirish va muloqot usuli bo‘yicha bir-biridan farq qilishi mumkin. Gid ushbu farqlarni hurmat qilishi, turistlarning xatti-harakatlarini o‘zining shaxsiy qarashlari asosida baholamasligi va guruh ichida qulay muloqot muhitini yaratishi zarur.

Madaniyatlararo kompetensiya, ayniqsa, bir guruhda turli davlatlardan kelgan turistlar bo‘lgan holatda muhim ahamiyat kasb etadi. Gid umumiy qoidalarni barcha uchun tushunarli shaklda yetkazishi, diniy va madaniy masalalarda ehtiyotkor tilni tanlashi kerak.

Kasbiy betaraflik va etika. Ziyorat maskanlarida gidning shaxsiy diniy qarashlari xizmat mazmuniga aralashmasligi kerak. Gidning vazifasi turistga ishonchli va xolis axborot berishdir. Turli diniy qarashlar, tarixiy shaxslar yoki diniy maktablar haqida so‘z yuritilganda birini boshqasidan ustun qo‘yish, bahsli masalalarda shaxsiy hukm chiqarish yoki turistning e’tiqodini baholash kasbiy etikaga mos kelmaydi.

Ayniqsa, turli konfessiya vakillari tashrif buyuradigan obyektlarda bunday betaraflik alohida ahamiyatga ega. Gid tarixiy va madaniy mazmunni hurmatli, xolis va muvozanatli tarzda yetkazishi zarur. Hikoyalash mahorati

Ziyorat turizmi gidining kommunikativ mahoratida hikoyalash usuli ham muhim o‘rin tutadi. Quruq sanalar va faktlardan iborat ma’lumot ziyoratchida uzoq vaqt saqlanib qolmasligi mumkin. Tarixiy shaxsning hayoti, ilmiy izlanishlari yoki maskan shakllanishi bilan bog‘liq voqealarni mantiqiy ketma-ketlikda hikoya qilish esa turistning e’tiborini saqlab turadi. Biroq hikoyalash tarixiy faktlarni bezash yoki uydirma qo‘shish degani emas. Uning vazifasi mavjud ishonchli ma’lumotlarni tinglovchiga qiziqarli va tushunarli shaklda yetkazishdan iborat.

Shu sababli gid tayyorlash jarayonida nutq texnikasi, hikoya qurilishi, ovozdan foydalanish, guruh bilan ko‘z aloqasi va savol-javobni boshqarish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarga ham e’tibor berish lozim.ə

Raqamli kommunikatsiya ko‘nikmalari. Zamonaviy ziyorat turizmida gidning kommunikativ faoliyati faqat yuzma-yuz ekskursiya bilan chegaralanmaydi. QR-kodlar, mobil audio-gidlar, elektron xaritalar va boshqa raqamli vositalar tashrif jarayonining muhim qismiga aylanmoqda. Gid turistga ushbu xizmatlardan foydalanishda yordam bera olishi, ishonchli elektron manbalarni tavsiya qilishi va zarur hollarda multimedia materiallaridan foydalanishi kerak.

Masalan, ziyoratgohda saqlanmagan yoki muzeyda joylashgan tarixiy qo‘lyozma, eski surat yoki me’moriy rejaning raqamli nusxasini namoyish etish gid hikoyasining mazmunini boyitishi mumkin. Ziyorat turizmi gidining kasbiy kompetensiyalarini shartli ravishda uch asosiy guruhga ajratish mumkin (9.2-jadval).

Ushbu uch yo‘nalish bir-biridan ajralgan holda emas, balki o‘zaro uyg‘unlikda namoyon bo‘ladi. Masalan, diniy bilimga ega, ammo tarixiy kontekstni bilmaydigan gid obyektning mazmunini to‘liq ochib bera olmaydi. Tarixni yaxshi biladigan, biroq auditoriya bilan muloqot qila olmaydigan mutaxassis esa bilimini samarali yetkaza olmaydi. Shu bois ziyorat turizmi gidini tayyorlashda ***bilish – talqin qilish – yetkazish*** ketma-ketligi asosiy tamoyil sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

9.2-jadval

Ziyorat turizmi gidining kompetensiya tuzilmasi

№	Kompetensiya turi	Asosiy mazmuni
1	Diniy-ma’rifiy kompetensiya	Diniy tushunchalar, ziyorat odobi, allomalar va diniy merosni to’g’ri tushuntirish
2	Tarixiy-madaniy kompetensiya	Obyekt tarixi, me’morchilik, madaniy muhit, mahalliy an’ana va tarixiy manbalarni bilish
3	Kommunikativ kompetensiya	Ravon nutq, auditoriyaga mos tushuntirish, xorijiy til, tinglash va madaniyatlararo muloqot

Kompetensiyalarni shakllantirish usullari. Mazkur kompetensiyalarni faqat auditoriya mashg‘ulotlari orqali shakllantirish qiyin. Nazariy bilim amaliy mashg‘ulot bilan mustahkamlanishi kerak.

Gidlarni tayyorlash jarayonida tarixiy va diniy manbalarni o‘rganish, ziyoratgohlarda amaliy ekskursiyalar o‘tkazish, tajribali gidlar faoliyatini kuzatish, turli auditoriyalar oldida sinov ekskursiyalarini tashkil etish va keyinchalik ularni tahlil qilish samarali usullardan hisoblanadi.

Shuningdek, talabalar uchun “bir obyekt – bir necha auditoriya” usulidan foydalanish mumkin. Masalan, bir xil ziyoratgohni maktab o‘quvchisi, xorijiy turist va ilmiy guruh uchun uch xil shaklda tushuntirish topshirig‘i beriladi. Bu usul kelajakdagi gidning ma’lumotni auditoriyaga moslashtirish qobiliyatini rivojlantiradi.

Kompetensiyalarni baholash. Ziyorat turizmi gidining malakasini faqat yozma test orqali baholash yetarli emas. Amaliy baholash tizimida

uning obyekt haqida bilim darajasi, nutqi, tarixiy faktlardan foydalanishi, savollarga javobi, guruh bilan ishlashi va kasbiy etikasiga e’tibor qaratish kerak.

Ziyorat turizmi gidining kasbiy faoliyati tarixiy obyekt haqida ma’lumot berishdan ancha keng mazmunga ega. U ziyoratchi bilan diniy-ma’naviy va tarixiy meros o‘rtasidagi vositachi hisoblanadi. Shu sababli gidning diniy-ma’rifiy bilimlari, tarixiy-madaniy savodxonligi va kommunikativ mahorati bir-birini to‘ldirishi zarur.

Diniy-ma’rifiy kompetensiya ziyoratgohning ma’naviy mohiyatini to‘g‘ri anglash va tushuntirishga, tarixiy-madaniy kompetensiya obyektni uning davri va madaniy muhiti bilan bog‘lab talqin qilishga, kommunikativ kompetensiya esa ushbu bilimlarni turli auditoriyaga tushunarli shaklda yetkazishga xizmat qiladi.

O‘zbekistonning Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Imom Moturidiy, Hakim at-Termiziy, Imom Termiziy, Burhoniddin Marg‘inoniy kabi mashhur allomalar merosi bilan bog‘liq ziyorat yo‘nalishlarini xalqaro bozorda rivojlantirish gidlarning aynan shu kompetensiyalarini izchil shakllantirishni talab qiladi. Shu bois ziyorat turizmi gidlarini tayyorlashda nazariy ta’lim bilan amaliy mashg‘ulotlar, manbalar bilan ishlash, xorijiy til, nutq madaniyati va madaniyatlararo muloqotni yagona tayyorgarlik tizimiga birlashtirish maqsadga muvofiq.

9.3. Ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatishda kasbiy etika, xavfsizlik va xizmat ko‘rsatish madaniyati

Ziyorat turizmida xizmat ko‘rsatish jarayoni oddiy turistik xizmatlardan bir qator jihatlari bilan farq qiladi. Ziyoratchi muqaddas maskanga ma’naviy ehtiyoj, diniy e’tiqod, tarixiy xotira yoki ma’rifiy qiziqish asosida tashrif buyuradi. Shu sababli unga ko‘rsatiladigan xizmatlar nafaqat qulay va sifatli, balki hurmat, xolislik, ehtiyotkorlik va xavfsizlik tamoyillariga ham asoslanishi kerak. Aynan shu jihatlar ziyorat turizmi xodimlarining kasbiy etikasini, xizmat ko‘rsatish madaniyatini va xavfsizlik bo‘yicha mas’uliyatini belgilaydi.

Ziyorat turizmi amaliyotida gid, tur yetakchisi, haydovchi, mehmonxona xodimi, ovqatlanish korxonasi vakili yoki ziyoratgoh

ma’muriyati xodimi turist bilan turli bosqichlarda muloqot qiladi. Ularning har birining xatti-harakati ziyoratchining hudud va xizmat sifati haqidagi umumiy taassurotiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli kasbiy etika va xizmat madaniyatini alohida xodimning shaxsiy fazilati emas, balki ziyorat turizmi xizmatlari sifatini belgilovchi umumiy talab sifatida baholash zarur.

Kasbiy etikaning mazmuni. Kasbiy etika ziyoratchi bilan ishlovchi mutaxassisning xizmat davomida rioya qilishi lozim bo‘lgan axloqiy va kasbiy me’yorlar majmuasini anglatadi. Ziyorat turizmida ushbu me’yorlar ayniqsa muhim, chunki xizmat ko‘rsatish diniy va ma’naviy qadriyatlar bilan bevosita bog‘liq.

Mutaxassis ziyoratchining diniy qarashlari, milliy mansubligi, yoshi, jinsi yoki madaniy odatlaridan qat’i nazar, barcha turistlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi kerak. Shaxsiy fikr yoki diniy qarashni turistga majburlash, bir konfessiyani boshqasidan ustun qo‘yish, bahsli diniy masalalarda hukm chiqarish kasbiy etikaga mos kelmaydi.

Ziyoratchi bilan muloqotda xushmuomalalik, sabr-toqat, vazminlik va mas’uliyat ustuvor bo‘lishi zarur. Ayniqsa, katta yoshdagi yoki xorijiy turist bilan ishlashda uning savollariga bepisand munosabatda bo‘lish, shoshirish yoki tushunmovchilikka keskin javob qaytarish xizmat madaniyatini pasaytiradi.

Kasbiy etikaning yana bir muhim tomoni axborotning haqqoniyligidir. Ziyoratgoh bilan bog‘liq ma’lumotni bo‘rttirish, tarixiy dalilga ega bo‘lmagan rivoyatni fakt sifatida taqdim etish yoki turistning qiziqishini oshirish uchun uydirma tafsilot qo‘shish professional yondashuvga zid hisoblanadi.

Ziyorat maskanida xulq-atvor madaniyati. Ziyoratgoh oddiy ekskursiya obyekti emas. U amaldagi ibodat, duo yoki xotira makoni bo‘lishi mumkin. Shu sababli ziyoratchilar va turistlarning xulq-atvori maskanning ma’naviy muhitiga mos bo‘lishi lozim.

Gid yoki tur yetakchisi tashrifdan oldin guruhga kiyinish, ovoz balandligi, suratga olish, ibodat vaqtida harakatlanish va muqaddas hududlarga kirish qoidalarini tushuntirishi kerak. Bunday tushuntirish

buyruq ohangida emas, balki mazkur talablarning sababi bilan izohlangan holda berilsa, turistlar tomonidan yaxshi qabul qilinadi.

Masalan, masjid yoki maqbaraga kirishda yopiq va tartibli kiyinish talab etilsa, gid bu talabni mahalliy diniy an’ana va hurmat tamoyili bilan bog‘lab tushuntirishi mumkin. Shunda turist qoidani cheklov sifatida emas, tashrif madaniyatining bir qismi sifatida qabul qiladi.

Xizmat ko‘rsatishda individual yondashuv. Ziyorat guruhlarining tarkibi bir xil bo‘lmaydi. Ular orasida yoshlar, keksa kishilar, oilaviy turistlar, xorijiy mehmonlar, diniy guruhlar va imkoniyati cheklangan shaxslar bo‘lishi mumkin. Shu sababli xizmat ko‘rsatishda yagona standart bilan birga individual ehtiyojlarni hisobga olish muhim.

Keksa yoshdagi ziyoratchilar uchun uzoq piyoda yurish masofasini qisqartirish, dam olish vaqtini ko‘paytirish va transportdan tushish joyini ziyoratgohga yaqinlashtirish maqsadga muvofiq. Oilaviy turistlar uchun bolalar bilan tashrif davomiyligi va sanitariya sharoitlari muhim bo‘lsa, xorijiy turistlar uchun ko‘p tilli axborot va tarjima xizmatlari katta ahamiyatga ega. Xizmat ko‘rsatish madaniyati aynan turistning ehtiyojini oldindan anglash va unga mos yechim taklif qilishda namoyon bo‘ladi.

Ziyoratchilar xavfsizligini ta’minlash. Xavfsizlik ziyorat turizmi xizmatlarining ajralmas qismi hisoblanadi. Ziyoratchi turistik obyektga kelgan paytdan boshlab transport, piyoda harakati, ob-havo, sanitariya, tibbiy holat va odamlar oqimi bilan bog‘liq turli xavflarga duch kelishi mumkin. Shu sababli xizmat ko‘rsatuvchi xodimlar asosiy xavf omillarini oldindan bilishi va ularning oldini olish choralarini ko‘rishi zarur. Guruh harakatini boshqarishda piyodalar yo‘nalishi, zinapoyalar, sirpanchiq joylar, transport qatnovi va odamlar zichligi hisobga olinishi kerak.

Yirik ziyorat maskanlarida bir vaqtning o‘zida katta miqdordagi odamlar to‘planishi mumkin. Bunday sharoitda guruh a’zolarining bir-biridan ajralib qolmasligi, yig‘ilish nuqtasi oldindan belgilanishi va gidning aloqa vositalari doimiy ishlash holatida bo‘lishi muhim.

Tibbiy xavfsizlik va birinchi yordam. Ziyoratchilar orasida keksa yoshdagi kishilar ko‘p uchragani sababli tibbiy xavfsizlik alohida ahamiyatga ega. Issiq ob-havo, uzoq piyoda yurish, charchoq va suvsizlanish ayrim turistlarning sog‘lig‘iga salbiy ta’sir qilishi mumkin.

Shu bois gid yoki tur yetakchisi birinchi yordam bo‘yicha boshlang‘ich ko‘nikmalarga ega bo‘lishi, eng yaqin tibbiy punkt yoki shifoxona manzilini bilishi va favqulodda vaziyatda tez yordam xizmatiga murojaat qilish tartibini tushunishi zarur.

Issiq hududlarda tashrif vaqtini ertalab yoki kechki salqin paytlarga moslashtirish, guruhga yetarli ichimlik suvi tavsiya qilish va dam olish vaqtlarini ko‘paytirish oddiy, ammo samarali profilaktik choralardir.

Sanitariya va gigiyena talablari. Ziyorat maskanlarida sanitariya va gigiyena sharoitlari xizmat sifatining muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. Toza hojatxona, tahorat joylari, ichimlik suvi, chiqindilarni tashlash uchun maxsus idishlar va hududning umumiy tozaligi ziyoratchining komfortiga bevosita ta’sir qiladi.

Xizmat ko‘rsatuvchi xodimlar ziyoratchilarga sanitariya sharoitlari joylashuvi haqida ma’lumot bera olishi kerak. Ayniqsa, katta guruhlar bilan ishlashda sanitariya obyektlaridan navbat bilan foydalanishni tashkil etish ham umumiy xizmat madaniyatiga taalluqli. Ovqatlanish xizmatlarida esa mahsulotlarning sifati, saqlash sharoiti, halollik talablari va tozalik qat’iy nazorat qilinishi zarur.

Transport xavfsizligi. Ziyorat marshrutlarida obyektlar bir-biridan uzoq joylashgan bo‘lishi mumkin. Shu sababli transport xizmati ziyorat safarining muhim qismidir. Transport vositasining texnik holati, haydovchining malakasi, yo‘l sharoiti va harakat jadvali oldindan tekshirilishi lozim. Tog‘ va tog‘oldi hududlaridagi ziyoratgohlarga borishda esa yo‘lning mavsumiy holati, ob-havo va xavfsiz harakatlanish imkoniyati alohida hisobga olinadi.

Gid yoki tur tashkilotchisi yo‘l davomiyligi va to‘xtash joylarini guruh tarkibiga mos belgilashi kerak. Uzoq yo‘lda keksa turistlar uchun qisqa dam olish to‘xtashlarini rejalashtirish maqsadga muvofiq.

Odamlar oqimini boshqarish. Yirik diniy bayramlar, xotira kunlari yoki dam olish kunlarida ziyoratgohlarga tashrif keskin ortishi mumkin. Bunday vaziyatlarda ziyoratchilar oqimini boshqarish xizmat ko‘rsatish va xavfsizlikning muhim qismiga aylanadi.

Guruhlarni ma’lum vaqt oralig‘ida qabul qilish, kirish va chiqish yo‘llarini ajratish, piyodalar harakatini belgilangan yo‘nalishda tashkil

etish va favqulodda chiqish yo‘llarini ochiq saqlash xavfsizlikni ta’minlashga yordam beradi. Gid esa tashrif vaqtida guruhni bir joyda uzoq ushlab turmasligi, tor yo‘laklarni to‘sib qo‘ymasligi va boshqa ziyoratchilarga xalaqit bermasligi kerak.

Inklyuziv xizmat ko‘rsatish madaniyati. Ziyorat turizmini rivojlantirishda barcha toifadagi turistlar uchun qulay sharoit yaratish muhim. Harakatlanish imkoniyati cheklangan shaxslar, keksa yoshdagi ziyoratchilar va bolali oilalar uchun xizmatlar moslashtirilishi kerak.

Panduslar, liftlar, tutqichlar, qulay piyodalar yo‘laklari, dam olish joylari va moslashtirilgan sanitariya xonalari inklyuziv xizmat ko‘rsatishning asosiy elementlaridir. Gid bunday turistlarga ortiqcha e’tibor qaratib ularni noqulay vaziyatga tushirmasdan, zarur yordamni hurmat bilan taklif qilishi kerak.

Konflikt vaziyatlarini boshqarish. Ziyorat guruhlarida turli xarakter, yosh va madaniy muhit vakillari ishtirok etishi sababli ayrim tushunmovchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, tashrif vaqti, kiyinish qoidasi, suratga olish yoki guruh intizomi bilan bog‘liq kelishmovchiliklar kuzatilishi mumkin.

Bunday vaziyatlarda gid keskin bahsga kirishmasligi, vaziyatni xolis baholashi va muammoni hurmat asosida hal qilishi kerak. Muammoni omma oldida keskin muhokama qilishdan ko‘ra, tomonlarga alohida tushuntirish berish ko‘pincha samaraliroq natija beradi. Kasbiy etika aynan murakkab vaziyatda xodimning o‘zini tutishi orqali yaqqol namoyon bo‘ladi.

Xorijiy ziyoratchilar bilan xizmat madaniyati. Xorijiy ziyoratchilar mahalliy an’ana va qoidalardan bexabar bo‘lishi mumkin. Shu sababli ularning ayrim xatti-harakatlarini hurmatsizlik sifatida baholash to‘g‘ri emas.

Gid tashrifdan oldin zarur qoidalarni sodda va tushunarli tarzda tushuntirishi, zarur hollarda ularni xorijiy tilda yozma shaklda ham taqdim etishi kerak. Madaniyatlararo xizmat ko‘rsatishda tabassum, muloyim murojaat, tushunarli nutq va turistning savollariga sabr bilan javob berish katta ahamiyatga ega.

Halol va ishonchli xizmat ko‘rsatish. Ziyorat turizmida halollik tushunchasi nafaqat ovqatlanish bilan, balki xizmatning umumiy mazmuni bilan ham bog‘liq. Turistga narxlar, vaqt, xizmat tarkibi va marshrut haqida aniq ma’lumot berilishi kerak.

Yashirin to‘lovlar, majburiy xaridga undash, suvenir yoki xizmatni sun’iy ravishda qimmat narxda taklif qilish ziyoratchining ishonchini pasaytiradi. Ayniqsa, muqaddas maskanlarda savdo faoliyatini ziyoratning ma’naviy mazmunidan ustun qo‘ymaslik kerak. Savdo va xizmat obyektlari tartibli va belgilangan hududlarda joylashishi maqsadga muvofiq.

Xizmat sifati va ziyoratchi taassuroti. Ziyorat turizmi xizmatining sifati ko‘plab kichik jihatlar yig‘indisidan shakllanadi. Transportning o‘z vaqtida kelishi, gidning xushmuomalaligi, sanitariya sharoiti, ziyoratgohdagi tartib, dam olish joylari va axborotning tushunarliligi umumiy taassurotga ta’sir qiladi.

Shu sababli xizmat sifatini faqat gid yoki mehmonxona faoliyati bilan baholash to‘liq emas. Ziyoratchining butun safar yo‘li – kelishdan qaytishgacha bo‘lgan jarayon yaxlit xizmat zanjiri sifatida qaralishi kerak.

Kasbiy etika, xavfsizlik va xizmat madaniyatining o‘zaro bog‘liqligi. Ziyorat turizmi amaliyotida ushbu uch yo‘nalish bir-biridan ajralmaydi. Kasbiy etika turistga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni belgilasa, xizmat madaniyati ushbu hurmatni amaliy xizmat shakliga aylantiradi. Xavfsizlik esa ziyoratchining sog‘lig‘i va hayotini himoya qiladigan tashkiliy asos vazifasini bajaradi.

Ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatishda kasbiy etika, xavfsizlik va xizmat madaniyati bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan talablar tizimini tashkil etadi. Ziyoratgohning diniy va ma’naviy xususiyati xodimlardan oddiy xizmat ko‘rsatish ko‘nikmalaridan tashqari yuqori darajadagi ehtiyotkorlik, hurmat va mas’uliyatni talab qiladi.

Ziyoratchining diniy qarashlari va shaxsiy ehtiyojlariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, unga ishonchli ma’lumot taqdim etish, xavfsiz harakatlanish sharoitini yaratish va zarur xizmatlarni o‘z vaqtida tashkil etish professional xizmatning asosiy mezonlari hisoblanadi.

Shu bois ziyorat turizmi uchun kadrlar tayyorlashda kasbiy etika, birinchi yordam, konfliktlarni boshqarish, inklyuziv xizmat, sanitariya, xavfsizlik va madaniyatlararo muloqot bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarga alohida e’tibor qaratish zarur. Bunday yondashuv ziyoratchining safardan oladigan qoniqishini oshirish bilan birga ziyoratgohning ma’naviy muhitini asrash va O‘zbekistonda ziyorat turizmi xizmatlari sifatini barqaror oshirishga xizmat qiladi.

9.4. Ziyorat turizmi uchun malakali kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi

Ziyorat turizmining rivojlanishi nafaqat tarixiy va diniy meros obyektlarining mavjudligiga, balki ushbu obyektlarda turistlarga sifatli xizmat ko‘rsata oladigan malakali kadrlarga ham bog‘liq. Ziyoratgohga tashrif buyurgan turistning hudud haqidagi taassuroti ko‘p jihatdan gid, tur yetakchisi, ziyoratgoh xodimi, mehmonxona va ovqatlanish korxonasi vakillarining kasbiy mahorati hamda muomala madaniyati orqali shakllanadi.

Shu sababli ziyorat turizmi uchun kadrlar tayyorlashda umumiy turizmga oid bilimlarning o‘zi yetarli emas. Mutaxassis ziyorat obyektlarining tarixi, diniy-ma’rifiy ahamiyati, mahalliy urf-odatlar, ziyorat odobi, xorijiy turistlar bilan muloqot qilish, xavfsizlikni ta’minlash va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha ham zarur bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim.

Ziyorat turizmi uchun kadrlarni kasbiy jihatdan rivojlantirish jarayonini uch asosiy yo‘nalishga ajratish mumkin: ***kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish***. Ushbu yo‘nalishlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, mutaxassisning butun kasbiy faoliyati davomida bilim va ko‘nikmalarini yangilab borishiga xizmat qiladi.

Ziyorat turizmi uchun kadrlarni tayyorlash. Kadrlarni tayyorlash, avvalo, oliy va professional ta’lim tizimida amalga oshiriladi. Turizm, mehmonxona xo‘jaligi, gidlik, servis va boshqa turdosh yo‘nalishlarda tahsil olayotgan talabalar ziyorat turizmining xususiyatlari bo‘yicha maxsus bilimlarga ega bo‘lishlari zarur. O‘quv jarayonida ziyorat turizmi geografiyasi, diniy va tarixiy meros, ziyoratgohlar tarixi,

ekskursiya tashkil etish, gidlik faoliyati, xizmat ko‘rsatish madaniyati, xorijiy tillar, xavfsizlik va madaniyatlararo muloqot kabi mavzularni o‘rganish muhim hisoblanadi.

Masalan, Samarqandda faoliyat yuritadigan gid Imom Buxoriy va Imom Moturidiy merosi, Shohi Zinda majmuasining tarixi va me’moriy xususiyatlarini bilishi kerak. Buxoroda ishlaydigan mutaxassis uchun Bahouddin Naqshband va “Yetti Pir” ziyorat yo‘nalishining mazmuni, Surxondaryoda esa Hakim at-Termiziy va Imom Termiziy merosi to‘g‘risidagi bilimlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bunda talabaning faqat ma’lumotlarni yodlab olishi emas, ularni ziyoratchiga sodda, tushunarli va tarixiy manbalarga tayangan holda yetkazishi muhimdir.

Nazariy va amaliy tayyorgarlikning uyg‘unligi. Ziyorat turizmi uchun mutaxassis tayyorlashda nazariy bilim amaliy mashg‘ulotlar bilan mustahkamlanishi lozim. Chunki gidlik, turistlar bilan muloqot qilish, guruhni boshqarish yoki ekskursiya olib borish ko‘nikmalarini faqat auditoriya mashg‘ulotlari orqali to‘liq egallash qiyin. Shu sababli talabalar ziyoratgohlar, tarixiy majmualar, muzeylar, turistik firmalar va mehmonxonalarda amaliyot o‘tashlari maqsadga muvofiq. Amaliy mashg‘ulot davomida ular turistlarni kutib olish, ziyorat obyektini tanishtirish, guruh harakatini tashkil etish, savollarga javob berish va turli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishni o‘rganadilar.

Masalan, talabalarga muayyan ziyoratgoh bo‘yicha 15–20 daqiqalik ekskursiya tayyorlash va uni real obyektning o‘zida namoyish etish topshirig‘i berilishi mumkin. Mashg‘ulot yakunida o‘qituvchi va guruh a’zolari tomonidan uning nutqi, ma’lumotlarning aniqligi, turist bilan muloqoti va obyektni tanishtirish usuli baholanadi.

Ziyorat turizmi xodimlarini qayta tayyorlash. Qayta tayyorlash – muayyan kasbiy tajribaga ega xodimga yangi yo‘nalishda ishlash uchu zarur bilim va ko‘nikmalarni berish jarayonidir. Masalan, umumiy turizm yo‘nalishida faoliyat yuritayotgan gid ziyorat turizmi bo‘yicha maxsus kursni tamomlab, diniy-ma’rifiy obyektlarda ishlash uchun qo‘shimcha tayyorgarlik olishi mumkin. Qayta tayyorlash kurslarida ziyoratgohlar tarixi, diniy terminlar, ziyorat odobi, turistlarning madaniy xususiyatlari,

xizmat etikasi, xavfsizlik va maxsus ekskursiya metodikasiga e’tibor beriladi.

9.3-rasm. Ziyorat turizmi uchun kadrlar tayyorlashda amaliy mashg’ulotlarning o’rni

Bunday kurslar, ayniqsa, ziyorat turizmi rivojlanayotgan hududlarda muhim. Yangi ziyorat marshrutining tashkil etilishi hududda ushbu yo‘nalishni yaxshi biladigan gidlar, tur yetakchilari va xizmat ko‘rsatish xodimlariga bo‘lgan talabni oshiradi. Mavjud turizm xodimlarini qayta tayyorlash ushbu ehtiyojni nisbatan qisqa muddatda qondirish imkonini beradi.

Turizm sohasi muntazam ravishda o‘zgarib boradi. Yangi turistik marshrutlar shakllanadi, ziyoratgohlar rekonstruksiya qilinadi, xizmat ko‘rsatish texnologiyalari yangilanadi va turistlarning talab hamda ehtiyojlari o‘zgaradi. Shuning uchun ziyorat turizmi xodimining kasbiy bilimlari ham muntazam yangilanib turishi kerak.

Malaka oshirish kurslari mutaxassisning mavjud bilimlarini kengaytirish va yangi ko‘nikmalarni egallashiga xizmat qiladi. Bunday kurslar seminar, trening, mahorat darsi, sayyor mashg‘ulot, stajiroka yoki masofaviy ta’lim shaklida tashkil etilishi mumkin.

Masalan, tajribali gidlar uchun yangi tarixiy tadqiqotlar bilan tanishish, xorijiy tilni takomillashtirish, notiqlik mahorati, raqamli gidlik vositalari yoki birinchi yordam bo‘yicha qisqa muddatli treninglar tashkil etish mumkin.

Xorijiy tillarni o‘rgatish. Xorijiy turistlarga sifatli xizmat ko‘rsatishda til bilish muhim ahamiyatga ega. Gid turist bilan erkin muloqot qilish bilan bir qatorda ziyorat turizmiga oid maxsus

tushunchalarni ham to‘g‘ri tushuntira olishi kerak. Masalan, “maqbara”, “xonaqoh”, “tariqat”, “tasavvuf”, “hadis”, “fiqh” kabi tushunchalarning mazmunini xorijiy turistga oddiy so‘zma-so‘z tarjima bilan tushuntirish har doim ham yetarli bo‘lmaydi. Gid ularning tarixiy va diniy mazmunini qisqacha izohlashi zarur. Xalqaro ziyorat turizmini rivojlantirishda ingliz tili bilan bir qatorda turistlar oqimi shakllanadigan maqsadli bozorlarga mos xorijiy tillarda xizmat ko‘rsata oladigan mutaxassislarni tayyorlash ham muhimdir.

Madaniyatlararo muloqotga tayyorlash. Ziyoratchilar turli davlatlar, millatlar va madaniy muhitlardan kelishi mumkin. Ularning kiyinish, ovqatlanish, ibodat qilish, vaqtni rejalashtirish va muloqot qilish odatlari bir-biridan farq qiladi. Shu bois ziyorat turizmi xodimi boshqa xalqlarning madaniy xususiyatlarini hurmat qilishi va turist bilan muloqotda bunday farqlarni hisobga olishi kerak. Xodimning vazifasi turistning xatti-harakatini o‘z qarashlari asosida baholash emas, balki unga mahalliy qoidalarni tushunarli va xushmuomala tarzda tushuntirishdir. Madaniyatlararo muloqot bo‘yicha tayyorgarlik xorijiy ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tushunmovchiliklarning oldini olishga yordam beradi.

Xavfsizlik va birinchi yordam bo‘yicha tayyorgarlik. Gid va tur yetakchisi ziyoratchilarning xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha zarur ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak. U favqulodda vaziyatda qanday harakat qilish, tibbiy yordamga murojaat qilish va guruh a’zolarini xavfsiz hududga olib chiqish tartibini bilishi zarur. Ayniqsa, keksa yoshdagi ziyoratchilar bilan ishlashda bu ko‘nikmalar muhim. Uzoq piyoda yurish, yoz oylaridagi yuqori harorat yoki tog‘li hududlardagi yo‘llar ayrim turistlar uchun qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Shu sababli kadrlar tayyorlash va malaka oshirish dasturlariga birinchi yordam, xavflarni oldindan baholash va favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga oid amaliy mashg‘ulotlarni kiritish lozim.

Raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish. Hozirgi davrda ziyorat turizmi xizmatlarini tashkil etishda raqamli texnologiyalarning o‘rni ortib bormoqda. Elektron xaritalar, QR-kodlar, audio-gidlar, onlayn bronlash, elektron chiptalar va mobil turistik ilovalar ziyoratchilarga qo‘shimcha

qulaylik yaratadi. Shu sababli gid va boshqa xizmat ko‘rsatuvchi xodimlar ushbu vositalardan foydalanishni bilishlari kerak. Masalan, gid ziyoratchiga elektron xaritada keyingi obyektni ko‘rsatishi, QR-kod orqali qo‘shimcha ma’lumot olish tartibini tushuntirishi yoki audio-giddan foydalanishga yordam berishi mumkin. Raqamli ko‘nikmalar xodimning asosiy kasbiy bilimlarini almashtirmaydi, balki xizmatni tezkor va qulay tashkil etish imkonini kengaytiradi.

Kadr tayyorlash jarayonining yakuniy bosqichlaridan biri egallangan bilim va ko‘nikmalarni baholashdir. Bunda faqat yozma yoki test sinovlari bilan cheklanib qolish maqsadga muvofiq emas. Chunki gidlik faoliyatida amaliy mahorat katta ahamiyatga ega.

Shu sababli baholash jarayonida tinglovchining ziyorat obyekti bo‘yicha ekskursiya o‘tkazishi, turist savollariga javob berishi, xorijiy tilda muloqot qilishi, guruhni boshqarishi va murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilishi ham hisobga olinishi kerak.

9.4. Ziyorat turizmi uchun malakali kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi

Ziyorat turizmini samarali tashkil etish va rivojlantirishda malakali kadrlar muhim o‘rin tutadi. Ziyoratgohning tarixiy yoki diniy ahamiyati qanchalik yuqori bo‘lmasin, tashrif buyuruvchilarga yetarli darajada axborot berilmasa, xizmatlar to‘g‘ri tashkil etilmasa va ziyoratchilarning ehtiyojlari hisobga olinmasa, mavjud turistik salohiyatdan to‘liq foydalanish qiyinlashadi. Shu bois ziyorat turizmi uchun kadrlar tayyorlash masalasi xizmatlar sifatini oshirish, ziyorat maskanlarining nufuzini mustahkamlash va turistlarda ijobiy taassurot shakllantirish bilan bevosita bog‘liq.

Ziyorat turizmi uchun kadrlar tayyorlashning o‘ziga xosligi shundaki, soha xodimidan bir vaqtning o‘zida bir necha yo‘nalish bo‘yicha bilim va ko‘nikma talab qilinadi. Mutaxassis turizm va servis asoslarini bilishi bilan bir qatorda ziyoratgohlar tarixi, diniy-ma’rifiy meros, mahalliy urf-odatlar, ziyorat odobi, xorijiy tillar, madaniyatlararo muloqot va xavfsizlik qoidalarini ham yaxshi o‘zlashtirishi lozim.

Shunga ko‘ra, ziyorat turizmida kadrlar bilan ishlash jarayoni uch asosiy yo‘nalishni qamrab oladi: ***dastlabki kasbiy tayyorgarlik, qayta tayyorlash va malaka oshirish***. Ularning o‘zaro bog‘liqligi xodimning butun mehnat faoliyati davomida kasbiy bilim va ko‘nikmalarini yangilab borish imkonini beradi.

Ziyorat turizmi uchun kadrlarni tayyorlash. Ziyorat turizmi uchun mutaxassislar tayyorlash oliy va professional ta’lim tizimi bilan bevosita bog‘liq. Turizm, mehmonxona xo‘jaligi, gidlik, ekskursiya faoliyati va servis yo‘nalishlarida ta’lim olayotgan talabalar ziyorat turizmining xususiyatlarini ham o‘rganishlari zarur.

Bunday tayyorgarlik jarayonida talabalar ziyorat turizmining nazariy asoslari, ziyorat geografiyasi, tarixiy-diniy obyektlar, ziyorat marshrutlarini ishlab chiqish, ekskursiya xizmatlarini tashkil etish, turistlar bilan muloqot qilish va xizmat ko‘rsatish madaniyati bo‘yicha bilimlarga ega bo‘ladilar.

Ziyorat turizmi uchun mutaxassis tayyorlashda quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

- ziyorat turizmi geografiyasi va resurslari;
- O‘zbekistonning diniy-ma’rifiy merosi;
- ziyoratgohlar va tarixiy shaxslar tarixi;
- gidlik va ekskursiya olib borish usullari;
- ziyorat odobi va xizmat ko‘rsatish madaniyati;
- xorijiy tillar va kasbiy terminologiya;
- madaniyatlararo muloqot;
- turistik xavfsizlik va birinchi yordam;
- raqamli turizm texnologiyalari;
- inklyuziv turistik xizmatlar.

Mazkur bilimlarning mazmuni hudud xususiyatiga qarab chuqurlashtirilishi mumkin. Masalan, Samarqandda ishlaydigan mutaxassis Imom Buxoriy, Imom Moturidiy va Shohi Zinda bilan bog‘liq merosni, Buxoroda faoliyat yuritadigan gid Bahouddin Naqshband va “Yetti Pir” yo‘nalishini, Surxondaryodagi mutaxassis esa Hakim at-Termiziy va Imom Termiziy merosini batafsil bilishi talab etiladi.

Nazariy bilim va amaliy tayyorgarlik. Ziyorat turizmi mutaxassisini faqat auditoriya mashg‘ulotlari asosida tayyorlash yetarli emas. Gidlik faoliyati, turistlar bilan muloqot qilish, guruh harakatini boshqarish va turli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish amaliy tajriba orqali shakllanadi. Shuning uchun ta’lim jarayonida ziyoratgohlar, tarixiy majmualar, muzeylar, turistik firmalar, mehmonxonalar va turistik axborot markazlarida amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etish muhimdir. Talaba real sharoitda turistlarni kutib olish, obyekt haqida ma’lumot berish, ziyorat tartibini tushuntirish, ekskursiya olib borish va guruh bilan ishlashni o‘rganadi. Amaliy mashg‘ulotlarning samarali usullaridan biri talabaga muayyan ziyorat obyekti bo‘yicha mustaqil ekskursiya tayyorlash vazifasini berishdir. Bunda uning ma’lumotlarni tanlashi, nutqi, tarixiy faktlardan foydalanishi, auditoriya bilan muloqoti va vaqtni boshqarishi baholanadi.

Kadrlarni qayta tayyorlash. Qayta tayyorlash — muayyan kasbiy tajribaga ega bo‘lgan xodimga yangi faoliyat yo‘nalishi uchun zarur qo‘shimcha bilim va ko‘nikmalarni berish jarayonidir. Ziyorat turizmida bu, ayniqsa, umumiy turizm sohasida ishlayotgan gidlar, tur yetakchilari, turistik firma xodimlari hamda ziyorat obyektlarida xizmat ko‘rsatuvchi mutaxassislar uchun muhimdir. Masalan, tarixiy shahar bo‘ylab umumiy ekskursiya olib boradigan gid ziyorat yo‘nalishida ishlashi uchun diniy-ma’rifiy meros, ziyorat odobi, diniy terminologiya va muqaddas maskanlarda guruh bilan ishlashning o‘ziga xos jihatlarini qo‘shimcha o‘rganishi kerak. Qayta tayyorlash kurslarini qisqa muddatli maxsus dasturlar asosida tashkil etish mumkin. Bunday dasturlarda tinglovchining avvalgi kasbiy tajribasi hisobga olinib, asosiy e’tibor ziyorat turizmiga xos yangi bilim va ko‘nikmalarga qaratiladi.

Malaka oshirish. Malaka oshirish xodimning mavjud kasbiy bilim va ko‘nikmalarini yangilash hamda takomillashtirishga qaratilgan jarayondir. Turizm bozoridagi o‘zgarishlar, yangi ziyorat yo‘nalishlarining shakllanishi, tarixiy obyektlarning qayta tiklanishi, raqamli xizmatlarning kengayishi mutaxassisdan muntazam ravishda yangi bilimlarni o‘zlashtirishni talab qiladi. Malaka oshirish seminar, trening, mahorat darsi, sayyor mashg‘ulot, stajiroka va masofaviy kurslar

shaklida tashkil etilishi mumkin. Masalan, gidlar uchun yangi tarixiy tadqiqotlar, xorijiy til, notiqlik mahorati, raqamli gidlik va birinchi yordam bo‘yicha maxsus treninglar o‘tkazilishi mumkin. Bunda malaka oshirish faqat sertifikat olish vositasi sifatida emas, balki xodimning amaliy faoliyatidagi aniq ehtiyojlarni bartaraf etishga xizmat qiladigan jarayon bo‘lishi lozim.

Xorijiy til va kasbiy terminologiya. Xalqaro ziyorat turizmini rivojlantirish uchun xorijiy tillarda xizmat ko‘rsata oladigan mutaxassislar zarur. Tilni bilish turist bilan oddiy muloqot qilishdan tashqari, ziyoratgohning tarixi va ma’naviy ahamiyatini tushunarli tarzda yetkazish imkonini beradi. Ziyorat turizmida “maqbara”, “madrasa”, “xonaqoh”, “tariqat”, “tasavvuf”, “hadis”, “fiqh” kabi ko‘plab maxsus tushunchalar qo‘llaniladi. Ularni so‘zma-so‘z tarjima qilish ayrim hollarda mazmunni to‘liq ochib bermaydi. Shu sababli gid xorijiy tilda ushbu atamalarning mazmunini qisqa va to‘g‘ri izohlash ko‘nikmasiga ega bo‘lishi kerak. Shu jihatdan til tayyorgarligini **xorijiy til + kasbiy terminologiya + ziyorat merosi + amaliy muloqot** asosida tashkil etish samarali hisoblanadi.

Madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish. Ziyorat turizmida turli mamlakat va madaniyat vakillari bilan ishlashga to‘g‘ri keladi. Turistlarning diniy odatlari, ovqatlanish tartibi, kiyinish madaniyati, muloqot uslubi va xizmatdan kutadigan talablari turlicha bo‘lishi mumkin. Shuning uchun kadrlarni tayyorlash va malaka oshirish dasturlarida madaniyatlararo muloqotga alohida e’tibor berish kerak. Mutaxassis turistning madaniy xususiyatlarini hurmat qilishi, mahalliy qoidalarni xushmuomala tarzda tushuntirishi va tushunmovchilik yuzaga kelganda vaziyatni to‘g‘ri boshqara olishi zarur.

Xavfsizlik bo‘yicha tayyorgarlik. Ziyorat marshrutlarida xavfsizlikni ta’minlash gid va tur yetakchisining muhim vazifalaridan biridir. Ziyoratchilar orasida keksa yoshdagi kishilar ko‘p bo‘lishi, ayrim qadamjolarning tog‘li yoki chekka hududlarda joylashishi bu masalaning ahamiyatini yanada oshiradi. Mutaxassis birinchi yordamning asosiy qoidalarini, favqulodda vaziyatlarda harakat qilish tartibini, guruh a’zosi yo‘qolib qolgan holatda ko‘riladigan choralarni va zarur xizmatlarga

murojaat qilish tartibini bilishi kerak. Shu sababli o‘quv jarayonida xavfsizlik bo‘yicha nazariy ma’ruzalar bilan birga vaziyatli amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish. Zamonaviy ziyorat turizmida raqamli texnologiyalar turistga xizmat ko‘rsatishning muhim vositasiga aylanmoqda. Elektron xaritalar, QR-kodlar, audio-gidlar, elektron chiptalar, onlayn bronlash va mobil ilovalar turist safarini qulay tashkil etishga yordam beradi. Shuning uchun ziyorat turizmi xodimi zamonaviy axborot vositalaridan foydalana olishi, turistga ularning ishlash tartibini tushuntirishi va zarur ma’lumotni elektron manbalardan topa bilishi lozim. Ayni paytda raqamli vositalar gidning kasbiy bilimini almashtirmaydi. Ular mutaxassis faoliyatini to‘ldiruvchi va xizmat ko‘rsatishni qulaylashtiruvchi vosita hisoblanadi.

Ustoz-shogird tizimi. Ziyorat turizmida ayrim kasbiy ko‘nikmalarni tajribali mutaxassisdan bevosita o‘rganish samarali hisoblanadi. Shu bois gidlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirishda ustoz-shogird an’anasidan foydalanish mumkin. Yangi gid dastlab tajribali mutaxassis olib borayotgan ekskursiyalarda qatnashadi. Keyingi bosqichda ekskursiyaning ayrim qismlarini, so‘ng esa butun marshrutni mustaqil olib boradi. Ustoz uning faoliyatini kuzatib, yo‘l qo‘yilgan kamchiliklar va ularni bartaraf etish usullarini tushuntiradi. Bunday yondashuv nazariy bilim bilan real ish tajribasi o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlaydi.

Ta’lim muassasalari, ziyoratgohlar va turizm korxonalari hamkorligi. Kadrlar tayyorlash sifati ta’lim muassasalari va turizm amaliyoti o‘rtasidagi hamkorlik darajasiga ham bog‘liq. Ta’lim muassasasi nazariy bilim va metodik tayyorgarlikni ta’minlasa, turistik korxonalar hamda ziyoratgohlar talaba va tinglovchilarga real ish muhitida tajriba orttirish imkoniyatini yaratadi.

O‘zbekiston hududlaridagi ziyorat resurslarining mazmuni bir-biridan farq qilishi kadrlar tayyorlashda hududiy ixtisoslashuvni ham talab etadi. Masalan, Samarqandda Imom Buxoriy va Imom Moturidiy ilmiy-ma’naviy merosi, Buxoroda Bahouddin Naqshband va “Yetti Pir” ziyorat yo‘nalishi, Surxondaryoda Hakim at-Termiziy va Imom Termiziy

merosi, Farg‘ona vodiysida esa Burhoniddin Marg‘inoniy merosi hamda mahalliy ziyorat an’analari bo‘yicha chuqurlashtirilgan tayyorgarlik tashkil etilishi mumkin. Hududiy ixtisoslashuv gidga mamlakat ziyorat merosi haqida umumiy bilimga ega bo‘lish bilan birga, o‘zi faoliyat yuritadigan hududni chuqur o‘rganish imkonini beradi.

Kadrlar malakasini baholash. Mutaxassisning tayyorgarlik darajasini baholashda nazariy bilim va amaliy mahorat birgalikda hisobga olinishi kerak. Faqat test orqali baholash gid yoki tur yetakchisining turistlar bilan real ishlash qobiliyatini to‘liq ko‘rsatib bermaydi. Shu sababli kasbiy baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

Uzluksiz kasbiy rivojlanish. Ziyorat turizmi uchun kadr tayyorlash mutaxassisning diplom yoki sertifikat olishi bilan tugamaydi. Kasbiy bilimlar mehnat faoliyati davomida muntazam ravishda yangilanib borishi lozim.

Ziyorat turizmi uchun malakali kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bir-birini to‘ldiruvchi uzluksiz jarayon hisoblanadi. Dastlabki tayyorgarlik mutaxassisga zarur kasbiy bilim va ko‘nikmalarni bersa, qayta tayyorlash uning yangi faoliyat yo‘nalishiga moslashishini, malaka oshirish esa mavjud bilim va tajribasini muntazam yangilab borishini ta’minlaydi.

Kadrlar tayyorlashda nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish, xorijiy tillar va kasbiy terminologiyani o‘rgatish, xavfsizlik, xizmat madaniyati, raqamli ko‘nikmalar va madaniyatlararo muloqotga e’tibor qaratish zarur. Shuningdek, ta’lim muassasalari, ziyoratgohlar va turizm korxonalari o‘rtasidagi hamkorlik bo‘lajak mutaxassisning real ish sharoitiga tayyorlanishiga xizmat qiladi. Demak, ziyorat turizmida kadrlar siyosatini **“tayyorlash – amaliyot – qayta tayyorlash – malaka oshirish – baholash”** tamoyili asosida tashkil etish xizmat sifatini oshirish, professional gidlar va tur yetakchilarini shakllantirish hamda O‘zbekistonning ziyorat turizmi salohiyatidan samarali foydalanishning muhim shartlaridan biridir.

Mavzuni o’zlashtirish va mustaqil ishlash uchun savollar:

1. Ziyorat turizmi sohasida faoliyat yurituvchi kadrlarga qanday kasbiy va malakaviy talablar qo‘yiladi?
2. Ziyorat turizmi gidining oddiy ekskursiya gididan farqli jihatlari nimalardan iborat?
3. Ziyorat turizmi gidining diniy-ma’rifiy kompetensiyasi qanday bilim va ko‘nikmalarni qamrab oladi?
4. Gid faoliyatida tarixiy-madaniy kompetensiyaning ahamiyatini misollar asosida tushuntiring.
5. Ziyoratchilar bilan ishlashda kommunikativ va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalari nima uchun muhim?
6. Ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatishda kasbiy etika va ziyorat odobining asosiy talablarini izohlang.
7. Ziyorat marshrutlarini tashkil etishda turistlar xavfsizligini ta’minlash uchun qanday choralar ko‘rilishi lozim?
8. Xorijiy ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatishda gidning xorijiy til va kasbiy terminologiyani bilishi qanday ahamiyatga ega?
9. Ziyorat turizmi uchun kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi qanday tashkil etilishi kerak?
10. Ziyorat turizmi mutaxassislarining kasbiy kompetensiyalarini baholashda qanday mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq?

IX bob bo‘yicha amaliy topshiriq

1. O‘zbekistondagi bitta ziyorat maskanini tanlang va ushbu obyektga xizmat ko‘rsatuvchi gid uchun kasbiy kompetensiyalar kartasini ishlab chiqing. Gidning diniy-ma’rifiy bilimi, tarixiy-madaniy bilimi, xorijiy til ko‘nikmasi, kommunikativ mahorati, kasbiy etikasi, xavfsizlik bo‘yicha tayyorgarligi va raqamli ko‘nikmalarini 1–5 ballik tizimda baholash mezonlarini belgilang. Yakunda gidning malakasini oshirish bo‘yicha 3 ta aniq tavsiya ishlab chiqing.
2. Ziyorat turizmida faoliyat yurituvchi gid yoki tur yetakchisi uchun 3 kunlik malaka oshirish dasturi tuzing. Dasturga ziyoratgohlar tarixi va diniy-ma’rifiy meros, ziyoratchilar bilan muloqot, kasbiy etika,

xorijiy turistlarga xizmat ko‘rsatish, xavfsizlik va birinchi yordam hamda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha mashg‘ulotlarni kiriting. Har bir mashg‘ulotning mavzusi, davomiyligi, o‘qitish usuli va kutilayotgan natijasini jadval shaklida taqdim eting.

GLOSSARIY

A

Aeroport infratuzilmasi – ziyoratchilar va turistlarni havo transporti orqali qabul qilish hamda kuzatishga xizmat qiluvchi terminal, transport, bojxona, axborot, bagaj va boshqa xizmatlar majmui.

Akkreditatsiya – turizm sohasidagi tashkilot yoki mutaxassis faoliyatining belgilangan talab va mezonlarga muvofiqligini rasman e’tirof etish tartibi.

An’anaviy ziyorat – muayyan xalq yoki diniy jamoada uzoq davr davomida shakllangan urf-odat va diniy qarashlarga muvofiq ziyoratgohlarga tashrif buyurish amaliyoti.

Arxeologik meros – qadimgi aholi manzilgohlari, ibodat joylari, qabristonlar, me’moriy qoldiqlar va boshqa tarixiy topilmalar majmui.

Arxitektura yodgorligi – tarixiy, me’moriy, diniy yoki badiiy qimmatga ega bo‘lgan bino va inshoot.

Avliyo – diniy an’analarda taqvodorligi, ilm-ma’rifati yoki ezgu amallari bilan alohida e’tirof etilgan shaxs.

B

Barqaror turizm – turizmning iqtisodiy manfaatlarini tabiiy va madaniy merosni asrash hamda mahalliy aholining manfaatlari bilan uyg‘unlashtirishga asoslangan rivojlanish yo‘nalishi.

Barqaror ziyorat turizmi – ziyoratgohlarning diniy va tarixiy qadriyatlarini saqlash, mahalliy aholining manfaatlarini hisobga olish hamda ziyoratchilar uchun zarur sharoit yaratishga asoslangan turizmni rivojlantirish yondashuvi.

Bronlash – mehmonxona, transport, ekskursiya, ovqatlanish yoki boshqa xizmatlarni safardan oldin band qilish jarayoni.

Buddaviylik ziyorati – buddaviylik tarixi va ta’limoti bilan bog‘liq muqaddas maskanlar, ibodatxonalar va monastirlarga amalga oshiriladigan safar.

D

Dafn majmuasi – tarixiy yoki diniy shaxs qabri va uning atrofida shakllangan maqbara, masjid, xonaqoh va boshqa inshootlardan iborat majmua.

Destinatsiya – turist yoki ziyoratchilar tashrif buyuradigan, muayyan turistik resurslar, infratuzilma va xizmatlar majmuasiga ega hudud.

Diniy an’ana – muayyan din vakillari orasida tarixan shakllangan va avloddan avlodga o‘tib kelayotgan diniy qarash, odat va amaliyotlar.

Diniy bag‘rikenglik – turli diniy e’tiqod vakillarining huquq va qadriyatlarini hurmat qilishga asoslangan ijtimoiy munosabat.

Diniy marosim – diniy ta’limot va an’analar asosida muayyan tartibda bajariladigan amallar.

Diniy meros – din tarixi va diniy hayot bilan bog‘liq me’moriy obyektlar, qo‘lyozmalar, marosimlar, urf-odatlar va boshqa moddiy hamda nomoddiy qadriyatlar.

Diniy motiv – shaxsni muqaddas joyga tashrif buyurish, ibodat qilish yoki diniy bilimini oshirishga undovchi sabab.

Diniy turizm – diniy obyektlar va muqaddas joylarga diniy, ma’rifiy yoki madaniy qiziqish bilan amalga oshiriladigan sayohatlar.

Diniy turizm geografiyasi – diniy markazlar, muqaddas joylar va ziyoratchilar oqimining hududiy joylashuvi hamda harakatini o‘rganuvchi yo‘nalish.

Diniy turizm infratuzilmasi – ziyoratchilarning transport, joylashtirish, ovqatlanish, sanitariya, savdo va axborotga bo‘lgan ehtiyojlarini ta’minlaydigan obyektlar majmui.

Diniy turizm resurslari – ziyorat safarlarini tashkil etishda foydalaniladigan muqaddas joylar, diniy inshootlar, tarixiy yodgorliklar, diniy marosim va an’analar.

E

Ekskursant – odatda tunab qolmasdan muayyan joy yoki obyektga tanishish maqsadida tashrif buyuruvchi shaxs.

Ekskursiya – tarixiy, madaniy, diniy yoki tabiiy obyektlar haqida bilim va tasavvur hosil qilishga qaratilgan tashkil etilgan tashrif.

Ekskursiya dasturi – ekskursiyaning obyektlari, ketma-ketligi, davomiyligi va mazmunini belgilaydigan reja.

Ekskursiya marshruti – ekskursiya davomida tashrif buyuriladigan obyektlarni muayyan ketma-ketlikda birlashtiruvchi yo‘nalish.

Ekskursiya xizmati – gid yoki ekskursovod tomonidan tashrif buyuruvchilarga obyekt haqida tushuntirish va ma’lumot berish faoliyati.

Ekskursovod – ekskursiya dasturi asosida turistlarga tarixiy, madaniy va boshqa obyektlar haqida ma’lumot beruvchi mutaxassis.

G

Gastronomik meros – hudud aholisi tomonidan tarixan shakllantirilgan taomlar, ularni tayyorlash usullari va ovqatlanish an’analari.

Gid – turist yoki ziyoratchilarni marshrut bo‘ylab kuzatib boradigan hamda tegishli obyektlar haqida professional ma’lumot beradigan mutaxassis.

Gid-tarjimon – turistlarga xorijiy tilda ekskursiya xizmati ko‘rsatadigan va zarur hollarda tarjimani amalga oshiradigan mutaxassis.

Guruhli ziyorat – ziyorat safarining oldindan shakllantirilgan guruh tarkibida tashkil etilishi.

H

Hadis – Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.)ning so‘zlari, amallari va ma’qullashlari haqidagi rivoyatlar.

Haj – Islom dinining asosiy farzlaridan biri bo‘lib, imkoniyati yetgan musulmonning belgilangan vaqtda Makka va uning atrofidagi muqaddas joylarda belgilangan amallarni bajarishi.

Halol xizmat – Islom dini talab va me’yorlariga zid bo‘lmagan tarzda ko‘rsatiladigan xizmat.

Halol turizm – musulmon sayohatchilarning diniy ehtiyojlarini hisobga olgan holda turistik xizmatlarni tashkil etishga yo‘naltirilgan faoliyat.

Halol ovqatlanish – Islom talablariga muvofiq oziq-ovqat mahsulotlarini tanlash, tayyorlash, saqlash va iste’molchiga taqdim etish tartibi.

Hunarmandchilik – an’anaviy usullar asosida qo‘lda yoki oddiy mehnat vositalari yordamida badiiy va maishiy buyumlar tayyorlash faoliyati.

I

Ibodat – e’tiqod qiluvchi shaxs tomonidan diniy talab va qoidalarga muvofiq bajariladigan amal.

Ibodatxona – diniy marosim va ibodatlarni bajarish uchun mo‘ljallangan bino yoki majmua.

Individual ziyorat – shaxsning mustaqil ravishda yoki oila a’zolari bilan amalga oshiradigan ziyorat safari.

Infratuzilma – muayyan hududdagi iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatni ta’minlovchi transport, aloqa, kommunal, savdo va xizmat ko‘rsatish tarmoqlari.

Islom me’morchiligi – musulmon xalqlarining diniy va madaniy hayoti ta’sirida shakllangan masjid, madrasa, maqbara, minora va boshqa me’moriy inshootlar uslubi.

Islomiy meros – Islom dini tarixi va musulmon xalqlari madaniyati bilan bog‘liq moddiy hamda nomoddiy qadriyatlar.

Islom ziyorat turizmi – musulmonlarning diniy va ma’naviy qadriyatlar bilan bog‘liq maskanlarga amalga oshiradigan safarlari.

J

Jamoaviy ziyorat – diniy jamoa yoki muayyan guruh vakillarining birgalikda ziyorat qilishi.

Joylashtirish vositalari – turistlarni vaqtincha yashash joyi bilan ta’minlaydigan mehmonxona, hostel, mehmon uyi va boshqa turdagi obyektlar.

K

Konfessiya – muayyan din doirasida shakllangan diniy yo‘nalish yoki diniy jamoa.

Konfessiyalararo muloqot – turli diniy yo‘nalish va e’tiqod vakillari o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan munosabat.

Kult inshooti – diniy marosim va ibodatlarni amalga oshirish uchun qurilgan bino yoki me’moriy majmua.

M

Madaniy meros – tarix davomida shakllangan va jamiyat uchun tarixiy, ilmiy, badiiy yoki ma’naviy qimmatga ega moddiy hamda nomoddiy boyliklar.

Madaniy turizm – boshqa hududlarning tarixi, san’ati, me’morchiligi, urf-odati va turmush tarzini o‘rganishga qaratilgan sayohat.

Madrasa – tarixan diniy va dunyoviy bilimlar o‘qitilgan ta’lim muassasasi hamda unga tegishli me’moriy inshoot.

Mahalliy aholi – ziyorat destinatsiyasi joylashgan hududda doimiy istiqomat qiluvchi aholi.

Mahalliy hamjamiyat – muayyan hududda yashovchi va uning ijtimoiy, iqtisodiy hamda madaniy hayotida ishtirok etuvchi kishilar jamoasi.

Maqbara – taniqli tarixiy, diniy yoki davlat arbobi qabri ustiga yoki uning atrofida qurilgan me’moriy inshoot.

Marosim – an’ana, e’tiqod yoki urf-odat asosida belgilangan tartibda bajariladigan harakatlar majmui.

Marshrut – safar davomida turist yoki ziyoratchi harakatlanadigan oldindan belgilangan yo‘nalish.

Masjid – musulmonlarning ibodat qilishi uchun mo‘ljallangan diniy inshoot.

Ma’naviy meros – xalqning dunyoqarashi, bilimlari, qadriyatlari, urf-odatlari va tarixiy xotirasini aks ettiruvchi nomoddiy boyliklar.

Ma’naviy turizm – insonning ma’naviy dunyosini boyitish, ichki xotirjamlik va ruhiy tajriba orttirish maqsadidagi sayohat.

Mehmon uyi – turistlarni kichik hajmda joylashtirish va ularga maishiy xizmatlar ko‘rsatishga mo‘ljallangan joylashtirish vositasi.

Mehmondo‘stlik – mehmonni qabul qilish, unga hurmat ko‘rsatish, yashash va ovqatlanish uchun munosib sharoit yaratish bilan bog‘liq qadriyat va xizmatlar majmui.

Memorial majmua – tarixiy shaxs yoki voqea xotirasini saqlash maqsadida shakllantirilgan inshoot va hududlar majmui.

Minora – masjid me’morchiligiga xos baland inshoot.

Muqaddas joy – diniy e’tiqod va an’analar doirasida alohida ma’naviy ahamiyatga ega deb e’tirof etilgan maskan.

Muqaddas qadamjo – tarixiy-diniy shaxs, voqea yoki rivoyat bilan bog‘liq va aholi orasida ziyorat qilinadigan joy.

Muzey – tarixiy, madaniy, diniy, badiiy va boshqa qiymatga ega ashyolarni saqlash, o‘rganish va namoyish etuvchi muassasa.

N

Nomoddiy madaniy meros – urf-odatlar, marosimlar, og‘zaki ijod, an’anaviy bilim va ko‘nikmalar kabi avloddan avlodga o‘tuvchi madaniy qadriyatlar.

Noyob ziyorat obyekti – tarixiy, diniy, me’moriy yoki ma’naviy xususiyatlari bilan boshqa obyektlardan ajralib turuvchi ziyorat maskani.

O

Ommaviy ziyorat – muayyan diniy sana, bayram yoki tadbir munosabati bilan ko‘p sonli kishilarning bir vaqtda ziyoratgohga tashrif buyurishi.

Ovqatlanish infratuzilmasi – turist va ziyoratchilarga oziq-ovqat xizmatlarini ko‘rsatuvchi restoran, kafe, oshxona va boshqa obyektlar majmui.

Q

Qadamjo – tarixiy yoki diniy shaxs nomi, faoliyati yoki muayyan voqea bilan bog‘liq bo‘lgan va ziyorat qilinadigan joy.

Qibla – musulmonlarning namoz vaqtida yuzlanadigan Makka shahridagi Ka’ba tomoni.

Qur’on – Islom dinining muqaddas kitobi.

Qo‘lyozma merosi – tarixiy, diniy, ilmiy va adabiy mazmunga ega qo‘lda yozilgan asarlar majmui.

R

Rekreatsiya – insonning jismoniy va ruhiy kuchini tiklash maqsadidagi dam olish va hordiq chiqarish faoliyati.

Restavratsiya – tarixiy va madaniy meros obyektining asl qiyofasi hamda xususiyatlarini imkon qadar saqlagan holda qayta tiklash ishlari.

Ritual – diniy yoki an’anaviy qoidalarga muvofiq takrorlanib bajariladigan marosimiy harakatlar.

S

Sakral makon – muayyan diniy e’tiqod yoki an’ana doirasida muqaddas deb qabul qilingan hudud.

Sakral obyekt – diniy va ma’naviy jihatdan alohida qadrlanadigan bino, inshoot, qabr, tabiiy obyekt yoki boshqa maskan.

Sayohat motivi – kishini muayyan safarni amalga oshirishga undaydigan ehtiyoj, qiziqish yoki maqsad.

Servis – turist va ziyoratchilarning safar davomida yuzaga keladigan ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan xizmatlar majmui.

Suvenir – tashrif buyurilgan joy haqida xotira sifatida xarid qilinadigan yoki sovg‘a qilinadigan buyum.

T

Tarixiy obida – muayyan tarixiy davr, shaxs yoki voqea bilan bog‘liq moddiy madaniy meros obyekti.

Tashrif buyuruvchi – doimiy yashash joyidan tashqaridagi hududga muayyan maqsadda vaqtincha kelgan shaxs.

Tashrif davomiyligi – turist yoki ziyoratchining destinatsiyada bo‘lish muddati.

Tashrif sig‘imi – obyekt yoki hududning uning holati va tashrif sifatiga jiddiy zarar yetkazmagan holda ma’lum davrda qabul qila oladigan tashrif buyuruvchilar miqdori.

Tashrif buyuruvchilarni boshqarish – ziyoratgoh yoki turistik obyektga keluvchilar oqimini xavfsizlik, qulaylik va merosni asrash talablaridan kelib chiqib tartibga solish.

Turizm destinatsiyasi – turistik resurslar, xizmatlar va infratuzilma bir hududda uyg‘unlashgan tashrif makoni.

Turizm infratuzilmasi – transport, joylashtirish, ovqatlanish, savdo, aloqa, axborot va boshqa xizmatlarni ta’minlovchi obyektlar majmui.

Turistik axborot markazi – turistlarga destinatsiya, marshrutlar, transport, joylashtirish va boshqa xizmatlar haqida ma’lumot beruvchi markaz.

Turistik jozibadorlik – hudud yoki obyektning turistlarda tashrif buyurish istagini shakllantira olish xususiyati.

Turistik klaster – muayyan hududda turistik mahsulot yaratish va xizmat ko‘rsatishda o‘zaro bog‘langan korxona, tashkilot va boshqa subyektlar majmui.

Turistik marshrut – turistning safar davomida harakatlanishi va tashrif buyurishi rejalashtirilgan obyektlarni birlashtiruvchi yo‘nalish.

Turistik mahsulot – turistning safar davomida foydalanadigan xizmatlari va oladigan taassurotlari majmui.

Turistik oqim – ma’lum vaqt davomida muayyan hududga kelgan yoki undan harakatlangan turistlar soni.

Turistik resurs – turistik qiziqish uyg‘otadigan tabiiy, tarixiy, madaniy, diniy va boshqa boyliklar.

Turistik xizmat – turistning safar bilan bog‘liq ehtiyojini qondirishga qaratilgan xizmat.

U

Umra – musulmonlarning Makka shahriga borib, belgilangan diniy amallarni bajarishidan iborat ziyorat.

Umumiy ovqatlanish – aholi, turist va ziyoratchilarni tayyor taom va ichimliklar bilan ta’minlashga qaratilgan xizmat sohasi.

X

Xavfsiz ziyorat – ziyoratchilarning hayoti, sog‘lig‘i va mol-mulkini himoya qilish talablariga rioya etilgan holda tashkil etilgan ziyorat safari.

Xonaqoh – tarixan tasavvuf ahli, darveshlar va ziyoratchilar yig‘ilishi yoki istiqomat qilishi uchun xizmat qilgan diniy-ma’rifiy inshoot.

Xristianlik ziyorati – xristian dini tarixi bilan bog‘liq muqaddas maskanlar, cherkovlar va monastirlarga amalga oshiriladigan ziyorat.

Xizmat ko‘rsatish madaniyati – turist bilan muomala, kasbiy odob, mehmondo‘stlik va xizmat sifatiga oid me’yorlarning amaliy ifodasi.

Xizmat sifati – xizmatning iste’molchi ehtiyoji va belgilangan talablarga qay darajada javob berishini ifodalovchi xususiyatlar majmui.

Y

Yahudiylik ziyorati – yahudiy dini va tarixi bilan bog‘liq muqaddas joylarga amalga oshiriladigan diniy safar.

Yo‘lbo‘yi infratuzilmasi – turist va ziyoratchilarning yo‘l davomida dam olishi, ovqatlanishi, sanitariya va boshqa ehtiyojlarini ta’minlovchi obyektlar.

Z

Ziyorat – muqaddas yoki ma’naviy ahamiyatga ega joyga hurmat, e’tiqod, ibodat yoki ma’rifiy maqsadda tashrif buyurish.

Ziyorat an’anasi – muqaddas joylarga tashrif buyurish bilan bog‘liq tarixan shakllangan odat, marosim va qarashlar majmui.

Ziyorat dasturi – ziyorat safari davomida amalga oshiriladigan tashriflar, xizmatlar va tadbirlarning oldindan belgilangan tartibi.

Ziyorat destinatsiyasi – ziyorat obyektlari, diniy va tarixiy meros, infratuzilma hamda tegishli xizmatlar shakllangan hudud.

Ziyorat geografiyasi – ziyoratgohlarning hududiy joylashuvi, ziyoratchilar oqimi va ziyorat marshrutlarining makondagi xususiyatlarini o‘rganadigan yo‘nalish.

Ziyorat madaniyati – ziyoratgohda amal qilinadigan odob, hurmat, kiyinish, muomala va xulq-atvor qoidalari majmui.

Ziyorat majmuasi – bir hududda o‘zaro bog‘liq holda joylashgan maqbara, masjid, madrasa, xonaqoh va boshqa tarixiy-diniy obyektlar majmui.

Ziyorat marshruti – ziyoratchilar tashrif buyurishi ko‘zda tutilgan muqaddas va tarixiy obyektlarni muayyan ketma-ketlikda birlashtiruvchi yo‘nalish.

Ziyorat maskani – diniy, tarixiy yoki ma’naviy ahamiyatga ega va ziyorat amaliyoti mavjud bo‘lgan joy.

Ziyorat motivatsiyasi – kishini ziyorat safariga undaydigan diniy, ma’naviy, ma’rifiy, tarixiy yoki madaniy sabablar majmui.

Ziyorat obyekti – ziyoratchilar tashrif buyuradigan diniy, tarixiy yoki ma’naviy ahamiyatga ega moddiy obyekt yoki hudud.

Ziyorat resurslari – ziyorat turizmini rivojlantirish uchun asos bo‘ladigan diniy, tarixiy, madaniy, me’moriy va nomoddiy meros boyliklari.

Ziyorat safari – muqaddas yoki diniy-ma’naviy ahamiyatga ega maskanlarga tashrif buyurishni ko‘zda tutuvchi safar.

Ziyorat turizmi – kishilarning muqaddas joylar, ziyoratgohlar va diniy-tarixiy obyektlarga diniy, ma’naviy, ma’rifiy yoki madaniy motivlar asosida amalga oshiradigan safarlari hamda ushbu safarlarga xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq munosabatlar majmui.

Ziyorat turizmi infratuzilmasi – ziyoratchilarning safar davomida transport, yashash, ovqatlanish, sanitariya, savdo, axborot va boshqa ehtiyojlarini ta’minlovchi obyektlar va xizmatlar tizimi.

Ziyorat turizmi klasteri – muayyan ziyorat hududida faoliyat yurituvchi ziyoratgohlar, mehmonxonalar, transport korxonalari, umumiy ovqatlanish shoxobchalari, hunarmandlar, turoperatorlar va boshqa subyektlarning o‘zaro hamkorlik tizimi.

Ziyorat turizmi mahsuloti – ziyoratchining safar davomida foydalanadigan ziyorat, transport, joylashtirish, ovqatlanish, ekskursiya, axborot va boshqa xizmatlarining yaxlit majmui.

Ziyorat turizmi menejmenti – ziyorat destinatsiyasi va undagi resurslar, xizmatlar, ziyoratchilar oqimi hamda manfaatdor tomonlar faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish va muvofiqlashtirish jarayoni.

Ziyorat turizmi subyektlari – ziyorat safarlarini tashkil etish va ularga xizmat ko‘rsatishda ishtirok etuvchi turoperatorlar, turagentlar, mehmonxonalar, transport korxonalari, gidlar, ovqatlanish korxonalari va boshqa tashkilotlar.

Ziyoratchi – diniy, ma’naviy, ma’rifiy yoki an’anaviy sabablar bilan muqaddas va tarixiy ahamiyatga ega maskanga tashrif buyuruvchi shaxs.

Ziyoratchilar oqimi – muayyan davrda ziyoratgoh, ziyorat marshruti yoki destinatsiyaga tashrif buyuruvchi ziyoratchilarning miqdoriy harakati.

Ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatish – ziyorat safarini amalga oshirish uchun zarur transport, joylashtirish, ovqatlanish, gidlik, axborot, sanitariya va boshqa xizmatlarni tashkil etish faoliyati.

Ziyoratgoh – tarixiy, diniy yoki ma’naviy ahamiyati sababli kishilar muntazam ziyorat qiladigan maskan.

Ziyoratgoh infratuzilmasi – ziyoratgoh hududida tashrif buyuruvchilarga xizmat qiladigan yo‘l, avtoturargoh, sanitariya, ovqatlanish, savdo, dam olish va axborot obyektlari majmui.

Ziyoratgohlarni obodonlashtirish – ziyorat maskanlarining tarixiy qiyofasini saqlagan holda hududni tartibga keltirish, ko‘kalamzorlashtirish va tashrif buyuruvchilar uchun zarur sharoit yaratish ishlari.

Ziyoratgohlarni muhofaza qilish – ziyorat obyektlarining tarixiy, diniy, me’moriy va madaniy qiymatini saqlashga qaratilgan huquqiy, tashkiliy va amaliy choralar majmui.

Ziyoratgoh sig‘imi – ziyorat maskanining xavfsizlik, xizmat sifati va merosni saqlash shartlariga putur yetkazmasdan muayyan vaqt ichida qabul qila oladigan tashrif buyuruvchilar miqdori.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO”YXATI:

O‘zbekiston Respublikasining qonunlari:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi Qonun. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 19.07.2019 y., 03/19/549/3446-son
2. O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuni. Toshkent sh., 2001-yil 30-avgust, 269-II-son
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. 2016-yil 2-dekabrdagi PF-4861
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi Qarori. 2016-yil 2-dekabr, PQ-2666-son. (O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2016 y., 49-son, 558-modda, 2017 y., 1-son, 3-modda).
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. 2018-yil, 6-fevral, PQ-3510-son.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta’minlash to‘g‘risida” Qarori. 2018-yil 7-fevral, № PQ-3514. QHMMB: 07/18/ 3514/ 06 72-son, Toshkent sh.,08.02.2018 y.
7. Александрова А.Ю. Международный туризм. Москва, Норма, 2008. – стр 450.
8. Александрова А.Ю. География туризма, Москва, КНОРУС, 2010. – стр 592.
9. Abduxamidov S.A. Xalqaro turizm. O‘quv qo‘llanma. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti. Samarqand: “Step-sel” MCHJ nashriyoti, 2025-yil -370 bet.
10. Abduxamidov S.A. Turizm resurslari. O‘quv qo‘llanma. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti. Samarqand: “Step-sel” MCHJ nashriyoti, 2025-yil -454 bet.

11. Maxmudova A.P. Turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilish: nazariy asoslar, ilmiy-amaliy yondashuvlar va innovatsion rivojlanish strategiyalari. Monografiya. Samarqand: SamISI, “STAP-SEL” Nashriyoti, 2025.- 165 bet.

12. Maxmudova A.P. The Basic Concept of Innovative Activity in Tourism and its Importance // American Journal of Economics and Business Management. Xalqaro ilmiy jurnal. AQSH.: - Vol. 8, №12, 08, 2025, 5916-5922-p. (08.00.00 OAK Rayosatining 2024-yil 28-maydagi 360-son qarori).

13. Maxmudova A.P. Tourism Diversification in Education and Research // American Journal of Economics and Business Management. Xalqaro ilmiy jurnal. AQSH.: - Vol. 8, №12, 08, 2025, 5923-5927-p. (08.00.00 OAK Rayosatining 2024-yil 28-maydagi 360-son qarori).

14. Maxmudova A.P. Turizm sohasini innovatsion rivojlantirish yo‘llari // Servis. Ilmiy-amaliy jurnal. Sam.: 2024, №4/1. 137-140 b. (08.00.00 № 20)

15. Maxmudova A. Turizm samaradorligini oshirishda “turizm” va “ekoturizm” tushunchalarining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati // Iqtisodiyot va ta’lim. Ilmiy jurnal. T.: 2023, №5, 357-363 b. (08.00.00 № 11)

16. Maxmudova A.P. Navoiy viloyatida faoliyat yurituvchi joylashtirish vositalarining samaradorligini oshirishda mavsumiylik omilining ta’siri va uni bartaraf etish yo’llari // Servis. Ilmiy-amaliy jurnal. Sam.: 2023, Maxsus son. 153-156 b. (08.00.00 № 20)

17. Maxmudova A.P. Turizm xizmatlarini diversifikatsiya qilishda ekoturizmni rivojlantirishning multiplikativ samarasini baholash // Ilg‘or iqtisodiyot va pedagogik texnologiyalar. Elektron ilmiy jurnali. T.: 2025, №4. 547-554 b. (08.00.00 OAK Rayosatining 2024-yil 31 oktyabrdagi 363-son qarori).

18. Maxmudova A.P. Turizm xizmatlar bozori iste’molchilarini segmentlash usuli asosida diversifikatsiya konsepsiyasini ishlab chiqish // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal. T.: 2025, №12. 48-53 b. (08.00.00 OAK Rayosatining 2023-yil 28-fevraldagi 333/5-son qarori).

19. Maxmudova A.P. Inklyuziv turizmni rivojlantirishning metodik asoslari va ularni shakllantirish mexanizmlari // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal. T.: 2025, №11. 1741-1745 b. (08.00.00 OAK Rayosatining 2023-yil 28-fevraldagi 333/5-son qarori).

20. Maxmudova A.P. Turizm tarmog‘ini raqamli transformatsiya qilishda big data texnologiyalaridan samarali foydalanish // Innovation science and technology. Ilmiy jurnal. T.: 2025-yil, №11. 364-371 b. (08.00.00 OAK Rayosatining 2025-yil 8-maydagi 370-son qarori).

21. Maxmudova A.P. Ekoturizmni rivojlantirishning strategik yo‘nalishlari: geoparklar tashkil etish masalalari // Muhandislik va iqtisodiyot. Ilmiy-amaliy jurnal. T.: 2025-yil. №10, 887-889 b. (08.00.00 OAK Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360-son qarori).

22. Maxmudova A.P. Mamlakatimizda inklyuziv turizmni rivojlantirish: istiqbollar va strategik yo‘nalishlar // Muhandislik va iqtisodiyot. llmiy-amaliy jurnal. T.: 2025, №11, 654-657 b. (08.00.00 OAK Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360-son qarori).

23. Maxmudova A.P. Turizm faoliyatini diversifikatsiya qilishga oid nazariy bilimlarning shakllanish xususiyatlari // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal. T.: 2025-yil, №10. 857-862 b. (08.00.00 OAK Rayosatining 2023-yil 28-fevraldagi 333/5-son qarori).

24. Maxmudova A.P. Turizm sohasini rivojlantirishda innovatsiyon jarayonlardan samarali foydalanish imkoniyatlari. 2024-yil 25-oktabr. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Samarqand, SamISI, 2024. 617-619 b.

25. Maxmudova A.P. Turizmda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning xorij tajribasi. International Conference Educational Excellence for a Changing World: Regional Insights and Global Perspectives. October 29, 2025. 92-97 p.

26. Maxmudova A.P. Raqamli islohotlar sharoitida ichki turizm xizmatlarini kengaytirish yo‘nalishlari. Banklarni transformatsiya qilish va bank xizmatlari bozorida raqobatni rivojlantirish: muammo va

yechimlar: Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Sam.: 2025-yil 11-oktabr. SamISI. 522-527 b.

27. Maxmudova A.P. Mamlakatimizda geoturizmni rivojlantirish istiqbollari. “O‘zbekistonda yashil turizmni rivojlantirish muammolari va istiqbollari”. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami – T.: «IQTISODIYOT», 2025-yil, 201-207 b.

28. Tuxliyev I.S, Maxmudova A. Turizm xizmatlarini devirsifikatsiya qilishda zamonaviy yo‘nalish bo‘lgan geoturizmni rivojlantirish yo‘llari. «International scientific and practical conference “The silk road: cooperation through the prism of tourism” October 10-11, 2024.

29. Beknazarov F. Maxmudova A. Mamlaktimiz ekotizimi va madaniy merosini kompleks saqlash hamda mintaqada ekoturizmni rivojlantirishda geopaprklarning o‘rni //Jurnal. Servis, 2025-yil, №1. (08.00.00 № 20) 101-104 b.

30. Maxmudova A. Hamrayeva S. Mamlakatimizda turizm sohasini rivojlantirishda Big Data texnologiyalaridan foydalanish yo‘llari. //Jurnal. Servis, 2025-yil, №1. (08.00.00 № 20) 136-140 b.

31. Ibadullayev N.E., Xaitboyev R., Rahimov Z.O. Turopereyting. Darslik. – T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2021, 396 bet (O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2020-yil 30 iyundagi 359-sonli buyrug‘i. O‘quv adabiyotining ro‘yxatga olish raqami 359-240.). ISBN:978-9943-7528-6-3

32. Ibadullayev N.E., Hamitov M.X., Berdimurodov A.Sh., Abduhamidov S.A., Haydarlv O.Z., Mahmudova A.R., Beknazarov F.A. Mehmondo‘stlik industriyasi. O‘quv qo‘llanma. Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2024, - 209 bet. ISBN:978-9910-720-41-3

33. Ibadullayev N.E. Ziyorat turizmi. O‘quv qo‘llanma. - Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2025, - 156 bet. ISBN:978-9910-702-83-9

34. Ibadullayev N.E. Turizm geografiyasi. O‘quv qo‘llanma. - Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2025, - 178 bet. ISBN:978-9910-648-64-9.

35. Ibadullayev N.E. Turistik resurslar va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari. Monografiya. - Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2025, - 170 bet. ISBN:978-9910-702-82-2.

36. International Market Tourism Facts. 2009: *Australian Government. Culture and Recreation Portal.*

37. Кружалин В.И., Мироненко Н.С., Зигерн-Корн Н.В., Шабалина Н.В. География туризма: учебник/ Федеральное агенство по туризму, -М.: 2014. – стр 336.

38. Кварталнов В.А. Теория и практика туризма. Москва, ”Финансы и статистика”. 2003. – стр 660.

39. Karimov E. Merojnoma tasvirlarda. “Fan va turmush”, № 6, Toshkent, 1997.

40. Кусков А.С. Основы туризма: учебник, Москва, КНОРУС, 2008. – стр 400.

41. Кляп М.П. Современние разновидности туризма /учебное пособие /М.: Знание, 2011. – стр 334.

42. Морозова М.А., Морозова Н.С., Карпова Г.А., Хорева Л.Б. Экономика туризма: учебник, Москва, 2014. – стр 306.

43. Мошняга Е. В. Межкультурная коммуникация и диалог култур в сфере международного туризма. РМАТ. М.: Логос, 2011. – стр 176.

44. Nizomov A. O‘zbekistonning qadimgi gidrotexnik inshootlari geografiyasi. Toshkent, 2008, 135 b.

45. Naraxshiy “Buxoro tarixi”, Toshkent,1991, 95 b.

46. **Nomon Abdulmajid . “Hidoyat” jurnalining 2008-yil 5-soni.**

47. Новиков В.С. Туристская деятелность как социально ответственный феномен. Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования: Труды Международной научно-практической конференции. Балтийская академия туризма и предпринимателства, Санкт-Петербург, СПб.:Д.А.Р.К., 27-28 апреля 2011.– с 261-267.

48. Новиков В.С. Организация туристской деятельности: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования Издательский центр “Академия”, 2013. (Сер. Бакалавриат). – стр 25.
49. Писаревский Е.Л. Основы туризма: учебник, Москва, Федеральное агенство по туризму, 2014. – стр 384.
50. Принята Всемирной конференцией по туризму, проходывшей в Маниле (Филиппины) с 27 сентября по 10 октября 1980 года.
51. Русча-ўзбекча луғат. Ўзбек совет энциклопедияси бош редакцияси, II-Том,Тошкент, 1983. – стр 355.
52. Rural Tourism: Working for the Countryside. London. Countryside Agensi. 2000.151 p.
53. Robertson R. Glocalization: Space, time and local theory // Journal ofinternational communication, 1994, № 1, 7 r.
54. Cities on the Rise-Competitive Strategies for City Tourism, 2013, URL: http://tourism-intelligence.com / catalog / product_info. php? products_id=266.
55. Commonwealth Games Melbourne 2006. Tourism Data Card-Forecasts, Economic Impacts and selected Regional Data-2004 (PDF). Tourism NSW. 2004.
56. Sajna, S. Shenoy *Food tourism and the culinary tourist.* A thesis presented to the Graduate School of Clemson University.
57. Сичева В.О, Шпенкова К.С. Условия развития гастрономического туризма в России и в мире // Журнал Концепт, № 7. Саратов. 2014. – стр 126-130.
58. Samarov X.Q. Milliy madaniy meros turizmi. Toshkent, 2022. - 187 b.
59. Tobeinlar-Muhammad Paygambar (s.a.s.)ni o‘z ko‘zi bilan ko‘rgan sahobalarni ko‘rgan kishilar.
60. Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Основы безопасности в туризме. Государственное научное издателство, Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Тошкент, 2008. - стр 503.
61. Tuxliyev I. S., Hayitboyev R., Safarov B., Tursunova G., Turizm asoslari. Darslik, Toshkent, 2014. -330 b.

62. Tuxliyev I.S., Abduhamidov S.A. Mintaqaviy turistik mahsulotni ishlab chiqish orqali yangi istiqbolli turizm yonalishlarni shakllantirish. Servis ilmiy-amaliy jurnali. № 4(2) 2022 y.

63. Tourism. Development and Growth: the challenge of sustainability. London. 1998. -246 p.

64. Hayitboyev R., Sattarov A. Turizm marshrutlarini ishlab chiqish texnologiyasi. Uslubiy qo‘llanma, Samarqand, SamISI, MChJ “TONG”, 2009. -87 b

65. Xaitboyev R. Turizmning turlari va sohalarining o‘ziga xos xususiyatlari va ularni tadqiq qilishning nazariy masalalari. “Servis”, j, № 3, 2015, 43-48 b.

66. Xayitboyev R., Abduxamidov S.A. Turizm turlari va resurslari. O‘quv qo‘llanma. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti. Samarqand: “Step-sel” MCHJ nashriyoti, 2025-yil -392 bet.

67. Hayitboyev R. O‘zbekiston cho‘llarida turizmni rivojlantirish istiqbollari.Monografiya, “Navro‘zpoligraf” MChJ”, Samarqand, 2021. -175 b.

68. Hayitboyev R. Ekologik turizm, O‘quv qo‘llanma, “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, Toshkent, 2021. -375 b.

69. Hayitboyev R. O‘zbekistonning cho‘llarida turizmni tashkil qilish va rivojlantirishning strategik yo‘nalishlari. Monografiya, “Star-Sel MChJ”. Nashriyot-matbaa bolimi, Samarqand, 2022.-175 b.

70. Khayitboev R., Amriddinova R.S. Challenges and Solutions in the Organization and Development of Tourism in the Deserts of Uzbekistan. AMERICAN JOURNAL OF ECONOMICS AND BUSINESS MANAGEMENT, ISSN:2576-5973Vol. 5, No. 1, 2022-236-241 r. ISSN 2576-5973 (online), Published by “Global Research Network LLC” under Volume:5Issue:1 in January-2022 https://www. grnjournals. us/index. php/AJEBM.

71. Шеникова Н. В. Традиции и культура питания народов мира / учебное пособие /М.:Инфра-М, 2015. – стр 296.

72. http://www.unwto.org

MUNDARIJA

KIRISH 3

I BOB. ZIYORAT TURIZMI: TUSHUNCHASI, MOHIYATI, TARKIBI VA RIVOJLANISHINING ASOSIY JIHATLARI 8

1.1.Ziyorat turizmi tushunchasi, mazmuni va nazariy asoslari 8

1.2. Ziyorat turizmining o‘ziga xos xususiyatlari va tarkibiy tuzilishi .. 14

1.3. Ziyorat turizmining turizm tizimidagi o‘rni va boshqa turizm turlari bilan aloqasi 21

II BOB. TURLI DINLARDA ZIYORAT TURIZMI ASOSINI TASHKIL ETUVCHI DINIY MAROSIMLAR 30

2.1. Dinlarning paydo bo‘lish tarixi. 30

2.2. Xristianlik (katolik, provaslav va protestant) dinida ziyorat bilan bog‘liq qoidalar 33

2.3.Yahudiy dinida ziyorat qilish bilan bog‘liq qoidalar 40

2.4.Buddizm dinida ziyorat qilish bilan bog‘liq qoidalar..... 46

III BOB. ISLOM DINIDA ZIYORAT TURIZMI ASOSINI TASHKIL ETUVCHI DINIY MAROSIMLAR 54

3.1. Islom dinining vujudga kelishi va ziyorat an’analarining shakllanishi 54

3.2. Haj va Umra ziyoratlari: mazmuni, tartibi va asosiy diniy marosimlari 60

3.3. Islom olamining asosiy ziyorat markazlari va ularning ziyorat turizmidagi o‘rni..... 67

IV BOB. ZIYORAT TURIZMINING TASHKILIY-XUQUQIY ASOSLARI 76

4.1. Ziyorat turizmining tashkiliy asoslari 76

4.2.Ziyorat turizmining xalqaro huquqiy asoslari 82

4.3. Ziyorat turizmining milliy huquqiy asoslari 85

4.4.O‘zbekiston Respublikasida ziyorat turizmini jadal rivojlantirishning me’yoriy huquqiy jihatlari..... 90

V BOB. ZIYORAT TURIZMI INFRATUZILMASI 96

5.1. Ziyorat turizmida transport infratuzilmasining o‘ziga xos jihatlari 96

5.2. Ziyorat turizmida mehmonxona xo‘jaligi infratuzilmasining o‘ziga xos jihatlari 102
5.3. Ziyorat turizmida umumiy ovqatlanish infratuzilmasining o‘ziga xos jihatlari 108
5.4. Ziyorat turizmida qo‘shimcha xizmatlar ko‘rsatish infratuzilmasining o‘ziga xos jihatlari 113
VI BOB.TURLI MAMLAKATLARDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 121
6.1.Yevropada ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari 121
6.2. Xitoyda ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari .. 126
6.3.Hindistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari 132
6.4. Shimoliy va Janubiy Amerikada ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari 137
6.5.Afrika mintaqasida ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari 142
VII BOB. ISLOM MAMLAKATLARIDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 148
7.1. Fors ko‘rfazining arab mamlakatlarida ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari..... 148
7.2. Saudiya Arabistonida ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari 153
7.3. Malayziya, Singapur va Turkiyada ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari..... 158
7.4. Markaziy Osiyo mintaqasida ziyorat turizmini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari 162
VIII BOB. O‘ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMI TURLARINI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS TOMONLARI 172
8.1.Samarqandda ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari 172
8.2.Buxoroda ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari 179

8.3.Toshkentda ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari 185
8.4. Qashqadaryo vohasida ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari 191
8.5. Surxondaryo vohasida ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari 197
8.6.Farg‘ona vodiysida ziyorat turizmini tashkil etishning o‘ziga xos tomonlari 205
IX BOB. ZIYORAT TURIZMINI TASHKIL ETISH VA O‘TKAZISHDA MALAKALI KADRLARGA QUYILADIGAN TALABLAR..... 215
9.1. Ziyorat turizmi sohasida faoliyat yurituvchi kadrlarga qo‘yiladigan kasbiy va malakaviy talablar 215
9.2. Ziyorat turizmi gidlarining diniy-ma’rifiy, tarixiy-madaniy va kommunikativ kompetensiyalari 222
9.3. Ziyoratchilarga xizmat ko‘rsatishda kasbiy etika, xavfsizlik va xizmat ko‘rsatish madaniyati 229
9.4. Ziyorat turizmi uchun malakali kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi 235
9.4. Ziyorat turizmi uchun malakali kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimi 239
GLOSSARIY 247
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO”YXATI: 258

N.E. IBADULLAYEV, A.P.MAXMUDOVA,
F.A.BEKNAZAROV.

ZIYORAT TURIZMI

Darslik

Muharrir: Z.N. Bobodustov
Musahhih: M.O. Mardiyeva
Texnik muharrir: N. Ergashev

Darslik institut Kengashining 2026-yil 28-Avgust dagi majlisida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. (1-sonli majlis bayoni, Ro'xatga olish raqami 391-28/08).

"STAP-SEL" MChJ nashriyoti, Samarqand - 2026

ISBN: 978-9910-5433-5-7

Tasdiqnoma № 033337 (27.07.2022)
Nashrga ruxsat etildi: 16.09. 2026 y.
© "STAP-SEL" MChJ nashriyoti, Samarqand 2026 y.

4503

2026-yilda chop etildi.
Qog'oz bichimi A5, 60x84 1/16, Ofset qog'ozi.
"Times New Roman" garniturasi.
Nashr bosma tabog`i 16.75
Buyurtma № 0165A/26. Adadi 50 nusxa

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining matbaa bo`limida chop etildi.
LICENSE № 025316.
REESTR № X-119112.
Manzil: Samarqand shahar, Shoxrux ko`chasi 60-uy.